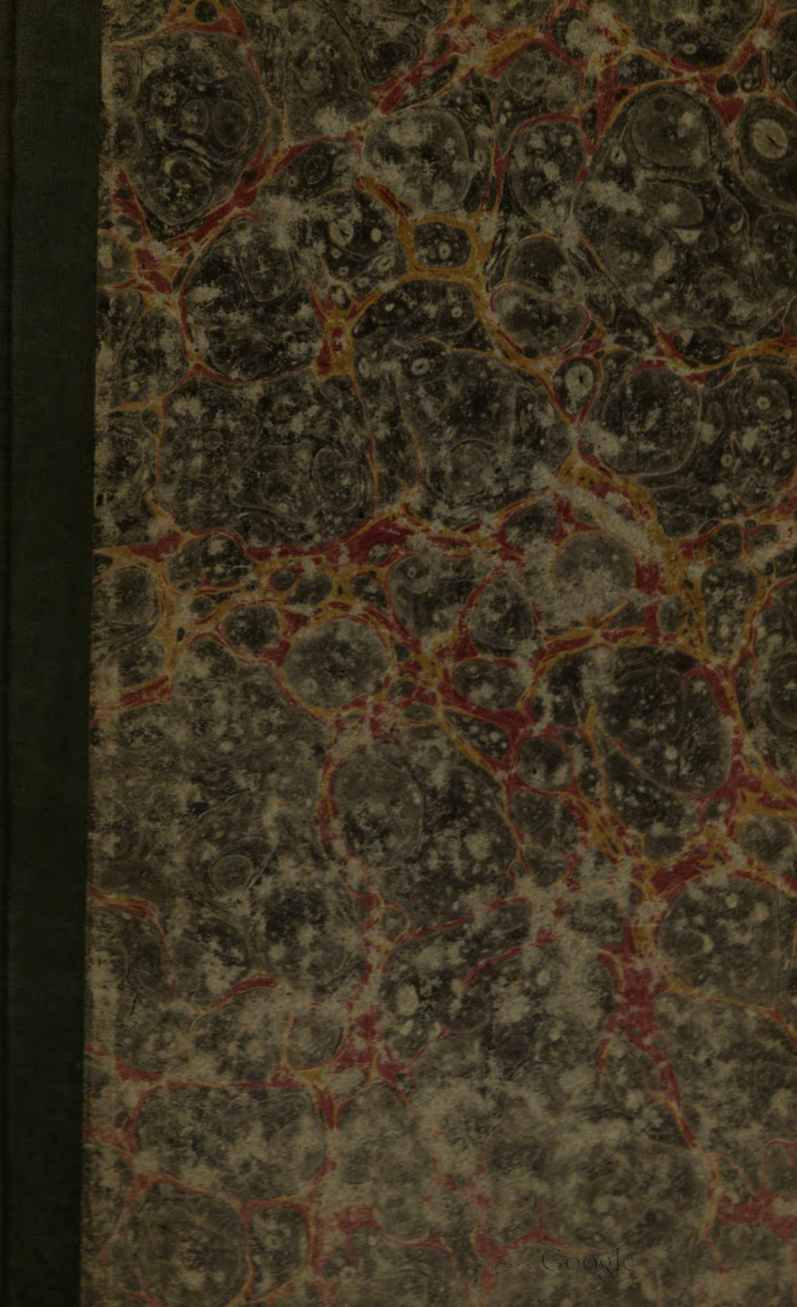

H. Um. 718 w

(3 -

K L I O.

HISTORIAI SEBKÖNYV.

III. ESZTENDŐ.

EGY AZ ORLÉANSI SZÜZHÖZ

TARTOZÓ FÖLDABROSZSZAL.

Kolo'svártt, az Ev. Reform. Kollégyom' betűjével.
Nyomtatta Barra Gábor 1836.

K L I O

HISTORIAI SEBKÖNYV

KI ADTA

SZILÁGYI FERENCZ

Professor

III Esztendő

KOLO'SVÁRTT

1836.

A/71/1234

Bayrische
Staatsbibliothek
München

FOGLALAT.

Lap.

I.) II. András, Magyarország királya	1.
II.) Mohammed, az Arabsok profétája.	
Első Rész. A' proféta élete és tudománya.	121.
III.) D' Arc Johanna, Orléansi szüz	223.
IV.) Mikó Ferencz Erdélyi Historiája.	
Első Rész. 1594-től 1607-ig.	363.
V.) Erdélyi apróságok	409.
A.) I. Apafi Mihály levele XI. Károlyhoz, a' Svecusok királyához	415.
B.) Erdélyi tragédia 1738-b.	421.

I.

II. A N D R Á S

MAGYARORSZÁG KIRÁLYA.

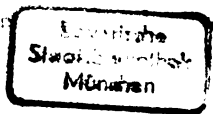
Procax libertas civitatem miscuit.

Phaedrus I. 2.

Assiduum inter pares discordiae malum.

Justinus XVI. 5.

II. András historiájának fő kútfeje a következő nagy becsű gyűjteményben található: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Opera Georgii Fejér Bibliothecarii Regii Tomus III. Vol. I. et II. Budae 1829. 8.* — Az 1205-től 1235-ig terjedő oklevelek. — Egyébaránt hazai régi történetíróink igen röviden emlékeznek II. András uralkodásáról, mint a' III. vagy Hun László idejében élt *Kéza Simon* — L. II. C. IV. — az ezt folytató és bővítő *Posoni* képtalan könyvtárabeli kézirat a' 14-d. századból — *Codex Ms. Posoniensis* — (l. *Simonis de Kéza De Originibus et Gestis Hungarorum Libri duo. Post binas Alexii Horányi editiones tertiam* — in lucem emittit *Jos. Podhradczky. Budae 1835. 8.* Vajha a' derék kiadó több ilyen jeles munkájával gazdagitná historiai literaturánkat!) — továbbá a' *Mugleni Henrik* 1360 körül készült Német Kronikája, a' LX-d. szak. (l. *Kovachich Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke* — — der ungar. Geschichte — I. Bd. Ofen 1805.) és *Thuróczi János* — ki munkája két első részét egy a' Bécsi cs. könyvtárban lévő 1358-béli kéziratból vette — *Chronica Hungarorum Pars II. c. LXXII. LXXIII.* — Az újabb írók közt különösön *Pray Annales Regum Hungariae. Pars I. 195 — 243. Historia Regum Hungar. Pars I. 195 — 233.* és *Katona Historia Critica Reg. Hungariae. Tom. V. 1 — 754.* dicséretet érdemlő szorgalommal egybeszedtek minden adatokat, tudósításokat, a' miket II. András felől honnyi írókban, régi diplomákban, királyok, Pápák leveleiben, s idegen kronikákban találtak. Említésre méltó *Palma* is — *Notitia Rerum Hungar. Editio III. Pars I. 583 — 659.* valamint *Virág Benedek* a' Magyar Századokban. Végre a' három újabb és németül irt hazai historiak, *Engel Geschichte des Ungr. Reichs I. Theil 245 — 337. Fessler Die Geschichten der Ungern II. Bd. 403 — 476. Mailáth Gesch. der Magyaren I. Bd. 142 — 171.* elég jól adják-elő II. András idejét.

Sok felséges, és az embert magosabbra emelő, elrendeltetéséhez közelebb vivő, dicsőséggel tetéző igazságot hozott életre meglepő csudálatos viszontagságokkal gazdag időkorunk: de másfelől sok elöitéletnek, a' helyes, és jó egyenes közép útvjáról félreacsapó tévedésnek is lett szülője! Egy ilyen ma elhatalmazott halvélekedésnek lehet azt nevezni, a' mi a' politikai szabadságra, az emberiség nagy idéájának valóítására törekedésből fejlődött, legalább úgy látszik azzal együtt terjedett-el, hogy egy nemzet sorsának javítására, virágzóvá tételére egyéb nem kívántatnék mint constitutio, 's ennek közönségessé tétele! Valóban jelenkorunk ilyen pappiros polgári alkotmányokkal elég gazdag: 's bár ezeknek szükséges, hasznos vóltáról nincs is kétség, de másfelől ellenemondhatlanul igaz, hogy egy státus valódi jóllétét, felemelkedését, igazgatásának

nem annyira külső formája mint lelke határozza, a' constitutio érdemét, becsét a' józan közvélekedéssel kezét fogó megvilágosodott kormány eszközli a' polgári társaság céljának előmozdítása által, valamint a' törvények fogantatja azoknak célarányos boldogító munkálódása egyedül a' teljesítéstől, végrehajtástól függ. II. András ideje Magyarországon ezen tekintetben nevezetes intő példa a' historiában. Az *arany bulla*, a' Magyar szabadság alapja, 's már hat századtól fogva honyjunk sarkalatos törvényje, ezen király idejében készült, csak hamar kihirdetése után, a' nép jussai lehető bátorságba tételéért megújított, 's még is milyen állapotban találjuk alatta az országot? A' királyi tekintet kigúnyolva, az igazgatás erő nélkül, minden jusok letapodva, az önkény és hatalmaskodás eláradva, a' nemzet részekre szakadva, tele belső villongásokkal, felfordulás és inség mindenfelé — ez rövidbe szorított rajzolatja a' Magyar *magna chartát* előállító uralkodásnak, mely okozta, előre készítette a' IV. Béla alatt történt rettenetes pusztulást, szinte végromlást. Több oldalról figyelmet érdemlő azért és tanuságos egy ilyen nemzetünk jelenkorával öszvefüggő időszakasz előadása, 's talám kívánatos lehet ez a' kép még olyanok előtt, kik szívekben hordozva a' II. András aranykorára visszavágyást, a' 13-d. század árisztokráziáját feleleveníteni, megerősíteni ipar-

kodásokat az új idő sűrűn, hangosan pengetett *szellemével 's elveivel* takarják! — A' nevezett király országlásának megértésére azonban szükség egy rövid tekintetet vetni, a' hazának akkori belső és külső politikai helyzetére.

A' királyi méltóságot egy pár század óta birta már az Árpád háza, midőn II. András 1205-b. thronusra lépett. Ez alatt Sz. Istvántól fogva — ki a' II. Silvester Pápától küldött koronának 1000-b. felvétele után a' Magyarok vallásos és politikai lételét megalapítá, a' bárdolatlan népet a' keresztyén hitre térítéssel az Európai művelt nemzetek sorába vezette, 's ezekkel rokon öszveköttetésbe hozta — tizenhét királyok uralkodtak. Viszsa-nézve ezen időkorra és honyjunk akkori állapotjára, itt is mint más országokban a' feudális igazgatás elementumit találjuk, — egy külső fényjel tündöklő királyt, a' kinek székét kissebb nagyobb mértékben hatalmas és katonai szolgálatra köteles nemesség vette-körül. A' királyok nem birtak teljes szabad akarattal, de némü-némü részben korlátolva valának, 's a' mint e' homállyal borított csak töredékben ismert szakaszsa a' Magyar historiának bizonyítja, a' thronushoz legközelebb álló egyházi és világi főuraknak, mint *ország rendjeinek* tanácscsok, egyezések, jóváhagyások nélkül, közdolgokról

végezni, törvényeket hozni, fontosabb határozásokat tenni nem lehetett. (1.) Mind a' mellett azonban nem látjuk országunk alkottatását czél szerént állandóul elrendelve, de valamint a' nemzet és fejedelem jussai határozatlanok voltak, úgy a' kettőnek költsönös összevontatása felette kétes ingadozó alapon állott, sokszor változott, s az uralkodók tekintete, hatások szélesebb vagy keskenyebb köre gyakran személyes karakterektől és lelki erejektől

(1.) Hogy ezen időben csak az egyházi és világi főnemességnek volt szava az országzásban, név szerént a' törvényhozásban, melyet a' királlyal megosztva gyakorolt, ennek a' Sz. István, Sz. László, és Kálmán királyok törvényjeiben csilhatlan nyomai találhatunk. Ide mutatnak a' következő kitételek Sz. Istvánnal, decretumai II-d. könyvében: *Regalis Senatus — Regale Concilium — decrevimus nostrorum Primatum conventu*. Sz. Lászlónál: *cum universis regni Pontificibus et Abbatibus, nec non cunctis Optimatibus — Regni Pannoniae Optimates — Regis et Principum decreta*. Kálmánál: *Regni Principibus congregatis*. Ezen állítás erősségéül Sz. István biográphussát Chartuitiust vagy Hartvicust is felhozhatjuk. (1. Schwandtner *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Tyrnaviae 1765. 3. Pars II. Vita S. Stephani) „*Edictum — ab illo cum Episcopis et Hungariae primoribus promulgatum est.*“ p. 12. „*Rex Stephanus Episcoporum et Principum coacto conventu, in patriae defensionem totius Ungariae exercitum evocavit.*“ p. 19. *Accersitis Episcopis et primoribus palatii — tractavit cum eis de substituendo sibi rege.*“ p. 24. — Egyébaránt hogy a' kisebb nemesek is — kik a' fenn említett három királyok törvényjeiben, *milites, nobiles*, majd későbbi oklevelekben *servientes* vagy *servientes regales* („*Nobiles Hungariae universi, qui Servientes Regales dicuntur*“ IV. Bélának 1267-b. költ diplomája szerént, a' minek nyoma ebben, szolgál-

függött. Ezért a' fejedelmek bánások, cselekvések néha. önkényjé, törvénytelen erőszakká vált, a' minek igen rút példája II. Béla alatt az Aradi országos gyűlésen végbevitt kegyetlenség, hol azon főembereket, kiket az említett király vaksága szerzőjinek tartottak, Hélena királyné unszolásából felkonczolták, s minden javaikat elfoglalták. (2.)

Átaljában az említett két században honyjunkat többnyire zajjal háborgással teljesnek látjuk, az országot felzavaró, a' nemzetet részekre szaggató gyászos polgári hadak képe áll szinte megszűnés nélkül előttünk, s így az egymás ellen törő szilaj és vad indulatok viaskodásából bővön eredő inségek czímerezik ezen időszakasz történeteit. Mindjárt Sz. István halálával 1038-b. béállott ez a' veszély, s közel ötven esztendeig lángba borította a' Magyar földet, a' mint ezt Péternek, Aba Sámuel-

biró, judex nobilium mais fenn van) — mikor kaptak az országgyűlésen megjelenhetésre just, nem bizonyos: úgy látszik azonban II. András idejétől fogva kezdettek ezen szabadsággal élni. L. *Pray Hist. Reg. Hungar.* — *Notitiae praeviae.* p. LIII. LIV. A' nemesség érdeklett nevezetei eléggé bizonyítják, hogy a' Magyar nemesnek a' katonai szolgálat, a' király zászlója alatt hazájának védelmezése eredeti köteleztetése volt. Már Sz. István a' fijához Imréhez írt intéseiben így fejezte ki magát a' nemesi rendről: „*Illi tibi militent, non serviant.*“ S. Steph. Decr. L. I. c. IV. — L. még *Pray Hist. Reg. Hung. Notit. prae.* LXXVIII. — LXXX. — *Palma Notit. Rer. Hungar.* 71 — 73. —

2.) L. *Thuróczi Chron. Hungar. Pars II. c. LXIV.*

nek sok kegyetlenséggel bélyeges uralkodása, I. Andrásnak testvérével I. Bélával tusakodása és ellenségesen háborgása, azután I. Geizának 's Sz. Lászlónak a' változó eszű Salamonnal versengése eléggé bizonyítja, míg nem az utolsónak 1087-b. eltűnése az országnak pihenést adott, 's az akkor thronuson ülő ritka nagy királynak időt engedett a' haza dolgai rendbeszedéséről, valamint az érdeklett villongások között természetesen előradott gonoszságok orvoslásáról gondoskodni, kinek törvényjei mutatják, mennyire vőlt süllyedve a' nemzet, mint elvadúlt annak erkölcsi érzése. Majd a' 12-d. század első felében újra felzavarodott az ország csendessége, a' koronához II. Béla ellen just formáló herczeg Borics által, ki magát Kálmán fijának állítja, 's következőleg a' pusztító tűz nagyobbra nevedett, és több több romlást okozott az alatt míg II. Geiza testvérével Istvánnal vesződött, III. Istvánt nagybátyjai II. László és IV. István a' thronusról elkergették, III. Bélának a' testvére Geiza okozott bajt, Imrét végre az öcsce András zaklatta.

Ha már az országnak az érdeklett időkorban ennyi szélveszekről és viszontagságoktól rongáltatását közelebbről szemléljük, ezen jelenés okát koránt sem mint más státusokban a' nemességnek az uralkodókkal küzdésében, vagy az árisztokráziának a' kormány tekinte-

tével szembeszállásában kereshetjük, mert mind a' két században sok külső és belső ellenségek-től háborittatások mellett is a' Magyar királyok törvényes hatalmát elég erősnek, sokszor rendithetlenné, átaljában a' nemességgel össze-
 űtközésen, surlódáson felyülemelkedettné látjuk, — de vi'sgálódó figyelmünk az előadott roszsznak más kútfejeire vezet minket. A' veszály összevüggött nemzetünk polgári lételevél, 's a' státus két fő hatalmának, a' fennebbiek szerént, egymáshoz bizonytalan állásán kívül, még némely más a' haza belsejében gyökerező környülményekből folyt. — Legelől említhetjük itt a' thronusra következés bizonytalanságát. Azon egyezésnél fogva ugyan, melyre a' nép Á'siából kiindulásakor lépett a' vezérnek választott Álmussal, (3.) a' korona ennek famíliájában örökség szerént ment, de az elsőszülöttséghez kötés, a' személyek jussának közelebbi meghatározása nélkül. Így mivel az uralkodás rendje nem törvényen, csak a' bevett szokáson állott, sokszor választástól függött, ebből számtalan zürzavarok egyenetlenségek fejlődtek, melyek honyjunkat tépő, vérbe borító hadakká váltak, midőn egyszer'smind út nyílt a' királyi ház keblében is borzasztó kegyetlenségek elkövetésére, a' minek szomorú

(3.) „Ut quamdiu vita duraret tam ipsis, quam etiam posteris suis, semper ducem haberent de progenie Almi ducis. *Anonymi Belae Regis Notarii Hist. Ducum Hungar. C. VI.*

bizonyságai a' Sz. István atyja testvére Mihály fijának a' szerencsétlen Vazulnak, majd Kálmán parancsolatjából Álmos herczegnek, 's öt esztendőös ártatlan fijának Bélának szemek világától megfosztatások.

Az ország csendességét továbbá felbolygatta még a' pogányságnak a' keresztyén hit ellen mérges viadalra szállása. Mivel az akkori világ gondolkozása szerint — 's valjon még ma is nincs é sokaknak ilyen vagy hasonló meggyőződések? — a' Jézus vallásának terjesztése a' Magyarok között nem annyira szelíd rábeszéléssel, mint erőszakkal és az akaratnak az értelem felvilágosítását megelőző kényszerítéssel történt, ezért az új hit ezen a' földön nehezen lehetett honnyivá, 's a' nemzet magát attól szinte egy századon keresztül idegennek mutatta. Különösen két versben I. András és I. Béla alatt tört ki a' régi pogány szertartáshoz ragaszkodók dühössége a' keresztyének ellen, a' felingerelt fanatizmus mind annyszor vérpatakat árasztva temérdek pusztulást okozott, 's még Sz. László idejében is látszik nyoma a' nemzet undorodásának a' keresztyén névtől, mert ezen király egy törvényjében tilalmazza a' kútaknál, élőfáknál, forrásoknál és köveknél pogányok módja szerint áldozást. (4.)

A' keresztyénség ellen viseltető indulat gerjesztésére táplálására, 's így az inséges zür-

(4.) S. Ladisl. Decret. L. I. c. XXII.

zavar nevelésére befolyt, azzal kezét fogott még azon környüállás, hogy az országba számos idegenek hivattattak, különösen a' Német és Olosz földről, kik itt megtelepedve szép-jóságok birtokossivá lettek, 's gyakran hazafijak hátratételével fő rangra, nagy hivatalokra emeltettek. Már Sz. István, fijának Imre hercegnek lelkére kötötte a' külföldiek becsülését, pártfogását, azon meszsze néző és a' szabadon uralkodás megalapítására számított politikai maxima szerint, hogy „az egy nyelvű 's szokásu ország gyenge és töredékeny.“ (5.) Így a' Magyar monarchia bölcsőjénél ki vólt mondva hazánkra az ezt nyolcz századoktól fogva sujtoló átok, a' nemzeti lélek kifejlődését gátló, az egyet nem érthetést éltető, a' népet elválasztó, ellenséges részekre szaggató Bábeli nyelvzavar. —

De legtöbb veszedelmet, nyomorúságot árasztott-el Magyarországon az a' kártékony rendtartás, hogy a' királyok néha magok testvérekkel, fijoikkal, vagy rokonjokkal az országot és fő hatalmot megosztották, 's nekik egy vagy több provinciákat megyéket birtokul által-engedtek. Ezt I. András kezdette, ki Német császár III. Henrikkel 1048-b. hadba elegyedvén, az öcscsét Bélát Lengyelországból, hol tartózkodott, segítségül hívta, 's hogy in-

(5.) „Unius lingvae, uniusque moris regnum imbecille et fragile est.“ S. Steph. Decr. L. I. c. VI.

kább elkötelezze országa harmadrészével megajándékozta. Azt mondja Thuróczi „ez az osztály volt szerzőoka a Magyar királyok és hercegek között történt versengéseknek.“ (6.) Valóban az első lépés megtétele után a kártékony példát az idő mintegy törvényesítette, a miből több rossz, inség következett. Az által hogy a királyok az uralkodásban társakat vettek-fel, ezeket magok vetélkedőjikké változtatták, a státus erejét gyengítették, a kormány egy célra törekedését gátolták, számtalan fondorkodásokra adtak alkalmatosságot, s végre a haszonleső nagyravágyás, irígy féltékenység, s ezekkel rokon kívánságok előtt szabad mezőt nyitottak, melyeknek kirontása az országot mindenkor keményen megrázta, s testvéri vértől füstölgő siralmas háborúk szülője lett. — Azon támadások, szüntelen újuló villongások, melyek, a mint feljebb érdekeltük, az egész 11-d. és 12-d. század folytában a hazát dúlták, s azt tűzbe boríták, éppen ezen kútfőből vették származásokat. Lehet képzelni a hazának ezen szélyelválás által okozott romlását, süllyedését, mely szüntelen nevedve, Imre király alatt, ki 1196-b. ült thronusba, már igen magas pólczra hágott. Ezen gyenge és jussait ol-

(6.) „Haec — prima régni hujus divisio, seminarium fuit discordiae et guerrarum inter Duces et Reges Hungariae.“ *Thuróczi Chron. Hungar. Pars II. c. XLII.*

talmozni nem tudó fejedelemtől nagyravágyó öcsse András erővel kicsikorta Horváthország és Dalmátzia birtokát, majd két versben nyilván feltámadott, fegyvert fogott bátyja ellen, ki utoljára kéntelenített a békeháborítót tömlöczbe záratni. Imrének 1204 végén történt elhunytával ugyan András a még kisidejű László gyámatyja, 's az ország kormányzója lett, de az özvegy királynéval nem sokáig maradt egyességben, a ki fiával együtt Ausztriába szaladván menedéket keresni, szinte véres hadra került a dolog, midőn a kised királyfi halála a sok ártatlan vér kiontását megátolta. —

Az így megbomlott ország belső gyengülését roskadását tetézte még egy olyan rossz, mely az anyaszentegyházat gazdagító, átaljában a korona-jószágait országa tetemes kárával pazérolva ajándékozó Imre király (7.) idejében kezdett nagy mértékben elhatalmazni.

(7.) Annak, hogy Imre, valamint fija II. András a koronajószágait vesztegették, 's a papságnak is bővön adakoztak, igen nevezetes bizonyosságát találjuk IV. Bélának 1238-b. költ oklevelében, melyben a Német keresztes vitézek Magyarországi házának némely birtokait, jövedelmeit megerősíti: „Quod cum Regni regimine per successionem ad nos — devoluto, superfluas et inutiles donationes temporibus piaie memoriae Andreae patris nostri, nec non felicis recordationis Emerici, Regum Hungariae illustrium factas, per quas ius coronae regiae pene penitus erat annullatum — — — decrevimus revocandas, utpote quae sine gravi regiae dignitatis pe-

Ez a veszély a hivattatásáról felejtkezett papságnak mindennemű zabolátlanságra vetemedése, erkölcstelenségbe süllyedése volt, a mit annál bátrabban lehet erősíteni, mert a szembetünő és botránkoztató tettek bizonyosságait Pápa leveleiből meritjük. A Váradí püspök Elvin többféle vétkeiért a Kalocsai érsektől egyházi átok alá vettette, a Pápától Romába idéztetik, (8.) ugyan ezen püspököt kánonokjai simoniával, (9.) hamis esküvéssel terhelik, 's töle erőszakoson kiraboltatásokat panaszoznak; (10.) a Csanádi megyében a papok kicsapongó életet folytattak, 's a törvények ellenére nyilván széltire házasodtak, (11.) Imre király feladja a Pápának Pécsi püspök Calanust, mint a ki saját unokahugával nősparáznaságot űzött, (12.) ugyan ez a püspök, és a Földvár-

riculo non poterant tolerari; ad donationes etiam Ecclesiis et aliis piis locis per eosdem factas — — manus revocationis duximus apponendas.“ *Fejér Codex Diplom. Hung. Tom. IV. Vol. I. 105.*

(8.) L. III. Innocentius Pápának jul. 18-k. 1198-b. költ levelét a Váradí püspökhöz. *Fejér Cod. Dipl. Tom. II. 339. Katona Hist. Crit. IV. 518.*

(9.) *Simoniának* nevezik az egyházi hivataloknak, jövedelmeknek pénzért eladását, 's azokkal nyilvánosan u'soráskodást.

(10.) L. III. Innocentiusnak a Magyarországi püspökhöz febr. 1-sőjén 1199-b. írt levelét. *Fejér Cod. Diplom. Vol. II. 351 — 353. Katona Hist. Crit. IV. 540. 541. —*

(11.) III. Innocentiusnak a Csanádi püspökhöz dec. 16-k. 1198-b. írt leveléből. *Fejér Cod. Diplom. Tom. II. 340. Katona Hist. Crit. IV. 521.*

(12.) Imre király Calanus aránt, mint látszik,

ri apátur egymás ellen költsönösön vádoskodtak, — az utolsó, hogy a' püspök egy diplomát tőle erővel elvett, 's pénzétől is megfosztotta, az első ellenben az apáturnak hamis levelek koholását lobbantotta szemére, azon erőszakos tettével, hogy egy templomot kirabolva, a' papokat saját házokból kiverte, (13.) 's végre az anyaszentegyház két fejeit, az Esztergomi és Kalocsai érsekeket Imre király III. Innocentius által szállíttatta-meg az ország csendességét

azon okból mivel az ücscsének Andrásnak részén volt, gyűlölséggel viseltetett, 's ötet a' Pápa előtt a' fennirt istentelenséggel nem csak elvádolta, de jelentését több versben ismételte. Méltán é vagy nem? bajos meghatározni. A' Pápa állítása szerint, Imre király a' Pécsi püspököt ellenségesen üldözte, a' mint az egész ország tudta, az ilyen kütfőből származott cselekedetek pedig nem szoktak tiszták lenni. Másfelől noha a' dolog kinyomozására rendelt Győri püspök több társaival bizonyította Calanus ártatlanságát, III. Innocentius ötet megfeddette, nagyobb vigyázatra, 's az unoka hugával társalkodástól megszűnésre intette, hogy minden gyanút eltávoztasson. („*Nos eundem episcopum per nostras litteras corripuimus, injungentes eidem ad majorem cauthelam, ut ab illius familiaritate cessando — sinistra de ipso suspicio non posset haberi.*“) Ez a' kereset, II. András alatt is kétszer felelevenítettve, több esztendőkön keresztül mérgesen folyt, a' mi mutatja Calanus hatalmas ellenségeit. Az egész per folyamatját környúlállásoson leírja Koller Histor. Episcopatus Quinqueeccles. Tom. I. 255 — 264. továbbá 279 — 289. Az oklevelek ugyan ott 312 — 335. Katona IV. 772. V. 42 — 48. — 114.

(13.) L. III. Innoc. Pápának jan. 30-k. 1199-b. költ levelét. *Fejér* Cod. Dipl. II. 353 — 355. *Katona* V. 543 — 546. —

felzavarható perlekedések kikerülésére; (14.) a' Kalocsai érseket pedig ezen Pápa különösen megfeddette, éppen misét szolgáltató érsek társának a' gyülekezet láttára botránkoztató nagy lármával háboritásaért, 's másutt is annak jussaiba avatkozásért. (15.) Hogy az égből leszállt vallás és erkölcs tanítójainak ennyire aljasodások, pokollal szövetkezések, tudományokkal élesen ellenkező cselekvések, 's a' szentség nimbusszával fedett bestelen életek milyen kártékonyul hat-ki az egész polgári társaságra, midőn a' nép megvesztegetésével, rosszra csábításával a' státus legerősebb talpkövért rázza-meg, — ezt említeni elég, bizonyítani szükségtelen. —

Ha már Magyarországnak ez időbéli külső politikai helyhezetére vetünk egy pillantatot, azt hármas szempontból fontolhatjuk, ha t. i. a' hozzá tartozó provinciákkal öszveköttetését, a' szomszéd státusokkal lévő viszonyait, valamint a' Római Pápákhoz állását, ezen egyházi fejedelmeknek a' magyar dolgokra befolyását vizsgáljuk. — A' tulajdonképpen úgy mondott Magyarországon kívül, melynek részét tette a' Sz. Istvántól 1002-b. elfoglalt Erdély — annak mellék birtokai valának *Horváth-*

(14.) III. Innocentiusnak II. Andrásához febr. 18-k. 1203-b. irt leveléből. *Fejér Cod. Diplom. Tom. II. 403. 404. —*

(15.) L. III. Innocentiusnak máj. 5-k. 1203-b. költ levelét. *Fejér Cod. Dipl. Tom. II. 419.*

ország, a' töle még ekkor külön nem vált *Tótorsszággal*, *Dalmátzia*, *Rama* vagy *Bosnia*, és *Szervia*, valamint *Galicziához* és *Lodomériához* is már jus formálódott. Ezek közül Horváthország a' Magyar koronához csatoltatva az anyaországgal teljesen egyforma jusokkal törvényekkel, igazgatással birt, a' többek ellenben Magyarország felsősége alatt állottak, onnan függöttek, de saját külön törvényeket, kormányjokat megtartották, — *provinciae adnexae, et subjectae*. — Horváthország nagyobb részét 1091-b. Sz. László hódoltat meg, annak tengeri mellyékét Kálmán tette magáévé, ki 1103-b. Dalmáziának is ura lett. Ugy látszik mint ha Kálmán Rámát vagy Bozniát is (16.) birta volna, legalább egy diplomájában annak czimjével élt, (17.) bizonyosabb azonban hogy II. Bélától kezdve volt ez a' tartomány királyjaink alatt. Galicziát és Lodomériát (18.), 1185-b. III. Béla foglalta-ei, 's kissebbik fijának Andrásnak adta, azonban

(16.) „Bosnense regnum quod et Ramam vocamus,, a' mint *Thuróczi* mondja *Chron. Hung. Pars IV. c. LXV.* —

(17.) „Colomanus — Hungariae, Dalmatiae, — Chroatiae Ramaeque rex,, a' Spalatroi egyház jussait megerősítő 1103-b. költ oklevélben. *Fejér Cod. Dipl. Tom. II. 39.*

(18.) Galiczia és Lodoméria, a' szélesebb értelemben vett, és a' Lengyel koronához tartozó Veres-Oroszországnak (mely magában foglalta Podoliát, Volhyniát Ukrániát) két tartományját tevék, melyek neveket Halics és Wladimir fő városoktól kapták. Az első dél-

négy esztendő múlva elvesztette: csakugyan azokat András, király korában visszaszerezte. Végre Szervia 1202-b. Imre király idejében lett Magyar provincia. (19.) — Azon kérdésre, valjon Magyarországnak hasznára voltak, ereje 's hatalma nevelésére szolgáltak é ezen mellék provinciák? szintetagadólag kell felelnünk. Tudjuk hogy királyjaink Dalmátzia felett a' 12-d. század folytában, majd a' Velenceiekkel, majd a' Görög birodalommal versengettek, 's annak megtartásáért igen költséges rongáló hadakba elegyedtek, a' mi II. András alatt Galicziával is éppen úgy történt. Így ezen tartományok bírása a' Magyar királyokat sokszor nem az ország javától kíváncsító próbatételekre, idegen czélokra ragadták, midőn másfelől azokon uralkodásoknak csak neve volt, felsőségi jussok valódi hatalom nélkül ingadozott, állandóságot nem ígért.

A' mi hazánknak a' szomszéd státusok-

re, a' Magyar földel észak nyugotra határon felelt, a' második feljebb Volhyniában esett. Ezen tartományok hajdan több apró részekre oszolva, a' Lengyel és Magyar királyok közt sok egyetlenségre adtak alkalmatosságot. A' mai Galicziának és Lodomeriának kiterjedése a' régítől különbözik.

(19.) L. Dissertationes historico-criticae super quibusdam vetustiorum rerum Ungaricarum Capitibus. Posonii 1832 — 112 — 117. Ezen fontos nagy becsű és Magyarország régi állapotját jelesen világosító munkának szerzője Posoni prépost, udv. tanácsos *Madarasi Ferencz*. Harmadik része a' korához tartozott különböző provinciákat diplomatikai hitelességgel írja-le. —

kal lévő politikai viszonyjait illeti, az a' 11-d. században nyugoti szomszédjával a' Német birodalommal kisebb nagyobb mértékben mérges surlódásban állott, tusakodott, déli 's keleti szomszédjával ellenben a' Görög birodalommal csak nem minden megháborítás nélkül békességben vólt. A' 12-d. században ezt megfordítva látjuk, mert ennek folytában szinte mindég háborgott a' Görög császárokkal, midőn a' Németekkel kevesebb ellenségeskedést folytatott. Ugyan ezen században az Orosz és Lengyel földön táborozások által északra is terjedett a' Magyar királyok befolyása, de ez nem az ország hasznát tekintő cselekvésmód gyümölcse, inkább launé szüleményje vólt, 's mint mulékony, maga után semmi valódi, a' hazára jóltévőleg munkáló következtetést nem hagyott. E' szerint bár a' 11-d. században több ritka nagy és derék fejedelmek ültek a' Magyar thronuson, Sz. István, I. Béla, I. Geiza, Sz. László, Kálmán, kik közzül egyiknek is nyomába nem léptek a' 12-d. századbéli királyok, ez utolsók az ország politikai érdekszűjét jobban szemek előtt tartották, mert dél és kelet felé kellett vólna a' Magyarinak hatalma, birtoka szélesítésére törekedni, nem nyugoton keresni azt. Egyébaránt a' fennebiekben leirt villongós, nyúgtalan, szélveszes belső állapotja honyjunknak, a' külföldre kihatást gátolta, 's egy nagy és magas idéára emelkedésnek, a' státus ere-

je arra fordításának, kifejtésének egyaránt el-
lent állott.

Ha végre Magyarországnak ez időkor-
ban a' Római Pápákkal egybeköttetését, uralkodóinknak ezen udvarhoz állását tekintjük, itt hazánk historiájának szép oldala tűnik szemünkbe. — A' 11-d. század, melynek elejével lépett nemzetünk a' keresztyén népek sorába, azon nevezetes épocha, mikor a' Római Pápák tekintete a' legmagosabb pontra kezdett hágni. Minekutánna II. Miklós Pápa alatt 1059-b. ezen papi fejedelmek választatása elvétellett a' Német császároktól, 's a' cardinálisok gyűlésének adatott, csak hamar VII. Gergely — kinek a' jövőendő századokat, távoli utánkort ölelő oriai lelke bámúlásra, tiszteletre ragadó — 1073-tól 1085-ig megvetette a' Római hierarchiának sokáig rendithetlen, ma is keményen álló talpkövét, a' papok nőtelenységének törvényje tételével, valamint az *investitura jussának* 20.) az uralkodók kezéből kifacsarásával. Követőji közzül többen dolgoztak a' roppant czélra, 's eléggé ismeretes ezen idő historiájából, a' legnagyobb világi fejedelmeket megalázó, és az egyház menykö-

(20.) *Investitura*, hivatalba vagy jószágba beiktatás jussa. Ez a' püspökségekre, egyházi méltóságokra nézve egy gyűrűnek 's papi pálczának küldésével szokott történni. VII. Gergely után ezen felsőség megismerésre kötelező jegyeket a' Pápától kellett kérni, nem a' királyoktól. —

vével porba tiporó felsősége, hatalma a' Római Pápának. Magyarország azonban éppen ezen században nem érezte a' kevély Róma süllyos nyomását, a' mit erős lelkű, ön-akarrattal bíró derék királyjainak közönhet, kik a' külföldi kartékony befolyásnak, 's magok fejedelmi jussaikba avatkozásnak elibe állottak. A' királyi méltóság alapítója Sz. István ugyan, midőn Romából koronát kért, a' vallás körül tett munkálódását a' Papával mint anyaszentegyház fejével jóváhagyatta, de azért országát néki alá nem rendelte, sem királyi hatalmát el nem adta, 's valóban VII. Gergelyig, a' század vége felé, nem is látjuk nyomát hogy ezen szent atyák az ország' belső dolgaiba elegyedtek volna. (21.) A' mindent tehető VII. Gergely, kinek ablaka alatt IV. Henrik Császár mint bűnein bánkodó mezitláb állott — I. Geizához mérsékelt hangon írt levelében fejezi-ki óhajását, hogy szeretné őtet Salamonnal megbékélltetni, (22.) Lászlót pedig kíméll-

(21.) A' II. Silvester Pápának tulajdonított híres levelet, melyet márcz. 27-ről. 1000-b. Sz. Istvánnak küldött volna — ma emlegetni, 's azzal támogatni a' Pápa supremáciáját Magyarországon, szinte több mint nevetséges, — minekutánna azon bulla közrebocátásában elkövetetett álnokságát Levakovicznak, saját kezével írt leveleiből Kercselich után Kollár felfedezte. — De originibus et usu perpetuo potestatis Legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae. Vindobonae 1764. 8. p. 155 — 163. — Sajnálni lehet hogy a' derék *Fejér-is* — Cod. Dipl. I. 279. — hitelt láttatik adni a' kohólt írásnak. —

(22.) VII. Gergelynek ápr. 14-k. 1075-b. Geizához írt levelét l. *Fejér* Cod. Dipl. Tom. I. 424. —

ve 's kérve próbálgatta a' Sz. Szék aránt viseltető tisztelete nyilatkoztatására, és ezt oda megvívő követek küldésére birni, (23.) de meg nem alázhatta a' méltóságát érző, fenntartani tudó királyt, a' mit ez tettel bizonyított, midőn a' nevezett Pápától egyházi átok alá vett Lengyel királyt Bolezlávot nem csak befogadta és pártfogolta, de majd a' fiját Mjeszkot thronussába vissza is tette. Hasonlóul Kálmán király, Spalatroban léte alatt 1102-b. az oda való érsekké választott Crescentiusnak nem engedte letenni azon esküformát, melyet II. Paschalis Pápanak követe tőle kívánt, mivel az egyedül a' Római udvar intereszszéje szerint vőlt készítve, 's a' Pápa szemrehányó panaszos sürgetésére sem hajtott. (24.) Átaljában az egyházi méltóságokra szabadon kinevezés, általétel, és béiktátás jussát a' Magyar királyok a' 11-d. százaban megszorítás nélkül birták; 's mind a' mellett hogy Kálmán 1106-b. a' Guastallai conciliumon az investitura jussá-

(23.) VII. Gergely két levelet irt ezen tárgyban, az első Esztergomi érsek Nehemiáshoz jun. 9-k. 1077-b. a' másikat magának Sz. Lászlónak márcz 21-k. 1079-b. *Fejér Cod. Dipl. I. 442. 445. —*

(24.) *Katona Histor. Crit. III. 146 — 159. II. Paschalinak az érsekhez küldött levelében ezen nevezetes állítás van: Quid super episcoporum translationibus loquar, quæ apud vos non auctoritate apostolica, sed nutu regis præsumuntur?., Katona ibid. 153. —*

ról lemondva, azt a' Pápáknak általadta (25.) ezzel az utolsók békélyása hazánkra sokáig nem nagy nevededést kapott; nincs is azon század közepéig nyoma a' Magyar egyház dolgait vezető, kormányozó apostoli gvámságnak. De már III. István, még inkább III. Béla alatt a' Romai hatalom hydrája kezdé emelni fejét. III. István 1169-b atyjának II. Geizának egy rendelkezésre hivatkozván, a' püspökök letétele vagy más megyékbe általvitele jussát, mely addig egészen a' királyok tetszésétől függött, a' Pápáknak engedte, oly móddal hogy ezeknek jóváhagyása nélkül jövendőben egyik se történhessék. (26.) Csak hamar többre ment a' dolog, 's midőn „az apostoli széket egész életében tisztelő,, (27.) III. Bélát a' vakbuzgókodásu Esztergomi érsek Bánffi Lukács megkoronázni nem akarta, a' dolog III. Sándor

(25.) „*Investituram episcoporum, hactenus a maioribus habitam juxta admonitionem vestram dimissimus,*„ a' mint Kálmán írja. *Fejér Cod. Dipl. Tom. II. 45 Katona III. 216—220.*

(26.) *Devotionem — — regis G. patris nostri — — imitari volentes, constitutionem super depositione et transmutatione episcoporum quod — — Alexandro papae et suis successoribus noscitur concessisse, — quod absque auctoritate et consilio eius et successorum suorum, depositionem seu translationem episcoporum non faceret, vel fieri permetteret, confirmamus.* „*Fejér II. 181. Katona IV. 183 — 194.*

(27.) „*Bela rex pater tuus, qui toto tempore vitae suae sedem apostolicam studuit honorare,*„ ezt írja Imrének III. Innocentius. *Fejér II. 436.*

Pápa elibe terjesztetett, ki, mivel sem intésére, sem parancsolatjára nem hajtott a' nevezett érsek, a' koronázást a' Kalocsai érsek által viteté-véghez. (28.) Így mind tágasabb mező nyílt Magyarországon a' Romai udvar hatása körének, 's természetesen a' királyoké azon mértékben keskenyült; közbenjáróság neve és színe alatt több több kívánságokat tudtak a' Pápák formálni, melyekre alapították felsőségeket, mert az ilyen forma példák nem maradnak következés nélkül. III. Bélának fia Imre alatt, főképpen III. Innocentius idejétől fogva, ki 1198. elején ült Sz. Péter székébe, Roma már fennhéjzáló erős hangon kezd írni királyainknak, befolyását mindenre kiterjeszti, a' legfontosabb országlói jusokba elegyedik, 's lassanként azokat magához csikorja, a' mit igen szembetünő esetekkel bizonyíthatunk. A' nevezett Pápa január. 29-k. 1198-b. az Imre öcsének Andrásnak hathatósan parancsolja, minden egyéb dolgai félretételével a' Sz. Földre menetelt, különben nem csak egyházi átokkal, de a' thronusra következés jussától megfosztatással is fenyegeti, (29.) hason-

(28.) *Katona Hist. Crit. IV. 226 — 231. —*

(29.) *Per apostolica tibi scripta praecipiendo mandamus, quatenus postpositis ceteris sollicitudinibus — debitum acceptae crucis exsolvens, propositum iter arripias. — — Sciturus ex tunc anathematis te vinculo subiacere, et jure, quod tibi — in Regno Ungariae competebat ordine ge-*

loul tiltja néki a' bátyja ellen fegyvert fogni; a' mit ha cselekednék, hozzá tartozójival együtt excommunicáltatik, 's birtoka interdictum alá esik. (30.) Így süllyedett a' királyi tekintet annyira hogy Imre szinte mozogni sem mert a' Pápa akaratja nélkül, 's még aprólékos kicsi tárgyakban is hozzá folyamodott, tőle kért engedelmet. (31.) Nem csudálhatjuk azért midőn a' Pápa vette oltalmában az idegen támasz nélkül állani nem tudó, 's Palaestina-ba készülő fejedelem országát, hogy néki kellett a' király fiját illető hűség hite letételét a' püspököknek parancsolni, a' kormány iránti engedmesség, tisztelet fenntartásáról gondoskodni, (32.) valamint a' kisded herczeg

niturae, privandum, et regnum ipsum ad minorem fratrem tuum appellatione postposita, devolvendum., — *Fejér Cod. Dipl. Tom. II. 314. Katona Hist. Crit. IV. 478. 479.*

(30.) L. III. Innocentiusnak, máj. 16-k 1198-b. András-hoz irt levelét *Fejér Cod. Dipl. II. 316. Interdictumnak* nevezték azon egyházi büntetést, midőn egy egész országban vagy városban az isteni tisztelet és szentségek kiszolgáltatása meg volt tiltva. Tudva van a' közép idő historiájából, millyen rettenetes fegyver volt ez a' Pápák kezében. —

(31.) Mint p. o. egy Bihari főispántól kezdett 's építetlen maradt klastromnak alkalmasabb, bátor-ságosabb helyre vihetéseért: *Fejér II. 321. 322. Katona IV. 500.* valamint azért hogy egy országbéli érseknek vagy püspöknek se legyen szabad udvari embereit, tanácsossait, név szerint a' kedvelt Győri püspököt kizárni az anyaszentegyház kebléből. — *Fejér II. 350. Katona IV. 538. 539.* —

(32.) „Ut in absentia tanti principis — ad regni tutelam et defensionem pontificalis accingatur auc-

megkoronáztatását rendelni, (33.) 's atyja halála után jussai el nem idegenítésére ügyelni. (34.) Ezen az úton II. András idejében már oriássá nevededett hazánkban a' szent hatalom, királyjaink csak a' méltóság, rang üres nevével maradtak, 's méltán kérdésben tehetni az utól említett király országlása felől, ő volt é, vagy a' Pápa Magyarországnak ura? —

A' kisded Lászlónak május 7-k 1205-b történt halálával megnyerte II. András a' thronust, melyre addig sok háborgások közt vágyott, törekedett. Koronáztatása azon eszetendően máj. 29-k. pünköst napján történt, mely alkalmatossággal megesküdt „országa jussait, 's koronája méltóságát sérthetetlenül fenn tartani.,, (35.) De tettel ezt nem bizonyított

toritas — — — mandamus et districte praecipimus, quatenus — — — Ladislao filio ejus — — — debitum juramentum fidelitatis exhibere curetis. — — — Illis etiam, queis idem rex tam filii curam sui — — — quam administrationem regni commiserit — — — reverentiam debitam exhibere curetis., III. Innocentiusnak a' Magyarországi püspökökhöz féhr. 25-k. 1203-b. irt leveléből. *Fejér* II. 402. *Katona* IV. 658. —

(33.) L a' Pápának az Esztergomi érsekhez ápr. 24-k 1204-b. irt levelét *Fejér* II. 431. *Katona* IV. 712.

(34.) „Ut eidem regi regni jura integra conserventur, nos — ex apostolatus officio tenemur tueri pupillum.,, a' Pápának ápr. 25-k. irt leveléből. *Fejér* II. 457. *Katona* IV. 763. —

(35.) „Quod carissimus in Christo filius noster illustris Rex Ungariae pater tuus — — — — —

ta, sőt uralkodása egész folyamatjában éppen az ellenkezőt mívelte, mert egy ingadozó, alúszékony, sem béléatással sem önakarattal nem bíró fejedelem volt, ki hitvessétől és a körülötte lévő nagyoktól vezettetve a papság érdekeszsjét igen sokszor az ország javánál elébb becsülte. Gyengeségének mindjárt uralkodása kezdetén két szembetűnő példáját adta, midőn egyfelől III. Innocentius Pápának engedte az ürességben lévő Esztergomi érseki székbétöltését, ki az ő kedve 's óhajta ellen arra Kalocsai érsek Jánost vitte által, (36.) valamint az említett Pápához folyamodásával,

in coronatione sua juraverit — — — *jura regni sui, et honorem coronae illibata servare,*, ezt írja III. Honorius Pápa jul. 15-k. 1225-b. ifjabb király Bélának, midőn neki ajánlja, hogy a korona jószágoknak az atyja által az ország kárával elidegenítését maga birtokában húzza-vissza. *Fejér Codex diplomat. Tom. III. Vol. II. 17. 18. Kovachich Vestigia Comitiorum apud Hungaros. 81. 82. —*

(36.) A dolog így történt. Meghalván 1204-b. Ugrin Esztergomi érsek, azon megye kánonokjai megválasztották Jánost a Kalocsai érseket, de a' minek az Esztergomi székalatt lévő Pécsi, Váczi, Veszprémi Nyitrai püspökök, a' mint nevezik, a' *suffraganeusok* ellene mondtak. Ebből a' két rész között heves vitatás és per következett a' választás jussa felett, melyet a' káptalan egészen magának tulajdonított, a' *suffraganeusok* közösnék állították. A' kérdés III. Innocentius elibe ment, majd András is, mint unokaöccse László nevében kormányzó belé szóllott, 's elébb a' Kalocsai érsek általtétele aránt irt a' Pápának, azután eszét változtatván a' Pécsi püspököt kívánta azon székre emelni. De a' Pápa jun. 24-k. 1205-b. költ levelében ezt jóvá nem hagyá, az Esztergomi káptalannak új választást pa-

hogy mivel felesége várandós vala, a' születtendő királyi magzat aránt a' hűség hite letételére a' Magyarországi egyházi és világi főurakat szorítsa-rá, a' mit III. Innocentius meg

rancsolt, 's utánna tevé, hogy „különben kötelessége szerint, 's apostoli teljes hatalmánál fogva azon egyházra nézve alkalmas fő pásztorról gondoskodik., „Alioquin ex tunc — — — ad providendum Ecclesiae eidem pastorem idoneum procedemus, secundum officii nostri debitum, ex plenitudine apostolicae potestatis., Fejér. II. 460 — 462. A' Pápa ezen levele sem csinált egyességet az ellenkezők közt, 's így III. Innocentius tekintete 's befolyása nem kicsi nevedésével, oct. 6-k 1205-b. az Esztergomi káptalanhoz küldött levelében Kalocsai érsek Jánost tette által az Esztergomi érseki székbe. Fejér Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. 23 — 29. Katona Histor. Crit. V. 6 — 13. Ez a' per egybefüggő azon érdekes kérdéssel, hogy a' Magyar anyaszentegyház gyakorolta-e az érsekek és püspökök választása — *electio vel postulatio* — jussát? vagy mint ma *jus patronatus* név alatt azon fő pásztori székekre kinevezés a királyoktól függött? Katona ezen tárgynak szentelt vizsgálódása következtésül — Hist. Crit. V. 16 — 28. az ide tartozó dátumoknak szokott pontossággal felhozása, egybehasonlítása után úgy találta, hogy a' 11-d. és 12-d. században a' *jus patronatus* egyedül az uralkodóké volt, ellenben a' 13-d. század elejétől kezdve a' 15-dikig a' papi méltóságok kinevezésébe befolyt az illető megyék választása is, míg nem a' 'Sigmond király alatt 1414-től 1418-ig tartott Constantziai egyházi gyűlés az említett *jus* visszaadta királyjainknak, kik ez idő óta azzal szakadatlanul élnek. — „Ista libertas regni, quantum ad beneficiorum collationes, olim tempore Sigismundi Imperatoris et Regis nostri, una cum compluribus libertatibus hujus Regni, in generali ac celebri Concilio Constantiensi — — — corroborata jurisque jurandi religione firmata fuit: prout in bulla super inde confecta clare continetur., a' mint *Verbőczi* mondja Decr. Trip. [Part. I. Tit. 11. §. 5. —

is tett. (37.) Átaljában ezen király egész országlási rendszerét, mind a' belső igazgatásra mind a' haza külső dolgaira nézve, állhatatlan, változó és bélyegzi, 's ezért idejében a' Magyar földön egymást érték a' pusztító, rongáló szélveszek, háborgások, melyekből a' királyi tekintet csökkenése, a' kormány erejének tagúlása, sőt szétbomlása természetesen fejlődött. Nagy mértékben tetézte az eláradott veszélyt. a' koronajavainak általa gyakorlott elajándékozása, helyesebben mondva pazérlása. 38.) Éppen így II. András külföldi táborozásait többnyire számítás és valódi haszon nélkül törtétek, a' mellett a' státus szembetünő gyengítését eszközölték ott is hol annak kiterjedését, hatalmát nevelni láttattak. Ilyeneknek lehet különösen nézni a' Lengyel földön Galiczia és Lodomeria elfoglalására intézett lépéseit, mely célra több rendben vesztegette országa erejét 1206-tól fogva, mikor legelsőben ment oda által, azonban mindég foganatlanul, nagy

(37.) L. III. Innocentiusnak a' Magyar püspökökhöz és fő emberekhez ezen tárgyban jun. 7-k. 1206-b. intézett levelét. *Fejér Tom. III. Vol. I. 37. Katona V. 38 — 39. —*

(38.) Mindenek felett az anyaszentegyház és a' papok tapasztalták II. András hajlandóságát, kegyes jóltéviségét, a' mi abból elég világos, hogy az ezek számára tett adakozásáról, különböző jövedelmek, jusok, szabadságok-engedéséről vagy megerősítéséről szolló okleveleinek száma az ötvent felyül haladja, mint ez *Fejér* diplomatikai gyűjteményjéből látható. De különben is ezen király bőkezűsége

faradtsággal tett iparkodásának semmi állandó és jöltévő következése nem maradt. (39.) —

A' nemzetet csak hamar el idegenítette magától II. András leginkább azzal, hogy nagy-

géröl, vesztegetve, czélaránytalanul ajándékozásáról több bizonyságaink vagynak. A' 37. szám alatti jegyzésben említett levelében a' Papa így szölli a' Magyar Püspököknek, és főuraknak. — „*Illustris rex Hungariae* — *regni principes quanta dilectionis exhibitione studeat honorare, vos ipsi eo certius nostis, quo frequentius vobis et vestris munificentiae suae subsidia benignus impendit.*„ Fejér Tom. III. Vol. I. 37. — Nem különben oda fennebb 7 szám alatt felhozott 1238-béli diplomában IV. Béla világoson írja „*superfluas et inutiles donationes temporibus* — *Andrae patris nostri,*„ 's majd alább meg látjuk hogy a' Pápának kellett II. Andrást megszollitni a' korona birtokainak kártékony elidegenítéseért. —

(39.) Galiczia és Lodoméria fejedelme Román 1205-b. egy ütközetben a' Lengyelek ellen elesvén, két kis idejű fiját hagyta-hátra maga után. Csak hamar az ország részekre szakadt, 's véres háborúcsata mezejévé vált. Román özvegye II. Andráshoz folyamodván, vele a' Sárosi várban összejövetelt tartott, 's nagyobbik fia Dániel oltalmát rá bízta, ki ellen majd több Orosz fejedelmek fegyvert fogtak, a' miért II. András seregével 1206-b. Galicziába általment, de csak hamar célzt nem érve vissza tért, mivel az alatt Dániel az anyjával együtt országát oda hagyta. Azonban az említett két tartományhoz formált felsőségi jussának fenn tartásaért, azokat a' királyi czimek sorába béiktatta 's magát állandóul *Galiczia és Lodoméria királyjának* nevezte, legelsőben egy 1206-diki oklevelében, mellyel az Esztergomi egyháznak esztendőnként 1000 márk ezüstöt ajándékozott. *Katona V. 33.* Az hogy 1206-b II. András táborozott Veres Oroszországban vagy Galicziában, a' Pápának egy ezen esztendőben jul. 7-k. Magyarországra irt leveléből is látszik: „*Ex litteris* — — *unius vestrum accepimus,*

ravágyó feleségének Gertrudnak (40.) szem-
betünő befolyást engedett, kinek az igazga-
tásba és közdolgokba kártékonyúl avatkozása
méltán sértette, boszszantotta a' hazafijakat, mi-
dön az ök elmellözésével az országba hívott
idegenek, különösen Németek nagy tisztsé-
gekre, főhivatalokra léptek, 's jószágokkal meg
ajándékoztattak. • Hitvesse kedvéért halmozá
királyi kegyelmét annak nálla megjelent két
testvéreire prépost Bertholdra, és Bambergi
püspök Eckbertre, kit a' Pápa küldött szeren-
cséltetni ötöt Béla fijának születéséért. (41.)
Nevezetesen az ürességben lévő Kalocsai ér-
seki székre megválasztatá Bertholdot ki sem
az arra megkívántató tudománnyal nem birt,
sem a' törvényes időt, — a' harmincz esz-
tendőt, még nem érte-el, 's bár két versben
tagadta meg a' Pápa ezen törvénytelen ki-

quod cum reliquis in expeditione cum rege in Ru-
teniam processisset, Fejér. Tom. III. Vol. 40. — E-
gyébaránt a' Magyarok különbözö próbatételeit
Galiczia és Lodóméria ellen, kivált II. András ide-
jében, környüllálásoson el beszéli Mailáth Gesch.
der Magyaren I. 174 — 186. ki előadását Karamsin
Histoire de l'empire de Russie — című ismeretes
könyvéből vette. —

(40.) Gertrud Merani v. Tyroli herczeg Berthold
leánya volt. Az uralkodásba elegyedését bizonyítja
Theodoricus, ezen királyné leányának, 'a' szentek
közé számlált Ersebethnek biographussa, „Erat
autem Andreas vir quietus et bonus, regina vero
mulier virtuosa et fortis, quae femineae cogitatio-
ni virilem animum inserens, regni tractabat negotia.”
Pray. Hist. 194.

(41.) Katona Hist. V. 40. —

nevezés jóváhagyását, a' király sürgetéseinek csak ugyan ellene nem állhatván decemb. 24-k. költ levelében azt megerősítette. (42.) Ezzel nem elégedett-meg II. András, de még feljebb vitte Bertholdot, több jótéteményjeivel tetézte, midőn ötet Horváthország, 's Dalmátzia bánjává, azután Erdélyi vajdává, majd Bácsi és Bodroghi főispánná is nevezte. (43.) Másfelől Eckbert is tapasztalta királyi sógora pártfogó indulatját, hajlandóságát, ki ötet nem csak

(42.) III. Innocentius jun. 7-k 1206-b. költ levele szerént a' Salzburgi érsekre bizta végire járni Berthold tudományának és életidejének, addig is a' Kalocsai megye ideigleni kormányzását rábizta. *Fejér Tom. III. Vol. I. 29. Katona V. 28.* A' nevezett érsek megpróbálván Bertholdot úgy találta, hogy folyvást olvas, a' grammatikából is tudott felelni, azonban csak 25 esztendősen lenne. L. a' Pápa levelét ápr. 5-ről 1207-b. *Fejér Tom. III. Vol. I. 49. Katona V. 66.* — Ennyi tudomány tehát elég volt II. András előtt az érseki hivatalra! Mind a' mellett a' Pápa, mivel zaklatták, még azon esztendőben helybe hagyta Berthold választatását. *Fejér Tom. III. Vol. I. 53. Katona V. 72.* — De nem sokkal azután január 21. 1209-b. erősen neheztelve irt III. Innocentius a' királynak Berthold ellen, ki elhagyván megyéjét Vicenzába ment *rudimentdt* tanulni, — „non praecavens imperitiam suam, quam caute domi studendo potuisset utcunque redimere, foris indecenter vagando, turpiter publicare,, a' mint kifejezi magát a' Pápa, a' miért parancsolá is az érseknek haladék nélkül visszatérni Kalocsába. *Fejér Tom. Vol. I. 75. Katona V. 89.*

(43.) Bertholdnak az említett hivatalokra emeltetését különböző oklevelek aláírásai bizonyítják. Az Erdélyi vajdaságot 1212-b. 1213-b. 1214-b. viselte. L. *Fejér Index Codicis Diplom. Hungariae — stirpis Arpadianae. Budae 1830. p. 101.* —

fekvő birtokkal megajándékozta, de ügyét is felvette, 's a' Pápa előtt érette közbenjáróskodott, különösön mikor 1208-b. mint részes Német király Filep meggyilkoltatásába elkergettetvén, Magyarországon keresett menedéket. (44.) A' királynak rokonjaihoz és a' külföldiekhez viseltető kedvezéséért közönséges zúgolódás lett az országban, 's többen a' főemberek közül ellene összeesküvést forralván III. Bélának Konstanczinábolyban tartozkodó öccse Geiza (45.) fijaival titkon leveleztek, hogy II. Andrást a' thronusról letaszítsák. De Sebenigoi ispány Domald felfedezte a' gonosz plánumot, 's az árulók követjeit Spalatróban elfogatván, leveleikkel együtt kötözve a' királyhoz küldötte. (46.) A' pártosok ugyan vétkes

(44.) L. III. Innocentiusnak II. Andrásához jan. 21-k 1209-b. írt levelét. *Fejér Tom. III. Vol. I. 74. Katona V. 87 — 90.* Eckbertnek a' Szepelességen jószággal megajándékoztatását maga II. András bizonyítja egy 1209-béli diplomájában. *Fejér Tom. III. Vol. I. 77. Katona V. 93.* — Még egyszer 1205-b. folyamodott volt ez a' király a' Pápához Eckbert sógora dolgában, a' mint látszik a' Bambergi püspökségben megerősítéseért. *Katona IV. 774 — 776. Fejér II. 463.*

(45.) III. Bélának ezen öccséről l. *Pray Hist. Reg. Hung. I. 163. továbbá 173 — 174.* Hogy II. Geizának III. Istvánon és III. Bélán kívül még két fia volt, *Árpád* és *Geiza*, bizonyosága *Mugleni Henrik* LII. szak. — L. *Engel. Gesch. des Ung. Reiches I. 101. —*

(46.) II. Andrásnak 1210-b. költ diplomája szerint. *Fejér Tom. III. Vol. I. 161. Pray Hist. Reg. Hung. I. 196. —*

céljokat nem érték-el, azonban a' meglehetőlenség tüze még is nem aludt-el, sőt úgy látszik Berthold azt dolyfösségével élesztette, kinek az Esztergomi érsekkel rang és méltóságbeli elsőség, különösen a' koronázás jussa felett vetélkedése a' királynak és Pápának egyaránt dolgott adott, 's több idő múlva lehetett csak az egyességet közöttök helyre-állítani. (47.)

—Az 1211-d. esztendő emlékezetes arról hogy II. András, a' közép időben nagy tekintetű és hatalmu Német vitézi rendnek — *Cruciferis de hospitali Sanctae Mariae* — ajándékozta Erdélyben a' Barczaságot, melynek határi akkor szélesebben terjedtek, sőt a' vitézek birtoka későbbben még Havasalföldre is bényult.—De bár a nevezett király többször megújítja diplomáját, a' vitézek az adott földet békességesen nem

(47.) III. Innocentius jul. 15-k 1211-b. költ levelében a' két érsek versengésének barátságos úton eligazítását a' királyra bízta. *Fejér Tom. III. Vol. I. 112. Katona V. 130.* A' nevezett főpapok II. András közbenjárására 1212-b. egyességre is léptek, mely a' királyok koronázását bizonyos esetekben a' Kalocsai érseknek is megengedte, holott addig azt egyedül az Esztergomi érsek tehetette. A' pápa megerősítés végett a' királytól hozzá küldött kötetst helybe nem hagyta, mivel a' koronázás jussának megsztásából sok veszélyek háromolhatnának az országra. *Katona V. 136. — 142. Fejér Tom. III. Vol. I. 129.* — Egy későbbi levele III. Innocentiushnak febr. 3-ról 1213-b. mutatja a' két érsek megbékélését. „Inter — — fratres nostros Strigoniensem et Colocensem archiepiscopos concordia grata nobis castitit., *Katona V. 165. Fejér Tom. III. Vol. I. 128.*

sokáig birták, erőszakosságokért még II. András kikergette abból őket, 's a' visszaállítástokat nagy hangon sürgető Pápák kívánságára semmit sem hajtott, a' mi annál nevezetesebb, mivel szinte ez az egy cselekedete II. Andrásnak, melyben királyi tekintete és méltósága fenntartásával a' Római lelki despota előlt meg nem hajlott. — (48.) Ugyan az 1211-d.

(48.) András első diplomáját 1211-ből melyben a' Német vitézek Róhalom székig terjedő, 's ma felső Fejér vármegyéhez tartozó némely helységeket is befoglaló birtokának határait kijelelte, őket különböző jussokkal megajándékozta, l. *Fejér Tom. III. Vol. I. 106.* Kedvezését arántok csak hamar nagyobbra terjesztette, mert már 1212-b. nagy mester Dietrichnek és következőjének azon szabadságot engedte, hogy a' királyi pénzváltóknak a' rend földjére bémenni ne lehessen. Ugyan ezen kir. levélből kitetszik micsoda célból adta II. András a' vitézeknek a' Barczaságot. „*Fratribus constitutis in terra ultra Sylvas, quam eis ad custodiendum confinium ibi contulimus.*„ *Fejér Tom. III. Vol. I. 117.* Nem sokára Erdélyi püspök Wilhelmtől 1213-b. mind az akkori mind jövőendőben oda telepedő idegen lakosok dézmáját nyerték meg. *Fejér Tom. III. Vol. I. 145.* De rövid időmulva megháborították a' rend új birtokában, mert az 1222-diki diplomában mellyel II. András megújítja, sőt nagyobbra terjeszté nekik tett ajándékozását, midőn Havasalfölde egy részét is az Olt torkáig ahoz foglalta — maga megismeri, hogy tőlök haragjában azon földet elvette. — „*Quando ira nostra contra eos provocata — — terram saepe dictam eis praeceperamus auferri.*„ *Fejér Tom. III. Vol. I. 370—374.* Mivel az Erdélyi püspök a' vitézeket maga törvényhatósága alá kívánta vonni ezt III. Honorius Pápa 1223-b. megtiltotta. *Fejér Tom. III. Vol. I. 420.* Ugyan ez a' Pápa ápr. 30-k. 1224-b. költ igen nevezetes bullájában a' vitézek Erdélyi birtokát az Apostoli szék pártfogásába vévén,

esztendőből maradt-fenn egy oklevél, miat nevezetes bizonyosága és példája annak, hogy ez

ahoz tulajdonosi, just is kezdett formálni. „*Præfatam terram in jus et proprietatem B. Petri suscipimus, et eam sub speciali apostolicæ sedis protectione ac defensione perpetuis temporibus permanere sancimus.*„ Fejér Tom. III. Vol. I. 459—461. De a' Szentszék védelme nem sokáig tartott, nem is volt foganatos, úgy látszik II. András semmit sem akart tudni azon udvar orczátlanul emlegetett felsőségi és saját jussáról, annyival inkább mert a' vitézek magok határon kívül terjedve erőszakos foglalásokat kezdének tenni, a' miért a' királlyal éles surlódásba jöttek. Ezen visszázkodás magos polczra hágott, a' mint több adatokból látjuk. II. András tőlök újra elakarta venni a' Barczaságot, de ellene szegeztek magokat, 's III. Honorius Pápa jun. 19-k. 1225-b. hozzájok intézett levelében dicséri állhatatosságokat, hogy nem hajtva a' fenvegetésekre, azon földet kezeikből ki nem bocsátották, a' Pápa vagy nagy mesterek különös engedelme nélkül. „*Pro nullis minis sive terroribus terram dimitteretis eandem sine nostra vel Magistri vestri licentia speciali.*„ Fejér. Tom. III. Vol. II. 41. Ugyan az nap három apáturokra bizta, azok közt a' Herczire is Erdélyben — végire járni a' Német rend birtokán kívül lépése igaz voltának, 's két nappal azután jun. 12-k. II. Andrást kérte és intette a' vitézek háborításától megszűnni, mivel a' nevezett király ellenek katona erőt vitt, rajtok nagy summa pénzt csikort-fel; földökön sok kárt tétetett, egy várakat lerontotta, sőt birtokokból is ki akarta hajtani. Fejér. Tom. III. Vol. II. 42—46. Egyébaránt a' Pápának egy a' mondott esztendő sept. 1-sőjén a' Váradí és Győri püspökhöz írt leveléből látjuk a' vitézek sokféle erőszakosságát, a' lakosokon általok elkövetett húzavonákat, a' királytól elejekbe szabott feltételek általhágását, sőt vele magával szembeszállásokat. Fejér Tom. III. Vol. 53—55. Nem lehet annál fogva csudálkozni hogy II. András őket a' Barczaságból nem sokára egészen kihajtotta, a' miért neki III. Honorius oct. 27-k. 1225-b. neheztelve, sőt fenyegetődzve írt. Fejér. Tom. III. Vol. II. 58. II. András ez

időben a' törvény és igazság kiszolgáltatása hazánkban, az úgy mondott Isten ítéletei, különösen tüzes vas által mimódon történt. (49.)

zel nem sokat gondolt, 's noha mind ez a' Papa martz. 1-sőjén 1226-b. újabban hathatósan sürgeté azt, mind következő IX. Gergely két versben u. m. apr. 30-k. 1231-b. majd oct. 15-k. 1234-b. kemény hangon kívánta a' rendnek elvett birtokába visszaállítását, ezen lépéseknek még is semmi fogatja nem lett. L. *Fejér Tom. III. Vol. II. 74. 246. és 394 l.* — Egyébaránt a' Német vitézek Barczaságion lakásának ma is emlékei némely helységek, és omladékokban heverő várak, mint *Marienburg* magyarul *Földvár*, melyhez hasonló nevű kastélyt Prusziában is épített a' rend; *Heldenburg* Krizbán feylül, pompás és jól fekvő erősség volt, ma elpusztulva áll; *Kreuzburg* magy. Nyén felső Fejér vármegyé szélén, a' *Feketealmi* vár romladéki, és *Törtsvár*, *Törzburg*, hajdan *Dietrichstein*, „*novum castrum in lapide Tidrici*„ a' mint Nagy Lajos király egy 1377-b. költ oklevelében nevezi. L. *Schlözer Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen — Göttingen 1795. S. 38.* Ezen munkájában Schlözer leírta az Erdélybe telepedett Német rend történeteit, viszontagságait. De jobb, tökéletesebb ennél 's az ide tartozó oklevelek közléséért nagy becsű, a' cs. k. kamarás, Erdélyi kormányzóki tanácsos *G. Bethlen Elek* ur jeles monographiája: *Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien 1831. 8. Törösvár rajzával.* —

(49.) A' Sz. Mártonhegyi klastrom apáturja Uros, a' kir. kamarának Gatk nevű ispánjával egy a' Vágszigetében lévő föld és erdő felett perbe elegyedék. Ezekhez mind a' két fél jussát formálván, a király Halocsai érsek Bertholdra bízta az ügy ellátását, ki megtévén ezt, azon ítéletet hozta, hogy a' klastrom embere állja ki Budán a' tűzpróbát, a' mi megtörtént, 's az ember keze az égéstől sértetlenül maradott. *Homo ecclesiae — ab omni penitus ferri rubigine atque combustione extitit liberrimus.*, *Fejér Tom. III. Vol. I. 105. —*

Az alatt Galicziában új szélveszek ütöttek ki magokat, a' mi az igazgatás gyakori változását vonta maga után. A' II. Andrástól oda bétett uralkodók Wladimir és Román az Igor nemzetségéből, kegyetlen országlásokkal fellázasztották a' népet, mely alkalmatossággal 1212-b. megölettettek, 's a' fennebb említett Dániel lett újra fejedelem. De nem sokára elene is felköltek a' nyughatatlan Galicziaiak, kiknek megzabolázására II. András a' következő 1213-b. kéntelen vólt újra oda serget vezérelni. —

A' király ezen távolléte alatt, a' békételenség hamu alatt lappangó tüze Magyarországon teljes lángra lobbant, 's egy borzasztó cselekedet szülője lett. — Többen a' főemberek közzül, kik, a' mint látszik, az aszszonyi kormányt, innen eredett hátrátétetéseket, 's az ország kárával idegenekre pazérolt kedvezéseket már nem tűrhették, ennyi méltatlanságtól ingereltetve öszveesküdtek, 's a' királyi udvarra rohanván, bosszús indulatjokat a' kegyetlenül felkonczolt Gertrud királyné vérében óltották meg. E' gonosz tett közelebbi körülállásait azonban homály fedi, valamint annak sem végre-hajtójit, sem idejét, és okát tisztán tudni nem lehet, mivel az írók mindeikre nézve különböznek. Thuróczi, és Muglen, úgy több akkori Német chronisták a' végbevitt istentelenségnek azon okát mondják, hogy

Gertrud egyik testvér bátyjának, — némelyek szerint Kalocsai érsek Bertholdnak, mások szerint Bambergi püspök Eckbertnek, — egy Magyar főember és bán Bánk felesége aránti vétke hajlandóságát előmozdította, sőt magát annak eszközévé tette, melynek megboszszerűsége ösztönözte e' gyilkosságra a' nevezett urat. Mások ellenben, e' vádat tagadják, mint a' mely Gertrud tiszta és erkölcsös életével ellenkezik, kinek lánya Er'sébeth a' szentek közzé felvételt megérdemelte; egyszersmind Lengyel historicus Dlugosz állítása után annak tulajdonítják a' gonosz tettet, hogy a' királyné tanácscsából az országba hívott számos Németek a' Magyar főembereket sok erőszakkal illették, váraikat elfoglalták, a' mellet a' hivatalokból, tisztségekből kiszorították. Melyik legyen a' kettő közzül igaz, a' bizonyítások különbféleségében meghatározni nem lehet, az adatok egybe vetése után azonban szinte azt kell hinni, hogy mind a' két okból eredő gyűlölség szülhette a' gonoszságot: legalább mind Bertholdról mind különösön Eckbertről más elkövetett hibáikért is ilyent feltenni van okunk. (50.) A' gyilkosság végrehajtásában töb-

(50.) Eckbertnek, kit, a' mint feljebb láttuk, egy király gyilkolásának gyanúja terhelt — *Katona V. 87-88.* több botrányoztató 's hibás tetteiről is emlékezik a' Pápa 1213-b. II. Andrásához írt levelében, „*Licet Bambergensis episcopus in multis offenderit,*” és alább „*nisi forsitan ipse suis excessibus intercesso-*

ben voltak részesek, az említett Bánkon kívül
 bñ Simonról és Péter főemberről abba ele-
 gyedéseket oklevelekből tudjuk. Az idő meg-
 határozásában is ellenkeznek az írók, néme-
 lyek 1213-nál elébb, mások hátrább teszik,
 de ezen esztendő, több Német kronikák u-
 tán leghitelesebben vehetjük-fel. Akárhogy
 történt azonban e' gyilkosság, síralmas bizony-
 sága volt az országban nagy erőre kapott fe-
 jetlenség, és zabolátlanság lelkének, a' kirá-
 lyi tekintet méjjen alásüllyedésének, a' közön-
 séges rend megbomlásának, az erkölcs és tör-
 vények kigúnyolásának. A' nagy kiterjedésű ösz-
 veesküvést tudta az Eszsergomi érsek is, mely-
 nek a' mint látszik czélja volt a' thronusról
 letaszítani II. Andrást, és a' fiját emelni helyé-
 be, mert ez a' király 1214-b. III. Innocentius
 Pápától egy levelében, hol a' királyné megö-
 letése előjő, kérte a' papi és világi renden lé-
 vő pártosoknak egyházi büntetés alá rekesz-
 tését — a' mivel gyengeségét újabban elárulta,
 midőn az országában elkövetett bünt idegen
 hatalmasság közbejövetele nélkül megzaboláz-
 ni nem tudta. (51.) — A' fekete tettet csak

vis affectum impediat., Katona V. 166. Fejer Tom.
 III. Vol. I. 139. — Bertholdnak pedig lopásba ele-
 gyedését mindjárt alább meglátjuk.

(51.) Ezen gonosz tettet illető körülállások
 előadását, egybevetését, az arra tartozó bizonyítá-
 sok felhozásával együtt l. *Katonándl Hist. Crit. V.*
 193 — 208. *Mugleni Henrik* egy karaktert festő vo-

hamar más erőszakosság is követte: a' pártosok közül némelyek Kalocsai érsek Berthold-

nást említ a' gyilkosságot elkövető Bánkról. A' királyné éppen karján tartotta két fiját Bélát és Kálmánt, midőn a' nevezett főember boszszút forralva rá rohant. Ily felháborodott dühös állapotjában is elebb kiragadá a' veszélyből a' két kis herceget azt mondván „bogy maga örökös urait semmi bántással nem illeti., „*Nam ir belan und coloman von den arm, und sprach, meinen erbherren tun ich nicht.*„ Kap. LX. Másfelől egy diplomája szerint II. Andrásnak, Bélát Miska nevű ispán tartottamag, 's adta-viszsa az attyának, a' miért Szala vármegyében egy jószágot nyert ajándékol. Fejér Tom. III. Vol. I. 151. A' gyilkosságban részeseket említő oklevelek szavai: „*Simon banus — — — crudeliter ac enormiter armatus, una cum suis complices — — mortis bonae memoriae Gertrudis, dominae reginae carissimae conjugis nostrae particeps.*„ Fejér Tom. III. Vol. I. 152. kinek ezért minden javai confiscáltak. Hasonló büntetéssel lakolt Péter nevű fő ember — „*De possessionibus quondam Petri, filii Gurwey, quae sua infidelitate exigente, quia crimen laesae maiestatis, matrem nostram occidendo commiserat, ad manus regias sunt devolutae.*„ IV- Bélának 1237-b. költ adományleveleéből Fejér Tom. IV. I. 68. Ugyancsak IV. Bélának 1262-beli diplomája mutatja a' bán Bánk bűnös voltát, „*Terram — — quae a Bank bano infideli nostro ad nos fuerat devoluta.*„ Fejér Tom. IV. Vol. III. 61. Azt, hogy az összeesküvés nem volt titok az Esztergomi érsek előtt, egy a' pártosokhoz intézett két értelmű leveleéből lehet látni. „*Reginam occidere nolite timere bonum est, si omnes consentiunt ego non contradico.*„ Katona V. 202. Fessler Die Gesch. der Ungern I. 417. A' támadás célját mutató kir. levél szavai: „*Ut omnes conspiratores et infidelitatis machinatores, qui propter regni scissuram filium nostrum nobis viventibus et nolentibus in regem sibi praeficere vel coronare attentaverint, tam clericos quam laicos sententia excommunicationis (innotetis).*„ Fejér Tom. III. Vol. I. 163. E' zendülés alkalmatosságával pedig nem csak Romából jött némely apostoli leveleket sikkasztottak-el (literas —

ra rohantak, ötet papjaival együtt elverték, valamint több más méltatlansággal, kártétellel is illették. (52.) Illyen körülállások közt

— — *quas cum quibusdam aliis a sede apostolica nobis directis* — — — *in occisione felicitis recordationis uxoris nostrae per subreptionem amisisse.*, Fejér I. c.) de a' királyi petsét is elveszett. „*Sigilli nostri munimine, quod in occisione reginae Gertrudis* — — *fuit deperditum.*, Fejér. Tom. III. Vol. I. 173. Azt, hogy a' királyné gyilkossai dühös indulatjokat holt testével is éreztették, mutatja azon körülállás, miszerént annak felkonczolt darabjai nem egy helyen valának eltemetve. Egy része ugyan is testének a' Leleszi templomban nyugodott, a' mint egy ezen egyháznak 1214-b. adott diplomából látszik: „*Pro anima illustris reginae Gertrudis — eidem ecclesiae — contulimus — et ideo maxime, quod quaedam pars corporis eiusdem in eadem est sepulta ecclesia.*, Fejér Tom. III. Vol. I. 157. Katona V. 185. — midőn más része a' Cisterciták Pílisi templomába tetetett, a' mit nem csak Thuróczi, de IV. Bélának egy levele is bizonyít. „*Quum ipsam ecclesiam (de Plys) in qua etiam corpus matris nostrae honorabiliter requiescit — diligere teneamur.* „Katona Hist. Crit. V. 214. — Egyébaránt a' Gertrud elleni gyűlölségre befolyhatott még ezen királynénak pénzt szerető, és kincset halomra gyűjtő indulatja, a' minek elég bizonyosságát adta akkor is, midőn négy esztendősen leányát Er'sébethet 1211-b. eljegyezvén Thüringiai landgróf Herrmann fiával Lajossal Posonban, vele igen gazdag és fényes menyaszszonyi ajándékot adott, mely egyebek közt, nagy rakás különböző arany és ezüst edényeken drágakő ékességeken, gyűrűkön, nyaklánczokon kívül, egy massiv ezüst bölcst, hasonló feredő tekenővel együtt foglalt magában. Ezekhez tett ezer ezüst márk pénzt, és a' követekhez e' sokat jelentő szókat intézé: „Mondjátok-meg uratoknak, vegye ezt jó neven; 's maradjon jó egészségben. Ha Isten élettemnek kedvez, a' legnagyobb gazdagsággal fogom ötöt halmazni., Katona V. 132 — 134. Ki nem tudja, hogy a' királyok gazdagsága legtöbbszörre alattvalójik 'sebéből szokott kitelni? —

(52.) A' Pápanak a' Magyarországi püspökökhöz

Berthold nem vélte tanácsosnak az országban maradni, de midőn elillantott, nem szégyellette királyi sógorát, kitől annyi jótéteményt vett, meglopni 's magával elvinni a' királynétól gyermekei számára gyűjtött 's arany, ezüst rudakban és edényekben álló, hét ezer márkra becsült kincset, mely egy polgárnál vala letéve. 53.)

Az 1214-d. esztendőben II. András tudósítá a' Pápát, hogy a' Magyar királyi felsőség alatt lévő Galiczia fő emberei és népe a' fiját Kálmánt királlyoknak kikérték, 's a' Romai egyházzal öszveköttetésben és hívségeken maradásokat ígértek, de Görög szertartásu isteni tiszteletek meghagyása mellett. Egyszersmind a' dolog siettetéséért az Esztergomi érsekhez — tehát egy saját országában lévő, 'a' tőle függő paphoz rendelést kívánt tétettetni 'a' kis király felkenésére, és attól a' Romai szék aránti

1241-b. intézett levele szerint, melyben parancsolja hogy a' szentségtörőknek egyházi átok alá vetetések a' templomokban vásárnap és innepeken harangszónál és gyertya világnál hirdetessék. *Fejér* Tom. III. Vol. I. 152. 153. —

(53.) Ezt tudjuk II. Andrásnak a' Pápához 1214-b. írt nevezetes leveléből, melyben maga megvallja hogy Bertholdnak szerfeletti pártfogásáért csak nem egész országa gyűlölségébe esett. „*Ob cuius vehementem affectionem, et promotionem super alios fere totius regni maiorum et minorum odium incurrimus.*”, *Fejér* Tom. III. Vol. I. 166. — Ugy látszik Berthold királyi sógorával megbékélt, mert neve több későbbi diplomák alatt előfordul: majd 1218 elején Aquilėjai pátriarcha lett. Megholt 1251.b. L. *Pray Annales* I. 126. *Katona Hist. Crit.* V. 213. 313. 729. —

engedelmesség hitének elfogadására nézve. 54.) A' koronázást a' nevezett érsek végre is hajtotta; (55.) 's csak hamar Kálmánnak eljegyeztetett feleségül, Krakko herczeg Leszko leánya Salomé, hogy ezen egybeköttetés által uralkodó székében inkább meg erősíttessék, 's az Orosz fejedelmektől jöhető megtámadás ellen a' Lengyelek segítségével felől biztosítva legyen. (56.) — Az alatt II. András gondolkozott egy rég feltett szándéka végrehajtásáról, a' Szent Földre kereztes hadat vezetésről, a' mire még az atyja III. Béla fogadása következeséül, annak végrendelete által átok alatt köteleztetett, (57.) de sok bajai miatt mind ed-

(54.) II. Andrásnak már felhozott, 's 1214-b a' Pápához küldött levele szerént: „*Noverit — Sanctitas Vestra, quod Galliciae principes et populus nostrae ditioni subjecti, humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus, in unitate et obedientia Sanctae Romanae Ecclesiae perseveraturis in postremum, salvo tamen eo, quod fas illis sit a ritu proprio (graecanico) non recedere.*„ Fejér Tom. III. Vol. I. 164. Katona Hist. Crit. V. 209.

(55.) Ezt bizonyítja III. Honorius Pápának 1222-b. II. Andrásához írt levele. Fejér Tom. III. Vol. I. 356. Katona Hist. Crit. V. 366.

(56.) L. Fessler Die Geschichte der Ungern I. 422.

(57.) Ezt tudjuk III. Innocentius Pápának II. Andrásához még herczeg korában 1198-b. írt két leveléből, melyekben atyja fogadásának teljesítésére unszolja: „*Accepimus, quod quum rex Ungariae, pater tuus agens in extremis, votum quod voverat Domino Hierosolymitanam provinciam. — visitare, sub interminatione maledictionis paternae, commiserit tuae fidei exsequendum.*„ Fejér II. 311. és 313. —

dig nem teljesíthette, 's éppen azért a' Pápától 1212-b. három esztendei időhaladékot nyert vólt. (58.) Elindulása előtt második házasságra lépett Auxerre-i gróf Courtenai Péter leányával, Jolánthával, 's első született fiját Bélát ifjabb királynak koronáztatta, (59.) a' mellett végrendeletet tett, melyben Magyarországot nagyobbik fijának, Galicziát a' másodiknak Kálmánnak hagyta, 's valamelyiknek vagy mindkettőjöknek elhalásuk esetében, legkisebb fiját Andrást nevezte következőjének, egyszer'smind ezen intézetét a' Pápával megerősítette. (60.) Távolléte alatt, háborgó, egyenetlenkedő országa kormányzását, 's a' még kisidejű fiaira gondviselést több főemberekre, azok között különösen Esztergomi érsek Jánosra bízta. (61.) A' hoszszu út költségeire elegendő

(58.) „*Oblatis nobis ex parte tua petitionibus, quantum cum Deo possumus, grato concurrentes assensu, ad exsequendum votum quo Domino promisisti, te ad terrae sanctae subsidium profecturum, Serenitati Tuae triennium indulgemus,*„ ezt írta III. Innocecius II. Andrásnak 1212-b. L. Fejér Tom. III. Vol. I. 128. Katona Hist. Crit. V. 165.

(9.) *Pray Historia Regum Hungar. I. 204.*

(60.) *Dispositionem, quam de terra tua fecisti, regnum Hungariae primogenito tuo Belae, regnum vero Galiciae Colomanno relinquens, et eorum alterutri vel utrique sine liberis decedenti Andream instituens successorem — auctoritate apostolica confirmamus,*„ III. Honorius pápának febr. 11-k. 1217-b. Andráshez írt leveléből. L. *Pray Hist. Reg. Hung. I. 204. Fejér Tom. III. Vol. I. 189. Katona Hist. Crit. V. 240.*

(61.) *Praeterea innotescere volumus Vestrae Paternitati, nos ad proficiscendum Hierosolymas sicut et*

pénze nem lévén, kénytelen volt nem csak adósságot csinálni, de azonkívül több szentegyházak kincséhez nyúlt, mert a' Veszprémi nagy templomból egyebek közt elvitte Szent István király hitvessének Gizelának tizenkét márk tiszta aranyot nyomó koronáját, melynek jóféle köveit 140 márk ezüstért adta-el, (62.) a' Tihanyi klostorból pedig egy gyémántokkal, 's drága kövekkel rakott arany poharat vett-el — (63.) midőn a' Templáriusok Magyarországi mestere Pontius de Cruce is ez alkalmatossággal ötet a' rend javaiból segitette. (64.) 'S még e' szorult állapotjában sem szünt vallásos búzgósága, vagy inkább vaksá-

tenemur, studiose intendere, et omni diligentia festinare. Ideoque regni nostri curam, cuius principes ad dissentiendum proni sunt, et filiorum nostrorum tutelam — — venerabili patri nostro in Christo I. Strigoniensi archiepiscopo, cum quibusdam aliis, quorum providentia — — credimus regnum plena tranquillitate potiri — — possimus commendare., II. Andrásnak a' Pápához 1214-b. írt leveléből. *Katona Hist. Crit. V. 210. Fejér Tom. III. Vol. I. 164.* Ezt bizonyítja a' királynak egy 1219-b. költ diplomája is — *Fejér Tom. III. Vol. I. 120.*

(62.) *Katona Hist. Crit. V. 245. Fejér Tom. III. Vol. I. 191. Pray Hist. Reg. Hung. I. 205.*

(63.) *Fejér Tom. III. Vol. II. 352. —*

(64.) Ezt tudjuk egy 1219-béli oklevélből, melyben II. András az említett Templarius mesternek Horváthországban egy jöszágot ajándékozott: „*Non modicas expensas, quas dilectus et fidelis noster Frater Pontius de Cruce, per Ungariam et Sclavoniam domus militie templi magister — — tam eundo ultra mare, quam redeundo per Greciam de bonis domus fecit, és alább „in recompensationem expensarum et laborum quos dictus magister — — propter nos et dominam reginam — sustinuit,*”, *Fejér*

ga bizonyosságául külföldi papoknak adakozni, mert egy Cisztercita Klostornak Austriában fekvő birtokot ajándékoza. (65.)

II. Andráshoz, a' Szent Földre készülődése közben, Konstánczinápolyból, hol ekkor a' Latinus császárok uralkodtak — követek érkezének azon tudósítással, hogy Henrik császárnak 1216-b. történt halála után, a' főemberek hajlandók lennének néki, vagy apossának gróf Péternek ajánlani a' koronát, mely körülállás ötét feltett útja siettetésére ösztönözte. (66.) De apóssa megelőzé, ki feleségével együtt Romába menvén, III. Honorius Pápát addig sürgette, míg tőle 1217-b. áprilisben mint keleti császár megkoronáztatott.

Tom. III. Vol. I. 273 — 274. *Katona Hist. Crit. V. 321.* — Ez a' Templarius mester Horváthországi és Dalmátiai királyi helytartó is volt: *Frater Pontius de Cruce, humilis magister militiae Templi per Ungariam et Sclavoniam, et locumtenens regius in Croatia et Dalmatia.* *Katona Hist. Crit. V. 126. Fejér Tom. III. Vol. I. 104.* Hogy a' Templariusok vitézi rendje Magyarországon szélesen ki volt terjedve, sok jószágokkal és szép jusokkal birt, azt a' fennebb elhozottan kívül, több kir. levelekből is tudjuk, nevezetesen Imre királynak 1198-b. költ diplomájából: „*Ad precés — fratrum sacrae militiae templi in Hungaria omnes possessiones, et omnia bona mobilia et immobilia — quae in universo regno nostro possident.*„ *Fejér Tom. II. 330. Katona Hist. Crit. IV. 525 — 528. és V. 125. —*

(65.) *Katona Hist. Crit. V. 241. Fejér Tom. III. Vol. I. 207.*

(66.) Bizonyítja ezt III. Honorius Pápa II. András-hoz január. 30-k. 1217-b. irt levelében. *Fejér Tom. III. Vol. I. 187. Katona Hist. Crit. V. 232.*

(67.) Péter azonban a fényre méltóságra vágyást drágán fizette. Konstantinápolyi útjában, hová thronussát elfoglalni ment, Epirusi fejedelem Komnenos Theodor, a mellé rendelt pápai követtel együtt elfogta, és tömlőtbe zárta. A Pápa ugyan azon esztendő júliussa 28-k. II. Andráshoz küldött levelében hathatósan felszólítá ötöt a császár kiszabadítására, de sikeretlenül, mert fogságban holt-meg, így veje közbenjárásának, ha tett is érette valamit, semmi haszna nem volt. (68.)

Az 1217-d. esztendő augustussában indúlt-el végre II. András a szent útra. Zágrábon keresztül, hol azon egyházi megye minden jussait egy diplomájában megerősítette — (69.) a mondott hólnap 23-k. nagy számú sereggel, mert csak lovasságát 10,000-ra teszik 70.)

(67.) A Pápa ápr. 12-k. a Konstantinápolyi Pátriarchához irt levelében, menti magát előtte, hogy Péter és hitvesse kérésének ellent nem állhatván vitte-végbe a koronázást a városon kívül Sz. Lőrincz templomában, de azzal a napkeleti anyaszentegyháznak kárt tenni nem akart. *Fejér Tom. III. Vol. I. 192 — 193. Katona Hist. Crit. V. 234.*

(68.) *Fejér Tom. III. Vol. I. 203 — 205. Katona Hist. Crit. V. 235. —*

(69.) *Fejér Tom. III. Vol. I. 210 — 214. Katona Hist. Crit. V. 246 — 250.*

(70.) A királlyal, mint látszik sok Erdélyi Szászok is voltak, kik a keresztet felvették, noha egycbaránt békességszerető, csendes embereknek írja Thomas Archidiaconus *Hist. Salonit. C. XXVI. „Praecessit regem et Ungaros ingens Saxonum multitudo, qui omnes pacifici et mansueti erant, cum devotione et desiderio navigationem regiam praestolantes, omnes enim cruce signati erant., Katona Hist. Crit. V. 259.*

— Spalatroba érkezett, melynek kikötőjében, a' Velenczétől, Anconától, Jádrától 's más tengeri városoktól bérlett hajók, az elevezésre készen állottak. A' szokatlan látományra temérdek ember gyült-öszve, a' sokaság nem tért a' városban, de nagy részének a' mezőn sátorokba kellett magát vonni. Innepi pompával tódult a' nép és papság a' kegyes király elibe, ki látván a' processiot lováról leszállott, 's gyalog ment a' templomba. (71.) Csak hamar számos egyházi és világi kísézőjével — kik között főbbek voltak *Otto Merani* herczeg, *Eckbert* Bambergi püspök, első hitvesse *Gertrud* testvérei, *Leopold* Austria herczege, *Ugrin* királyi cancellarius, *Péter* Györi, *Tamás* Egri püspökök, *Déné's* királyi tárnok mester és Ujvári ispán, *Demeter* főasztalnok, és *László* fő lovászmester (72.) — hajóra ült 's szélnek eresztve a' vitorlákat Cyprus szigetébe ért, hol

(71.) *L. Katona* Hist. Crit. V. 259. 260. Spalatroban léte alatt II. Andrásnak érezni kellett királyi akaratja számba nem vételét, mert meghalván odavaló érsek *Bernard*, ki nem vihette, hogy helyébe a' kit maga kísézői közül erősen ajánlott, — *quendam Alexandrum physicum* — a' kánonokok megválaszszák. *Katona* Hist. Crit. V. 261.

(72.) II. András útítársait tudjuk részint némely idegen különösen Német chronistákból, kiknek szavait felhossa *Katona* Hist. Crit. V. 264 — 266. részint némely diplomájiból ezen királynak, melyekben a' Johanniták vitézi rendjének adakozott. *Katona* Hist. Crit. V. 279. 282. *Fejér* Tom. III. Vol. I. 236. *Baboneg*, és *István Vodickai* grófok saját költségeken állított 250 lovasokkal kísérték-el a' ki-

annak királlyá Lusignan Hugo, 's a' Pápa rendelkezéséből Brienne János Jérusálemi király, és Rudolf odavaló patriárcha várták. Innen a' keresztes tábor megindulván, Accon vagy Acre várossánál kiszállott. A' Szent Földet ez időben Egyiptom szultánja Szeifeddin birta, öccse a' nagy Szaladinnak ki 1187-b. Jérusálemet a' keresztyénektől ostrommal elvette. Mivel azonban természeti csapások, belső egyenetlenségek és pártosságok országát gyengítették, a' keresztyéneknek ellentállani alkalmas nem vólt, 's velek személyesen szembeszállani nem mert. Maga Egyiptomból nem mozdulván, ellenek küldé fiját Koraddint, de a' ki nem gátolhatta azoknak előhaladását, 's minnekutánna véres apró csatákban erejeket fárasztani, gyengíteni próbálta, végre magát viszzahuzta. Ámbár a' keresztesek ezen harczokban vitézségeknek több kitünő jeleit adták, (73.)

rályt a' Szent Földre, ki azért őket igen szép jussokkal ajándékozta-meg. Az erről szolló királyi levelet l. *Fejér Tom. III. Vol. I. 245. Katona Hist. Crit. V. 295.* —

(73.) IV. Bélának II. András fijának 1246-b. költ diplomájából — melyben a' fenn említett főasztalnok Demeter fijának Sándornak bizonyos jószágokat ajándékoz — tudjuk hogy a' Magyar királytól vezetett keresztes tábor az ellenséggel háromszor mérközött, melyek közzül az elsőben a' nevezett főasztalnok a' szultán testvérét maga kezével ölte-meg, 's a' más két öszvecsapásban is vitézül forgatta magát. *Fejér Tom. IV. Vol. I. 418. Katona Hist. Crit. V. in praefat.* —

az egész táborozás még is czél és planum nélkül volt elintézve, 's éppen azért minden haszon és következés nélkül maradt. November elején Akre várától elébb nyomultak a' Jordán vizéig, abban megferegettek, 's a' Genézareth v. Galilaeai tó partjánál három napig mulatva, megjárták azon helyeket hol az idvezítő megfordult, 's isteni tudományját hirdette. (74.) A' következő hólnap elején a' Krisztus megdicsőíttetéséről emlékezetes Thabor hegyén 77 tornyokkal álló, és kétezer Arabs-tól védett erősség ellen tévének próbát. A' mindenfelől meredek kösziklára felmászó, 's a' keresztet előlvivő Jérusálemi patriárchát nyomba követték a' keresztések, kik a' velek szembemenő vezérét az ellenségnek a' várba visszakergetik. Az alatt a' Magyar király és az Austriai herczeg más oldalról rohannak az erősségre, és vitézül harcolnak, de a' Cyp-rusi és Jéru'sálemi királyok a' helyett hogy segítségekre menjenek, magokat félre vonják, sőt az utolsó a' visszaterítésre jelt adat-

(74.) A' historiai kritikára nem mindég ügyelő Engel hibázik, midőn azt erősíti hogy II. András Jéru'sálemben is volt, 's a' Krisztus keresztjét ott megcsókolta. „Nachdem er in Jerusalem das heilige Kreuz geküsst hatte.“ Gesch. des Ungr. Reichs I. 304. Ezen fővárost II. András nem látta, de Akre váránál kiszállásakor vitte vala elibe a' Jéru'sálemi pátriarcha a' szent keresztet. Fessler Die Geschichten der Ungern I. 430. Katona Hist. Crit. V. 269. —

va hátat fordított, 's az egész serget zavarba hozta. (75.) Így a' szépen biztató ostrom ki-
menetelét titkos fondorkodás, 's a' minden
nagy dolgot megfojtó belső egyenetlenség
elrontotta. Majd természeti viszontagságok te-
téztek a' meghasonlás veszélyét; karácson tá-
ján sokat szenvedtek a' keresztyének a' béál-
lott hidegtől, emberek és barmok egyaránt
kezdének hullani. Illyen környülállásqk közt
a' különben is már szélyel bomló keresztes
tábor több részekre oszlott. II. András — ki
egy alattomos gonosztévőtől italába kevert
méreg által szinte elveszett, (76.) a' Cyprusi
király társaságában Tripolisba ment, 's onnan
haza felé indult, minekutánna királyi bőkezű-
ségét a' Johanniták vitézi rendje aránt bizo-
nyította, kiknek szép jövedelmeket és jusso-
kat ajándékozott. (77.) A' kiállott sok fáradt-

(75.) *Pray Annales Reg. Hung. I. 212 — 213. Katona Hist. Crit. V. 273 — 274.* — II. Andrásnak egy a' Thabor hegyén ezen ostrom alatt tett ajándéko-
zásáról emlékezik *Verbőczy*: „*Hujus Andreae regis privilegium in monte Thabor (ubi Dominus et Salva-
tor noster transfiguratus fuerat) super quadam possessionaria collatione emanatum et confectum in Comitatu Hontensi habetur hac etiam tempestate.*“ *Decr. Trip. Part. II. Tit. 14. §. 13.*

(76.) *Katona Hist. Crit. V. 275.*

(77.) Mint p. o. a' királyi só jövedelmekből esz-
tendőnként 500 márk ezüstöt adott, 's az egész or-
szágban, a' batárszéleken kívül, a' sónak vám nél-
kül árulhatása mellett a' rend embereinek is sok
szabadságot engedett. L. az illető kir. okleveleket
Fejér Tom. III. Vol. I. 233 — 242. Katona Hist. Crit. V. 276 — 288.

ságon, kedvetlenségen, 's szövetségesei részéről tapasztalt hivtelenségen kívül haza sietni kénszerítették onnan kapott több rendbéli terhes tudósítások is, melyek szerint távolléte alatt az ország rongáló siralmas zürzavarok nézőhellyévé vált (78.) A' mint maga is megvallja, fennebb már említett Templarius mester Pontius de Cruce minden veszélyekben osztozó hív úti társa tanácscsának és segítségének köszönhette honyjába visszatérését. 79.) Tripolisból nem tengeren, de szárazon ment, úgy látzik politikai tekintetből, mert ezen út-

(78.) Ezt bizonyítja maga II. András III. Honorius Pápához 1218-b. írt levelében: „*Quum ultramarinis partibus, in susceptae peregrinationis servitio morarenur, ineffabile dissensionis seminarium in regno nostro per frequentes nuncios procul dubio cognovimus pullulasse. Nos itaque mot et tantis — — percussi rumoribus — — coacti et inviti a terra sancta secessimus.*“ Pray Annal. Reg. Hung. I. 214. — Katona Hist. Crit. V. 304. Fejér Tom. III. Vol. I. 251. —

(79.) A' 65 szám alatt már említett oklevél bizonyítása szerint: „*Dilectus et fidelis noster. Frater Pontius de Cruce — — — — — per cujus consilium et auxilium post Deum, sicut credimus, ad propria remeavimus; labores quoque continuos, quos nobiscum, et propter nos, serenissimamque conjugem nostram Y. reginam sustinuit, pre oculis regie majestatis habentes.*“ Fejér Tom. III. Vol. I. 273. Katona Hist. Crit. V. 321. Ezen szavak nyilván mutatják hogy Pontius de Cruce is a' király követőji között volt; Pray tehát nem helyesen állítja — Hist. Reg. Hung. I. 205. — hogy II. András, távolléte alatt ezen Templarius mesterre, mint helytartójára bízta Dalmátzia kormányját. — Egyébaránt a' fennebbi diplomából látszik, hogy Jolántha királyné is elkísérte férjét a' Szent Földre.

jából több fejedelmekkel familiai öszveköttetésre lépett. Antiochiában Leo Armenia királlyá, hogy a Magyarokkal egyesülve a Törököket inkább megzabolázhassa, leányát oda igérte feleségül II. András egyik fijának, mely házasságból születendő gyermekek annak idejében országát örökség szerént birják; de ez a kötés, bár a Pápa jóváhagyta, (80.) tökéletességre nem mehetett. (81.) Ugyan akkor a Nicaeában lakó és kis Ásia szebb részét Görög császári czimmal bíró Laskaris Theodor leányát Máriát Bélának eljegyzé, 's e herczegnét magával el is vitte Magyarországra. (82.) Midőn pedig Bulgárián keresztül ment, annak uralkodója Asan addig el nem bocsátotta míg tőle az egyik leányát feleségül ma-

(80.) A Pápanak márcz. 4-k. 1219-b. költ, ezt illető levelét I. *Fejér* Tom. III. Vol. I. 279. *Katona* Hist. Crit. V. 319. —

(81.) Nem bizonyos, melyik fija volt II. Andrásnak az Armeniai thronusra szánva: hihető, a nevét viselő legkisebbik. — Egyébaránt Leo király a házasság előtt meghalván, a Magyar királyfinak szánt herczegaszszonyt Filep Antiochiai herczeg kapta-el, 's azzal együtt a mondott ország koronáját is. *Katona* Hist. Crit. V. 327 — 328.

(82.) „*Quum domiquis noster rex Hungarorum de partibus ultramarinis rediens, per terram nobilis viri Laschari transitum faceret, filiam ejusdem filio suo primogenito Belae illustri, jam in regem coronato — desponsavit uxorem — eandem etiam Nobilem, ut Nurius decet regiam, secum in suam terram adducens*“ a Magyarországi püspököknek a Pápához 1223-b. irt leveléből. I. *Fejér* Tom. III. Vol. I. 414. *Katona* Hist. Crit. V. 426. —

gának meg nem nyerte, mely házasság tökéletességre is hajtattott. Végre ezen út-közben jelentek-meg nálla Konieh vagy Iconiumszultánjának követjei is, az egyik leányát vagy rokonját urok számára feleségül kérni, ki azért a' keresztyén hitre térését ajánlá. A' király oda is igérte egy unokáját, ha a' Pápa helybehagyándja, de ezen dolognak nem lett semmi következése. (83.)

Midön II. András az 1218-d. esztendő tavaszszán keresztes táborozásából némely áleréklyékkal (84.) országába vissza érkezett,

(83.) Az itt felhozott adatokat II. András visszatérő útjáról, 's az általa akkor tett hármassamiliai kötést tudjuk a' 79 szám alatt említett nevezetes leveléből a' Pápához, hol mind azokat maga elbeszéli. L. még *Pray Hist. Reg. Hung. I. 208. Katona Hist. Crit. V. 292.* — Egyébaránt II. Andrásnak a' Sz. Földön táborozását kútfőkből merítve, jól és nyomoson leírja *Vachtler Albert* a' *Kövédösöczy Mihálytól* szerkeztetett és Klioval testvér *Árpádia Zsebkönyv* 1-ső évében, ezen czim alatt: *II. Endre Magyar királynak keresztessége. 1—52 l.* A' derék értekezés azonban oly dühös új magyarsággal van írva, hogy maga a' szerző szükségesnek vélte, a' szokatlan szavak értelmesítéséért annak öt levélből álló szótárt készíteni.

(84.) Előszámlálja ezeket *Thuróczi — Chron. Hung. Pars II. C. LXXIII.* — A' nevezetesebbek voltak, az első keresztyén mártyr Sz. István feje, Tamás apostol jobb keze, az Áron veszszejének egy darabja, 's egyik azon kövedrek közül melyekben a' Krisztus a' Kánaai menyegző alkalmatosságával a' vizet borrá változtatta. L. *Katona Hist. Crit. V. 300—302.* — E' szent útjáról neveztetik II. András *Jérusáleminek*, 's innen ragadott a' Magyar uralkodókra is a' Jérusálemi király üres czímje.

azt igen siralmas szélyelszagot állapottban, 's a' királyi tekintetet özsvegalázolva találta. A' gonoszságok, erőszakos tettek végbevitelében egyháziak és világiak vetélkedtek egymással, (85.) a' törvényt, just igazságot szabadon tapodták, a' hazafijakat sanyargatták, és a' királyi kincstárt kirabolva minden jövedelmeitől megfosztották. Ennél többre is mentek „e' sátán poroszlóji“ mert a' II. András távolléte alatt helytartónak hagyott Esztergomi érseket Jánost különböző méltatlanságokkal, károkkal, illetve fogságba hurczolták, majd az országból kiüldözték. Ilyen környüállások közt a' király nem csak a' keresztes hadra felvett adósságát le nem fizetheté, de ön valomása szerint nem hitte lehetségesnek, hogy méjjen süllyedt országát tizenöt esztendő alatt felemelje, és új életre hozza. — 'S midőn a' haza ilyen roskadt, hanyatló sorsában a' veszély elibe állásra kitetsző lelkierő, ket-

(85.) Az egyházi rend ez időben mennyire süllyedett az erkölczstelenségben, annak nevezetes bizonyosságát adta Jakab Váczi püspök, ki vendégeskedéssel, részegeskedéssel foglalatoskodva „csalárdságban gyönyörködött, 's istentelenségével kérkedett“ — mert megyéje javait pazérlá, az alatta lévő papok fekvő birtokait erőszakhal elvette, sőt közzülök némelyeket cselédjei által halálra verekett, és az egyházi jövedelmekkel gyalázatos kereskedést üzött. L. a' Pápanak a' Veszprémi püspökhöz, 's két apáturhoz máj. 15-k. 1218-b. irt levelét. *Fejér Tom. III. Vol. I. 261. Katona Hist. Crit. V. 310 — 312.*

töztetett munkásság, 's méltósággal fellépés kivántatott volna, a' gyenge fejedelem maga tetézte még a' rosszat, mert a' bünösök megzabolásáért ismét a' Pápanak könyörgött, mely vallomásával gyávaságának nem kicsi ösztönt, bátorságot adhatott a' büntetlenséget remélhető vakmerőségnek. (86.) A' király szorult, inséges állapotjával visszaéltek csak ön hasz-

(86.) Ezeknek bizonyítását vesszük részint a' 78 szám alatt említett és a' Pápához irt leveléből II. Andrásnak, részint egy az Esztergomi káptalanak adott diplomájából. — Az elsőnek szavai: „*Quum in Hungariam pervenimus multo ampliora perfidiae scelera quam prius audiveramus tam per ecclesiasticas quam per laicales personas comperimus esse perpetrata. — — Hungariam — — dissipatam et cunctis fisci proventibus spoliata reperimus ; — quod nec debita quibus in nostrae peregrinationis itinere fuimus obligati persolvere, nec usque ad quindecim annorum spatium, regnum nostrum pristino statu poterimus reformare. Igitur — — a Vestra Sanctitate postulamus, quatenus in auctores tanti sceleris et eorum complices, tam personas ecclesiasticas, quam etiam laicales censuram vestrae sedis et rigorem plenarie exercere dignemini, quatenus in nullo Christianismi climate, quo aufugerunt, vel aufugerint, valeant occultari. — Katona Hist. Crit. V. 304. 305. Pray Hist. Reg. Hung. I. 209.* A' másik oklevélben II. András az Esztergomi kánonokoknak Erdélyben egy jószágot ajándékoz 1219-b. 's odavaló vajda Jenke által abba béis iktatja — „*eisdem Canonicis in Ultrasylvanis partibus dedimus quandam terram quae Winch vocatur*“ — (talán Vincz lehetett, mert a' birtok határai kijegyzésében a' Maros és Miriszló is említettnek — *ad metam Miroslon*). — E' Katonától nem ismert nevezetes diploma szavai: *Cum — nos — — ultra mare in subsidium terrae sanctae fuissemus profecti, et — — regnum positum in pace optima — commissemus — — Johanni Archiepiscopo et aliis quibusdam — — guber-*

nokat kereső rosszszelelkű nagyjai, 's egy tekintetét méjjebben alázó, a' kincstár szegényedésével hatalmát inkább gyengítő kártékony lépésre vették, mely szerint királyi várakat, egész megyéket, más földeket, szóval a' korona jövedelmeit a' fő urak 's nemesek között kiosztá és azoknak örökös birtokába bocsátotta, mely újításnak az Esztergomi érsek ellen mondván, magára vonta a' király haragját. (87.) II. András nyomorúságát, sujtoltatását tetézte Galicziában uralkodó fijának Kálmánnak szerencsétlensége, kit azalatt még atyja a' Szent Földön járt, Mstislaw Nowgorodi Orosz fejedelem országából kikergetett; úgy látszik a' Galicziaiak idegenek voltak a' Magyar igazgatástól a' Romai egyházi szertartásra kényszerítésért. II. András hazatérése után ugyan 1218-b. egy Magyar és Lengyel egye-

nandum, quam plurimi Nobilium Regni, satellites Sathanae — — nostris dispositionibus ausu praesumerunt nefario contraire, pacem perturbantes, et Hungaros hostiliter affligentes. Memoratus autem Archiepiscopus — — ab eisdem tyrannis rebus omnibus et redivitibus spoliatus, captus cum injuria et summo dedecore extra Hungariam est ejectus; ubi — — usque ad nostrum reditum exulavit. Fejér Tom. III. Vol. I. 269 — 272. —

(87.) „*Dum quorundam nostrorum principum consilio terrae nostrae statum ab antiquis illibate conservatum alterantes, castra, comitatus, terras, et ceteros — Hungariae proventus in perpetuas hereditates nostris Baronibus et militibus distribuimus — — et eodem tempore contra — — Johannem Sanctae Strigoniensis Ecclesiae Archiepiscopum novas institutiones fieri penitus rendentem contigit nos graviter irritari. — Fejér l. c. 256. —*

sült sereg visszavitte Kálmánt Galicziába, de a' következő 1219-b. Mstislaw több Orosz fedelmektől segittetve újra Galicziába tért, egy véres ütközetben a' Magyarokat és Lengyeleket tökéletesen megverte, a' Halicsba szorult Kálmánt feleségével együtt foglyaivá tette, minekutánna ezen várat hosszas és mérges ostrommal megvette. II. András több alkudozások után esztendő múlva nehezen tudta fiját az ellenség kezéből kiszabadítani. (88.)

(88.) Kálmánnak Galicziában történt viszontagságait *Dlugosz* és *Cromer* Lengyel historicusok után előadja *Katona Hist. Crit. V. 314—319.* Kálmánnak a' fogságból kiszabadulása, oly feltétellel történt, hogy Mstislaw maradjon három esztendeig Galiczia birtokába, akkor pedig ezen ország legyen ifjabb Andrásé, a' király legkissebb fijáé, ki Mstislaw leányát vegye feleségül. II. András ezekre hittel kötelezé magát, de megbánván adott szavát az alól feloldoztatását kérte a' Pápától. Ez január. 27-k. 1222-b. költ levelében mentté tévé ugyan ötet esküvése azon ágától, mely szerint a' Római udvar jóváhagyásával megkoronázott Kálmánnak Galiczia birtokától el kellett esni, de az ifjabb András elintézett házassága felbontásába meg nem egyezett. *Katona Hist. Crit. V. 365—367. Fejér Tom. III. Vol. I. 356.* A' mint látszik, Kálmán csakugyan visszament Galicziába, 's azt kevés ideig békességesen birta is, midőn a' fennebb 39 szám alatt említett Román fíja Dániel által kiűzetetvén, az attya fegyveres kézzel oda újra visszavitte. *Katona Hist. Crit. V. 441—443.* Mind a' mellett Kálmánnak maradása a' háborgó országban nem lehetett, — 1225-b. onnan megint kikergeték, és süketlen volt II. Andrásnak 1227-b. hihetősön érette próbált táborozása a' Lengyel földön. *Katona Hist. Crit. V. 498.* Ezen herczegnek Galiczia királyjává a' Pápa engedelmével koronáztatá-

A' Magyar király minden előre nézés és számítás nélkül folytatott pazérló igazgatásának következése gyakran pénz szüke volt. Szorult állapotja kényszeríté a' más vagyonjához nyúlásra, 's ezért a' testvére Imre özvegyének Constantziának menyasszonyi ajándék gyanánt lekötött 12 ezer márkra menő summát nem fizetheté, (89.) a' mellett nem átal-

sát, és azon tartomány pártoskodó nyugtalan lakossi által sok versben zaklatását bizonyítja II. Andrásnak egy 1234-béli diplomája, melyben fja főasztalnokját Demetert hivségeért jutalmazza. — Ennek szavai: „*cum eundem — filium nostrum optento ex indulgentia sedis Apostolicae dyademate — regem Gallicie feliciter inunctum fecissemus*“ és alább „*postquam Ruteni infidi — — in excellenciae nostre depressionem et — filii nostri captivitatem seu mortem communiter inspirarent, et hoc non semel vel bis sed multocius nefandissime attemptarent.*“ L. Fejér Tom. III. Vol. II. 406. — Kálmán Galiczia helyett később 1226-tól fogva hercegi névvel — *dux Sclavoniae* — Dalmáziát és Horváthországot igazgatta, a' mint ezt több diplomák bizonyítják. L. ezeket Katona Hist. Crit. V. 489. 495. 574. 625. Fejér Tom. III. Vol. II. 90. 103. 231. 237. 238. 286. Mailáth szerint, — *Geschichte der Magyaren* I. 184. — ifj. András az egyezés szerint Mstislaw leányával házasságát végrehajtván Galiczia ura lett, de azt sok viszontagságok közt bírta, míg nem a' már többször említett Dániel kezébe esvén, ez ötöt Magyarországra visszaeresztette.

(89.) Említést érdemel hogy ezen időben a' királynéknak menyasszonyi ajándéku bizonyos megyék jövedelmeit szokták adni. Így Constantzia a' fenn említett summáig két vármegyét kapott, a' honnan bújóvíz hasznát vegye, míg neki Magyarországon tetszik maradni. Fejér Tom. III. Vol. I. 297. Nem különben II. András Jolánthának adta a' Bánátust, Varasd, Somogy, Szala, Szerem vár-

lá a' Johanniták Esztergomi házánál letett, 30,000 márkot érő pénzt és drágaságokat tőle erőszakosan elvenni. Constantzia, Imre halála után II. Fridrik császár hitvesse, a' Pápnak panaszlá kettős méltatlanságát, ki az igazságtalanul elrablott és eltartóztatott pénz visszazaadásra nézve, többek között Veszprémi püspök Roberthez tett is rendelést, de II. András — a' fizetni nem akaró adósok példája szerént — halogatásban keresett menedéket, 's elébb ügyének a' Pápától ellátását kívánta. Az alatt jun. 23-k 1222-b. megholt Constantzia, 's vele együtt II. András tartozását is eltemették. (90.) Az említett püspök Robert kívánságára a' Pápa dec. 18-k. 1220-b. költ apostoli irásban a' Magyar királynék megkoronázása és felkenése jussát a' Veszprémi püspököknek adta. (91.) — Ez időtájban esett a'

megyéket az oda tartozókkal, — *Fejér Tom. III. Vol. I. 389.* — valamint a' Sz. Földre menetelekor ezen hitvessének nyolcz ezer márk ezüstben lekötötte — még pedig „*de assensu suorum Principum*“ a' Maroson leszálltatni szokott sókat, a' Pesthi Saracénusok vagy mohammedánus Bolgárok jövedelmét, és Bodrogh vármegyét. *Fejér Tom. III. Vol. I. 264.* — *Pray Hist. Reg. Hung. I. 212.* 's utánna *Fessler* hibáson írják a' Máramarosi sót, a' levélben tisztán ez van „*sales, qui per Morisium descendunt*.“

(90.) Ezen perről bizonyitnak a' Pápnak nov. 23-k. és dec. 5-k. 1220-b. valamint január. 27-k. 1222-b. költ levelei. *L. Katona Hist. Crit. V. 342 — 344. és 368. Fejér Tom. III. Vol. I. 296 — 298. és 357.* —

(91.) *Fejér Tom. III. Vol. I. 299. Katona Hist. Crit. V. 347.* —

megerősített Almissában tartozkodó, nem csak Dalmátzia partjait háborgató, de sokszor a kereszteseket is zaklató tengeri tolvajok megzabolázása, a, mit III. Honorius követje Aconcius hajtott-végre, kinek 1221-b. ide küldetése, a' *Patarenusok* (92.) neve alatt ismeretes, és ezen tájékokon elterjedett vallásos felekezetre nézve is szükségesnek ítéltetett. A' Pápának a' dologba elegyedését II. András gyengesége kívánta, ki Malducot a' hatalmas Almissai vezért fenyegetve intette ugyan a' rablástól megszűnésre, de sükeretlenül, mert parancsolatját tettel nyomossá tenni nem tudta. Aconcius Spalatroba érkezvén, a' Dalmátziai városok segítségével szárazon és vizen megtámadá Almissa merész lakossait, 's hajójikat

(92.) A' *Patarenusok* egy a' 12-d. században támadott vallásos szakadás, mely Franciaországból terjedett tovább, 's ott Albigenisiek neve alatt volt ismeretes. A' vallást kegyvességben, virtuos életben helyheztetvén, a' külső isteni tiszteletet, egyházi szertartásokat megvetették, 's átaljában fő törekedések volt a' keresztyén hitet az apostolok idejébéli tisztaságra visszazavinni. A' Romai Pápa egyházi hatalmát nemcsak tagadták, de az ellen nagy gyűlölséggel is viseltettek. Franciaországban tüzzel, vassal üldöztetvén Oloszországon keresztül Dalmátziában, és Bozniában kerestek menedéket, hol az Imre király idejében rövid idő alatt számok nagyra nevedekett, 's ezen királynak, kit érettek III. Innocentius Pápa zaklatott, nem kevés bajt okoztak. L. *Koller Hist. Episc. Quinqueeccles. I. 266 — 270. Katona Hist. Crít. IV. 576 — 579. 598 — 607. 674 — 684. — Fessler Die Geschichten der Ungern II. Bd. 341 — 351. —*

elégettetvén őket hamar engedelmességre is térítette. (93.)

A' sok különböző csapásoktól sujtolt országot azalatt a' királyi familiának keblében támadott húzomos ideig tartó visszázkodások, 's innen következett gyászos szakadások, vilongások még nagyobb veszélybe döntötték. Béla — kinek II. András a' Sz. Földről visszatérő útjában eljegyezte Görög herczegasszony Máriát, — a' törvényes időt elervén, tudva nem lévő okból, (94.) úgy látszik az atya kívánságára, ellene mondott ezen kötésnek, 's attól felmentetését kérte a' Pápától, de mind a' mellett a' házasság végbe ment, (95.) ám-bár csak hamar közbejött háborúság azt meg-

(93.) *Katona* Hist. Crit. V. 357 — 361. 363 — 364.

(94.) *Pray* úgy vélekedik hogy talám Jolántha mint mostoha anya lehetett oka a' Béla és Mária közötti egyenétlenségnek, ezt azonban csak gyantásképpen mondja Hist. Reg. Hung. I. 212. *Fessler* ellenben már világosan és egyenesen vádolja azzal Jolánthát, mivel a' neki szánt jövedelem egy részét II. András menyasszonyi ajándékban Máriának adta, kit azért a' királyné gyűlölt. *Die Geschichte der Ungern* II. Bd. 450. A' historiai igazság kívánja ezen vád alaptalanságát megemlíteni; mert valamint Jolántha jövedelme csonkításának, úgy Mária elleni mostoha indulatjának sincs nyoma az ide tartozó oklevelekben.

(95.) Béla házasságának 1222-b. kellett történni, a' mint a' Pápanak azon esztendőben máj. 28-k. az Egri, Váci és Váradi püspökökhöz irt leveléből ki lehet hozni, melyben az említett főpapoknak ajánlja végirejárni annak, hogy igaz é, a' miért Béla, ki már a' felserdült kort elérte, „*nunc vero*

zavarta. — Ez az egyenetlenség azonban valamint előpostája volt a' II. András és Béla sokkal kártékonyabb versengéseknek, úgy annak élesztésére, táplálására nem keveset folyt. Az ország mentől nagyobb rendeletlenségbe hozásán mesterkedő rossz emberek alattomos fortéllyal elhintvén a' két király közt a' visszavonás konkollyát, őket egymás ellen ingerelték, midőn némelyek II. Andrásnak engedelmeskedni nem akartak, mintha ezzel csak a' fijának tartoznának, mások ellenben az atya udvarába menő Béla aránt nem mutattak semmi tiszteletet, 's őtet méltatlanságokkal is illették. Így a' meg hasonlós a' Magyar földön mind nagyobb lett, 's az ellenségesen szembe álló két rész közt szinte fegyverre került a' dolog, a' miért a' Pápa az érsekeknek és püspököknek parancsolá a' zenebonák szerzőit, ha kötelességekre nem térnének egyházi büntetés alá vetni. (96.)

Ilyen zürzavarral tele, elesett állapotba jött, szinte felfordult a' haza, a' méltóságát,

dictus B. — — cum ad pubertatem venerit“ Máriával eljegyeztetését megsemmisíttetni kéri? *Fejér Tom. III. Vol. I. 384. Katona* azért nem helyesen teszi az említett házasságot 1221-re. *Hist. Crit. V. 428.*

(96.) A' Pápa ezen levele költ. jul. 4-k. 1222-b. *Fejér Tom. III. Vol. I. 388. Rogerius is — Carmen miserabile Cap. IX. — a' király és fija közötti versengést a' főembereknek tulajdonítja. „Idem inter ipsum regem et patrem ejus saepius seditionem et scandalum procuraverunt.“ L. Pray Hist. Reg. Hung. I. 213 — 215.*

elhivattatását érezni nem tudó gyenge király alatt, 's a' mint szokott lenni, a' rossz nevedésével, a' társasági rend megbomlott, a' közbátorság, békesség elenyészett, minden jusok letapodva, törvények ki gúnyolva valának, az önkény és hatalmaskodás eláradtak. — (97) A' nemzetet terhelő inségek közt nem utolsó helyet foglalták-el az országban elterjedett, kereskedő mohammedánus Bolgárok, vagy a' mint nevezték Ismaéliták által elkövetett

(97.) Az ország ezen szélyelbomlását némely szembeötlő, és az akkori időt ismertető esetekkel lehet bizonyítani. A' kir. várakhoz tartozó földeket tartózkodás nélkül kezdték foglalni, 's ezért a' királynak 1221-b. egy rendelésével kellett az ilyen erőszakoskodókat az elvett birtok' viszszaadására szorítani. — *Fejér Tom. III. Vol. I. 353.* — Továbbá, Aradi prépost Gergely minden javaitól megfosztatik, azon egyház kiraboltatik, *Fejér l. c. 354.* — még pedig némely főemberek által, kik a' gonosz tettet éppen a' király parancsolatjára vitték-véghez. „Cum olim tuam fecissemus excellentiam commoneri, ut dilectis filiis — Praeposito et Capitulo Orodienis Ecclesiae satisfaceres de damnis, quae N. et O. comites per se, ac per quosdam paganos te mandante irrogarunt eisdem, tam in bonis ipsius Ecclesiae, quam etiam in patrimonio Praepositi“ ezt írja a' Pápa II. Andrásnak. *Fejér Tom. III. Vol. I. 411. 412.* — Végre Erdélyi püspök Wilhelm némely kánonokjaival rámenvén a' Kolo's-Monostori klastromra, annak apáturját kegyetlenséggel illetve tömlöczbe záratta, 's az egyház okleveleit részint elégette, részint tűzbe hányta. L. a' Pápanak junius 21-k. 1222-b. irt levelét. — *Fejér Tom. III. Vol. I. 386.* E' hajdan gazdag és virágzó klastrom helyén ma egy kis templom és némely kőfalak rómladéki állanak, — hirdetőji a' múlandóságnak! —

sokféle erőszakosságok. (98.) Ezek ugyan II. András gyakran előforduló szükségén segitettek, de a nép sanyargatásával, rongálásával, s annál több kincset, gazdagságot halmozhattak-össze, mert jövedelmes és pénzt csiko-

(98.) Az Ismaeliták, kik Saracenusoknak is neveztetnek, úgy látszik mohammedánus Bolgárok voltak, s a Magyar földre korán bevándoroltak. Anonymus szerént, már Toxus alatt több főrangú Bolgárok jöttek ide Á'siai honyjokból, kik Pestre telepítették, s a mellett szép jószágokat kaptak. „*De terra Bular (ez alatt Á'siai Bolgárország értendő) venerunt quidam nobilessimi Domini, cum magna multitudo Hismahelitarum.*“ Hist. Duc. Hung. Cap. LVII. Thuróczi is említi az Ismaelitáknak Magyarországra költözését, s a hazafjakkal összevegyedését. „*Intraverunt Hungariam tam tempore regis Geychae et sancti regis Stephani, quam tempore regum aliorum Bohemi, Poloni, Graeci, Hispani, Hismahelitae seu Saraceni, Bessi, Armeni — qui — per matrimoniorum diversorum contractus Hungaris immixti, nobilitatem pariter et descensum suum adepti.*“ Chron. Hung. Pars II. C. XXII. Ezen napkeleti lakosok hazánkban, hol jövedelmes kereskedést űztek, s az Ismaélita nevet hihetősön azért kapták, elszaporodván, majd a keresztyén vallás külső szertartásaira kénszerítették, a mint Sz. László és Hálmán törvényjeiből látszik. „*De negotiatoribus, quos Ismaelitas appellant.*“ S. Ladisl. Decr. L. I. C. IX. és Colomanni Decr. L. I. C. XLVI — XLIX. — Egyébaránt hogy Bolgárok voltak, Anonymus bizonyításán kívül onnan lehet még gyanítani, mert midőn Salamon király 1072-b. a Bolgár földön táborozott és Belgrádot — Alba Bulgarica — ostromolta, azt ellene Görögök és Bolgárok védelmezték, kik Saracenus név alatt is emlittetnek. Thuróczi Chron. Hung. Pars II. C. L. Muglan ugyan ezeket pogányoknak nevezi „*die keyden*“ desselben haydenschen volkes“ Rap. XXXVI. — L. az Ismaelitákra nézve különösön Engel nagyobb munkáját — Gesch. des

rásra ezer útat nyitó fő hivatalokra emeltettek — ők voltak többnyire a' kir. kamara, pénzverés, sóaknák ispánjai, és a' vám bészedői. De másképpen is gyászos és nyomorúságos volt a' haza állapota. Sz. István a' nemességet valamint az ország más lakosságait is szép szabadságokkal ajándékozá-meg; ezek azonban a' viszontagságos időkben, személyes bosszútól ingerelt, 's rossz tanácsadókra ügyelő, vagy csak saját hasznokat tekintő némely királyok erőszakoskodása által sok részben csonkúlást szenvedtek. Gyakran kérték, zaklatták azért a' nemesek II. Andrást — kinek mint a' honny jussai fő megrontójának uralkodása még teljesebb mértékben kifejtette az érdekllett rosszszak következeit — az ország belső állapotjának javításáról, az igazgatásba bécsuszott hibák orvoslásáról gondoskodni, mely alkalmatossággal a' király és alattvalói között igen éles és keserű vitatások történ-

Ungr. Reichs und seiner Nebenländer. I. Theil 252 — 254. Ugyancsak *Engel* kisebb munkáját I. 96. *Fessler* I. Bd. 325. *Palma* Notitia Rer. Hungar. Editio III. Pars I. 105. — II. András alatt ezen keleti lakosok, mint a' királyné alattvalói az udvartól pártfogoltatva, nagy és kártékony befolyásra tettek szert, a' mi megtetszik onnan hogy számos keresztény rabszolgájik voltak, kiknek az ő kezeiből kiszabadítása aránt a' Pápa máj. 28-k. 1221-b. mind a' királynak, mind a' királynénak annál sürgetőbben írt, mert közölők sokan hiteket megtagadták, 's uraik vallására állottak; „*multi in gentilitatis errorem — elabantur.*“ *Féjér* Tom. III. Vol. I. 312 — 314.

tek. (99.) A' fejedelmi tekintetet lealázó ilyen jelenések kikerüléséért, egyszersmind a' haza és nemzet sérelmein segítség végett az ország rendei 1222-b. egybegyültek, de ezen tanácskozás a' király jussainak letiporásával, hatalmának még jobban megszorításával, méltóságának kigúnyolásával végződött; az árisztokrátzia tökéletes győzedelmet nyert, 's II. Andrástól öntehetetleniségének sőt gyávaságának vallomását kicsikorá! Ekkor készült a' híres *arany bulla*, a' Magyar nemesi jusok oklevele. Azon idő szüksége és környülállásai kívánták ezt, az akkor különösebben eláradott vissza-

(99.) Az András diplomájának bévezetése bizonyítja ezeket: „*Quoniam libertas tam Nobilium regni nostri, quam etiam aliorum instituta a Sancto Stephano Rege, per aliquorum Regum potentiam, ulciscéntium aliquando iram propriam, aliquando etiam attendentium consilia falsa hominum iniquorum, vel sectantium propria lucra, fuerat in quam plurimis partibus diminuta, multoties ipsi Nobiles nostri, Serenitatem Nostram — — precibus et instantiis multis pulsaverunt, super reformatione regni nostri. Nos igitur eorum petitioni satisfacere cupientes — praesertim quia inter nos et eos occasione hac jam saepius ad amaritudines non modicas est processum — — concedimus tam eis, quam aliis hominibus regni nostri, libertatem a sancto rege concessam.*“ Andr. II. Decr. — Kik voltak az itt említett, és a' nemzet jussait csonkító királyok, egész bizonyossággal nem tudhatni; úgy látszik azonban II. Geizának egy 1149-b. költ diplomájából, hogy Rálmán, és a' fíja II. István e' vádat megérdemelték. — „*Ego Geica, rex Ungariae, notum facio omnibus — quia ego instituta sancti regis Stephani a rege Colomano et filio suo rege Stephano subtracta, restitui.*“ *Katona Hist. Crit. III. 549. Kovachich Vestigia Comitior. 99. 100. —*

élések, nyomások terhelések megszüntetésére volt e' diploma intézve, melyben, ilyen szempontból tekintve, sok jót hasznost és czélarányost is találunk, kivált ha teljesedésbe ment volna: de mit ér a' legderekabb törvény is csak pappiroson? — Egyébaránt azon vas századnak igen eleven képe, nagy és szembetűnő bizonyysága az ország roskadt állapotjának a' személy és birtokbéli bátorság ingadozásának, valamint II. András thronusra alkalmatlan voltának örök emléke — mely hangoson hirdeti, mimódon — nem kell uralkodni! Az egész 31 szakaszra van osztva, minden rendszer és egybefüggés nélkül — 's főbb nevezetesebb pontjai részint személyes jusokat foglalnak magokban, részint a' nemesi birtokot, jószágokat illetők. —

I.) Az első rendbe tartoznak

a.) Hogy a' nemesek között senkit sem lehet törvénybe idézés és bünéről ítéletesen meggyőzés előtt elfogatni; (100.) ellenben a'

(100.) „*Votamus etiam quod nec nos, nec posteri nostri aliquo tempore servientes capiant vel destruant favore alicujus potentis, nisi primo citati fuerint et ordine judicio convicti.*“ Decr. Andr. II. art. II. — Ezen epül a' Magyar nemcs személyének sérthetlensége, az első, a' Verböczi által — Tripart. Part. I. Tit. 9. — előszámlált négy fő és sarkalatos szabadságok között; de a' melyet a' nemes bizonyos esetekben elveszthet, t. i. „*in factis, causisque criminalibus, puta, homicidio deliberato, villarum combustione, furtoque et rapina seu latrocinio, atque etiam violenti adulterio, in quibus honorem titulumque et libertatem Nobilitatis quilibet amittit.*“ Tripart. I. c. §. 2.

ki rendesen törvény által meg van ítélve, azt egy hatalmasnak sem lehet védelmezni. (101.)

b.) Az országon kívül hadakozó királyt, a' nemesség oda elkisérni, tehát katonai szolgálatot tenni különben nem köteles, csak ha 'söldöt kap; és a' táborozásból visszatérés után senki hadi törvény szerént nem ítélthetik. Benn a' hazában pedig, ennek ellenség-től megtámadtatása esetében, mindnyájan felkelni tartoznak. (102.)

(101.) „*Si quis ordine judicario fuerit condemnatus, nullus potentum possit eum defendere.*“ art. XXVIII.

(102.) Art. VII. — Ezen törvényt II. Andrásnak plánum és cél nélküli táborozásai kívánták, melyek a' maga költségén szolgáló nemesség terhet igen sulyossá és érezhetővé tették. — Nem lesz szükség felett itt egy pár szóval a' régi katonáskodás módját megemlíteni. A' nemeseken kívül — *servientes regii* — kik a' király zászlója alatt szolgálván a' szükség esetében mindig felkelni tartoztak, 's így a' valódi nemzeti katonaságot formálták, a' királyoknak volt rendes álló hadi serge is, a' mi nagyobb részint az úgy nevezett várjőbbágyaiból töltöki — *jobagiones castri vel castrenses*. — Ezek alsóbb rangú nemesek valának, kiknek, a' fegyverviselés, és a' megyéket oltalmazás feltétele 's terhe alatt, a' várakhoz tartozó földék között a' király birtokot szakasztott, 's osztott-ki, a' mint ezt Kéza Simon világosan bizonyítja: *Jobagiones — castri sunt pauperes Nobiles, qui ad Regem venientes terram eis tribut de castri terris, ut pheuda castri, et castrum, guerrae tempore, custodirent.*“ — E' várjőbbágyok, vagy a' mint ma nevezetnének egyházi nemesek, kikhez hasonlók lehettek a' 'söldösök, — *stipendiarii* — a' megye főtisztje — *comes parochianus* — vezérlete és zászlója alatt katonáskodtak; annak kíséretéhez — *comitatus* — tartoztak, vele mentek a' hadba. Ilyen bándერიума kísérő serge más egyházi és világi fő

c.) A' háborúban elesett főuraknak, vagy ország báróinak fiai, testvérei méltó tiszteletben tartassanak, hasonlólag a' nemesek fiai a' királynak gondja legyen. (103.)

uraknak is szokott lenni, 's II. Andrásnak az arany bullát megújító 1231-béli diplomájából látjuk, hogy nemesek szép és nagy jószágokat kaptak, az ország határan kívül katonai szolgálat tételre köteleztetés mellett. „*Nobis facientibus exercitum extra regnum, Nobiles Nobiscum ire non tenentur, nisi comites, et stipendiarii et jobbagiones castri, et qui ex officio debito teneantur, et quibus amplas concessimus possessiones.*” Kovachich Vestigia Comitior. 110. Kátona Hist. Crit. V. 631. — A' várjobbágyságok tehát a' királyoknak igen nagy hasznára voltak, s azért őket becsben is tartották, különösen pártfogolták, a' mint az arany bullából látszik, mely rélok kétszer emlékezik, midőn a' mondott nemeseknek még Sz. Istvántól adott szabadságokat megerősíti, valamint az olyan megyei főtisztnak, ki azokat nyomná, sa nyargatná, az ország színe előtt gyalázatosan kicsapását rendeli. — Art. XIV. XIX. — L. Palma Edit. III. 79 — 85. és 171 — 174. Pray Hist. Reg. Hung. I. Notit. prae. LXXX — LXXXVIII. — Kollár Hist. Jurisque publ. Regni Ungar. Amoenitat. II. 38. és 76 — 86. —

(103.) „*Si quis jobagio habens honorem in exercitu fuerit mortuus, ejus filius vel frater congruo honore sit donandus. Et si serviens eodem modo fuerit mortuus, ejus filius, sicut regi videbitur, donetur.*” A' jobagio név alatt, — mely ezen időben előkellő rangot, méltóságot tett — az ország báróji, a' főemberek értékdnek megkülönböztetve a' nemesektől — *servientes*. — L. Palma Edit. III. 57. Kollár Amoen. II. 74. A' jobagio etymológiájára nézve helyesnek látszik Kovachich vélekedése, ki azt ettől jobb ág származtatja — az ország jobbjai, vagy nagyjai. — Notio Comitatum. Viennae 1814. 34 — 36. Nem bizonyos hogy mimódon lett ezen szónak az eredetivel éppen ellenkező jelentése. —

d.) Valamint egész vármegyéket, úgy hivatalokat is örökös birtok gyanánt senkinek adni nem lehet. (104.)

e.) Minden hazafiak különbség nélkül a nádorispán törvényhatósága alá vagynak rendelve, de a ki a fővételre vagy jószág pusztításra intézett kereseteket a király hire nélkül el nem láthaja. — (105.)

f.) Az érdemes idegeneket is, az ország jóváhagyása nélkül — *sine consilio regni* — fő hivatalokra emelni nem szabad: (106.) annál inkább, Ismaeliták és Sidók sem nemések, sem kamara, pénz, só és vám tisztek nem lehetnek. (107.)

g.) A nádorispánon, bánon, király és királyné udvarbíráján kívül két fő hivatalt együtt senki sem viselhet. (108.)

(104.) Art. XVI. —

(105.) „*Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat. Sed causas nobilium, quae ad perditionem capitis, vel ad destructionem possessionum pertinent, sine conscientia regis terminare non possit.*“ — Art. VIII. Itt a törvényben találjuk nyomát azon vad szokásnak, hogy a vétkesek jószágát ítéletesen pusztították, feldúlták; mely nemtelen bosszúállást néha a király maga is rendelte, mint a 97 szám alatti példa mutatja. —

(106.) Art. XI. —

(107.) „*Comites Camere, monetarii, salinarii et tributarii, nobiles regni, Hysmahelite et Judei fieri non possint.*“ L. Fejér Tom. III. Vol. I. 377. A Corpus Jurisban ez a cikkely hibáson olvastatik így: „*Comites camerarii, monetarum, salinarii et tributarii nobiles regni nostri sint: Ismaelitae et Judaei fieri non possint.*“ Art. XXIV.

(108.) Art. XXX. —

h.) A' nemesek a' királytól nyert engedelem mellett büntetlenül folyamodhatnak Bé-lához mint ifjabb királyhoz, a' ki ha valakit megítélt, ezt a' király kegyelmébe nem fo-gadhatja, sem az ott elkezdett pert maga olt-be nem vitetheti, a' miket költsönösön a' fi-jának is tenni kellett. (109.)

i.) Az országba különböző nemzetekből telepedett idegeneknek Sz. Istvántól adott sza-badságok jussaik megerősítettek, (110.) 's a' föld népének, a' szegénységnek az előkellők, hatalmasok által elnyomása tilalmaztatott. (111.)

II.) Második rendben jönnek, a' birtokot, va-gyont illető határozatok.

a.) Valamint a' nemesek, úgy az egyhá-zak jószágai is mindennemű adófizetéstől ment-té tételt nyertek. A' király, ha országában utaz-na, nemesek hazához, jószágában hivatlan nem szállhat, (112.) és cselédjeinek sem sza-

(109.) Art. XVIII. —

(110.) Art. XIX. —

(111.) „*Jobagiones ita sequantur curiam, ut quo-cunque profiscuntur, ut pauperes per eos non oppri-mantur, nec spoliuntur.*“ Art. XIII. Lászik ebből, hogy az akkori arisztokráta — erőszakosok mint szintén a' mostaniak — utazások alkalmatosságával a' népet sanyargatták, és rajta sokféle méltatlan-ságot követtek-el. —

(112.) „*Nullam collectam nec liberos denarios collige-faciemus super preda servientium, nec domos, nec vil-las descendemus, nisi vocati. Super populos etiam Ec-clesiarum — nullam penitus collectam faciemus.*“ Art. III. L. Fejér Tom. III. Vol. I. 375. — Az itt említett két adó neme, élelem (*collecta victualium*) és pénz

bad azt tenni. (113.)

b.) A' nemes, ha fiu örökös nélkül halna-
meg, jószágá negyede leányára száll, a' többi-
ről tetazése szerént rendelkezhet, a' mit ha-
nem tenne, birtoka legközelebbi rokonjaira

beszédesben állott, 's igen régi, már Sz. István ki-
rály idejében szokásban volt királyi jövedelem, ki
a' Zalai egyházat alapító levelében 1024-b. mind a'
kettőt említi, „*collectores tam victualium, quam dena-
riorum*“ az utolsót pedig még egy régiebb, és 1015-b.
a' Pécsvaradi klastromnak adott diplomájában is
felhozza: „*insuper et liberorum denariorum tertiam
partem — ex advenis in terra Ecclesiae, — concessimus.*“
Ezt az országra telepedett idegenek és szabad em-
berek fizették, még pedig egyenként nyolcz dénárt,
Hálmán törvényje szerént „*Denarii octo, qui de li-
beris singulis colligebantur.*“ Cölöm. Deer. L. I. C.
XLV. — „*Liberos denarios — hospitum in villa Scento
existentium.*“ II. Andrásnak 1211-b. költ ajándék-
leveléből. Fejér. Tom. III. Vol. I. 109. — L. ezekre
nézve Pray Hist. Reg. Hung. I. Notit. praev. CIII —
CVIII. — Olyan időben mikor a' pénz még felette
szűk volt, nem lehet csudalkozni, hogy a' királyi
jövedelmek egy része naturálekban állott, a' minék
az arany bullában is több nyomát látjuk. — Így a'
XXVII-d. szakaszban meghatároztatik a' nyusztbőr-
adónak — *marturinae* — a' Hálmán királytól béhozott
szokás szerént fizetése. Hogy a' *marturina* nyusztot
vagy nyestet teszen, — korant sem *tengeri vámot*,
a' mint Mossóczi és Szegedi állitják, vagy telek adót
a' mint Palma írja — Notit. Rex. Hungar. Edit. III.
93 — 95. — azt Katona világosan megmutatta, Hist.
Crit. IV. 563. Tót Ország, melynek czimerében
egy nyuszt van, hajdan ezen állat bőrével adózott,
a' kir. kamarának. Katona Hist. Crit. V. 391. — Nem
különben a' XXIX-d. cikkely szerént, a' király bir-
ja a' várhoz tartozó földek két harmadát, a' vám,
bor, és ökör jövedelmet. „*Ad regem pertinentia,
scil. cibarius, tributa, boves, et duas partes castorum
rex obtineat.*“ Cíbrío csebret teszen, a' mivel a' bort
a' király számára bémérték. —

(113.) „*Agasones, caniferi, falconarii non praesumant*

menyen, 's ezeknek nem létében a' király kapja azt. (114.)

c.) Akár halálra ítéltetett valaki, akár hadban esett-el, feleségét háborítani nem szabad a' számára menyasszonyi ajándék gyanánt lekötött vagyonjában. (115.)

d.) Senkit igaz szolgálatjával keresett birtokától megfosztani nem lehet. (116.)

e.) Külföldieknek a' hazában jószágot adni nem szabad — 's a' mit eddig kaptak, az is hazafjak által vissza váltható. (117.)

f.) A' dézmát pénzel megváltani nem lehet, de azt termésül borban és búzában kell ki adni. (118.)

descendere in villis servientium“ a' XV^d. czikkely szerént. *Agasones* lovaszok *caniferi* peczérek *falconarii* Kovachich szerént, *Vestig. Comitiorum* p. 105. solyommal vadászók; *Pray* szerént, kaszasok, ki világosan megczáfolja az elébbi állitást „*servi, qui dominis suis foenum subsecare statis diebus solebant, non item qui aucupio falconum adhibebantur.*“ *Notit. praev.* XCVI. 226. Melyik vélekedés igaz, nem tudom; de megvallom inkább látom béilleni királyi szolgák sorába a' solyommal vadászókat, mint a' kaszasokat, 's a' szó etymológiája is Kovachich mellett látszik lenni. —

(114.) Art. IV. —

(115.) Art. XII. —

(116.) „*Possessionibus — quas quis justo servitio obtinuerit, aliquo tempore non privetur.*“ Art. XVII.

(117.) Art. XXVI.

(118.) Art. XX. — A' dézma fizetéről ezen időben sem a' király, sem a' nemesség menttek nem valának, a' mit több diplomák bizonyítanak. *L. Kovachich supplementum ad Vest. Comitior.* I. 212. 213. De látjuk ezt III. Honoriusnak 1223-b. a' Magyar fő urákhoz és nemesekhez intézett leveléből

g.) A' király a' pénzt minden esztendőben meg fogja újíttatni. (119.)

Ez az arany pecséttel megerősített diploma hét egyformán hangzó példányban le-

is, melyben azokat a' dízma megfizetésére inti. „*Decimas vestras cum ea integritate, qua et a vobis et a patribus vestris hactenus sunt solitae ecclesiis — persolvatis.*“ II. Andrást is éppen arra, serkenti. *Fejér Tom. III. Vol. I. 407 — 410. —*

(119.)¹⁾ „*Nova nostra moneta per annum observetur a pascha usque ad pascha.*“ Art. XXIII. Ennek megértésére szükség a' pénz akkori állapotját röviden érinteni. — Az Árpád házabéli királyok idejében nem volt állandó pénz, de azt vagy minden esztendőben, mely a' közép századokban husvétkor kezdődött, vagy legalább a' második elteltevel újra verték, mikor az egész országban a' régít az újjal bé kellett cserélni. A' pénz ilyen gyakori változtatását okozhatta azoknak vékonysága is, a' miért hamar olckóván becsek lejjebb szállott, 's így új formában kieresztést kívántak, de másfelől az esztendei forgáson a' királyi kincstáris szépen nyert, mivel természetesen a' pénz újból verésével járó költséget a' becseréléskor a' lakosokra felróvni el nem mulatták a' királytól kirendelt pénzváltó tisztek — *nummularii*, *monetarii* — kik a' népesebb országos vásárok alkalmatosságával a' hazában az új pénzzel szélyel jártak, és azt árulták. — E' szerint a' régi, melyet valódi értéken alól vettek-bé, mindig vesztett, a' kincstárnak pedig a' pénz beváltásból nevezetes haszna, jövedelme volt, a' mit néha különösön *Kamara nyereségnek* — *lucrum Camerae* — nevezték, noha ezen kitétel alatt a' kamara más jövedelmét is értették. — L. *Konachich Supplementum ad Vestig. Comitior. Tom. I. 134. 160 — 162. — Grafu. Bethlen's Geschichte des deutschen Ordens in Siebenbürgen S. 27.* — Könnyű látni, hogy ez a' pénz munkálat, kivált 'Sídók és Bolgárok kezében, kikre volt többnyire bízva, sok huzavonásra, csalásra nyitott utat, 's így a' nép' terhelésével történt. Innen néha magok a' királyok a' pénz-

irattatott, melyek közzül az első Romába a' Pápához küldetett, az utolsó pedig a' Nádor ispánnak adatott, ki „azt mindég szemelőtt tartván se maga attól el ne távozzon

váltókat némely vidékről vagy átaljában kitiltották, vagy köteleességek teljesítését bizonyos időre szorították, valamint az országba telepedett idegenek is a' tőlök szenvedhető nyomás kikerüléséért hasonló privilegiumot eszközöltek. — Ezeknek bizonyítására, valamint ezen tárgy világosítására szolgáljanak a' következők. III. Béla a' Pécsi egyház' szabadságát, jussait 1190-b. megerősítvén, a' pénzváltókat azon püspöki megyéből kirekeszti: „*in foris omnibus et mercatis in terris ipsius ecclesie ubilibet constitutis — numpmulariorum seu monetariorum nostrorum concussionibus et molestias non formident, quia in predictis foris eosdem numpmularios nolumus residere, sed in alys provincialibus foris, ubi voluerint ecclesie populi, regni monetam — redimant et conquirant.*“ Koller Hist. Episcop. Quinqueeccl. I. 300 — 301. A' Német vitézek is hasonló szabadságot nyertek II. Andrástól 1212-b. „*Nullus monetariorum terram eorum intret vel presumat eos in aliquo molestare. Sed dicto fratri Theodorico et sibi succedentibus tantum dent numularii de nova moneta, quod sufficiat populo ibi conversanti.*“ Fejér Tom. III. Vol. I. 117. az 1222-ki diplomában pedig hozzá tevődik: „*jus et utilitatem, quam in terra ipsorum percipere deberemus de nova moneta, totaliter eisdem fratribus indulsumus.*“ Fejér Tom. III. Vol. I. 373. — Így nyerték-meg az Erdélyi Szászok is 1224-b. a' pénzváltástól mentté tételt: I. Éder „*De initiis juribusque primævis Saxonum Transsilvan.*“ p. 36. 107. — valamint Pest lakossai IV. Bélától 1244-b. „*homo magistri tavernicorum non debeat stare cum monetariis inter ipsos.*“ — Katona Hist. Crit. VI. 47. Végre V. István 1271-b. a' Szepesi Szászok között a' pénzváltók munkálódását hat hétre szorította: „*Singulis annis in ramis palmarum monetam nostrae camerae regiae — suscipere, — solenniter permittere currere — ac lucrum camerae regiae cambire universaliter tenebuntur, ita quod comes camerae vel sui officia-*

zon, sem a' királyt vagy nemeseket félre térni ne engedje:" (120.) annak végén pedig a' polgári társaság céljával össze nem férő, azt merőben felforgató veszedelmes jus engedtetett „hogy azon esetben ha a' király vagy következői a' mondott oklevélben foglalt rendelés ellenére csinálnának, szabad legyen mind a' püspököknek, mind a' főuraknak és nemeseknek *hivtelenség vétkébe esés nélkül általános*

les, — — sex hebdomadas plenam habeat potestatem ambiendi, jus et lucrum camerae prosequendi. Katona Hist. Crit. VI. 578. —

(120.) Minden előre vigyázás mellett is, ma az arany bullának egy eredeti példánya sem találtatik: holott azt a' Vaticanum levéltárában kerestették mind *Kollár Ádám* Mária Theresia idejében a' cs. k. könyvtár őrzője, mind a' Magyar nemzet aránt magának halhatatlan érdemet szerzett *G. Széchényi Ferencz* Nápolyi követ korában: valamint Ő cs. k. Főhercegségének, hazánk tisztelt és szeretett Nádorispánjának fáradozása sükeretlen volt, kinek Romában létekor ez iránt kijelentett buzgó óhaj-tását VII. Pius Pápa nem teljesíthette. L. *Fejér Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. p. 6. 7.* — De meg van ez a' diploma törvényes erejű vagy *authenticum transsumptum*ban, mind a' Bécsi cs. k. familiai titkos archivumban, mind a' Magyar országos levéltárban, valamint a' Horváth és Tótországi közönséges levelek közt is. Legrégibb transsumptumai, az 1351-béli midőn Nagy Lajos király, és az 1384-béli midőn Mária királyné azt megerősítették. L. *Kovachich Vestigia Comitior. 85. 97. 1.* Ulászló és I. Mátyás királyok is transsummáltatták azt. *Kovachich* tizenkét ilyen törvényes erejű példányára talált az arany bullának, — azok közt az I. Ulászlóét legelsőben ő fedeste-fel. *Supplement. ad Vestigia Comitior. I. 8. 66.* — *Fejér* a' primási levéltárban annak egy mindenik transsumptumnál régibb példányára akadt, 's codexében a' szerént adta-ki.

son és egyenként, mind neki mind az utánna
következő királyoknak ellentállani és mondani.“

(121.) Ezáltal a' státus fennállására elmúlhat-
lanul szükséges főhatalom letiportatván, az ön-
kény és erőszak emelkedett felibe, a' miből
a' fejtelenség eláradása, minden rend és füg-
gés felbomlása önként következett. Ilyen volt
hazánk nemesi szabadságának diplomája, „a'
minek megtartására, mindenik király minek-
előtte a' sz. korona fejére tétettetnék, meges-
küdni szokott.“ (122) Hiven örzi ezt a' Ma-
gyar mint palladiumát; a' megavúlt, 's a' je-
lenkorhoz nem illő okfelelven alapúl ma is

Ez három függő pecséttel van, 's 1317 körül Halo-
csai érsek László, valamint Nyitrai püspök János
által authenticizáltatott: ezért törvénye erejű vagy
authenticum párnak nevezte. Fejér l. c. 7. 374 — 379.

(121.) „*Quodsi vero nos, vel aliquis successorum
nostrorum aliquo unquam tempore huic dispositioni
nostrae contraire voluerit, liberam habeant harum auc-
toritate sine nota alicujus infidelitatis tam episcopi,
quam alii jobagiones ac nobiles regni, universi et sin-
guli, praesentes et futuri posterique resistendi et con-
tradiciendi nobis et nostris successoribus in perpetuum
facultatem.*“ Art. XXXI. §. 2. — Ez a' czikkely mint
sok zürzavar és a' hazát tépő, lángba borító pár-
toskodás szerző oka 1687-b. a' Po'soni országgyűlé-
sen, a' királyi esküvésből kitöröltetett. Leopoldi
M. Decr. IV. art. 4. — *Palma Editio* III. 621. — Er-
délyre nézve a' Leopold diplomájának 3-d. pontjá-
ban hasonló határozás van: „*Expuncto — ibidem
articulo nono Decreti Andreae Regis, qui in ultima
Posoniensi Diaeta abolitus fuit.*“

(122.) „*Ad quod observandum quilibet Regum Hun-
gariae, priusquam suum caput sacro diademate corone-
tur, sacramentum praestare solet*“ ezt mondja *Verbo-
czy Tripart. Part. I. Tit. 9. §. 6.* —

nemzetünk polgári alkotmánya, annak belső élete: törvényei most is annak bélyegét viselik, melyek éppen azért az előre haladást, javítást sürgető időtől elmaradtak. Valóban csudálatos! midőn ma szégyellné a Magyar nemes a 13-d. század durva öltözetében jeleni-meg, nem pirúl-el, sőt kevélyen hordozza, magosra tartja fejét, valamennyiszer a nép sokkal nagyobb része természetes jussai elnyomásán épülő, józanokosságot kigúnyoló, emberiséggel ellenkező szabadságát emlegeti. 123.)

Az aranybulla azonban, melynek végzései a gyenge király kezében holt betűknek maradtak, valamint a nemzet sérelmeit meg nem orvosolta, az igazgatásba bécsuszott hibákat jóvá nem tette, úgy az országban a csendességet helyre nem állította, sőt a zabolátlansággá vált szabadság nagyobb zürzavart és felfordulást okozott. Még azon esztendő végén, melyben az említett alaptörvény hozatott, III. Honorius Pápa némely püspökökhez intézett levelében inti őket a korona méltóságának fenntartására ügyelni, 's azt a

(123.) II. András az 1222-d. esztendőben egy külön oklevélben az egyházi rend jussait, szabadságát megerősítette, mely szerint a papokat — kik közt említettnek az *ördögűzők is* — *exorcistae* — sem személyekre, sem birtokokra nézve világi törvényszék előtt itélni nem lehet, jószágok minden adótól mentt, a mellett a főurak és hatalmasok erőszakossága ellen is védelmeztetnek. *Fejér Tom. III. Vol. I. 379. Katona Hist. Crit. V. 397. —*

nemesek lármás és háborgó egybesereglesztéséből következő veszélyek ellen oltalmazni, mivel a' mint értésére esett, „közelebből megállíttatott Magyarországon minden lakosoknak egy esztendőben kétszer összejűlések, hol a' királynak is személyesen jelen kell lenni, kitől a' nagy sokaság ilyenkor az illendőségre és okosságra nem hajtva, nehéz, igazságtalan dolgokat szokott kívánni, t. i. hogy a' főurak méltóságoktól, rangjoktól megfosztva az országból kergettesenek-ki, 's azoknak jószágát egymásközt osztassák-fel.“ (124.) Ilyen erőszakosságokra adott alkalmatosságot a' jussaival élni nem tudó gyenge kormány! —

Másfelől, bár a' két király közötti versengést, 's a' nemzetnek e' miatt meghasonlását az ifjabb királyhoz folyamodhatást megengedő törvénnyel kívánták is orvosolni, a' czél el nem érődött, csak hamar a' királyi házban újra mérgesebben, mint az előtt kiűtött az ellenségeskedés — a' mi majd a' hazafjak közt is a' visszavonás tűzét feléleszt.

(124.) „Sicut accepimus — in regno Hungariae noviter sit statutum, ut omnes populi convenient bis in anno ubi etiam — rex — personaliter interesse teneatur, et tanta multitudinis turba turbata modestia rationis ab eodem rege difficilia et injusta soleat postulare, videlicet ut magnates et nobiles — suis dignitatibus et honoribus spoliati excludantur a regno et eorum bona in populis dividantur“ a' Pápának decemb. 15-k. 1222-b. költ nevezetes leveléből, melyet legelsőben *Féjér* közöl Tom. III. Vol. I. 391. —

tette, 's azoknak egymástól elválását, részekre szakadását húzta maga után. — Béla, királynévá koronázott és felkent hitvessével két, esztendőnél tovább csendesen és szeretetben élt, mikor ötöt némely alattomos sűgallások következtéséül, az ország nagy botránkozására, magától elküldötte. (125.) De a' Pápa belé elegyedett a' dologba, kinek rendelésére Béla feleségét visszazavette, bár az atya erősen ellenzé, sőt azért ötöt üldöztvén is kényszerítette, hogy számos követőjével az országból kiszaladjon, 's Austriai herczeg Leopoldnál kereszen menedéket. (126.) A' Pápa mihelyt ez értésére esett, legottan sűrgetőleg irt mind az Esztergomi mind a' Kalocsai érseknek, hogy II. Andrást intsék a' fija aránti ellenséges indulat levetkezésére, kivel mint koronája örökössével rangjához illőleg bánjon, valamint társait is se személyekben ne háborítsa, se

(125.) L. a' Magyarországi pűspökök nevezetes levelét a' Pápához, kit abban tudósítanak, hogy Béla feleségét elbocsátotta, 's egyszersmind utasítást kérnek. *Fejér Tom. III. Vol. I. 413. Katona Hist. Crit. V. 425. —*

(126.) L. a' Pápának II. Andráshoz febr. 21-k. 1224-b. irt levelét: „*quod idem primogenitus tuus circa receptionem uxoris suae mandatis nostris, contra tuam voluntatem paruerit.*“ *Fejér Tom. III. Vol. I. 431. —* Nem különben más nap a' Kalocsai érsekhez irt levelét: „*Quum — Rex Bela — — gravem pro eo, quod uxorem suam ad mandatum nostrum recepit, persequutionem sustineat, coactus ex hoc in terram — — Ducis Austriae se transferre.*“ *Fejér Tom. III. Vol. I. 433. Katona Hist. Crit. V. 428. —*

javaikban ne károsítsa. (127.) 'S noha a' Béla részén lévő egyházi és világi főuraknak, azok közt Po'soni ispán Buzadnak, és Veszprémi püspök Robertnek ajánlotta a' hozzá viseltető hívségben megmaradást, több külső fejedelmeket, mint az Austriai herceget és a' Csehországi királyt felszollitott, az ötet segítésre, pártfogásra: de csak ugyan nem mulatta-el Bélát is az attya iránt tartozó tiszteletre, engedelmességre nógatni, 's a' vele lévő nemeseket, az ország békességét felzavaró minden lépések kikerülésére serkenteni. Így végre a' közbenjáró Pápa nagy bajjal lecsendesíté a' hazát rongáló egyenetlenséget: (:28.) de mind a' mellett II. András tunyasága miatt a' királyi tekintet naponként alább süllyedett. (129.) Béla, ki az attyával ellenke-

(127.) Ezt II. Andrásnak is ajánlotta a' Pápa: „*Grave et indignum esset a Celsitudine tua ferendum, si praedicti — in personis vel rebus suis molestiam paterentur*“ és alább, „*Ne quis ad eorum bona minuenda manus extendat.*“ Fejér Tom. III. Vol. I. 430 — 431. — E' királyi nemtelen bosszúnak már több példáját is láttuk.

(128.) A' Pápa 1224 elején, különböző helyekre az országba és azon kívül nem kevesebb mint tizenegy levelet küldözött ezen háborgás megszüntetése végett, melyeket egymás után következő rendel közöl Fejér Tom. III. Vol. I. 430 — 439. —

(129.) Szembetűnő példája volt ennek egy Esztergomi prépost vakmerősége, ki szembeszállván királyával, azt méltatlansággal és mocskos szókkal ültette, a' miért II. András, saját alattvalója ellen a' Pápanak panaszolt. L. a' Pápa levelét dec. 4-ról. 1224-b. Katona Hist. Crit. V. 453. —

zése előtt már Dalmátzia és Horváthország igazgatója volt, vele megbékélése után is még egy darabig ezen hivatalát folytatta. Abban őtet 1226-b. Kálmán váltotta fel; Béla pedig, úgy látszik, az Erdélyi részek kormányzását vette által. (130.)

Ezen időtájban 1224-b. újíttotta meg II. András egy diplomájában, a' még II. Geiza által Erdélybe hívott és telepített Szászoknak, — *hospites nostri Theutonici ultrasilvani* — sok részben csonkúlást szenvedett jussait, szabadságát. Ezen királyi levelében kijelélé a' nekik valódi tulajdonúl adott földjök határait, őket egy néppé egyesítette, minden adótól,

(130.) II. Andrásnak 1223-b. és 1226-b. költ diplomái végén olvassuk : „*Bela Primogenito nostro Rege, Dalmatiae et Croatiae Gubernatore.*“ Fejér Tom. III. Vol. I. 404. Vol. II. 80. — Bélának az atyával még 1224-b. megbékélését hihetővé teszi egy azon esztendő végén költ ajándék levele, mely mutatja hogy akkor már Horváthországban volt, és ott fejedelmi júst gyakorolt. *Katona Hist. Crit. V. 434.* Bélának Erdélyben igazgatóját, némely ezen országot illető diplomájából lehet következtetni. — Egyikben, 1230-b. új ajándékozást ad Lob és Tamás testvéreknek Doboka vármegyében nyert jószágokról. *Katona Hist. Crit. V. 569.* a' másik szerint pedig Erdélyben mulatván, „*positi in Transilvanis partibus*“ ott a' szükségfeletti ajándékozásokat megsemmisíti, még pedig, *voluntate patris nostri, et maturo principum terre nostre consilio*“ Fejér Tom. III. Vol. II. 253. *Katona Hist. Crit. V. 586.* Végre egy 1233-b. költ oklevele végén, az alatta lévő tisztek sorában említették Dene's Erdélyi vajda, ezen országnak tehát akkor tőle kellett függeni.“ Fejér Tom. III. Vol. II. 365. *Katona Hist. Crit. V. 682.* —

vámtól, úgy a' pénzváltás terhétől mentté tette, egyedül a' Szebeni ispánnak, mint saját nemzeti bírájoknak törvényhatósága alá rendelte, papjaik szabad választását megengedte, kiknek adják dézmájokat, 's végre külön nemzeti pecséttel élésre felszabadította. Mind ezen kiváltságokért tartozzanak esztendőnként a' kincstárnak 500 márk ezüstöt fizetni, had esetében az ország határain belől ötszáz katonát állítani, a' hazán kívül, ha a' király személyesen jelen van a' seregnél százat, ha pedig hazafira bizza a' vezérséget, akkor csak ötvent, valamint a' földjökön utazó király szükségére bizonyos summát fizetni. (131.)

II. András visszaszár és felfordult igazgatási rendszerének nem kicsi bizonyossága volt a' korona javainak általa az ország szembetűnő kárával ajándékozása, vesztegetése, a' minnek meggátlásáért a' Papa kénytelen volt újra a' Magyar dolgokba avatkozni. Valamint régebben ez iránt II. Andrást megszólította

(131.) II. Andrásnak ezen diplomája sem találta ma eredetileg, de több királyok transsumptumaiban meg van a' Szász nemzet archivumában. I. Rárolynak 1317-béli, Nagy Lajosnak 1366-béli transsumptumaiból kiadta, 's igen derék fontos kritikai jegyzésekkel világosította Edø, következő munkájában: *De Initiis juribusque primævis Saxonum Transsilvanorum Commentatio*. — Viennæ 1792. 4. — A' Szászok földjének ezen oklevélben kiszabott határaitra nézve l. *Jos. Benkő Transsilvania*. I. 443 — 449. —

(132.) úgy szükségesnek látta ezen intéset 1225-b. ismételni, annyival inkább mert, a' mint látszik a' hatalmasok a' könnyen hajtható királyt esküvéssel kívánták megkötni, hogy bitanglott javaikba nem fognak háboríttatni: de a' mely fogadását II. Andrásnak, mint a' koronázásakor letett hitével ellenkezőt, a' Pápa semmit érőnek nyilatkoztatott, mikor Bélát is felszólította, ezen rendelkezésnek maga birtokában teljesítésére, (133.) nem különben a' Kalocsai érseknek, 's az alatta lévő püspököknek annak végrehajtása eszközzését kötelességekké tette. E' dorgáló és fenyegető hangon írt levelében érdekli a' Pápa a' 'Sidóknak, Bolgároknak a' kihirdetett törvény ellenére főhivatalokra emeltetését, mely visszaélés, a' mint hozzá teszi, „a' *papság elnésésével* történik, 's nem kevésbé hibáztatja annak eltüéré-

(132.) Bizonyítja ezt a' Pápanak 1220-b. a' Kalocsai érsekhez küldött levele. *Fejér Tom. III. Vol. I. 294. Katona Hist. Crit. V. 338. —*

(133.) „*Intellecto jam dudum, quod — Rex Ungariae poter tuus, alienationes quasdam fecerat in praejudicium regni sui et contra regis honorem, nos — eidem regi dirigimus scripta nostra, ut alienationes praedictas, non obstante juramento, si quod fecit de non revocandis eisdem, studeat revocare. Quia quum — in coronatione sua juraverit etiam jura regni sui et honorem coronae illibata servare, illicitum profecto fuit — juramentum, et propterea penitus non servandum. Quo circa Serenitatem tuam monemus — quatenus in ea regni parte, quam ex ordinatione patris tui habes, alienationes easdem revocare procures*“ ezt írta a' Pápa jul. 15-k. 1225-b. Bélának. *Fejér Tom. III. Vol. II. 47. Katona Hist. Crit. V. 469.*

sét, hogy a' Bolgárok számos keresztyén rab-szolgákat vásárolnak azokat magok hitére térítgetik, a' mely kártékony példa a' sorsán könnyebíteni kívánó földnépe közzül is sokakat hasonló lépésre csábít. (134.) Ilyen gyümölcse volt a' törvényt teljesíteni nem tudó igazgatásnak, így lehetett a' királyi tekintet alásüllyedésével a' Romai udvar befolyása naponként erősebb, a' minek újabb bizonyására, az ürességben jött Esztergomi érseki széket a' Pápa maga tetszése szerint töltötte-bé, 's a' megye választásával nem gondolván, arra Veszprémi püspök Robertet nevezte ki. — (135.) Úgy

(134.) „*Miramur, causam contra vos — excommunicationis habentes ex eo, quia cum — — statutum fuerit ne Christi blasphemus publicis officiis praeficiatur — — vos, ut intelleximus conniventibus oculis sustinetis per Judaeos atque paganos statutum hujusmodi violari. — — — Audivimus insuper, quod Saraceni per dissimulationem vestram multa habeant mancipia Christiana — — juxta ritum ipsorum ea vivere compellentes. Praeterea — nonnulli rustici Christiani, sponte se transferentes ad ipsos, et eorum ritus sectantes, Saracenos se publice profitentur ex eo, quia in plurimis levior Saracenorum conditio quam Christianorum existit.*“
Fejér Tom. III. Vol. II. 49. 50. —

(135.) János érsek 1223-b. meghalván, helyébe Tamás lépett, a' kinek hamar történt elhunytá után, az Esztergomi káptalan meg nem egyezhetett a' választás felett, a' Pápa kétszer vetette azt viszsza, mint az egyházi törvényekkel ellenkezőt — *minus canonica postulatio* — 's e' széles értelmű, könnyen magyarázható szó alá rejtette hatalma terjesztését. Így minekutánna négyet a' mondott káptalanból Romába idézett, 's azokat meghallgatta, Veszprémi püspök Robertet, „maga kötelessége szerint“ az érseki székbe emelte. *Fejér Tom. III. Vol. II. 27. 80 — 84. —*

látszik, mintha a' sok belső zivatarral küszködő Magyar királynak ezen időben külső megháboríttatása is lett volna, legalább egy június 6-k. 1225-b. Nyitrai püspök Jákob közbenjárása által II. András és az Austriai herczeg közt szerzett békesség a' két tartománynak ellenséges helyhezetben állására mutat — a' mely hadról azonban a' historicusok nem emlékeznek. Ezen békesség tartalmánál fogva az elfoglalt földeknek mind két részről viszsza kellett adattatni, a' herczeg, mindennemű kár megtérítéséért fizetett a' Magyar püspöknek ezer márk ezüstöt, egyszersmind még két ezer márknek két versben leendő fizetésére nézve kezesnek állított egy Tekán nevű 'Sidót. (136.) Így a' fejedelmek már a' 13-d. században használták a' 'Sidókat, ha finántziájok megszorúlt, — a' mi sem a' régi sem az új időben nem szokatlan jelenés. —

Vallásos üldözések és térítések is czimerezik a' Szentszék aránt egedelmes II. András uralkodását. — A' feljebb említett Patare-nusok Bozniában, Dalmátziában, Bulgariában mind inkább terjedvén magoknak 1223-b. egy külön egyházi főt vágy pápát választottak. III. Honorius követje Aconcus minden igyekezetével sem nyomhatta-el őket, 's majd a' megtérítésekre Magyarországból küldött Dominica-

(136.) Ezen békesség oklevelét közli *Fejér Tom.* III. Vol. II. 9. —

nusok buzgóságokért lakoltak, mért közzülök harminczkettőt a' mondott eretnekek vizbe fulasztottak. (137.) II. András azért az ők megzabolázását 1225-b. Kalocsai érsek Ugrin-ra bizta, 's a' tőlök megtisztítandó földet Bozniában birtokul néki ajándékozta, a' mit a' a' Pápa is megerősített. Nem is múlatta el Ugrin zaklatni, háborgatni a' Pataremusokat, a' miért III. Honoriustól dicséretet nyert, egyzersmind a' hitetlenek ellen keresztes had hirdetésére felhatalmastatott. (138.) A' jámbor embereket üldöző, és kiirtani akaró szentcziel elősegéllésére a' mondott érsekkel Málmán herczeg is kezét fogott, kinek buzgóságát éppen úgy megköszönni a' Pápa nem múlatta el. (139.) De mind ezen erőszakos eszközök sükeretlenek voltak, — a' belső érzés, meggyöződés felyül van a' kényszerítésen, — 's még azután is nem kicsi gondot adott a' Pápanak ez a' vállásos felekezet, mely maga szabadságát és jussait nem akarta idegen és távoli egyházi hatalom önkényje alá rendelni. — (140.)

(137.) *Katona Hist. Crit. V. 415 — 417.*

(138.) *Fejér Tom. III. Vol. II. 32 — 33. — Katona Hist. Crit. V. 466 — 468. —*

(139.) *Fejér Tom. III. Vol. II. 99. Katona Hist. Crit. V. 498. —*

(140.) Mennyire meggyökereztek a' Pataremusok a' fenn említett tájékon, bizonyítja azon környürlás, hogy egy deák szerfartásu Bozniai püspök 1233-b. hozzájok általállott, kit azért a' Pápa maga követje Palestrinai püspök Jákób által letéte-

III. Honorius Pápa az alatt a' Romai udvar tekintetét, befolyását munkáló politikából az Europai fejedelmeket, 's azok között a' Magyar királyt is serkentette, zaklatta a' Szent Földre megint keresztes hadat vezetésért. (141.) De II. Andrást hibetösön országa zavaros belső állapotja annak teljesítésében gátolta; fő emberei között azonban némelyek a' kereszt felvételét vállalák. Ezen búzgolkodók között volt Robert Esztengomi érsek, kit éppen a' szent útra indulása pontján a' mai Moldovában lakó Kúnok fejedelme Boriz hozzá követségbe küldött fija által kért és hivatott magához, mivel tőle személyesen kívánna az övéivel együtt megkereszteltetni. Robert azért, kit a' III. Honorius helyébe 1227-b. következett

tett, 's bár a' Bozniai fejedelem Nicoslaw a' Romai hitre térését, 's azon anyaszentegyház aránti engedelmességét színelvén, III. Honorius ötét és tartományját a' Szentszék oltalmába fogadta, de „a' Magyar király jussának megsértése nélkül“ — „*jure — illustris regis Ungariæ semper salvo*“ — (a' mi mutatja Bozniának a' Magyar koronától függését) — *Katona Hist. Crit. V. 657 — 662. Fejér Tom. III. Vol. II. 341 — 343.* — mind a' mellett már a' következő esztendő elején a' nevezett Pápa egy a' Dalmáciai, Bozniai, Horváthországi, Szerviai főpaphoz intézett levelében panaszol, hogy „Bozniában és a' szomszéd tartományokban a' hitetlenek száma igen nagyra nőtt,“ 's az ellenek kereszteskedőknek a' szent földön táborozókkal egyforma bünbocsánatot enged; *Fejér Tom. III. Vol. II. 380. 381.* — valamint Kálmán herceget is a' jól kezdett munka folytatására buzdítja. *Katona Hist. Crit. V. 710. 711. Fessler II. 937. 940.*

(141.) *Katona Hist. Crit. V. 502. —*

IX. Gergely Pápa, azon esztendőj juliusában feloldozott a' Palaestinában táborozás fogadása alól, — mint Szentszék követje a' Kunokhoz ment, hol 15 ezeret térített és keresztelt-meg. (142.) E' szent foglalatoságban munkás részt vett ifjabb király Béla, ki azon célból maga is benn járt a' Kunok földjén, 's a' keresztyén vallásnak köztők terjesztésében az érseknek segítségére volt. (143.) Az Esztergomi érsek mint apostoli követ, Theodoricust — ki Magyarországon öt esztendeig volt a' Dominicanusok priorja — azon tartomány püspökévé nevezé, majd a' Pápa az egész nemzetet pártfogása alá vévén, megerősítette annak jussait szabadságát, úgy szintén földje békességes birtását, a' miket II. Andrástól, fija' megegyezésével nyert. (144.) Mind a' mellett a' Kunoknak Magyarországgal összevoköttetése, annak sem erejét nem

(142.) *Katona Hist. Crit. V. 508 — 511. Fejér Tom. III. Vol. II. 109 — 111.*

(143.) „*Immensas gratiarum actiones referimus Creatori, qui tibi tam pium inspiravit affectum ut pro Cumanis convertendis ad ipsum cum venerabili fratre nostro Strigoniensi archiepiscopo, Apostolicae sedis legato, terram illorum intraveris*“ ezt írja a' Pápa Béla-nak márcz. 21-k. 1229-b. *Fejér Tom. III. Vol. II. 151 — 152. —*

(144.) „*Ad haec libertatis et immunitatis et possessionis pacificae terrae vestrae concessionem a charissimo in Christo filio nostro A. Ungariae rege illustri, Belae regis primogeniti sui accedente consensu jam pridem factam Cumanis, sicut provide facta est, et in ejusdem regis litteris aurea bulla munitis, plenius continetur, auctoritate vobis apostolica confirmamus.*“

nevelte, sem valódi hasznára nem vólt; másfelől pedig a' vad és bárdolatlan nemzetnek a' keresztyén hitre térítése nem igen emelkedett felyül a' külső czeremoniákon, 's azért jöltévéleg kiható következés nélkül maradt.

II. András helytelen bőkezűségéből következő elszegényedése a' koronának, a' királyi tekintetét még inkább letiporta. E' méjjen alázó helyhezet terhét ő maga is érezte, a' királyi várakhoz tartozó földek elvesztegetése jövedelmének nagy csonkulását okozta, az illető megyék jussait sértette, azért ön valomása szerint „józanabb észre térvén“ minden ilyen ok nélkül történt ajándékozások viszhahúzását megsemmisítését teljes hatalommal Béla fájára bizta. (145.) Béla nem is mulatta-

IX. Gergely Pápanak a' Hunokhoz oct. 1-sőjén 1230-b. intézett leveléből. *Fejér* Tom. III. Vol. II. 217. Ha a' Hunoknak szabadságot, kiváltságokat II. András adott, 's földjüket engedelmeiből birták, úgy ök a' nevezett király felsősége alatt is voltak. Ezt bizonyítja az is, hogy midőn a' Pápa 1234-b. felszólítja Bélát a' Hunok között lakó görög szertartásu Oláhokat kényszeríteni a' Romai anyaszentegyházzal egyesülésre, azon tartományt a' nevezett ifjabb király földjének mondja. „*Quum tu — — promiseris — inobedientes Rom. ecclesiae in terra tua ad obediendum eidem ecclesiae compulsum.*“ *Fejér* Tom. III. Vol. II. 400. *Katona* Hist. Crít. V. 706. Ezeken felyül Béla jövedelmet is vett azon Oláhoktól, melynek egy részét az oda rendelt püspököknek engedte: „*de redditibus tuis quos ab eis percipis.*“ *Fejér* l. c. Mind a' mellett ki nem tudja, hogy egy nomád, és a' pallerozódás alsó gráditsán álló népen gyakorolt hatalom, jus milyen ingadozó és bizonytalan? (145.) „*Cum per inofficiosas munificentias et liberalitates immensas a' nobis factas jura comitatum plu-*

el a' dologhoz, erős kézzel nyulni; (146.) de ez által a' haszonleső fő urak békételenségét felzaklatta, kik a' haza romlásával gazdagodni nem pirúltak, azért bosszút forraló indulattal a' két király meggyilkolására, és az országnak egymás között felosztására özveesküdtek, majd az esztelen szándók kivihetlenségét látván, az Austriai herceg által II. Fridrik Német császárnak ajánlották a' Magyar koronát bizonyos feltételek mellett, de követjeket az útban elfogták, és gonosz czélzásokat eláruló levelekkel együtt a' királyhoz kültötték. Úgy látszik a' bűnösök életét nem bántották, de jószágok confiscáltak, és mások között kiosztott. (147.)

Ilyen környülállások közt, a' hazát terhelő, már többször érdeklett rozszzak napoként sulyosodtak, a' fő hivatalokra emelt, és keresztyénekkal öszveházasodó Bolgárok, 'Si-

rium destituta intellexissemus, saniore usi consilio, ad ea in pristinum statum reformanda et redintegrandam — universas inutiles et superfluas donaciones karissimo primogenito nostro, Bele regi — commisimus revocandas, concessa eidem a nobis in hac parte, plenitudine potestatis." II. Andrásnak 1230-b. költ diplomájából, melyet Fejér közöl, Tom. III. Vol. II. 205. —

(146.) Béla ezt több diplomájiban bizonyítja, 1229-ből és 1231-ből „Cum provide et accurate inutiles et superfluas donationes voluntate patris nostri, et maturo principum terrae nostrae consilio destrueremus." Fejér Tom. III. Vol. II. 194. 196. 253. —

(147.) L. Béla diplomáját 1229-ből Katona Hist. Crit. V. 553. Fejér Tom. III. Vol. II. 194. és Rogerius in miserab. Carm. c. IX. — Pray Hist. Reg. Hung. I. 223 — 224. —

dók szerfeletti hatalmaskodása mind inkább szembetűnő lett, a' mi a' közsorsu lakosokat nem csak hitek megtagadására, de néha fiai-
 ik, leányaik eladására is kényszerítette. A' Pá-
 pa a' nagyra terjedett visszaélések felől érte-
 sítettván, 's az egyházi rendnek személyes és
 birtokbéli jussaiba háborittatását nem türhet-
 vén, az Esztergomi érseket egy az ország in-
 séges állapotját elevenen rajzoló levélben a'
 veszély tovább harapozásának meggátlására fel-
 szólítja, mert a' minő írja, „Magyarországon oly
 dolgok történnek hógyha az apostoli szék azo-
 kat nem orvosolja, ott a' hit szinte egészen
 elenyészik, az anyaszentegyház szabadsága le-
 tapodtatik, 's a' királyi méltóság is nem kicsi
 csonkulást szenved:“ azért a' keresztyén ne-
 vet gyalázó sok rendbéli sórelmek kicsapongá-
 sok megszüntetéséért parancsolja a' mondott ér-
 seknek, hogy a' hívőkkel társalkodástól eltil-
 tott hitetleneket akármely úton, a' keresztyé-
 neket pedig egyházi büntetéssel zabolázza-
 meg. (148.)

A' gonoszság ennyire eláradása közönséges
 méltó panaszt okozott. A' jobb érzésű hazafiak
 azért a' törvény és igazság ily nyilvánosság,
 minden korláton áttörő kigúnyolásának elibe
 kívántak állani, kiknek unszolására, 's a' Pá-

(148.) L. *Katona* Hist. Crit. V. 590 — 593. hol
 azonban e' nevezetes levél vége nincs-meg. *Fejér*
 azt egészen közli Tom. III. Vol. II. 241 — 244.

pától is felszolitva II. András 1231-b. országa rendeit egybehívta (149.) mely alkalmatossággal a' nemzetnek az előtt kilencz esztendővel adott szabadságát, jussait újra megerősíti. Az ekkor készült diploma (150.) nagyobb ré-

(149.) „*Sciat praeterea Vestra discretio, quod — domino regi Andree misit summus Pontifex literas, rogans et in remissionem peccatorum injungens et obtestans ipsum — ut ad corrigendos — excessus in regno suo daret efficacem operam. — Dominus itaque rex congregatis filiis suis, et pro majore parte Episcopis et aliis Jobagionibus de voluntate et beneplacito omnium — constitutionem quandam fecit, quam corroboratam tam sigillo suo, quam sigillis filiorum suorum — promisit se — firmiter servaturum*“ a' Pápa Magyarországra küldött követjenek és a' Magyar püspököknek egy 1232-b. költ okleveléből. L. Fejér Tom. III. Vol. II. 313. —

(150.) Meg van ez eredetileg Romában a' Vaticanum levéltárában, honnan azt legelőbb kiadta Raynaldus in Annal. Ecclesiast. utánna Pray, Palma, Katona, de csonkán és hijjánoson. Egész kiterjedésében, igen jeles kritikai jegyzésekkel közölte Kovachich in Vestigiis Comitiorum 98 — 122. Nem lehet itt hallgatással elmellőzni e' ritka hazafinak kitetsző fényes érdemeit, midőn példátlan munkás szorgalommal egész éltét a' Magyar nemzet diplomatikája, historiája, régi politikai állapota felvilágosításának, törvényei felfedezésének, jus publicuma kútfejei megnyitásának szentelte, 's még is a' hazától jutalmat, megtisztelést nem nyert, — pedig mely sokan vagynak halmozva a' Magyar föld mindennemű áldásával, a' rang, méltóság polczán tündöklők, kiknek állandó törekvések a' honny jussait homályba borítani, eltemetni! — Ha régi királyaink decretumainak őszveszedői Sámbocki János, Mossoczy Zachariás, Telegdy Miklós, vagy a' sokaktól magasztalt Verbóczi István, munkájokat Kovachich lelkiesmeretes pontosságával vitték volna végbe — mennyivel tökéletesebb lenne ma a'

szint az aranybulla ismétlése, melynek főbb pontjait magában foglalja vagy világosabban kifejti, (151.) csak ugyan vagynak némely új czikkelyek hozzá téve, 's azok közt a' főbbek a' minden just, törvényt öszve galázló királyi szabad tetszés és erőszakosság határok közzé szorítására intéztettek. (152.) Ezen oklevél megtartására II. András és fiai hittel köteleztettek, egyszersmind meghatározottat, hogy azon esetben, ha azt megsértenék, az Esztergomi érseknek teljes hatalma legyen őket

Magyar Törvénykönyv? — A' szerző szent kötelességének ismerte a' derék *Kovachich* sirjára e' szál viragot tenni, 's örömmel vallja-meg, hogy élte szebb órái közzé számlálja azon időt, melyet e' nagy hazafinak 1814-b. Kolo'svártt mulatásakor, társaságában tölthetett. —

(151.) Bár ez a' diploma — *Fejérnél* Tom. III. Vol. II. 255 — 261. — igen sok pontokban, néha szóról szóra egyez az arany bullával, azért még is más, attól különböző oklevél, a' mit bevezetésében a' következő szók eléggé bizonyítanak: „*alia ad statum Regni nostri ordinandum pertinentia — confirmamus.*“

(152.) Így p. o. az V-d. czikkely szerént, a' kik 1222-től fogva a' király vagy fiai által, törvényes ítélet nélkül — *sine iudicio* — javaiktól megfosztattak, azokba teljesen vissza kellett állíttatniok. *Kovachich* Vestig. Comit. 103. A' VIII-d. czikkely azt rendeli, hogy midőn a' király és hozzá tartozói útaznak, a' számokra szűkeges élelmeket más-képpen beszédni szabad ne legyen, csak azoknak igazi árán, — *justo pretio* — az ilyen alkalmatossággal „az egész országban okozott türhetlen károk és sérelmek“ megszüntetéséért. *Kovachich* l. c. 106. Végre a' XXXV-d. czikkely, a' törvényesen megítéltettek jószágainak a' király által felgyújtatását megtiltja. „*Incendium tamen nolimus mitti super vilas eorundem.*“ *Kovachich* 121. —

előre bocsátott törvényes megintés után az anyaszentegyház kebléből kirekeszteni. (153.) Valamint az 1222-béli decretum béfejező pontja a' nemeseket a' király törvénytelen akaratjának ellentállásra felszabadította, úgy a' megújított bulla végén most egyházi fegyverrel akartak ötet a' nemzet jussait védő, törvényeket megőrző országlásra kényszeríteni. — Szomorú tapasztalás, miképpen vonszódna a' fejedelmek az önkényre és akarat szerénti uralkodásra, — e' szerencsétlen halvélekedésnek hódolását vérpatakok is folyták, — pedig mely dicső, bódogító egy oly monárcha pályája, ki szabad nemzetnek parancsol, az emberiség jussait tiszteli, 's a' megvilágosodott közvélekedéssel kezét fog: midőn másfelől ellene mondhatlan igazság, hogy az úgy nevezett határtalan hatalommal bíró királyok vagynak néha leginkább megszorítva, mert a' thronus-

(153.) „*Ut autem haec nostris et successorum nostrorum temporibus firma et inconvulsa maneant, tam nos, quam filii nostri praestito corporaliter juramento confirmavimus — — spontanea consentientes, ut siue nos, siue filii nostri et successores nostri hanc a nobis concessam libertatem confringere voluerint, Archiepiscopus Strigoniensis, praemissa legitima admonitione, nos vinculo excommunicationis, et eos innodandi habeat potestatem.*“ — Kovachich 121. 122. — Hogy ez által nem vétetett-e a' nemesektől nekik 1222-b. adott ellentállási szabadságok, mint Pray Hist. Reg. Hung. I. 226. és Notit. pracv. LVII. — állítja, elég világos mind abból, hogy az arany bullát megerősítő későbbi királyok decretumaiban is benne van, mind különösen annak 1687-b. formászerénti eltörléséből.

sokhoz közel álló, annak fényjébe rejtőző, udvariak, tanácsosok — rabjai, eszközei! —

De bár II. András az ország színe előtt innepileg újítá esküvését, ígéretét — az még is, csak pappiroson maradt. A' király bizodalját teljesen bíró, 's azzal önmagok hasznára visszaélő, ötet félre vezető rosszsz lelkű tanácsosok — legkártékonyabb mételleyei egy hazának — a' törvényt, melyet védelmezni, teljesíteni szent kötelességek lett volna, merőben fogadatlaná tették. Ezek között fő helyen állottak Dénes nádorispán, Miklós tárnok-mester, valamint Sámuel hajdan a' királyi kamara ispánja. Mind ezen fő urak a' népet sanyargató Bolgárokat, 'Sidókat, mint a' huzavonában, pénztcsikorásban segédeiket pártfogolták, azoknak fő hivatalokra emelésében eszközök voltak, a' nádor azonkívül még sok erőszakossággal is bélyegzé magát, mert egyházi személyeket vagyonjoktól megfosztott, méltatlansággal, sőt veréssel illetett, a' mint többek között Po'soni prépost Jánossal tett. Így minden a' régi lábon maradt, senki sem próbálta a' nemzet és keresztyén vallás sérelmeit orvosolni, sőt a' romlás, veszély mind közönségebb lett. Ilyen környüállások között Esztergomi érsek Robert az 1232-d. esztendő elején kibocsátott hatalmas és kemény hangú hirdetésében előszámlálván az országot és anyaszentegyházat sujtoló inségeket, mivel a' ki-

rály többszöri megintés után is a tetemes hibákat jóvá tenni nem akarta, a Pápa meghatalmazása és rendelése következtül Magyarországra kimondotta az *interdictumot*, s annak erejénél fogva, valamint az egész hazában, úgy a király udvarában, vagy másutt is akárhol, az isteni tisztelet tartását, a szentségek kiszolgáltatását megtiltotta; az olyanoknak pedig, kik különös kiváltságnál fogva ez alól kivéve lennének, áhítatosságok végbevételét haragszó nélkül, bezárt ajtóval és halkal engedte csak végbeinni. A király személyét azonban még ekkor megkiméllte, s jobb útra térését várva, ítéletet rá nem mondott, ellenben tanácsossait, — „kiktől hátráltatik és akadályoztatik az érdeklött kicsapongások helyrehozásában, s a kiknek sugallásából magasztaltá-fel, tette köz hivatalokba a Saracenusokat, — az anyaszentegyház kebléből kirekeszté; a mellett név szerént megemlítvén a fenn előhozott urakat, a nádorra és a volt kamara ispánra az egyházi átkot legottan kiterjeszté, a tárnoknak ellenben a következő úrnapiig a jobbúlásra időt engedett. Egyszersmind a Bolgárokkal minden kereskedést és akármely öszveköttetést szorosan megtiltott mind addig míg ők a nállok szolgálatban lévő keresztyéneket el nem bocsátják. — Végre ezen interdictumnak minden egyházi megyében haladék nélküli kihirdetését, és szoros megtartását pa-

rancsolá, azon hozzátétellel, hogy az azt által-
hágó pap hivatalából tüstént örökösön elmoz-
dittatik. (154.)

Ez a merész elhatározott lépés méjj bé-
nyomást tett II. Andrásra, tuncságából ötet
felrázta. Háromszor küldötte fő-embereitől
kisért fiját Bélát az érsekhez, „szinte sirán-
kozva esdekelt néki“ — *fere flebiliter suppli-*
cans eidem — az interdictum vissza-vételéért,
de hosszas kérések után is alig nyerhette-meg
annak a közelebbi Sz. István napig felfüggesz-
tését. Ily szomorú lealázó helyzetben azon
esztendő májussa 8-k. egy fíjui tiszteletét, „s a'
szent lábokat csokolását“ (155.) jelentő pana-
szos levelével folyamodik a Pá pához, melyben
megemlítvén az anyaszentegyház iránt mindég
különösön búzgó, azt a föld más részében is
gyarapítani kívánó indulatját, a' nem érdemlett,
's ötet a' külső fejedelmek előtt meggyalázó,
szokatlan, élesen sértő büntetésért érzékeny
fájdalmát fejezé ki, egyszersmind e' méltatlan-
ság elfordításaért nádorispán Dénest, Györi
ispán Simont, 's országban a' Jóhanniták nagy
mesterét Rembaldot mint teljes hatalmu követ-

(154.) L. e' nevezetes oklevelet *Katona Hist. Crit.*
V. 635 — 640. *Fejér Tom. III. Vol. II. 295 — 299.*
Fessler Die Geschichten der Ungern II. 466 — 470.

(155.) „*Pedum oscula beatorum*“ *Fessler* megjegy-
zése saerént — II. 471 — ez első példája a' Magyar
oklevelekben a' Pá pá lába csokolásának. Vajha u-
tolsó is lett volna nállunk, az ily színű emberhez
nem illő porba mázsás!

jeit Romába küldötte, kikre bízta ügye előmozdítását. (156.) A Pápa e fontos tárgy megvisszázására és eligazítására Palestrinai püspök Jákobot mint a Sz. szék követjét Magyarországra rendelve, annak következtül az interdictumot 's azzal egybefüggő excommunicáló ítéletet felfüggesztette, (157.) oly móddal, hogy különösen a király személyét az apos-

(156.) II. András ezen levelet I. Katona Hist. Crit. V. 641 — 644. és Fejér Tom. III. Vol. II. 299 — 301.

(157.) A Pápanak ez iránt az Esztergomi érsekhez intézett levele költ. júl. 22-k. 1232-b. Fejér Tom. III. Vol. II. 302. Ez alkalmatosságot, ad egy minden hazai historicusokba becsuszott dátumbeli tévelygés megigazítására, midőn azok általában az interdictum kibirdetését az 1232-d. esztendő decemberére tesszik — p. o. Pray Annal. Reg. Hung. I. 237. Katona Hist. Crit. V. 640. Palma Edit. III. Pars I. 636. Fessler II. 466. Engel I. 257. Valóban az interdictum Raynaldusnál, ki azt legegység közzölte, az említett esztendőről és hónapról van dátálva. De hibáson, a' minek ellenemondhatlan bizonyysága az a feljebb előhozott környülallás, hogy a Pápa az interdictumot júliusban 1232-b. felfüggeszti, a' mi természetesen nem képzelhető, ha az ítélet kibirdetése még azon esztendő decemberében történt volna. A tévedés onnan jött, hogy a Pápa követjenek, és a Magyar püspököknek fennebb 149 szám alatt előhozott oklevele — melyben az interdictumot, a Pápanak egy ezen tárgyban költ. levelet, 's az 1231-béli országos végzést az Esztergomi érsek kívánságára hiteles párban leírják, — 1232-nek decemberében készült, a' mint annak befejezése mutatja: „Actum Bude Anno dominice Incarnationis millesimo ducentesimo trigesimo secundo, mense Decembris.“ Fejér Tom. III. Vol. II. 311 — 314. Raynaldus az interdictumot ezen trans-

tolí szék engedelme nélkül egyházi átok alá tenni ne lehessen. (158.) Nem sokára II. Andrást felöldöztá az elidegenített királyi jussok, jószágok vissza nem vételére nézve tett esküvése alól is. (159.)

A' Pápa követje megjelenván Magyarországon, a' rá bizott kötelesség teljesítéséhez hozzá fogott, de annak végrehajtásában nem vélt akadályra talált. A' változó eszű király mind a' mellett, hogy az őtet fenyegető csapásra elébb meghunnyászzkodott, csak hamar más hangon kezdett beszélni, „a' rossz tanácsadóktól félre vezettetve“ a' követ gyakori kérésére intésére nem hajtott, holmi haszontalan mentségekkel őtet mindég csalogatta, 's maga által többször tett idő alatt is ígérétét kötelességét teljesíteni elmúlatta, ki e' szerént munkálódásában semmit sem haladhatott. A' dolog ilyen állásában a' Pápa a' királyt aug. 12-k. 1233-b. hozzá intézett levelében határozatosan felszollitá a' követ aránti engedelmes-ségre, a' fennforgó hibák visszaélések jóvátételére, különben az ellene hozott büntető ítélet végrehajtásával fenyegette, 's ugyan az

sumptumból irván-le, az utolsó dátumát úgy vette mint az ítélet kihirdetése időpontját, 's mások is utánna e' vétséget így írták.

(158.) A' Pápa aug. 22-k. 1232-b. tudósítja erről II. Andrást. *Fejér Tom. III. Vol. II. 302.* —

(159.) L. a' Pápának január. 22-k. 1233-b. költ levelet. *Fejér Tom. III. Vol. II. 335.*

nap követjének is megírta, hogy azon esetben ha II. András minden késedelem és vonakodás nélkül azt, a' mivel tartozik, nem teljesíti, a' bűnösöket leg ottan vesse egyházi átok alá, az országra pedig az interdictumot mondja ki, csak ugyan ezen dologban illő megfontolással lépjen. — *cum gravitate debita* — *processurus*. (160.) A' királyt azonban a' Pápa most is jónak látta kiméllni, a' kit fijaival együtt az anyaszentegyházból kirekeszteni nem engedett. (161.)

Ennyi küszködés és tusakodás után végre a' *Bereghi erdőben*, hol a' Galicziaiak ellen készülő II. András táborba szállott, (162.) több egyházi és világi főurak jelenlétében elke-

(160.) A' Pápának a' királyhoz és követjéhez írt ezen leveleit, l. *Fejér Tom. III. Vol. II. 366 — 372.* Hár, hogy a' derék *Fejér* az interdictum dolgot illető oklevelek közlésében az idő rendjére semmit sem ügyelt.

(161.) L. a' Pápa erről szolló külön levelét maga követjéhez *Fejér Tom. III. Vol. II. 372.* —

(162.) „*Postquam redierimus de Ruscia*“ a' mint II. András a' Pápa követjével tett egyezési oklevélben mondja, l. *Fejér Tom. III. Vol. II. 324.* — *Mailath* szerint — *Geschichte der Magyaren I. 185.* — a' király 1233-b. fija Béla vezérlete alatt Galicziába Dániel fejedelem ellen seregét küldött, mely a' bekövetkezett nagy összecséskért sokat szenvedett, majd Halics ostromában sem bődölgülhatott, s a' kiáradott Dniesterben sokan a' Magyarok közül belé fulladtak, valamint éhség és betegség miatt is veszték el: csakugyan a' következő esztendőben II. András ezen tartományt árulás által vissza kaptá, és azt névvel legalább holta napjáig bírta.

dődtek az ország és anyaszentegyház sérélmei megorvoslására intézett értekezések. A követbirtossai Veszprémi püspök Bertalan és Esztergomi kánonok Cognoscens, a király meghatalmazottjai és személyessei pedig tárnokmester Miklós, fő-asztalnok Moricz, fő lovászmester Mihály, 's fő-pohárnok Bagni valának. Az egyezés megesvén, formaszerűen oklevélbe foglaltatott, aláíratott, 's a király, fiai, és fő-emberei az Évangéliomra tett kezekkel arra innepélyesen megesküdtek: a király azonkívül Esztergomban a Johanniták Sz. Istvánról nevezett házában — *in hospitali Cruciferotum sanati regis de Strigonio* — az apostoli Szék követjének, az ország primássának, 's több főpapoknak jelenlétében az említett kötést illető saját esküvését egy külön diplomában kiadta; hasonlót miyeltek fiai Béla, Kálmán úgy több egyházi és világi fő-urak, kezek aláírásával megerősített esküformájokkal, melyben nem csak magok annak teljesítését fogadták, de a királlyal is megtartatását vállalták, (163.)

(163.) A Pápa követjével tett egyezés. Fejér bizonyítása szerint eredetileg meg van a primási levéltárban L. Tom. III. Vol. II, 319 — 326. Ennek dátuma: „*Anno ab incarnatione D. N. J. C. MCCXXXIII — — die duodecimo, exeunte augusto fuerant ista feliciter acta in Consistorio — domini Andree incliti regis Ungarie — — in silva quae nominatur Bereg.*” tehát 1233 szeptemberében, mivel „*die duodecimo, exeunte augusto*” egyebet nem tehet mint „augustus elteltével a tizenkettődik napon.”

Ezen kötésben a' király ígérte, hogy 'Siddókat, Bólgárokat semmi közhivatalokba nem teszen, nékik a' keresztyénekkal együtt lakást, és özvegházasodást meg nem engedi, 's ezen visszaélések meggátlására minden esztendőben a' nádorispánt vagy más fő-emberét különösen kirendeli, oly móddal, hogy keresztyének, hitetlenek, kik a' mondott hibákba találtatának egyaránt minden javaik és szabadságok elvesztésével lakoljanak. Az egyházak a' királyi só jövedelembéli részeket, hasznokat visszakapják, ezek felől jövendőre biztosítatnak, (164.) 's a' melyek közzülök a' só elhúzása miatt rövidséget szenvedtek, azoknak

II. Andrásnak e' kötetet Esztergomban megerősítő privilegiumát, az ide tartozó, fennemlített esküformákkal együtt a' Vaticanum levéltárában felfedezte G. Széchényi Ferencz, és használásul általengedte Kovachichnak, ki azokat legelsőben bocsátotta közre. L. Supplement. ad Vestig. Comitiorum apud Hungaros I. 10—28. Ezen oklevelek felyülrása: „*Monumenta ad res Ecclesiasticas Hungaricas spectantia ex antiquo codice membranaceo excerpta, qui adservatur in pontificio Tabul. secretiori Vaticano. Arm. 35. n. 18 a folio 269—274.*“ — L. ezeket *Fejérnél* is, Tom. III. Vol. II. 326—330. és 346—352. —

(164.) Nem lehet bämúlas nélkül olvasni ezen kötésből a' papságnak ez időben a' király sójövédelmével üzött kártékony u'soráskodó monopoliumát. A' főbb egyházak számára meghatározott mennyiségű só volt adva, melyet az aknákból olcsón megvásároltak, 's onnan magok rakhelyeikbe szállítottak. Ezen sót bizonyos idő alatt, kiszabott árron tartoztak a' királyi sóárulók jó ezüst pénzelt megváltani, a' mit ha nem tettek, akkor azt az

a' király öt esztendőn keresztül tíz ezer márk ezüstöt fizet. A' papok személyekre nézve az egyházi törvényhatóságtól függenek, jószágokról ellenben régi szokás szerént, a' királyok ítélnék, de a' házassági perekbe világi bírák nem avatkoznak. Nem különben az egyházi rend minden adótól menttététele újabban megállíttatott. — A' király végre hogy „ne legyen sükeretlen a' mit ajakán kibocsátott, de igeretét tettel jobban megerősítte“ (165.) megegyezett, azon esetben, ha kötelezéseinek a' szent szék követjétől kiszabott időben teljesen eleget nem tenne, mind magának, mind azt gátló tanácsosainak az anyaszentegyház kebléből kirekesztésében, udvara interdictum alá tételében, mely ítéletet, Bozntai püspök János és

egyházak magok saját hasznokra fordíthatták, és tetszéseik szerént eládhatták. A' mellett némely eklézsiák azon kiváltsággal is bírtak, hogy az őket illető sőt a' királyi kamára maga költségén tartozott a' határszélig szállíttatni. — Végre a' mi több, szinte nem hihető, az olyan egyházak, melyek az egyezésben megnevezve nem voltak, a' királyi sóból magok számára annyit vehettek, a' mennyit azoknak előjárójik mondottak, és lelkekre erősítették. „*Ecclesiae, quarum nomina non exprimuntur, recipient de usum suum, secundum quod praelati earum in animas suas dixerint.*“ — Ki nem tudja, hogy a' papi lelkesmérés néha tágas szokott lenni? —

(165.) „*Ne irrita fient, quae tuis labiis processerunt, sed factis dicta melius confirmares.*“ — a' mint a' Pápa II. Andrashoz júl. 28. ról 1234-b. intézett dorgáló leveleiben mondja. *Fejér Tom. III. Vol. II. 391.* —

társai, logottan hajtsanak-végre. (166.)

Ilyen világos és a' nemzet színe előtt tett, minden lehető biztosításokkal felruházott ígéreteknek sem lett semmi következése, mert a' gyenge és helyt állani nem tudó II. András a' királyságnak csak üres nevét birta, a' hatalom „a' gonosz tanácsosok“ a' pénz, és mindennemű közönséges jövedelem pedig a' 'Siddók, Bolgárok kezében volt. Még el nem tölt, az 1233-d. esztendő, midőn a' Pápa követje kéntelennek látta magát, két biztossa által Bélát megintetni, a' tett kötelezésnek, mennyiben ötöt illeti, teljesítésére, az egyházak kielégítésére, egyszersmind felszólítani hogy az attyát is arra, a' mivel tartozik, emlékeztesse; 's „mivel annyi esküvés után is igen kevés vagy semmi része nincs az egyezésnek végrehajtva, azoknak, kik saját hiteket így megtartani nem igyekeztek, vakmerőségeket, számba nem vevő bánásokat el nem palastolhatja.“ (167.) — Hogy a' király éppen ennyi-

(166.) „*Episcopo Bosnensi, et collegis suis sententiarum ipsarum post eundem terminum denunciatoribus deputatis*“ a' fennebbi szám alatt említett levél bizonyítása szerint, *Fejér* I. c. 391. —

(167.) A' Pápa követjének ezen tárgyban Bélához küldött levele megadásáról, 's az ő megintetéséről szolló bizonyítása a' kirendelt két biztosnak Szeremi püspök Innocentiusnak és Albert nevű papnak, Bácsból nov. 27-ről 1233-b. meg van a' 169 szám alatt említett oklevelek között. *Fejér* Tom. III. Vol. II. 348. *Kovachich* Suppl. ad Vest. Comit. I. 21 — 23. Bélának egy más esküvését, febr. 23-ről 1234-b. mi-

re nem gondolt adott szavával, ígérétevel, sőt annak teljesítését napról napra halogatta, bár a Szenszék követje a kiszabott idő után arra még jó darabig várakozott, (168.) a közhitel ily szembetűnő megtapodásának okát a rossz nagy erőre kapásában, méjj gyökeret verésében kell keresni, melynek orvoslása azért az egész polgári társaságot megrázó, minden fennálló viszonyokat özsverontó rendkívüli eszközök nélkül lehetetlenné is vált.

Ha szinte az országnak ez időben a kormány erejét akadályozó belső romlását nem lehet tagadni, csak ugyan a mint látszik, külső akadályok is állottak II. András útjába. Ausztria hercege Fridrik, feleségét Sofiát Béla hitvessének Máriának testvérét magától elküldvén, ez az eset a két ország csendességét megzavarta. II. András azért bosszút akart alani, s Ausztriát haddal megtámadta, de úgy látszik Styria egy darabjára is vágott. A Magyarok egy része beütött az utóbbi tartomány-

kor „a Pápa követjének és sok másoknak jelenlétében“ kötelezte magát hogy birtokából az eretnekeket, a keresztyén hittől elszakadókat ki fogja irtani, s a Római anyaszentegyház aránt engedelmeket kötelességekre téríti, I. Fejér Tom. III. Vol. II. 375. *Katona Hist. Crit. V. 708.* —

(168.) „*Rex diutius exspectatus post terminum, non servaverit, quod promisit*“ a Pápanak az Esztergomi érsekhez júl. 19-k. 1234-b. küldött levele szerint. I. Fejér Tom. III. Vol. II. 389. *Katona Hist. Crit. V. 696.* —

ba, hol a' megvert ellenség között sokakat fogságba hurczolt, maga a' király pedig nagy erővel Ausztria ellen fordult, 's a' Leitha környékét pusztította, rabolta, de a' herczeg ötet beérvén, sergében sok kárt tett. Csak hamar békesség lett a' két fejedelem közt, úgy is az ellenségeskedésre semmi valódi ok nem volt. II. András meglátogatta Fridriket Neustadtban, ott vele szövetséget, barátságot kötött, 's annak következtül a' herczeg is Magyarország a' látogatást a' királynak visszaadta. (169.) — Azonközben II. András, kinek hitvesse Jolántha 1233-b. megholt, (170.) a' következő esztendő tavaszszán harmadik házasságra lépett Beatrixal, a' megholt Estei márkgróf Aldrovandi leányával; (171.) bár e-

(169.) *Katona Hist. Crit. V. 686.* ki az ezen hadról bizonyító Német chronisták szavait felhozza.

(170.) *Katona Hist. Crit. V. 675.* Jolánthát az Egresi klostromba temették, melyet Arad vármegyében a' Maros mellett a' Cistercitáknak II. András építtetett. Ma csak omladécai állanak-fenn.

(171.) *Katona Hist. Crit. V. 689—694.* A' házassági kötés szerént „tisztá és megmásolhatlan ajándékozás czime alatt“ — *nomine mere ac pure et irrevocabilis donationis, quae esse dicitur inter vivos* — ígért II. András új hitvessének 's örökösseinek esztendőnként öt ezer márk ezüstöt, mely summát öt esztendő alatt tartozzék lefizetni, 's arról mind a' maga, mind az ország nevében jót állott, továbbá, a' királynék mindennemű szokott jövedelméről, hasznáról, jussairól biztosította, 's végre ezen felyül, míg ő maga él, különös királyi pénztárából — *de sua camera speciali* — néki minden esztendőben ezer márk ezüstöt ad. — L. ezen egyezés oklevelét *Katona l. c. 690. Fejér Tom. III. Vol. II. 376.* —

zen lépése a' fiainak nem igen tetszett. (172.) A' menyasszonyt sok Olosz főurak kísérték Magyarországra, 's a' pompás lakadalmon jelen volt Fridrik az Ausztriai herczeg is; valamint II. András kevéssel az előtt Bélával együtt hivatalos volt a' herczeg hugának Constantziának Meissen-i márkgróf Henrikkel tartott egybekelési innepére. —

Ha már az említett környüállások gátolhatták is II. Andrást a' Szentszék követjével tett egyezése teljesítésében, az alatt Magyarországon is egy ezen tágyra nagy befolyásu változás történt. A' király úgy látszik, maga részére hajtotta, megnyerte az Esztergomi érseket Robertet, 's azon főpap, ki elébb hatalmason fellépve az ország és király ellen merész kézzel szórta az egyház menykővét, most ellenkezőre fordult gondolkozással,

(172.) Egy Olosz író *Monachus Patavinus* bizonyítása szerint: „*Hoc autem matrimonium, filiis regis Belae scilicet et Colomanno displicuit vehementer, timebant enim, ne pater senex filios de juvencula generaret.*“ Mivel itt ezen író a' király András nevü legkisebbik fijáról semmi említést nem tesz, abból látszik, hogy a' nevezett herczeg már ekkor nem élt. — Kálman egy 1232-b. költ diplomájában, egyébaránt mint az előtt már régebben történt dologról, emlékezik testvérének herczeg Andrásnak, németek esztelen tanácssából, maga birtokába, Tothországba erőszakoson beütéséről. „*Eo tempore, quum frater noster dux Andreas, a quibusdam vesano ductus consilio, in regnum nostrum videlicet Sclavoniae, violenter irruisset.*“ *Katona Hist. Crit. V. 626. Fejér Tom. III. Vol. II. 286. —*

bár a' kötés meg nem tartófi ellen szabott egyházi büntetés kihirdetésére a' végrehajtó biztosok által többször felszóllíttatott, nem csak azt tenni elmúlatá, de az egész dolgot a' Romába folyamodással megakasztotta, a' mellett a' királynak még javasolta is a' bünösök ellen kimondott ítélet számba nem vételét, sőt annak általhágásában maga mutatott példát, midőn a' királyné koronázása alkalmatosságával a' királyt uri szent vacsorával éltette. A' Pápa jul. 19-k 1234-b. e' vakmerő engedetlenségért az érseket keményen megfédette, 's ötöt meg nem jobbulása esetében, maga mentségére Romába idézte; (173.) majd kilencz nap mulva, jul. 28-k II. Andrásnak is irt, ki hozzá ezen versengés eligazításáért követeket küldött, levelet azonban nem a' szokott apostoli idézéssel — de néki „józanabb eszet“ — *spiritum consilii sanioris* — kívánással kezdé, — „mivel a' Romai anyaszentegyház a' kebléből kirekesztett fejedelmeket nem szokta köszönteni“ — (174.) 's meg említvén az országában elá-

(173.) L. Katona Hist. Crit. V. 696. Fejér Tom. III. Vol. II. 388. — Azon környüállást, hogy a' királyt az érsek uri szent vacsorával éltette, a' Pápának hozzá aug. 24-k. 1235-b. intézett későbbi leveléből tudjuk: „*Communicasti postmodum regi praedicto in coronatione reginae.*“ Fejér Tom. III. Vol. II. 450. Katona Hist. Crit. V. 734. —

(174.) „*Quum nulli unquam principum, quamdiu vinculo sit communicationis adstrictus, Romana ecclesia conseruerit scribere eum salute.*“ Fejér I. c. 390.

radott, hit romlását eszközölő, királyi méltóságot gyalázó sok visszaéléseket, szemére veti többször megújított szavának és ígéreteinek nyilvánosságos megszegését, a' Bozniai püspök által a' nép előtt forma szerént kihirdetett ítéletre; rossz tanácsadók sugallása után nem hajtasát, a' miért jelenti, hogy követjeit nyílt örömmel fogadta, de vele mindaddig semmi értekezésbe nem bocsátkozhatik míg egyházi büntetés súlya alatt leszz, „s bár mondott biztossai igyekeztek is bábizonyítani azt, hogy teljesen eleget tett légyen, de megmutatni azt nem tudták.“ Mind a' mellett már látszik a' Pápanak engedékenységre hajlása, ezen levele is II. Andrásához nem a' szokott erős és fenyegető hangon van írva, sőt annak végén inkább kéréleg emlékezteti az egyezés megtartására, mely esetben a' büntetés alól feloldozásról bizonyossá teszi; (175.) s ez iránt csak hamar, még azon esztendő augst. 16-k a' Bozniai püspökhöz valóban rendelést is tett. (176.) —

II. András nyugtalan viszontagságos uralkodását annak végefelé egy új, de rövid had

(175.) L. Pray Annales Reg. Hunngar. I. 239. Kátona Hist. Crit. V. 699. kiknél azonban ez a' levél hiányosan olvastatik. Egészen kösli Fejér Tom. III. Vol. II. 390 — 393.

(176.) „Praefato rege satisfactionem debíam impendente, studeatis praemissas sententias relaxare.“ Fejér Tom. III. Vol. II. 393. —

megzavarta. A' pártoskodó, bihetősön bitanglolt korona javakért zaklatott főemberek nem szüntek háborogni, 's midőn a' király menyegzőjén, a' mint láttuk, Ausztriai herczeg Fridrik jelen vólt, közzülök sokaknak annyira megtetszett, hogy ötet királyoknak óhajtották. Vólt é Fridrik a' békételenek szándékáról értesítve? nem bizonyos; azonban az 1235-d. esztendőben a' két ország közt támadott ellenségeskedésre ő adott alkalmatosságot, mert a' Magyar határszéleket pnsztította, 's a' lakosokon kegyetlenséget követett-el. II. András a' költsönt. visszaadni Béla és Kálmán fiai társaságában nagy sereggel béütött Ausztriába, 's dölva, égetve, rabolva Bécsig nyomúlt-elő. Ütközetre azonban nem került a' dolog; a' herczeg, kit sergének nagyobb része elhagyott, a' békességet pénzen megvásárlá, 's a' királyokat udvarában nagy tisztelettel fogadta. (177.)

E' zivatar lecsendesedése után II. Andrásnak a' hazában ketős vigasztalása történt. Négy esztendővel az előtt novemb. 19-k. 1231-b. meghalálozott léányát Ersébethet Thüringiai landgróf Lajos özvegyét, kegyeskedő, áhitatos életéért, 's a' nép Közt elterjedett

(177.) L. *Katona* Hist. Crit. V: 714 — 716. hol e' hadról szolló írók megemlittetnek. Azok közt *Peroldus* mondja az Ausztriai herczegről: „ita placuit multis Ungaris, ut cum regem optarent.“

csudatévő híréért, — a' Pápa minekutánna a' dolog valóságát kibocsátott biztossai által megvi'sgáltatta, azoknak a' közvélekedéssel egyező tudositása nyomán — nagy és innepélyes pompával május 17-k. 1235-b. a' szentek közé írta, 's halála napját emlékezeté tiszteletére rendelte. (178.) Másfelől ez a' király' má-

(178.) Er'sébeth férje Laios elindulván a' Szent Földre, oda érése előtt meghölt Otrantóban 1227 szeptemberében. Özvegye Thüringiából kiüldöztevé'n, több viszontagsági és bújdoklásai után végre Marhucgha vonta magát, hól a' világi jókról, és minden földi dolgokról lemondván, magánoson, kegyes foglalatosságok, iótételek gyakorlásában töltötte napiait. Egy kis fakunyhóban lakott, durva köntösbe öltözött, testét sanyargatta, keze munkájával, fonással táplálta magát, eledele csekély és rossz volt, a' mellett a' betegeket látogatta, őket néha, rút nyavalyáiktól nem irtóztatván, apolgatta, gyógyította, mosogatta. II. András értesítettvén leányának szegény állapotja felől, őtet 1230-b. egy követje által hívta vissza hazájába, de nem ment, szigorú sorsát, számkivetését a' királyi udvar fénnénél elébb becsülte. Így szenteskedő remete élete által durva századjában, mikor a' vallás érdeme csuna külső czérémoniákban állott, e' maga mutoztatásával, figyelmet gerjesztett, anyagi jelenségeinek, Jézussal színről színre beszélgetésének híre futamodott, az áhitatosok nagy tiszteletre buzdultak aránta, szegénvek, betegek, nvomorékok mindenfelől tödültek hozzá, csudatévő ereiébe vetett bizodalommal. — Halála után, sirjához mint egy búcsúra járt a' halgatag köznép, 's az őt buzgolkodásnak, neve segítségül hívásának még több csudákat tulajdonított. A' tudatlanság és vastag hit mindég egymás társaságában jelennek-meg. — L. Er'sébeth élete, halála, úgy kánonizáltatása környüállásait *Katonánál*, ki Er'sébeth caudáját mint igazán megtörténteket úgy beszélni, 's azok közt

sodik hitvessétől Jolanthától született hasonló nevű leányát, Arragonia békességben és hadban egyaránt nevezetes királyjához I. vagy ostromló Jákobhoz férjhez adta, 's vele menyaszszonyi ajándékban tizenkétezer márk ezüstöt ígért, a' minek teljes lefizetéséig némely harminczadokat vejének általadott. (179.) Pécsi püspök Bertalan, ki ezen házasság dolgában többször ment az Arragoniai udvarhoz követségbe, a' herczegaszszonyt sok fő urakkal elkísérte Barcellonába, hol september 8-k.

tizenhat holtaknak az ő érdemei által feltámasztása lehetőségét vitatni 1783-b. nem szégyel é! — Hist. Crit. V. 502 — 507. 518 — 521. 558 — 565. 597 — 603. 671 — 675. 720 — 725. Különösen a' Szentek között felvételére tartozó okleveleket, a' Pápa ezt illető hullájával együtt *Fejérnél* Tom. III. Vol. II. 292 — 294. 340. 444 — 448. — *Pray* külön munkában kiadta Sz. Er'sébeth életét: Vita S. Elisabethae, nec non B. Margarethae virginis, quarum illa Andreae II. hacc Bélae IV. Regum Hungariae filia erat, ex MSS. et praevis dissertationibus illustrata. 4. Tyrnaviae 1770. — Még egy más Magyar szentel is akartak ez időben a' földi henvek és égi boldogultak számát nevelni — Bánffy Lukácsnal, ki 1158-tól 1175-ig ült az Esztergomi érseki széken, 's bár ezt mind II. András, mind Robert érsek több püspökökkel együtt sürgették IX. Gergely Pápánál, a' ki kétszer rendelt nyomozást Lukács élete és csudái felől, még is nem tudni mi okból? a' szentek közé fel nem vette. L. *Katona* Hist. Crit. V. 594 — 597. 663 — 671. —

(179.) Ezt tudjuk a' Pápanak a' Templarius és Johannita vitézek Magyarországi mestereihez aug. 9-k. 1235-b. irt leveléből. *Fejér* Tom. III. Vol. II. 448. *Katona* Hist. Crit. V. 732. —

1235-b. az egybekelés innepét, fényes pompával tartották. (180.)

Az ország belső állapotja azonban semmit sem javúlt, sőt annak ereje naponként gyengült, hanyatlott, az igazgatás mind nagyobb zavarba jött. Ezen időtájban adta II. András Kálmán fijának, hihetösen a' Patarcusok ellen vitézkedésért, Bozniát, a' mit a' Pápa is, a' nevezett herczegnek a' Szentszékhez viseltető buzgósága jutalmazásáért jóvá hagyott. (181.) Valamint a' királynak harmadik felesége aránt mutatott bőkezősége, úgy most leánya kiházásitása, 's Kálmánnak tett ajándékozása az ország' jövedelmeit erősen csonkitotta, a' kincstárt apasztotta, a' miért a' Pápa követjével szerzett egyezés teljesítése, 's így az egyházak káranak megtérítése is mind több akadályra talált. Érezte ezt II. András, azért szorult helyheztetésében a' Pápához folyamodott, kinek megvallotta, hogy királyi adakozásai miatt jövedelme nagy mértékben csök-

(180.) L. Katona Hist. Crit. V. 729 — 732. — Jólánthat egy itt felhozott Spanyol író így karakterizálja : „*Praestantissima omnium ejus seculi feminarum, vere digna, quae ex ultimis gentibus connubio principis post homines natos fortissimi, et animi maxime excelsi, invicti adjungeretur, non modo consiliorum sed et discriminum, periculorumque omnium socia atque consors.*“ —

(181.) Ezt bizonyítja a' Pápának aug. 9-k. 1235-b. Kálmánhoz írt levele. L. Fejér Tom. III. Vol. II. 440. Katona Hist. Crit. V. 733. —

kent, midőn annak három részét fíjainak, 's egy unokájának számára határozván, maga csak egy negyedével maradt, a' mellett az ország védelmezéséért kéntelen volt adósságot is csinálni. A' Pápa ezeknek tekintetbe vétele után, az egyházakat illető fizetés idejét esztendőnként ezer márk ezüst leróvása mellett, tíz esztendőre hosszabította, (182.) nem különben a' Bolgárookra nézve, a' keresztyénekkel öszve elegyedések' gátlásáért, minden esztendőben rendelt szoros vizsgálódást a' király kérése következésül a' harmadik esztendőre halasztani megengedte, hogy amazok tartozó szolgálatjokat teljesithessék. (183.) Mi volt a' kötés legnevezetesebb pontjainak így tovább taszítása egyéb vissza lépésnél? mint annak nyilvános kijelentése, hogy az elhatalmazott rosszak helyre-hozására, megigazítására módot és eszközöket találni nem lehet? Ilyen környüállások közt a' Pápa nem látta szükségesnek a' lehetetlent tovább sürgetni, 's bár a' mint láttuk, végzése nyilvános által-

(182.) L. a' Pápának aug. 31. k. 1235-b. a' királyhoz ezen tárgyban irt levelét. *Fejér Tom. III. Vol. II. 454. Katona Hist. Crit. V. 739.* — Ezen levélben mondja a' Pápa: „*Reditibus suis, sicut asseris, per regales munificentias, assignatis ex iis tribus partibus tuis filiis et nepoti, sola — quarta tibi retenta, plurimum diminutis.* —

(183.) L. a' Pápának a' Magyarországi püspökökhöz a' fennebbi napon irt levelét, *Fejér Tom. III. Vol. II. 454. Katona Hist. Crit. V. 740.* —

hágásáért az ítélet teljesítése ellen-szegüléséért az Esztergomi érseket Romába idézte, az ott megjelenő mentségét is az egyházi törvények szerint bévehetőnek nem találta — *comperimus excusationem tuam minus canonice extitisse* — ötlet szelid megfeddés után, jó indulatja ösztönözéséből minden kereset és büntetés alól feloldozta, (184.) egyszersmind az ítéletet felfüggesztette, midőn a' Bozniai püspöknek és társainak, mint végrehajtó biztosoknak megtiltotta, hogy különös parancsolatja nélkül ezen dologba tovább lépjenek. (185.) Így megbomlott a' rend, így eltárgultak minden társasági kötelek a' hazában a' gyenge és tunya kormány alatt, annak nagyra nőtt tetemes sérelmeit sem országosan hozott törvények nem orvosolhatták, sem a' Pápa közbenjárása foganatos nem volt; több esztendei erőlködés, fáradozás következése is azon szomorú igazság valósulása lett, hogy a' romlás ereje a' segedelmet feljül-múlja!

Országát ily felfordult zürzavaros állapotba ejtve annyi inség szerzése és kiállása

(184.) L. a' Pápának ezen tárgyban az érsekhez aug. 24-k. 1235-b. írt levelét. *Fejér* Tom. III. Vol. II. 450. *Katona* Hist. Crit. V. 734. A' Pápa aug. 18-k. a' királynak is írt, hogy azok ellen, kik az egyházi ítéletet teljesítették, haragra ne gerjedjen. *Fejér* és *Katona* l. c.

(185.) A' Pápának ezen levele költ aug. 31-k. 1235-b. L. *Fejér* Tom. III. Vol. II. 451. *Katona* Hist. Crit. V. 736. —

után meghalt II. András november közepén 1235-b. 's feleségét várandóson hagyta. — (186.) Uralkodásának előadott folyamatjában tükrözik a' karaktere egy gyenge, maga erején alani nem tudó fejedelemnek, kit' előbb nagy-ravágyó felesége, utóbb bizodalmaival vissza-élő kártékony tanácsossai vezettek, hajtottak mindenfelé, a' Pápa szüntelen gyámsága alatt tartott. Minden számítás nélkül folyt igazgatásából természetesen folytak a' korona fény-jének homályba borulása, a' királyi tekintet letapodása, az egyházi és világi fő-urak nyomó, sújtoló hatalmaskodása, törvények kigúnyolása, 's a' társasági élet képzetével merőben ellenkező közönséges felfordulás, veszély, rendetlenség. Sokáig érezte a' Magyar haza ezen kormány rongáló, pusztító következeit; annak fiai keblében a' honny-szeretet megfojlódott, minden nemesebb virtusok kihóltak, gyáva haszonlesés foglalta-el ezek helyét, 's

(186.) Beatrix visszatérven férje halála után Olaszországba, ott szülte posthumus Istvánt, ki-nek egy Velencei előkellő házból vett hitvessétől Mauroceno Thomasinától született fija volt III-d. vagy Velencei András, utolsó király az Árpád há-zából. Nem leszsz szükség felett itt egy rövid ál-talnézését adni II. András familiájának. Első fele-ségétől Gertrúdtól öt gyermekei voltak, — *Mária* Asan Bulgáriai király hitvesse, *IV. Béla*, *Kálmán*, meghalt 1241-b. *András*, és sz. *Er'sébeth*. Második feleségétől Jolánthától, egy leánya *Jolántha* az Ar-ragoniai király házastársa. — Végre harmadik fele-ségétől Beatrixtól *István*, III. András atyja. —

midőn a' példátlan nyomorúság bekövetkezett.
a' vad ellenség elborította az országot, az ezt
letiporó, szélyel-zúzó, vérmezővé változtató
Sajói ütközet nagy és eleven bizonyysága volt
a' Magyar' elaljasodásának! —

II.

MOHAMMED

AZ ARABSOR PROFÉTÁJA.

ELSŐ RÉSZ.

Nem abban helyhezteszik az igazságot, hogy a' midőn imádkoztok forduljatok arczal kelet vagy nyugot felé, hanem azé az igazság, a' ki hiszen Istent, végső napot, angyalokat, profétákat, és a' ki adakozik javaiból szeretetből attyafainak, az árváknak, szükölködőknek, az Isten ösvényén utazónak, a' koldusoknak és a' foglyok kiváltására, a' ki elvégezi rendesen imádságot, és adand alamisndt: és a' kik betöltik a' mit alkú szerént fogadtak, és békesseges tőrők minden bal esetekben, nyomorúságban, és a' háborús időkben. Ezek az igazság szeretői, és ezek félik az Istent.

Mohammed. Alkorán.

II. Szura. 173. v.

Histoire de la decadence, et de la chute de l'Empire Romain. Traduite de l'Anglais d' *Edouard Gibbon*. Nouvelle edition, entièrement revue et corrigé — — par *M. F. Guizot*. Tome Dixième. A Paris 1812. — A' hires Angol historicus classicus becsü munkájának L-d. LI-d. és LII-d. szakaszai adják-elő a' Mohammed által csinált vallásos és politikai revolutziót. —

Histoire du Mahometisme, comprenant la vie et le caractère du profète Arabe, une relation succincte des empires fondés par les armes Mahometanes, des recherches sur la theologie, la morale, les lois, la litterature et les usages des Musulmans. — — Ouvrage traduit de l'Anglais de *C. Mills*, par *Germain Buisson*. Guernesey 1826. — Jelles munka, a' fontos tárgynak rövidbe szorított jó általnézése: az egészet, 's egyes részeit szem elibe terjesztő nagy kép. —

Mohamed. Darstellung des Einflusses seiner Glaubenslehre auf die Völker des Mittelalters. Eine Preisschrift, welche von dem französischen National-Institut der Wissenschaften am 7 July 1809 gekrönt wurde. Von *K. E. Oelsner*. Aus dem Französischen übersezt. Frankfurt am Main 1810. 8. — A' jutalmazó tudós intézet neve biztosítja ezen könyv classicus becsét. —

Über dem Propheten zu Mekka und die Wirkungen seiner Lehre. Vom Prof. *Schacht*. in *Pöhlitz*: Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst. 1831. I-ter Bd. 481.—504. II-ter. Bd. 39—61. —

Alkorán. — — Magyarosíták 's némely jegyzetekkel világosíták. *Buzilai Szeldmayer Imre és Geleon György*. — Kassán 1831. 2. —

Asia földünk legnagyobb része, valamint természeti, úgy politikai tekintetben is sok kitetsző nevezetességgel bír. Roppant kiterjedésénél fogva, a' jeges tenger örök fagygal borított partjaitól le az egyenlitőig, és azon túl, ellenkező végsőben járó, kiállhatatlan tompító hideg, valamint fojtó, lankasztó meleg levegőjével, három égallyan nyúlik keresztül, 's a' teremtés rajta meglepő szinte nem képzelhető különbféleségben, szépségben, gazdagságban jelenik-meg, akár az állatok, akár a' növények, vagy ásványok országára vessük szemeinket. Itt találjuk a' legnagyobb emlős állatot a' fejer élefantot, a' mindenre használható tevét „a' puszta hajóját,” mint az Arabsok nevezik; — itt emeli fejét büszkén felfelé a' pálma, és Libanus czedrusa; örökre zöldelő rétfjeit a' legpompásabb virágok, termékeny mezejit a' magot két 's háromszázszorosan viszszaadó gabonák ékesítik, a' mellett legnemesebb gyümölcsökkel kedveskedik, ízlést és szaglást ingerlő becses fűszerekkel bővölködik.

Végre a' kíváncsi és telhetetlen indulatot, vagyonon kapást ingerlő kincseket, a' különböző drága kőveket, gyémántot, aranyot, ezüstöt, más érczeket eleitől fogva ki nem apadó mennyiségben ásta itt az ember a' föld gyomrából, 's a' gyöngyért, példátlan vakmerőséggel a' tenger méjjségébe is lebecsátkozott. —

Másfelől az emberiség kifejlődését nagyban vizsgáló historicus figyelmét nem kevésbé magára húzza A'sia, mint nemünk eredeti hazája, a' népek, vallások, státusok, nyelvek, tudományok mesterségek bölcsője. Egy tiszteletre méltó, 's az időtől megszentelt emlégetés ide helyhezteni az első szülék lakhelyét, a' paraditsomot, „a' jó és gonosz tudása fájával.“ Itt lépett-fel hát az ember elsőben az élet fáradtságos nehéz pályájára, a' családi összevetetésekből lassanként polgári társaságba ment által, majd különböző czélt keresve, tovább indult a' miveltség darabos útján, melyen az angyalok közzé emelkedni, vagy az ördögökig lesüllyedni egyaránt alkalmassá vált. — A' föld ezen része azonban nem csak úgy emlékezetes mint a' historia első és legrégibb néző helye, több ennél világra kiható fontossága, mert itt történtek a' legnagyobb politikai és vallásos révolutziók, melyek valamint annak sorsát elhatározták, úgy Áfrikát Európával együtt gyakran megrázták, 's a' dolgok

egészen új rendjének magvait hintették-el. — Csak a' főbbeket említve meg, ilyen temérdek következésű változásokat húztak magok után, a' Cyrustól fundált Persiai monarchia, ennek Macedonia nagy királya Sándor által felforgatása, kinek az Indus vizét általhágó hatalma a' görög nyelvet, ízlést csinosodást elterjesztette, — majd a' nyugoti világot feldúló, azt új formába öltöztető népek vándorlása, végre az Arabsoknak, Mogoloknak, Törököknek a' föld mind három részében rongálva, pusztítva, ostromolva eláradások, kik a' letapodott különböző országokból, rabszíjra fűzött számtalan nemzetekből roppant birodalmokat alkottak-össze. — De különösön említést érdemlő környüállás az, hogy Á'sia volt honyja az emberiség pallérozódására, erkölcsi állapotjára eldöntő befolyással birt minden valás-alapítóknak, kik magosabb lélektől ihletve, az Istenség követjeinek, a' Mindenható akaratja hirdetőjinek adták-ki magokat, 's néha a' legfelségesebb igazságokat, néha a' leggyávabb előitéleteket, tévedéseket, olykor mind a' kettőt csudálatos elegyedésben tanították, beszédeket népek és nemzetek előtt hitelessé tenni, azokat magok vélekedésére ragadni tudták, midőn sem Afrika, sem Europa soha egy valódi profétát sem állított-elő. — Az Indusok' fő Istene „a' téjtenger partján“ lakó Bráhma, a' tőlök tisztelt szent háromság első

személye, (1.) valamint az ennek követőitől üldözött Buddha, a' historia legmeszszebbeső, és sűrű setétet borított idejéből, — a' fő valóságot, a' teremtet az eredeti tűz a' nap symboluma alatt ábrázoló, vallását a' jó és rossz okfejének, a' világosság és setétség országának megkülönböztetésén alapító Zoroaster, a' 'Sidók megszabadítója, polgári és vallásos állapotjának alkotója Mozes, ki a' Horeb hegyén élő bokorból hallván az őtet elhivattatására serkentő Jéhovah szavát, abban az egyetlen egy és örökkévaló Isten parancsolatját megismerte, 's ennek tiszteletére építette tudományát, az erkölcs, virtus, okosság régulájit tanító, 's jámborságra egyenességre buzdító Chinai Kon-fu-cze, a' közönséges emberi szeretet legfőbb törvény gyanánt hirdető, tanítványait az Istennek „lélekben és igazságban imadására“ intő, 's a' világot az által idvezítő Jézus, végre egy addig ismeretlen pásztor népet az egy Isten tiszteletére hívó, a' mellett lángbúzgóságra lelkesíteni tudó, 's világ

(1.) Az Indusok a' teremtető, megtartó, és rontó vagy büntető isteni erőt három személyekben ábrázolják. *Bráhma* a' világ alkotója, közönséges atya, *Vishnu* a' megtartó, *Shiva* büntető és rontó fővalóság. A' két utolsó, kivált a' második, testben it megjelenik a' földön az elnyomott és veszélyben forgó emberek szabadítására. *Pölitz Weltgeschichte* für gebildete Leser. 5-te Aufl. I. Bd. 63. Ki nem látja itt a' keresztyén szent háromsággal rokon alapideát? —

ostromlóvá formáló Mohammed, azon nevek melyek a' fennebbi állítást igazolják! — Az utolsó által okozott révoluczio — az emberi nagyságot és gyengeséget igen érdekes jele-
nésekben mutató kép, egy a' legnevetesebb történetek közzül, melynek az ismeretes föld politikai és erkölcsi állapotjára felszámíthat-
lan következései voltak. Mohammed és köve-
tői, egyik kezekben a' kardot, másikkbanszent könyveket a' Koránt tartva, árviz módjára elborítottak minden tartományokat, hatalmo-
kat a' Ganges partjaitól az Atlantikumi ten-
gerig terjesztették, 's mindenütt új vallást, új szokásokat törvényeket, országlási formákat állítottak-fel, szóval, új világot teremtetek. —
E' bámúlásra méltó változás kezdete és folya-
matja, valamint széles kiható következései-
nek a' főbb vonásokban előadása nem lesz ér-
demetlen figyelemre, a' mit azonban egy an-
nak eredeti honyjára vetett vizsgáló tekintet
előzzen meg.

Arábia Francia vagy Németországnál
négyezer nagyobb félsziget, a' veres tenger és
Persiai tengeröböl közt mint egy 375 német
mérföld hosszúságra nyulik-be. — A' régi
világban ismeretes felosztása *bóldog*, *köves* és
pussta vidékre, földje, 's éghajlata természe-

tét alkalmasint kifejezi, valamint az egész minémiségének egy közönséges általnézését adja. Az első inkább délre fekszik, egy termékeny gazdag, és sokképpen megáldott tájék, a' fűszer, tömjén, kávé, úgy más becses növények hazája, 's már a' legrégibb időben Indiával folytatott nagy kiterjedésű kereskedés eleven piaczcza. — Két utolsó részében ellenben, 'meredek kopár hegyek és kőszirtok vágják keresztül a' nap függőleges sugáraitól égetett végnélküli homok pusztákat, hol imitt amott vagynak egyes lakható pontok, mint kis szigetek elszorva, forrásoktól frissített, árnyékos enyhelyekkel kecsegtető zöld térségek, úgy nevezett oázok. E' homok tenger, mely a' vándort per'seli, tikkasztja, 's benne úszni látszó rémábrázolatokkal, csalfa képekkel ijesztí, olykor, a' fojtó Számum szelétől felkeverve, utazókat, sőt egész sergeket eltemetett. Így állanak e' csudálatoson alkotott országban az élet és halál, a' mozgás, munkás szorgalom, 's a' néma csendesség egymás tözsomszédjában! —

Ma több egymástól független tartományokra oszlik, melyek közt főbbek *Jémen* délnyugotra, *Oman* délkeletre, *Ned'sed* közepben, a' *Wahabiták* lakhelye, és *Hed'sász* a' nyugoti parton, legnevezetesebb mivel a' kétszent város, *Mekka*, és *Medina* benne van. Földje egyébaránt legtöbbnyire inkább csak barom-

tartásra alkalmas, azért eleitől fogva nomádok honyja vólt, melyben sok különböző nemzetségek politikai öszveköttetés nélkül vándorló, pásztorkodó életet folytattak. (2.) Ennek czímervonása a szabadság, és századok hosszú során keresztül egyformának maradó sajátság. A Beduinok „puszta gyermekei“ e valódi nemes Arabsok, eldődekhez ma is tökéletesen hasonlók, — most is éppen úgy mint Mozes és Mohammed idejében sátorokban laktak, lovaikat, tevéjüket ugyan azon legelőre, éppen azon forrásokhoz hajtják, 's a kereskedést mint hajdan, karavánokban, e czélra öszveállott társaságokban üzik. Már a legrégibb időben, mint szintén ma, megtaláljuk nállok az Egyiptomiaknál és Sidóknál is szokásban vólt környülméletkedést, és a tisztátalan állatok húsától irtódzást. Szabad természet keblében neveltetve, a polgári társaság, szorító bilincseinek magokat alája nem vetik. A familiák, nemzetségek fejeinek inkább önkéntesen engedelmeskednek, mint tőlök függenek, közös érdekesszé, vagy veszedelem őket ritkán kapcsolta-öszve, szövetségek akkor is csak ideiglen tartott, 's hamar elbomlott. Egymással szüntelen ellenségeskedve, sokszor rongáló, pusztító hadakba keveredtek, melyek a

(2.) Már *Strabo* midőn Arábiát és annak népeit leírja — *Ber. Geogr. L. XVI-to* — több királyokról emlékezik, kik ott uralkodtak: —

nállók szokásban lévő vérboszszerű által igen mérgessekké váltak, és hosszszas idő múlva nehezen csendesedtek-le. (3.) Állandó földbirtok nélkül, a' tulajdonról mindég ingadozó képzetek vólt, 's a' jus, erőszak nállók egymáshoz igen közel állanak. Ha egy hatalmasabb nemzetség fejének kedve vólt jobb legelőre költözni, ennek elfoglalásában csak azon külső formával élt, hogy kutyájit rajta ugattatá. A' mennyi távolságban e' csudálatos hírül-adást hallani lehetett, annyira terjedett új lakások határa, 's ahoz a' szomszéd nyájának közelitni szabad nem vólt. (4.) Az Arabok egyébaránt bátor, nemes indulattal bírnak, a' hőszérzés, nagylelkűség kitűnik karakterekből, dicsőségeket kardjokban és a' vendég szeretésben helyheztesik, de a' mellett könnyen ingerelhetők, valamint rablásra és boszszerűra hajlandók. Képzelődések merész, eleven, és forró mint a' levegő, melyet beszívnek; az őket körülvevő sivatag pusztaság, hol egymásból folyó végetlen térnél egyebet nem látnak, gondolkozásokra a' komor valódiság bélyegét rá nyomta, 's a' belső szemlé-

(3.) Ezen hadak között egy különösön emlékezetes, mely a' Bekr és Tagleb nemzetségek között megalkodott elkeseredéssel negyven esztendeig folyt, a' leghíresebb vezérek életében került, 's a' hatalmasabb familiáknak szinte végromlását okozta. *Oelsner Mohamed. Einleit. XVIII. —*

(4.) *Oelsner Mohamed 5. —*

lődésre hajlandókká tette. A' poézist, valamint a' hajdankor emlékeztetét újító elbeszéléseket mindég szerezték, az ékesen szollásba gyönyörködtek, és örömet hallgatták a' vitézi nemes tetteket magasztaló éneklőket. Mohammed előtt már voltak minden esztendőben Mekkában és Okadhban, (5.) a' kereskedés két nevezetes piacczán, költői versenyek, melyek az oda gyült számos nép jelenlétében innepélyes vidám örömök közt egy hólnapig tartottak. A' jutalmot nyert énekeket, melyeknek neve *Moallakat* vólt, arany betűkkel pompáson leiratva, a' fejedelmek kincstárába bétették, Mekkában pedig a' fő templomba felakasztották. —

Ha egyfelől földjök mivolta, úgy belső szabadságok érzése is külső függetlenségeket biztosította, 's annak védelmére bátorságot, erőt adott. Többször akarták Arábiát meghódolni, egyes tájéakai estek is idegen hatalom alá, de az egész soha sem hordozta a' szolgaság jármát. Már Herodotos írja, hogy az Arabok soha sem vóltak a' Persáktól meghódolva, de együtt barátságos öszveköttetésben állottak, 's annak bizonyosságául az Egyiptom ellen menő Kambysest magok földjökön keresztül bocsátották. — (6.) A' Romaiaknak Augus-

(5.) *Okadh* esik Jémen Tehama megyéjében. *Oelsner* Mohamed. 7. —

(6.) *Herodotos* III. 88. —

tus idejében bődög Arábia ellen tett próbák, romlásokra vált, mert sergek egy része oda veszett, (7.) 's noha Trajánus alatt a' félsziget északi vidékére bényomulva, azt provincziává tették, e' távoli, sok viszontagságnak kitett gyakran háborgó birtokok ingado-

(7.) A' félsziget gazdagságára és függetlenségére mutatnak *Horatius* némely helyei:

„Beatis — Arabum invades gazis“

„Non ante devictis Sabacae regibus“ Od. L. I. 29. nem különben „Intacti Arabum thesauri“ Od. L. III. 24. Különösen bődög Arabiát *Strabo* sok kincsel bíró tartománynak írja, melynek lakossi a' fűszerrel kereskedés által az arany, ezüst, és drágakövek bőségében voltak. Augustus, ki „reméllte, hogy gazdag barátokra tehet szert, vagy gazdag ellenséget fog meggyőzni“ annak elfoglalására Aelius Gallus vezérét Egyiptomból 10.000 emberrel elküldi, de a' félsziget felső részében a' Nabataeusok földjén kormányzó Római fő ember Syllaesus a' serget félre vezette, járatlan, nehéz mocsáros helyekre igazította, melyet azért betegségek, éhség, és más viszontagságok erősen megapasztottak, 's így nyolcz hólnapi fáradságos, inséges utazás után, ezért nem érve kellett Gallusnak Egyiptomba vissza térni. Leírja ezt *Strabo* Geographiája XVI-d. könyvének 22-d. 23-d. 24-d. szak. Valamint *Cassius Dio* Római histor. LIII-d. könyvében. *Plinius* szerint. — Hist. Nat. VI. 32. — a' nevezett vezér több városokat elpusztított, azok közt Mariabát — a' mai Mareb — melynek kerülete hat ezer lépés volt; — „circitu sex mille passuum“ — és Caripetát, a' meddig nyomult. — „Caripeta, quo longissime processit.“ — Több népej közt Arábiának a' Sabaeusokat mondja a' természet sok javaival megáldottaknak. „Sabaeos ditissimos silvarum fertilitate odorifera, auri, metallis, agrorum riguis, mellis ceraeque proventu.“ — De különösen a' félszigetnek gyöngyvel gazdag voltát dicséri: „Verum Arabiae etiam nun felicius mare est; ex illo namque margaritas

zó és bizonytalan volt. (8.) Későbbben a Kr. után 520-b. az Abyssiniai keresztyén fejedelem elfoglalta Jément, de csak hamar Persia nagy királya I. Koshru, Nushirván mellék névvel, kiverte onnan az Abyssiniaiakat, 's maga lett azon tartomány ura, melyen így a' Persák felsőségét megalapítá. Ezekből más Arabs fejedelmek is, nevezetesen Hirában 's Hadramautban bizonyos tekintetben függöttek, midőn némely nemzetségek a' Görög birodalommal voltak szövetségi öszveköttetésben. (9.)

Valamint ezen ország politikai állapotjában semmi egységet nem találunk, úgy valóságos tekintetben még több különbféleségek, szakadások tűnnek itt szemünkbe. A' nemzet legnagyobb része, az égi testeket, napot, holdat, csillagokat tisztelte, 's azokat személyesítve bálványimádásra hajlott. Mekkában egy

mittit. Minimaque computatione millies centena millia sestertium annis omnibus India et Seres, peninsulaque illa imperio nostro adimunt. Tanto nobis deliciae et feminae constant!" L. XII. 41. — A' Persiai tengeröböl volt régen mint ma is a' gyöngyhalászat egyik főhelye. —

(3.) Bizonyítja ezt *Ammianus Marcellius* — *Rer. Gestar.* L. XIV. 8. — Arabia — — — — — civitates habet, inter oppida queadam, ingentes, Bostram et Gerasam atque Philadelphiam murorum firmitate cautissimas. Hanc, provinciae imposito nomine, rectoreque attributo, obtemperare legibus nostris Trajanus compulit imperator, incolarum timore saepe contuso." —

9.) *Oelsner* Einleit. XVIII. —

régi négyszegű templom, (10.) a' *Kaaba*, Mohammed előtt századokkal, mint nemzeti szent hely köztisztelet tárgya volt, hová minden esztendőben az áhítatosok nagy sereggel búcsúra jártak, több babonás czérémoniák közt, a' még Ádám idejében az égből hullott, és a' nevezett templomban tartott *fekete követ* csókolták, valamint a' benne felállított számos bálványoknak, melyek az egyes nemzetségek külön isteneit ábrázolták, — jűhval, tevével, néha még emberrel is áldoztak. (11.) Közel ide

(10.) *Siciliani Diodoros Historiai Bibliothékája* III-d. könyvében leírván az Arábiai tengeröblöt, 's a' mellette lakó népeket, midőn a' Banizomenok földjéről emlékeznék, — 44-d. szak. — ezt mondja: „Egy különösön szentnek tartott templom van ott, melyet minden Arabsok kitetsző tisztelettel illetnek.“

(11.) Az Arabsok ezen templomról sokat meséltek, annak építését az Istennek tulajdoníták, melyet az özönviz után helyre állítottak Ábrahám és Ismael, kitől hozza-le a' nemzet egy része maga származását, 's a' ki az anyjával Hágárral ott lakott. Egy fehér kő van a' templomban, *Baatyra*, ezt az Ismael sírjának tartják. Ezen régi emlégetésekért tisztelték különösön e' szent helyet, 's az oda búcsúra járást idvességesnek hitték. *Oelsner* 12. — A' *Kaaba* leírását. l. *Mills Hist. du Mahomet.* 231—233. — Mohammed is emlékezik az Alkoránban, hogy a' *Kaaba* Ábrahám munkája, ki azt Istennek ajánlá. „És midőn Ábrahám a' Hajléknak (az az a' Mekkei Szentegyháznak) alapját bétette volna, és Ismael vele vala, mondának: Mi Urunk fogadd-e' hajlékot, mivel te mindent halló és ismerő vagy, „Alkorán II. Sura. 128. — Valamint ezen templomra felvigyázás, úgy Mekka igazgatása jussát sok ideig a' D'sorom maradéki birták. Egy Jémenből kiköltözött nemzetség a' Kr. után a' 3-d.

a' *Zemzem*, vagy „élet kútja“ a' hajdankor emlékezetéért becsben tartatott. (12.) Könnyű volt azonkívül a' szabad Arábiának, egymás közt meghasonlott, ellenségesen versengő népei közt más vallásos vélekedéseknek is elterjedni. Így költöztek ide Persiából tűzimádók, Zoroaster tanítványai; Palaestinából 'Sidók, több versben, nevezetesen Jéru'sálem elpusztulása, és a' nemzet szélyel szóratása után, nagy számmal vándoroltak-bé, (13.) 's a' keresztyén hit

század elején 210 körül, ezen környékbe telepedvén, a' D'soramitákat elűldözte, 's azoknak egyházi és világi tekintetét magáévé tette. Ez az úgy nevezett Chozaa familia volt, melynek első feje Amru Ben Lohai vitte-bé a' Kaabába a' bálványok tiszteletét. A' Chozaaták két századnál tovább örökség szerénti birtokába valának a' hatalomnak, míg nem azt tőlök Koszai, egy a' Fehr-Korcish maradéki, és Mohammed eldödei közzül, 464-b. a' Kr. után elragadván, azon nemzetség sajátjává lett. — *Oelsner. Einleit. XIV—XVIII.* —

(12.) Azt hitték ezen forrásról, hogy éppen az lenne, melyet az Angyal Hágárnak, Abraham szolgálójának a' pusztában mutatott, midőn Sárától üldöztetve, fijával Ismaéllel együtt elbujdosott. *L. I. Mos. XXI. 10—19.* —

(13.) A' 'Sidók úgy látszik, a' Hamjar házabéli királyoktól, az úgy nevezett Hamiaritáktól, Homeritáktól sok századokon keresztül birt Jemenben telepedtek-meg leg hamarabb, de másutt is elszéledtek, nevezetesen Jatreb vagy Medina városában sokan laktak. *Oelsner 9. 14.* Elszaparodván hatalmasokká lettek, 's a' Kr. után az 5-d. században azon tartomány uralkodója 'Sidó volt, ki vallását erőszakkal terjesztette, 's a' keresztyéneket nyomta, üldözte. *Rühs Handbuch der Gesch. des Mittelalters. 145.* — A' Homeriták régiségét az a' környüllás bizonyítja, hogy már *Plinius* említi őket, még

már az első századokban sok követőkre talált itt, kivált az északkeleti tájékokon, hol a' Hirai fejedelmek azt bévették, valamint több Beduin nemzetségek megkeresztelkedtek, 's még Arabs püspökségek is említetnek. Különösen menedéket kerestek a' félsziget pusztájában a' keresztyén eretnekek, kiket a' Görög birodalomban nyomtak, üldöztek, mint nevezetesen a' Krisztusban csak egy és isteni természetet hívő *Monophysiták*, a' szent háromságot, az atya, anya, és fiu személyében állító, tehát szűz Máriát Isten gyanánt tartó *Kollyridianusok*, (14.) nem különben a' keresztelő Jánost tisztelő *Sabaeusok*. Mind ezek a' bárdolatlan, pogány nép honyjában türedel-

pedig mint felette számos népet. „*Numerosissimos esse Homeritas.*“ Hist. Natur. VI. 32. Ezek egyébaránt Szabaitáknak is — *Sabaei* — mondatnak, régi Szaba névű királyokról, ki fővárossa Mareb környékén két hegy között egy nagy gátot csináltatott, 's így betven kisebb folyókat egy viztartóban egyesített, melyből csatornák által a' szomszéd vidéket öntözte, és termékennyé tette. Ezen gát hihetősön az időtől megrongálva, összeomlott a' Hr. után a' második században 150 és 170 között. Az akkori király Amrú Ben Amer a' romlást előre-látván, onnan a' hozzá tartozóival együtt kivándorolt, a' mi a' félszigeten több költözködésekre, mozgásokra adott alkalmatosságot. Nem sokkal ezután vették származásukat a' Hed'sászszal és Syriával határos Ghaszani fejedelemség, valamint Hira az Euphrates mellett. — *Oelsner*. Einleit. XIII.—XIV.

(14.) Ez a' felekezet nevét ezen görög szótól *kollyris* vette, mely pogácsát teszen, a' mivel szűs Mariának áldozni szoktak. —

met békességet nyertek, a' mit tőlök egy mívelt birodalomban nemesebb vallás sorsossi megtagadtak. —

Valóban Arábia ennyi sokféle meggyőződések, felekezetek, és isteni tiszteletek musta-lapja, éppen az a' föld vólt, hol egy új vallás könnyen megfogyanhatott, 's annak hírdetője sok részben nyílt és elkészült keblek-reszámithatott. Azonkívül ez a' nemzet, melyet annyi szakadások, részekre osztlások mellett is, egy nyelv, egyforma szokások, 's hihetősön közös eredet egy nagy egészszé alkottak, egyesítettek — maga erejét még soha ki nem fejthette. A' regi időnek országokat dúló, nemzeteket zaklató különböző révolutzioji a' szenvedőleg álló félszigetet nem igen érdekelték, 's arra vagy igen kicsi, vagy semmi befolyással nem vóltak. Éppen azért természetes, hogy midőn annak népe annyi századokon kcesz-től tartott szunnyadásából munkátlanságából felszerkenve, a' végzésektől kiszabott idő-pontban a' történetek nézőhelyére fellépett, 's cselekedni kezdett, — előállása, világra kiható, azt megrázó, földet ingató következtések nélkül nem maradhatott. Az itt, a' 7-d. század első felében kezdődött, csak hamar villámsebességgel terjedett vallásos és politikai újításnak értésére azonban szükség a' félszigettel határos két nagy birodalom ez időbéli politikai helyezetét egy pár szóval megemlíteni. —

Persziában a' Sassanidák' háza országolt és II. Koshru, Parviz mellék névvel, ült 591-től fogva Madain (15.) thronussán. Előbb kitetsző szerencsével hadakozott a' Görög császár ellen, annak több tartományjait elfoglalta, de végre telhetlen nagyravágását, sok háborújit, erőszakos kegyetlen uralkodását népe, és serge egyaránt megunt. Egyik vezérétől elárúztatván, a' Görögök keményen megverik, 's a' költsön visszaadására birodalmába pusztítva bényomúltak: majd egy öszvesküvés koronájától, tulajdon fija Shirujeh, — Siroës, — életétől is megfosztja 628-b. ki a' császáral megbékéllik. — A' mondott atyagyilkos rövid uralkodását rongáló fejetlenség, zürzavar követte, az egymást hirtelen felváltó királyok mint árnyék-képek állanak-elő, és tűnnek-el, azok között aszszonyokat, sőt gyermekeket is látunk, 's az egész országban gyászos, azt részekre szaggató polgári had dühösödött.

A' Görög császárság állapota is nem kevésbé szerencsétlen volt, annak hanyatlása naponként szembetűnőbb. A' kegyetlen és vad

(15.) Madain, a' régi Ktesiphon, a' Tigris mellett, volt ez időben Persia fényes és gazdag fővárosa, — nem messze a' mai Bagdádtól. Most nyomorult falu, de a' mely egy nevezetességgel bír. Ide van t. i. temetve Szüleiman Pak Mohammed borbély, és e' szent beretvás sirjához járnak búcsúra a' borbélyok. — L. Stein Geographisch-statistisches Lexicon, az M. betű alatt. —

indulatú Phokast 610-b. Hereklios váltotta-fel az uralkodó székből, a' Persákkal dicséretesen hadakozásán kívül tunya és munkátlanfejedelem, ki a' kaionai despotismusból folyó-
viszszaéléseket, az igazgatásba bécsúszott és megrögzött hibákat, rendetlenségeket orvosolni nem tudta. Birodalma az Avárok 's más népek béüteseitől sokat szenvedett, de a' melyeknél kártékonyabbak voltak a' belőlről azt tépő háborúságok, vallásos egyenetlenségek, villongások. A' Krisztus személye, a' benne lévő egy vagy két természet, 's hasonló kérdések felett támadott esztelen szörszál hasogató theologiai versengések politikai tekintetben nagy következtetéseket huztak magok után, mert a' császárok azokba igen oktalanul belé elegyedve, békéltetésekkel a' dolgot még rosszabbá tették, az indulatokat inkább élesítették, majd midőn a' különböző vélekedések között az egyiket megállították, az azzal ellenkezőket pedig tüzzel vassal üldözték, az anyaszentegyházban többféle szakadást csináltak, a' mi mindannyiszor a' birodalmat gyengítő, és annak bomlását, szétyelválását előmozdító kivándorlásokat okozott. (16) Ilyen á-

(16.) Ezen vallásos czivódásokból napkeleten fejlődött külön felekezetek között főbbek voltak a' *Nestorianusok*, és a' fennebb már említett *Monophysiták*. Az első, — bár nem egészen jól — így nevezetnek egy az 5-d. században élt Konstantinápolyi patriarcháról Nestoriosról, ki ezen szakadásra törté-

ábrázatja volt az akkori két hatalmasabb státusnak, ily roskadt, süllyedő azoknak egész lételek, inséggel, veszéllyel tele belsejek. Könnyű látni, hogy csak közönséges csapásnak is

netesen adott alkalmatosságot azon állítás pártfogásával, hogy szűz Máriát nem kell Istent szülőnek, de Krisztust szülőnek mondani. Az Alexandriai patriarcha Hyrillos, egy fondorkodó gonosz indulatú ember, ötet eretneknek kiáltotta-ki, mintha a Krisztus istenséget tagadná; 's a' 431-b. Ephesóban tartott lármás és igen zavaros conciliumban erőszakkal kivitte Nestoriosnak az ekle'sia kebleből kizárását, a' minek ugyan Antiochiai patriarcha János, és az alatta lévő püspökök ellene mondtak, de a' császár az igazságtalan íteletet megerősítette, 's Nestorios számkivettetett. Bár elebb az egymással szembe álló Alexandriai és Antiochiai párt közt szinlett békesség lett, az elsőnek, melyet az udvar pártfogolt, mind többre menő orczátlan hatalmaskodása, az' Antiochiai megyebéli keresztyénekre nézve súlyossá vált, kik nyomtatva, üldöztetve hazájokból kiköltöztek, 's Persiában kerestek magoknak menedéket; majd egy pap, későbbben Mesopotamiában Nisibisi püspök Barsumas munkássága által az 5-d. század végén külön és Á'siában messze kiterjedett egyházat formáltak, melynek patriarchája Seleuciában lakott. Syriai vagy Chaldaei keresztyéneknek helyesebben nevezetnek. — L. Spittler Grundrisz der Geschichte der christlichen Kirche. 5-te Aufl. Göttingen 1812. S. 121—130. — A' Monophysiták sectáját Konstantinápolyi apátur Eutyches kezdette, ki a' Krisztusban csak egy és isteni természetet állított, mellyel az emberi természet oly szorosan öszve van kötve, hogy attól megkülönböztetni nem lehet. A' Chalkedoni concilium 451-b. a' Krisztus egy személyben elválhatatlanul öszveköttet két természetet illető hitágazatot megállítván. az ellenkező értelemre átkot monda, 's leg ottan nagy mozgásba jött az anyaszentegyház, a' minek következése egy Palaestinát,

keményen meg kellett rázni azokat, annál pusztítóbban rongálni, és halomra dönteni, egy nem csak Arábiát, de a félvilágot sarkából kiemelő revolutzio árjának!

Egy nagy változás szerzője, hazafi társait egy érzésre, indulatra lelkesíteni tudó, homályból kiemelő, 's világ uraivá tevő rendkívüli nagy ember Mohammed volt. (17.) Szár-

Egyiptomot, Syriát 30 esztendeig tépő, vérbe borító, a vakbuzgólkodás sok kicsapongásaival bélyeges zendülés volt. Zeno császár békeltető igyekezete fogatlan maradt, 's a Monophysitákat, kik önmagok közt is kezdének meghasonlani, egy Syrus barát Baradai Jákob a 6-d. században, külön egyházi felekezetté formálta, mellynek patriarchai székét Antiochiába tette. Róla Jákóbitáknak neveztetnek, 's nem csak Ásiában, de Afrikában is, főképpen Egyiptomban 's Abyssiniában elterjedtek. Spittler l. c. 130—135. 141—144. —

(17.) Mohammed élete historiája kezdetén a legelső kérdés annak kútfejeit illeti. — Hét Arabs, de későbbi századokban élt íróból szokták azt meríteni, kik azonban a prófeta idejébéli, 's hozzá tartozójik száijából jött emlegetéseket is használtak. Az egyik *Abulfeda*, a Kr. után a 14-d. századból, Syriában Hamah — a régi Epiphania — ritka tulajdonokkal tündöklő, derék fejedelme, — jeles historicus és geografus. Megholt 1332-b. Munkáját, melyst a fennirt tárgyban legjőbbnek tartanak, értelmesség és igazság szeretet czimerezik. Kiadta derék jegyzésekkel világositva *Gagnier*, Oxfordban az arabs nyelv professora, ezen czim alatt: *Ismaël Abulfeda de vita et rebus gestis Mohammedis*. Textum arab. edid. latine vertit, praefat. et notis illustravit *Joh. Gagnier*. Oxonii 1723. fol. A másik nem nagy hitelű író *Al-Jannabi*, ki 1556-b. tette

mazását vette a' Fehr-Koreish régi és előkellő nemzetségének egyik ágából Hashem familiából. A' mondott nemzetség, az 5-d. század utolsó felében, magáévá tette, a' mint láttuk, a' 'Kaaba őrizete jussát, a' mivel a' polgári igazgatás is együtt járt.— Hashem a' 6-k. század elején Mekka egyházi és világi feje, nagy tekintettel birt azon jeles érdeménél fogva, hogy egy nagy éhség alkalmatosságával éppen jókor szállita gabonát a' városba, valamint másfelől annak kereskedése gyarapításával jóllétét előmozdította. Hellyébe következő fijának Abdol Motallebnek vitéz karja hazáját külső ellenségtől mentette-meg, midőn az Abyssiniai királyok Jémeni helytartóját, ki azt megtámadta, és a' fő templomot lerontani készült, hátrálásra kényszerítette. —

Mekкаи búcsújárását. A' mint Mills megjegyzi „meséji az olvasónak unalmat okoznak.“ „ses fables degoûtent le lecteur.“ Az említett Gagnier adott-ki francziául egy más életírást is Mohammedről, — *La vie de Mahomet, traduite et compilée de l' Alcoran, des traditions authentiques de la Sonna, et des meilleurs auteurs arabes.* 3. Voll. Amsterdam 1748. 12. — melyben különösen Jannabit követte. Minden újabb írók nagy részint Gagnier ezen két munkájából vették Mohammed historiáját. Ennek azért régibb, a' profétával egykorú, vagy hozzá közel élt, és így hitelesebb kútfejei híjjával vagyunk. Az Alkorán deák, angol, és franczia fordítóji, *Marracci*, *Sale* és *Savary*, mindenik egy bevezetésben leírja Mohammed életét; azok között leginkább Savaryt dicsérik. Az olasz pap *Marracci* szűklelkűségének és fogultságának sok jeleit adja. — *L. Mills Histoire du Mahometisme.* 7. 8. *Gibbon* Tome X. 85. Note 1. —

Számos gyermekei közt legkisebb volt fija Abdallah, kinek a' Záhritak nemzetségéből vett felesége Amina szülte 569-b. Mohammedet, Arábia nagy profétáját. (18.) Kórán elveszté ez szüléjit, kikről maradott egész öröksége öt tevében, 's egy szerecsen rabszolgában állott. Nem sokára az ötet magához vevő nagy atyától Abdol Motallebtől is a' halál megfosztá, 's így atya testvére Abu Taleb lett az árvaságot többszörözött érzékeny csapásokban próbált gyermekségének vezére, gyámola, kire szállott egyszersmind a' templomra felvigyázó szent kötelesség is. Nagy bátyja gondviselése alatt kereskedést tanult, ez volt ifjúságának foglalatossága, a' karavánokkal járt, 's Syriába két utat tett a' Bostrai (19.) és Da-

(18.) Mohammed születése esztendeje nem egészen bizonyos. — Abulfeda után Gibbon a' fenn irt 569-re teszi. Tome X. 48. note 1. és Mills Hist. du Mahom. 7. Újabb írók szerént ellenben a' proféta 571-b. született. — *Bayle Dictionnaire historique*, art. *Mahomet*. note B. — szégyennek mondja hogy egy életében annyira híres, hólta után nagy tisztelettel illetett hamis proféta születése napjára nem ügyeltek. — Nem köz-sorsa é ez majd minden nagy embernek a' régi világban? A' valódi isteni követ Jézus esztendejét sem tudjuk tökéletes bizonyossággal meghatározni. —

(19.) Bostra négy napi távolságra Damaskostól, a' Jordánon túli Palaestina azon részébe esett, melyet a' Rómaiak Trajanus alatt meghódoltak, és Arabiának neveztek. A' pusztából jövő karavánok útja itt ment keresztül, azért a' kereskedés nevezetes piaczeza volt. *Ammianus Marcellinus* — *Rer. Gest. L. XIV. 8.* — a' mint feljebb a' 8 szám alatti jegyzésbe láttuk — azt nagy és igen erős városnak mondja. Ma Boszra nevet visel. —

maskosi sokadalmokra. — Valamint ezen utazások átaljában Mohammed lelki tehetségeit ébresztették, figyelmét ingerelték, ismérői, tapasztalása láthatárát szélesítették, 's egy 'seni éles szemének vizsgálódásra ösztönül szolgáltak, alkalmatosságot adtak, úgy különösen egy Bohaira nevű Nestorianus baráttal találkozása rá benyomást tett, a' mi vallásos képzetek kifejtésére befolyás nélkül nem maradt. A' nevezett barát, az ifjának előtte kijelentett gondolatjait bámulta, 's róla már akkor nagyot jövendölt. (20.) Mäsfelöl Mekka a' vallás és kereskedés középpontja, annál fogva sok idegenek gyűlö helye volt, a' hol tehát különböző felekezetek követojivel öszvejöhetett, azoknak szokásaival, rendtartásaival megismerkedhetett, 's értelmét némely hasznos idéával gazdagithatta. (21.) Néha az egymással háborgó nemzetségek csatájiba részt vett, 's azzal a' fegyverforgatásban magát gyakorlá. A' poézisre hajlandóságát mutatta, egvébaránt, bár sok kitetsző tulajdonnal, ritka lelki tehetségekkel volt felruházva, de a' mint mondják, sem olvasni, sem írni nem tudott, 's a' félszigetnek akkor átaljában a' mívelődés igen alsó polczán állása azt hihetővé is teszi. (22.) Hu-

(20.) *Schacht*, in: *Pölitiz Jahrbücher* 1831. I Bd. 496. *Eichhorn Weltgeschichte* III-ter Bd. 8. —

(21.) *Gibbon* Tome. X. 53. 54. —

(22.) *Gibbon* Tome X. 51. *Mills* 29. *Eichhorn Weltgeschichte* III-ter Bd. 7. — Mohammed az Alkorán-

azonót esztendőskoráig azonban róla igen keveset tudtak. Akkor egy gazdag özvegy, aszszony Kadid'sa szolgálatjába lépett, ki csak hamar hívségeért megkedvellté, annak megjutalmazására kezét neki nyújtá, 's így szép vagyón birtokossává tette.

A pénz és kincs mindazáltal rá nézve semmi ingerrel nem bírtak, hajlandóságát a földi múlandó báb nem bilincselé. Felsőbb vagyása egyébre ragada őtet, ifjúkorának költői érzése, lelkesedése nagyobb elragadtatásba-ment által. Eleitől fogva szembe tűnt valódi, fontos maga viselete, 's a vallásos kötelességek pontos teljesítésével, mint a kegyesség munkái gyakorlásával magára figyelmet vont, nevét ismeretessé tette; az ilyen külső szín a világot leghamarább megcsalja. Ez által nyerte azt hogy midőn a Kaabában lévő fekete kő, melyet a nép hite szerint, Gabriel angyal vitt a mondott templom építéskor Ábrahámnak — helyéről eltűnve, a Zemzem kútba találtatott, a közvélekedés Mohammedet érdemesíté annak visszatételére. (23.) Minden esztendőben a Ramadan hónapban a világtól elhúzta magát, 's Mekkától másfél órai távolságra eső Hara nevű hegy barlangjában imádkozott, böjtölt, emélkedett. Tizen-

ban több helyt mondja magát tudatlan profétának, nevezetesen VII-d. Szura 158. 159.

(23.) Mills 9.

öt esztendeig folyt így szentséget mutató élete — nagy idéa, merész planum lebegett felhevült képzelődése előtt, az foglalta el egész elméjét; bálványzásban tévelygő, sok részekre szakadt hazafitársainak józanabb hitre térítése, 's ez által szorosan, állandóul egyesítése. A' magánosság a' lángelmék valódi iskolája, az égi szikrából formált lélek ilyenkor könnyen a' legfelségesebb igazságokra emelkedik, vagy ábrándozásba esik. Negyven esztendőskorában a' Ramadan hónap egyik éjjelén (24.) a' mint háza népének állitá, megjelent neki Gábiel angyal 's magos elrendeltetését tudtára adta, hirdetni és tanítani, hogy *egy Isten van, 's Mohammed annak követje.* (25.) Eleinte szavára kevesen hajtottak, felesége Kadil'sa, az öccse Ali, az Abu Taleb fija, 's egy rabszolgája Zeid valának legelső hívei. — Nem sokára hozzá csatolá magát Abu Bekr, Mekkaí fő rangú polgár, kinek példáját a' városnak más tiz előkellő lakossi utánozván, a'

(24.) Ez az úgy nevezett *Lailat-alkadar* — az isteni végzése éjjele, „idvességesebb ezer hónapoknál“ mint az Alkorán XCVII-dik Szurája mondja. melynek *Alkadar* a' czímje. — Nem bizonyos annak ideje, némelyek szerint a' Ramadan 7-dikére, mások szerint ezen hónap vége felé esik. — A' mint az Arabok mesélik ez éjszakan bocsátotta-le az Isten az égből az Alkoránt. *Marracci Refutationes ad Alcoran.* 812. 813. —

25.) *Gibbon.* Tomé X. 54. *Mills.* 9. — *Schacht:* in *Pölitiz Jahrbücher.* 1831. I. Bd. 497. — *Eichhorn Weltgeschichte* III-zer Bd. 9. —

bálványzásról lemondottak. — De a térítés munkája lassan folyt, három esztendő alatt Mohammed ezeknél több tanítványokat nem kapott. A negyedikben nyilván fellepett mint proféta, s egy vendégség alkalmatosságával, melyet Ali a Hashem familia tagjainak adott, egybegyült rokonjai, barátjai előtt próbálta apostoli küldetését hitelessé tenni, mind a jelen mind a jövőendő életbeli boldogságot szorgató hatalmának emlegetésével, de számba nem vették, a miért a heves Ali helyéből fel ugordva, az Isten küldöttjének hinni nem akarókat vagy ellene állókat hangoson fenyegette. Az öreg Abu Taleb maga is igyekezett fiját és unoka-öcscsét leverní az esztelen szándékról; s azután is midőn Mohammed a Kaabába felgyült népnek beszélt, tudományját hirdette, hathatósan serkenté azt, hogy az istentelen újításokra ne ügyeljen, de légyen állhatatos ősi hite mellett, (26.)

Különböző akadályokkal kellett a profétának a következő tíz esztendő alatt küszködni, míg magának tekintetet szerezhetett, lassan szaporodtak tanítványai, égi követségéről a meggyőződés, s ezen alapuló vallása nehezen terjedett. Nagy munkája kezdetén szelíd és türelmet bizonyító hangon tanított, gyen-

(26.) *Milla.* 10. 14. *Schacht:* in *Pölitz Jahrbücher.* 1831. I Bd. 497. 498. —

geségének érzése az erőszakos eszközökön nyúlast nem engedte, csak intette hazafitárait, a' bálványzást, felhagyásra, a' tisztább józanabb hit elfogadására, 's' a' mit akkori szűk helyhezetében, e' cél elérésére tehetett, azt egész igyekezettel, hűzgósággal végbe vinni nem mulatta-el. (27.) Legtöbb ellentállást azonban Mohammed tulajdon nemzetségében talált. A' Koreisíták, kik a' Hashem familia elsőségét irigy szemmel nézték, most már az ősi vallás végromlásától félyén, a' gyűlöletes újítót üldözni kezdték, a' népet ellene ingerelték, valaminat nem szüntek ilyen célból Abu Talehet is zaklatni. De az erőszak, a' mint szokott történni, éppen ellenkezőjét szülte annak a' mire volt intézve, az elnyomás helyett még nevelte Mohammed követőit számát, buzgóságát, 's' állhatatosságokat megedzetete. A' prófétának egy nagybátyja Hamza, va-

(27.) Mohammed az Alkórában sok helyett ajánlja a' türedelmet, az eliden oktatást, a' hitetlenekkel embersegesen bánást. Kivált a' Medinába szaladása előtt készült Mekкаи Szurákban, vagy szakaszokban többször szól így a' békeesség hangján; addig míg hatalma nem volt, tanító, nem kényszerítő proféta. „Ha urad akarja, mindayajan binnének, kik e' földön vannak. Hát te erővel kényszeríted e' az embereket hogy hívők legyenek? Ugy, de Isten nem akarja azt.” X-d. Szura 98. Lásd még VI. 108. XVI. 125. XVII. 53. XLII. 15. XLV. 14. L. 44. 45. LI. 50. 51. 55. — LIII. 50. LXXXVIII. 21. 22. — Marracci Prodrömi ad refutationem Alcorani Para IV-ta. p. 59. — Gibbon Tome X. 87. —

lamint Omár, azelőtt mérgező ellensége, éppen jókor részére állanak, hív és tántoríthatatlan barátjaivá váltak, a' mi ügyének nagy hasznára, és előmentére volt. (28.) Mind a' mellett a' Koreishiták hangos fenyegetődzése hívei közzül többeket Abyssiniába szaladni kényszerített, maga a' proféta is bujkált egy darabig. Említett rokonjai, — ki nem ismeri a' familiái gyűlölség minden emberiséget levetkező természetét? — meghatározták, hogy a' Hassem maradékkal minden egybeköttetésről, vélek össze házasodásról teljesen lemondanak, 's őket üldözni mindaddig nem szűnnek, míg Mohammed érdemlett büntetéssel nem lakol. Ezen végzést a' Kaabában kifüggesztették, 's annak következtül az indulatok még jobban felmérgeződtek. Abu Taleb ugyan a' két

(28.) Mills, 18. — Omár megterését a' következő módon beszélik. Gyűlölséget és bosszút forraló kebellet elindult egykor felkeresni Mohammedet, hogy megölje. Ezen útjában történetesen bétér hugához, ki az új hit egyik követőjének volt felesége, 's ötöt több aszszonyok társaságában, Mohammed egyik kijelentéséből olvasva találja. Legottan nagy haraggal kiragadja kezéből a' kárhuzatos pergament, azonban huga sürgető kérésére rá áll, hogy abba legalább belé pillantson. A' mint ezt teszi, imé! egy felsőbb lélek ihletése megszállja, azemeiről a' hájog leesik, 's így kiált fel: „Igen is valómat tesztek meggyőztetésemről. Valóban csak egy Isten van, 's Mohammed annak profétája!“ *Schacht in Pölitze Jahrbücher 1851. I-ter Bd. 499. 300.* Látszik, hogy későbbi idő mesés emlegetéséből van ez a' történet így formálva. —

fél, költ, a' színlét békességet nehezen helyreállítá, de csak hamar történt halála újra mindent felzavart, még nagyobb azakadást, háborúságot csinált, 's Mohammedet védőjétől éppen akkor fosztá-meg, midőn nemes szívű hitvesének Kadidjának is elvesztése szívét fájdalmasan érdekelte. A' fő papi méltóságot, 's azzal együtt járó Kaaba őrizetét a' Hashem familia elvesztette, ez a' jus a' Koreishiták másik hatalmas házára az Ommiadokra ment-átal, melyet annak feje, a' régi hit mellett vakbuzgolkodású Abu Zofján viselt elsőben. Mint halálos ellensége Mohammednek, a' Koreishitákkal együtt elvégzé, a' világból ötet kioltani, 's azzal az új vallást is kiirtani. A' profétának értésére esik az élete ellen törő öszveseküvés, 's barátja Abu Bekr társaságában egy éjjel titkon Mekkából elszaladt. A' gyilkosok körülveszik házat, de midőn ágyában Alit találják, a' magát barátjaért ritka nemes lélekkel feláldozni akarót nem bántják, azonban más nap reggel ellenségek nyomába indulnak. — Mohammed elébb Tayefbe futott, de annak Mekkával hasznos kereskedési öszveköttetésben álló lakossi bé nem fogadták, (29.) kéntelen volt azért másutt keresni menedéket, 's Abu Bekrrel együtt három napig egy Mek-kától nem messze eső barlangba rejték ma-

gokat. Az isteni gondviselés e' fenyegető veszélyben szembetűnőleg fedezte őket. Üldözői minden rejték-helyet felkutatnak, a' nevezett barlang bójájához is elmentek, de vizsgálódás nélkül tovább haladtak, mert ott egy pókhálót 's galambfészket találván, pusztának képzeltek az üreget. „Csak ketten vagyunk, így szállott a' felfedezéstől reszkető Abu Bekr. „Van még valaki” — felele Mohammed. „az Isten.” (30.) A' barlangból eltávozván az úton csak ugyan a' Koreishitak kémjeinek kezébe estek, 's kérés, ajándék által nehezen tudtak kimenekedni. Egy Arabs láncsája ez eldöntő pillanatban a' világ történetei folyamát egészen megváltoztathatta volna! — Több napokig félelmek és szorongatások közt lébegve bújkáltak, míg végre megérkeztek Kobába Jatreb szomszédságában, hol pihentek. Mohammed ezen város lakossival már az előtt titkos öszve-köttetésben állott, 's jól fogadást annal bizonyosabban várhatott, (31.) De annak lakossi különben is hajlandók

(30.) *Gibbon Tome X. 91. Mills. 15.* — Az Alkórán is emlékezik ezen történetről. „Megsegítette Isten, a' midőn kivetették őtet a' hitctlenek. Kettejének egyike, midőn a' barlangban lennének, mondotta társának. — Ne esüggedj-el, az Isten velünk vagyon.” IX-d. Szura. 42. —

(31.) Jatreb néhány elsőbb, nagyobb tekintetű polgárai Mekkába-lett búcsújárások alkalmatosságával Mohammed hívei lettek, 's haza térvén tudományját terjesztették, mely itt csak hamar sok

váltak iránta. Egy részről a Koreishiták ellen familiai gyűlölséggel viseltettek, (32.) másfelől remélték, hogy azon nemzetség gazdag keravánjait, melyeknek többnyire ott kellett keresztül menni, a Mekkából kiüldözött felekezettel könnyebben kirabolhatják. Így kellett aprólékos indulatoknak is a gondviselés nagy célja előmozdítására dolgozni! Ötszáz előkellő Jatrebi polgárok mentek Mohammed elibe, ötet, ki egy tevéen ült, a nép örömköltése között várossokba bekisérték. A profétának Mekkából Jatrebbe szaladása azon ne-

követőkre talált. Majd az új hit sorsossi Mekkába küldött biztosok által, ottani társaikkal két éjjeli értekezésben költsönös öszveköttetésre léptek. Az elsőben Jatreb tizenket férjfiat Mohammed maga fő segédjeivé, kiválasztott tanítványaivá szentelé, kik neki hivséget, engedelmességet fogadtak; a másodikban hetvenötön a mondott város lakossai közzül, a profétával, 's a benne hívőkkel innepélyes szövetséget kötöttek, 's üldöztetése esetében neki menedéket ígértek. Ez volt az Arabsok egykori nagy birodalmának első csirája. — Egyszer'smind próbára akarván tenni Mohammedet, megkérdezték, ha valjon akkor, midőn honnyától visszahivattatnék, új frigyessét nem hagyja-e el? A proféta őket nem csak, állandó barátságáról, segedelmeről, de megölettetések esetében a paradicsomról is biztosította, 's azzal még inkább felhuzdítá. *Gibbon* Toma X. 93. 94. *Mills*. 13. 14.

(32.) Jatreb lakossi azt hitték, hogy Joktántól Eher fijától — J. I. Mos. X. 25—29. — jönnek-le, a Koreishiták törököttyának ellenben Ismaelt tartották. Atáljában a felsziget lakossi ezen két származási fő osztályra szakadtak. — Az első, mint régiebbek tartották magokat valódi nemes vérből eredt Arabsoknak! *Oelsner* Einleit. XII. XIII. és 13.

vezetes történet, honnan követői az időszám-
láljak — az úgy nevezett *Hed'sra*, melynek da-
tuma, a' köz állítás szerént, jul. 16-k. 622-b. (33.)
Jatreb mint Mohammed vallásának bölcsője,
azon megtiszteltetést érdemelte, hogy a' „pro-
feta várossanak“ neveztetett — *Medinat al Nabi*,
— vagy röviden *Medina*, a' mint ma hívják. (34.)
Itt épített ő megerkezése után csak hamar
egy *mosét* vagy templomot, s azt az egy Is-
ten tiszteletére felszentelte.

Valóban Medina éppen az a város volt,
melynek akkori belső állapotja Mohammed
szándékanak erősen kedvezett. Az Arábiában
szerteszélyel levő majd minden felekezeteket
annak falai között együtt lehetett találni. Egy
ilyen helyen azért, hól a' türedelem, mint kö-
zeppontban annyi különböző vélekedéseket
egyesített, egy valóságos újító, munkája sikerü-
lésére számot tarthatott. Mohammed itt meg-
telepedvén, tekintetét csak hamar megalapítá,
hívei száma, s azzal befolyása naponként szem-
betűnőleg nevedett. Első gondja volt ha-

(33.) A' Hed'srát, mint időt kezdő epochát, a' 2d.
chalifa Ómár állította fel; a' keresztyének példájá-
ra, kik Diocletianus alatti üldöztetések esztende-
jétől Kr. után 284-től számlálták idejüket — *era
martyrum*. — Mills. 15. Gibbon Tomé X. 91. nota 1.
— A' chronologia aránt magát különösen érdeme-
sített *Ideler* pontosabb felvetése szerént azonban,
dátuma, egy nappal elebb, u. m. Julius 15-re esik.
L. *Conversations-Lexicon* — ezen szó alatt *Hegira*. —

(34.) *Oelsner*. *Einleit*. VII. Anmerk. 2. —

za népe és Ali megérkezése után (35.) áldozott, elszéledt tanítványainak maga körül gyűjtése, kiket minden hasonlások, részekre szakadások meggátolásaért a' Medinaiakkal öszveházasítás, valamint a' rokonság kötele által szorosan öszvekapcsolt. E' szerint a' *Mohad'serinok* vagy Mekкаи szökevények, és *Ansárok* a' Medinai segéd társak, ketten ketten egymást testvéreknek fogadták, 's a' természetes atyafiakat az örökségből kirekesztő jussal bíró vérségi egyesületet formáltak. (36.) Ezen intézet míg fenn állott, egy volt Mohammed vallásának legerősebb gyámolai közzül, 's annak terjedésére igen sokat tett. Törekedésének mind több gyümölcsét kezdé látni, 's a' mint a' felgyűlt nép előtt elébb egy, palma-fához támaszkodva, későbbre, minden czifraság nélkül durván faragott tanító-székből könyörgött, tudományját hirdette, a' bálványozás ellen menydörgött, vagy a' kegyesség munkájának idvességes voltát hirdette; ékesen szolása és lelkesedéssel ömlő beszéde a' halgatókat ellene-állhatatlanúl hozzá vonzotta, — az Isten apostolának intésére mind többen figyel-

(35.) Mohammed Haidid'sa halála után feleségül vette Abu Bekr leányát Ayeshát, valamint Medinába érkezése után első hitvessétől született leányát Fátimét férjhez adta a' többször említett Alihoz, ki nem csak rokona, de egyik legbuzgóbb követője is volt. —

(36.) Gibbon Tome X. 94. — Oelsner 20.

mezték, szava mind tágasabb körben talált helybehagyást. Az emberi kevélységtől kigondolható próbatételek között legnehézebb az isteni küldetés hitelessé tétele. Ha egyszer azonban ez megtörtént, ha behatott az emberek keblébe, akkor az égi sugallás legrövidebb bizonyító mód, mert minden okoskodást szükség felettivé tesz, minden kétséget eloszlat. A Mindenható választottja semmiről nem tartozik felelni, s bár mely képtelenséget erősítsen, rendeljen, azt habozás nélkül teheti, mint felsőbb akarat hirdetőjének szava szent, engedelmességre kötelező. E síkamló kényes pályára lépett Mohammed, s azon megállni, maga elibe tett nagy czéjét kivívni, nemzete, sőt századja felébe emelkedni, volt lelki ereje. Így mint az Örökkévaló meghatalmazottjának a nép előtt vagy közhelyen különböző alkalmatossággal tartott oktatásait, tanításait isteni kijelentések gyanánt vették, melyek vele Gabriel Angyal közbenjárása által közöltettek. Ezeket későbbhen összevegyítve, rendbe szedve, az *Alkorauban* együvé foglalták, azon szent könyvben, mely „idvességre vezérő, és örvendetes izenet a hívőknek,, (37.) s a profétának *Islam* név alatt ismeretes tudományját előadja. (38.) Ezen az úton

(37.) Így nevezi maga az Isten az Alkoránt — II-d Szura 97. —

• (38.) *Izlam* annyit tesz, mint az Istenbe meg-

Mohammednek, mint az Isten hit fejének hatalma, semmi korlátot nem ismert, vallás szentségétől körül vett tekintete, annak nevében szollása, minden dolgokban határozó, eldöntő lett, valamint az aránta viseltető tisztelet a vakbuzgolkodásig hágozott. (39.)

De szerencséjével természete is egészen megváltozott. Az addig alázatos, mérsékelt indulatú tanító kemény hangon kezd parancsolni, a tanítványait elébb példával és tettel el-

nyugvas, magát neki alá rendelés — *Ergebung in Gott*, — mely értelemben, Mohammed egész vallásának czimje. Ennek követője Mozlém, hívő, mely a kettős számban *Muzelman*, a többesben *Muzelmán*. Innen az elrontott *Muzulmán* név. *Oelsner Einleit. VII. Anmerk. 1. Mills. 21. note.* — Az Arabok más névvel *Saracénusoknak* is mondatnak. Ezen szó eredetét nem egyformán adják elő. Némelyek szerint — *Sharkiin* — napkeletiek — mások ettől *Szarragin* lovasok, vagy *Szaraini* pásztorkodók — származtatják. — *Oelsner Einleit. IX. Anmerk. I. Mills. 1. c.* — A régi íróknál is előfordul a *Saracenus* nevezet, különösen *Ammianus Marcellinus*nál *XIV. 4. XXIII. 1. XXIV. 2. L. Oelsner 309—313.* —

(39.) Midőn egy alkalmatossággal 1500 Mozlémok esküvéseket Mohammednek megújíták, a ki viszont őket halálíg védelmezéséről biztosítja, jelen volt ez innepen egy Mekkából érkezett követ, ki álmélkodott hiveinek aránta mutatott nagy figyelmén, szinte imádasig menő hódolásokon; minden szavára, mozdulására ügyeléseken, hogy mi módon siettek kiköpött nyálát, földre hullott haját, vagy kiöntött mosdó vizét felszedni, mintha azoktól megszentelve képzeltek volna magokat; s a mint megjegyze, sem a Görög császárt, sem a Persa királyt alattvalóik ennyire nem tisztelik. *Gibbon Tome X. 9. Mills. 16.* —

lenségek megbántásának csendes eltűrésére intő, inkább szaladni, mint ellentállani akaró, békességet engedelmességet prédikáló, (40.) a' mint hatalma gyarapodott, üldözővé vérszomjúzóvá válik, a' éppen azon Istentől, a' ki kötelességévé tette minden teremtmények aránt irgalmasságot mutatni, (41.) rendelést kap, tudományát fegyverrel terjeszteni, a' hitetleneket nyomni, sanyargatni, kiűrtani, (42.)

(40.) *Oelsner* 29. —

(41.) „Azért küldöttünk tégedet, hogy irgalmas légy minden teremtményekhez” így szól az Isten az Alkoránban XXI. 107. —

(42.) Nevezetesen a' VIII-d, és IX-d, Szurák azok, melyekben az Izlamnak tüzzel vassal terjesztése különösen ajánlatik. — „Harczolatok ellenek, míg csak szakadás leszsz, hogy maga maradjon az Istentől jött igaz vallás.” VIII. 39. „Lépjetek ki a' harczra, — vitézkedjetek vagyonaitokkal, személységeitekkel az Isten útjáért.” IX. 43. „Oh hűvek harczolatok azok ellen, kik szomszéditok és határoseitek, ha hitetlenek ezek, érezzék dühösségteket.” IX. 125. — L. még III. 200, IV. 103, VIII. 63, 68. IX. 6. 15. 30. 75, Nem különben II. 218. XLVII. 4, LXI. 11. Egyébaránt ez a' véres, mindenműkegyetlenséggel bélyeges, embereket, oktalán állatokat egyaránt felkonczoltató hadi törvény más régi népeknél is, mint különösen a' Sidoknál, gyakorlatban volt, a' minek Josué könyvében sok példái fordulnak elő. — Így a' Jericho megvétele után „élpusztítának a' városban mindeneket valamik valának, a' férjfiutól fogva az aszszonyi állatig, a' gyermektől fogva mind a' vénig, és mind az ökörig, jühig, és számárig fegyvernek élivel.” Jo's. VI. 21, L. még Jo's, VIII. 22. X. 28. XI. 10—12 Több helyen maga az Isten parancsolja ezt az embertelen öldöklést, mint p. o. az Amalekiták tökéletes kiűrtását, I. Sam, XV. 3.

sőt a' nékik tett esküvés meg nem tartására is felszabadittatik. (43.) Az ilyen vallásért folyt hadakban pedig a' proféta maga követőit állhatatosságra, helyekből ki nem mozdulásra buzdítja, mert „az Isten a' hívek közepette van“ (44.) bődoltsággal, paradicsomi örömekkel, bűneik bocsánatjával kecsegteti őket; e' szent tartozások nem teljesítése esetében, vagy ha a' harcban hátat fordítanak, az Isten haragjával és örökös büntetésekkel fenyegeti, valamint eleven színekkel rajzolja annak idvességes vóltát, ha valaki hitért viaskodásban elesnék. (45.) A' mint tanítványai képzelődését ez által felgyúlasztotta, úgy másfelől magok elszánásra, minden veszedelmekkel szembezállásra, a' halállal nem gondolásra edzette, bátorította az isteni végzések ki nem kerülhetésének hirdetésével. „Nem az embertől függ, hogy meghaljon, hanem egyedül az Isten intésétől. (46.) „Nem történik rajtunk, csak a' mit ránk mért az Isten.“ (47.) Ez a' hit az Izlam követőiben rendithetlen bizodal-

(43.) „Ostromoljátok a' hitetlenek előjáróit, ne is tartsátok meg a' nékik tett esküvősteket.“ IX. 13. —

(44.) Alkorán VIII. 18. —

(45.) L. különösen Alkor. III. 196. VIII. 14. 15. 47. 77. IX. 21. 22. valamint III. 158. 159. IV. 72. 83. 103. IX. 25. 39. 90. LXI. 4. 11. 12. 15. továbbá, Mills. 17. Oelsner 36. Gibbon Tome X. 101. —

(46.) III-d. Sura 145. —

(47.) IX-d. Sura 53. —

mat gerjesztett, 's valódi vitézekké szentelte őket a' csatamezőn, hol a' préda és nyereség reménnyel buzgóságokat még inkább tüzelte. 48.)

A' Koreishitáktól sok méltatlansággal illetett Mohammed végre ellenek fegyvert fog, de inkább rablóhoz mint profétához illő tettel kezdi a' viadalt, egy Abu Zofióntól vezetett Mekka-i gazdag karavánnak 623-ban a' Bedr völgyében megtámadásával. Követőji száma 313 volt, az ellenség serge 850 emberből állott. Mindjárt a' harcz elején három Koreishiták kilépnek a' csatarendből, kikkel ugyan annyi Mozlémok állanak szembe. Obeid és vetélkedője elfáradva, egyik sem tudja a' másikat meggyőzni, de Ali és Hamza levágják ellenségeket, 's úgy sietnek vissza társaik segítségére. (49.) Maga Mohammed Abu Bekrtől kísértetve egy magassabb helyre áll, hol nagy hangon imádkozik a' hívők fegyverének szerencséjéért, majd lovára felszökve, buzdítja, lelkesíti őket. 'S imé „Allah“ az

(48.) Hogy hitért szenvedők hadakozók közt kell a' sákmánynak megoszlan, bizonyítja az Alkorán VIII. 175. Egyébaránt ugyan ezen szent könyv állítása szerint, „a' hadi sákmányok az Istent és követjét Mohammedet illetik“ tehát szent célokra, kegyes végekre fordítandók, de csak ötöd részben, a' mint világosan mondja ezen Szura 41. „A' midőn valamit sákmányoltok annak ötöd részével az Istennek és követjének — az árváknak, szegényeknek és az út fiának tartoztok.“ —

(49.) Oelsner. 63. —

Arabok Istene az égből segítségekre leküldi számos angyalait, (50.) a hitetlenek szélyelverettetnek, s gazdag sákmány a győzők jutalma. Ha ezen első öszvecsapása ellenséggel rosszul üssön ki, úgy bizonyosan az új vallást szerzőjével a Bedri kutakba temették volna, (51.) midőn másfelől a győzelemmel járó kedvező következtetések és benyomások a hívők lelkesítésére, a habozók megtérítésére, általában célja hathatós előmozdítására, tekintete erősítésére szolgáltak. A következő 624-b. azonban Medínától északra eső Ohud hegy melletti merges ütközetben szerencséje hanyatlott, hol Abu Zofján, s a lovasságot vezérlő bátor és vitéz Kaled 3000 emberrel 950 Mozlémokat megverték; maga Mohammed is ábrázatjában megsebesítve veszedelemben forgott. (52.) De Allah a szerencsétlenséget a hívők sorában lévő bűnösöknek tulajdonítja, s azzal profétája aránt a bizodalmot helyre állítja, új lelkesedést gerjeszt. (53.)

(50.) Erről az Alkoránban is van említés III. 125. 124. —

(51.) Azokba hanyták a megöletett Koreishiták költ-testeket, *Oelsner* 29. Anmerk. 1. Ezen ütközetben az ellenség közül 70 maradt a csatapiacon, ugyan annyi fogaágban esett, a hívők seregéből 14 hullott el — az Izlam első mártyrjai. *Marracci Prodr. Pars I. 24. Gibbon Tome. X. 103—105.* —

(52.) *Gibbon Tome X. 106.* —

(53.) *Schacht in Pölitz: Jahrbücher 1841. II-tr. Bd. 41—42.* —

Valóban erre szükség is volt, mert a Koreishiták vezére 625-b. sok nemzetekből alkotott, 10,000-ból álló seregével megjelent Medína ostromlására. Mohammed a várost és a Mozlémok taborát egy sánczal megerősítvén, magát oltalmazni elégnek tartotta, csak egyes kiutésekben, apró csatákban farasztotta a szövetségeseket, (54.) midőn másfelől köztük ravaszul vissza-vonást csinált, kik majd szélvészről, zivatartól háborittatva husznapi sikeretlen ostrom után szélyel-ozlottak. (55.)

Nem sokára a proféta haragját és fegyvere sullyát a félszigetben számosan lakó, több nemzetségekre osztott Sidóknak kellett érezni, kik ellene szegülő makacsságokkal romlásokat sietteték, és őtet engesztelhetlenül magokra ingerelték. Meggyőztetvén részint kiüldöztettek, vagyonjuk és gazdagságok el-

(54.) Ezek közt emlékezetes Alinak egy Koreishitával tusakodása, mely az Achilles és Hector viadalát Homerosban elevenen ábrásolja. Minakutána a két vitéz egyik a másik lovának térdét a hajlásban ketté vágta, hogy a szaladásról ne is gondolkodhassanak, egymást megtámadva, kergetve számtalan farasztó fordulásokat tettek, míg nem a por a sereg szeme elől őket eltakarta. Hosszan csendesség múlva Ali hadi kiáltása harsog a levegőben, a porfelleg szélyel-válik. és a Koreishiták győzedelmes ellensége csapása alatt éppen akkor esik a földre. *Oelsner. 65. 66.* —

(55.) A Medína alatti viadal a Koreishitákkal szövetséges sok nemzetekről, vagy a várost fedező sánczról szokott neveztetni. *Globo n Tome X. 107.* —

foglaltatott, 's a' kik megmaradtak terhes és önkényes feltételek alatt nyertek türelmet. Régi, gazdag, és nyolcz kastéllyal erős városok Khaibar Medínától északkeletre, kemény ostrom után kénytelen volt magát feladni, és földjei fele termését a' győzedelmesek számára engedni. (56.) Roszszabb sorsa lett a' sokaig ellentálló, 's végre kegyelemre magát megadó Khoraida várossának, mert annak több mint 700 lakossait Mohammed példás kegyetlenséggel elevenen egy sirba temette, azonban a' tett gyűlöletes színének magáról elhárításaért az embertelen ítéletet egy Medinából hívott öreggel mondatta ki. (57.)

Mohammed végre ennyi győzelem, előmenetel, sok nemzetségek megterítése, hatalma alá hajtása után, midőn már neve, hitele széleszen terjedett, — Mekka elfoglalásáról gondolkozott, hogy a' Kaabát vallása középpontjává tegye, 's nemzete régi tisztelete tárgyával, annak képzeteivel, előítéleteivel tudományát könnyebben összevegythesse. Annnyival na-

(56.) Khaibar lakossai ilyen adófizető állapotban is nem sokaig maradtak csendesen. A' második Khaifá Omár idejében őket honyjokból kivándorolni kényszerítették, és Syriába telepítették. Gibbon Arabokból bizonyítja a' Sidók ezen kiűldöztetését; azonban az ismértetes utasó Niebahr állítása szerént ma is találatnak e' tájékon Izraeliták, kik a' karavánok rablásában a' Mozlémoknak kész segédje. Gibbon Tome XIII. note 2. —

— (57.) Gibbon Tome X. 109. 110. —

gyobb szüksége volt pedig annak birtokára, mert eleinte éppen hazafi társai hifetlenségével kellett legtöbbet küszködnie, kik őtet csúfolták, mocskos szókkal illették, intéséből tréfát üztek, az Alkorán igazságát tagadták, tőle költöttek, és zavaros álmok csoportjának mondották. (58.) Előbb a' szerentse néki említett céljában nem kedvezett, a' várost 628 b. húcsújárás azine' alatt elfoglalni, akarónak a' Koraishiták ellent-állának, s mineműséggel megengedték, hogy követőjével együtt három nappig a' Kaabában áhítatosságát végezhesse; onnan eltávozni kényszerítették, egyszerűségele tíz esztendői fegyverszünetet kötöttek, a' mi gyengeségének nyilvános vallomása volt. — De ezen próbája nem maradt nyereség és fontos következtetések nélkül, mert akkor, egyfelől három nagy tekintetű és befolyású főember, a' m. Kaled, Amru, és Othman tértek, az Izlámra, kik annak leghivabb követőjivé, majd igen erős oázlopivá váltak; másfelől pedig a' szent helyen mutatott hűgőségével a' népre igen nagy benyomást tett.

Hatalma az-alatt más oldalról, naponként gyarapodott, követőji számával ereje bátor-sága nevedett, s azért már, Arábián kívül

(58.) Ezt az Alkorán több helyeken világosan bizonyítja, — név szerént VI. 4. 5. X. 3. XI. 56. XV. 7. 8. XXI. 1—5 5. XXV. 31. XXVI. 3. —

ia kezdte tekinteni. Egy a Bostrai kormányzóhoz küldött követjének megölettetése 629-b. jó alkalmatosságot adott a Görög Császárt megtámadni. Három ezerből álló serege beüt Palaestinának a Jordantól keletre eső részébe 's Mutah várossa mellett, Damaskustól délre, öszvetalálkozik a keresztyénekkal, kikkel a Mozlémok itt legelőbb mérkőztek. A mérges öszvevadásban ezeknek egymásután három vesére hullott-el, azok között a szent zászlót vivő Zeid, a proféta hajdani rabszolgája 's egyik legrégibb tanítványa, — már hanyatlani kezd a hívők bátorsága, a számosabb Görög tábor előre nyomul, midőn Kaled vitéz karja a szinte győzedelmes ellenséget vissza tartóztatja, 's másnap azt rémülésbe és zavarodásba hozza. Így dicsőséggel tértek vissza a Mozlémok Medinába, 's Kaled „Isten kardja“ mellék névvel tiszteltetett. (59.) E rövid had után csak hamar a Koroishiták egy a profétával szövetséget nemzetségbéli megölésével Mohammednek okot és alkalmatosságot adtak a fegyverszünet megszegésére, 's feltételének a szent város ellen megújítására. Tíz ezer emberből álló táborral indult el, 630 elején annak ostromlására, különben is számos sergét fanatismusig hágó lelkesedés ellene-állhatlanná tévé, 's így Abu

(59.) Mills 20—22. Gibbon Tome X. 120—122. —

Zofán kénytelen volt néki Mekka költsai általadásával hódolni. (60.) Minden félt, reszketett ekkor a' sokképpen megbántott, ingerelt gyözedelmea bosszújától. De Mohammed mérsékelte magát, tudta azt, hogy egy ilyen pillanatban gyakorolt nemes tett a' fegyvernél több erővel, tartósabb foganattal bír. Egybegyűjtven meggyőzött ellenségeit, kérdi, mit várnak tőle? Borzasztó kérdés egy olyan ember számára, kinek mint vádlónak és bírónak kezében a' hatalom és büntetés. E' szorongatott állapotban azt felelék — „Bizodalmunkat rekonunk nagy-lelkűségébe helyeztetjük.“ — „Mivel így ítélték rólam“ viszszozó a' proféta, „mennyetek el békességben, szabadok vagytok.“ (61.) Mekka népe az Izlamra állással megérdemelte a' kegyelmet, nyolcz esztendővel az előtt száműzött fiját most mint profétát, fejedelmét úgy köszönté. Abu Zofán ment elől példával az engedelmességben, sőt

(60.) *Voltaire*, *Mahomet* című, szinte leggyengébb trágédiájában. a' historiai igazság ellenére, és szeretetlen indulathól, a' profétával Mekka megvétele után, a' legborzasztóbb gonoszságokat követelteti-el, mert a' mint mondja „a' ki hazáját az Isten nevében megtámadja, mindenre alkalmas“, „*Celui qui fait la guerre a sa patrie au nom de Dieu, est capable de tout.*“ Egy Török követ Párisban, ki ezen játék előadásán jelen volt, erősen bosszankodott érte. *Gibbon* Tome X. 114. note 1. —

(61.) *Gibbon* Tome X. 115. *Oelsner* 22. Anmerk. 1. *Mills*. 19. —

tulajdon fiát Moaviát Mohammed őrnökjának ajánlotta. (62.) A' Kaaba, minekutánna annak több mint háromszáz bálványait öszvetörték, megtisztított, 's az egy Isten tiszteletére felszenteltetett. Mohammed a' nép buzgóságának élesztésére a' kegyességben példával ment elől, a' búcsujárást hívei társaságában innepi pompával ismételte, egyszersmind a' hitetleneket a' szent város köréből örökösen kitiltotta. (63.)

Mekkanak volt oka új sorsával megelégedni, mert Mohammed az igazgatást jórendbe szedte, annak köfalai közzé csendességet és bátorságot vitt be. (64.) De a' profétára nézve is a' szent város megvétele erősen fontos volt, mert Arábia sorsát az elhatározta; a' félsziget különböző nemzetségei rendre, vagy önként hódoltak a' győzedelmesnek, vagy fegyver által engedelmességre 's az új hitre

(62.) *Oelsner*. 129. —

(63.) *Gibbon* Tome X. 115. Omár Khalifa idejétől fogva még szorosabb ez a' tilalom, mert hitetleneknek nem csak Mekkába menni, de még ahhoz közelíteni is nem szabad, 's a' ki ezt közölők általhágja vagy halált szenved, vagy kéntelen Mozlémma lenni. *Oelsner* 34. Anmerk. 3; *Gibbon* Tome X. 115. note 2. *Mills*. 19. —

(64.) Ezt nyilván bizonyítja az Alkorán következő helye: „Hát még nem látták é, hogy mi tettük az ő városokat Mekkát bátorságos menedék-hellyé, midőn elragadoztatnak az emberek a körülfekvő tartományokból? 's még is hiábanvalóságban hisznek, és az Isten jóteteménnyé aránt haládatlanok.“ XXIX. 67. —

térítették. De a' régi vallás mellett buzgólkodó, 's szabadságokhoz nyakason ragaszkodó Hawazaniták Tayef lakosival öszvéesküdtek, kezet fogtak a' proféta ellen, 's négy ezeren hatalma letiporására indulnak. A' hívők számosabb serege szerfelett önbizodalommal, azért vigyázatlanul nyomúlt-elő a' Mekától nem messze eső Honein völgyben, 's az ellenség, mely ott erős állásban várta, hamar zavarba hozta, hátrálásra kényszeríti, maga Mohammed is körülvétetve, szinte csak a' dicsőséges halálban lát menedéket, azonban nem szünik buzdítani, bátorítani, lelkesíteni katonáit, 's végre példájával, vitéz magaviselétével a' szaladókat vissza téríti, az ütközetet helyre állítja, a' győzedelmet az ellenség kezéből kifacsarja. (65.) — A' csatamezőről egyenesen a' pártos Tayef ellen ment, 's bár előbb onnan is magát visszahúzni kénytelen

(65.) Az ezen ütközetben elfogottak aránt is a' proféta nagylelkűséget bizonyított, mert feleségeiket és gyermekeiket váltság nélkül visszaadta. Lemondott a' maga 'sákmánybéli részéről is, 's az egész nyereséget, mely 24,000 tevéből, 40,000 juh-ból és 250 font ezüsből állott a' Koreishiták 's más nemzetségek fejei között kiosztata, még pedig azon ravasz politikával, hogy éppen az ellene szegülőők aránt mutatott inkább bőkezűséget, a' prédából legtöbbet azoknak adott, a' mivel magához edesítse; Medinai szövetségesei ellenben semmit sem kaptak, kik e' szembetünő részrehajlason erősen bosszszakodtak. Mohammed ezt látván, csüdálkozását fejezé-ki, hogy a' szerencse haszontalan bá-

volt, csak ugyan a város új megtámadástól félvén magát feladja, és bálványai lerontásában megegyezik. (66.) Így lassanként az egész félsziget az egy Isten tiszteletére tért, megismerte az új vallás fejének hatalmát, 's széllyel küldött vezérei mindenfelé kész indulatot, engedelmességet találtak. A nép sietett bívása és hódolása bizonyításával, 's a Medinába visszatért profétához még a szent város elfoglalása esztendejében 630-b. honya különböző részeiből küldött követek száma „felyül multa a pálmafáról lehullott érett azilvák.” (67.) — A ki 622-b. másod magával mint számkivetett és szökevény úgy futott-el Mekkából, midőn kilencz esztendő múlva 631-b. utolsó búcsújárását tette, többen mint 100,000-en, mindnyájan isteni küldetésébe hívők, kísérték-el a szent helyre. (67.) — Így

jáért neheztelnek, mert midőn a Mekkaiak magok nyájokat hajtják haza, ők az Isten követjével térnek vissza. Ezzel a bdkételemeket nem csak lecsendesítette, de még helybebagyásokat is megnyerte. — *Oelner. 22. Anmerk. 1. Gibbon Tome X. 110.* —

(66.) Tayef lakossá követeket küldvén Mohammedhez három esztendei fegyverszünetet kértek tőle régi Isteni tiszteletek eltűrésével. „Egy hónapot, egy órát sem,” ez volt a felelet. Ekkor legalább az imádságra köteleztetéstől kértek magokat menttetettetni — de a proféta azt visszazonozá, — „Imádság nélkül a vallás hasztalan.” *Gibbon Tome X. 119.* —

(67.) *Mills 23. Gibbon Tome X. 120.* — A fenn említett 630. közönségesen követségek esztendejének mondatik.

látjuk a sok ellenséges elementumokból alkotott, ezer különbséggel, szakadással tele Arabiát keves esztendők alatt vallásos és politikai egység kötelével öszve kapcsolva. Egyetlen egy ember hamúlására méltó mive — az emberi lélek szinte nem képzelhető ereje! —

Mint Arábiának ura tudományát szélesebben is terjeszteni, hatalmával a félszigeten kívül lépni vágyott, törekedett, 's a szomszéd népeket idvezítő hitére téríteni kötelességének hitte. Minő szép színnel lehetett azoknak örök boldogságáról gondoskodással tekintetét, akaratját, befolyását mentől tágasabb körben megfundálni! Első lépést erre még a Mekka birása előtt tette azzal, hogy a honnyához közelebb eső akkori fejedelmeket, vagy azoknak az Arabs földön helytartóit felszóllította az Izlam bévételére. (68.) Emesában (69.) a hol lakott akkor Heraklios császár, csúfolódtak az ábrándozóval; a Madaini udvar fenyegetődött a csekély ember merészségeért. Mohammed a makacsul ellenkezőkre átkot mondott, végromlásokat jöven-

(68.) Arábián kívül, a Görög császárt, Persa királyt, az Abhyssiniai uralkodót, 's az Egyiptomi szinte független igazgatót — a félszigeten a Jemeni és Bahrajni Tobbat, vagy kormányzót, és Ghaszan királyt. *Oelsner* 57. Anmerk. 2. —

(69.) Emesa, a mai Hemsz, Damaskostól északra, a régi Orontes mellett, mely ma Aazi, vagy Al Maklus nevet visel. —

dölte, 's az örök kárhozatnak őket általadta, mert ereje még nem volt ijesztését nyomósá tenni. (70) De minekutánna a' szent várost elfoglalta, még azon esztendőben nagy készülleteket tett, seregét gyűjtött, 's a' ki addig szándékát mindég eltitkolta, most előre lármát csinálva a' Görög császárnak innepélyesen hadat izent. Nem lévén a' kincstárban pénz e' hosszas fáradtságos útra, barátjai buzgósağa pótolta a' hijjányt. Abu Bekregész vagyonját a' szent hadra fordítá, Omar és Othman tevéket, aranyot adtak, még az aszszonyok is drágaságaikkal áldozatot tevének. Elrendelvén Mohammed a' szükségeseket, elindult a' Görög birodalom megalázására, ereje húszezer gyalogságból, tizezer lovassághól állott, a' szent zászlót Abu Bekr vitte, az előljáró csapatokat Kaled vezérelte. De a' ropant erőlködésnek, ijesztő táborozásnak a' profétára nézve igen kedvetlen kimenetele lett. A' természet ellene összeesküdni látszott, kiállhatlan tikkasztó meleg, szomjúság, fojtó szélveszek gátolták a' menetelt, a' homokfellegek egész csapatokat eltemettek. E' kinos helyzetben a' hiyök zugolódásra fakadtak, a' békételenség erőt kezdett venni, de Mohammed a' csüggedezőket biztatta, bátorította azt mondván, hogy „a' pokol forróbban éget mint a'

puszta hévsége.“ (71.) Így a' Medinától tíz napi távolságra eső Tabuk forrásánál meg kellett a' Mozlém tábornak állapodni, a' proféta parancsolatot kap Alláhtól, onnan tovább nem menni, 's vissza-tér Medinába. Úgy látszik belső villongások nyúghatlanságok is sietteték haza indulását. (72.)

A' következő két esztendőben nem szünt tanítani, prédikálni, követőit a' hitben erősíteni, valamint a' térítés munkáját folytatni. De már hatvan esztendőn felyül, a' sok munka fáradtság terhe alatt ereje gyengülni kezdett, egészsége szemlátomást hanyatlott, a' mire befolyt, 's ő maga is hitte, hogy egy boszszútól ingerelt Khaibari 'Sidó aszszony néki mérget adott. — Utolsó betegsége egy tizennégynapokig tartó epehideg volt. Annak súlyosodásával, 's végórája közeledésével az alázatosságban és kegyességben példát, épületet adni nem mulatta-el. Egykor a' tanítása hallgatására felgyült sokaságot így szollitá-meg: van é itt valaki kire igazságtalan büntetést szabtam volna? Imé annak hátamat ajánlom a' költsön visszaadására.“ „Rágalmaztam é valaha egy Mozlémot? Az olyan nevezze-meg hibáimat ezen gyűlés színe előtt.“ „Fosztottam é meg

(71.) *Mlils.* 22. 23. A' proféta említett mondására van célzás az Alkoránban IX-d. Szura 83. —

(27.) *Oelsner.* 58. 59. —

valakit vagyonjától? Kevés birtokom pótolja vissza ezen adósság tökéjét és érdekét.“ Igen is,, felszóllalt egyik a' nép közzül — „te nekem három ezüst drachmával tartozol., Mohammed hallván a' panaszt, megfizette a' kívánt summát, 's köszönte hitelezőjének hogy inkább ez életben, mint az utolsó ítélet napján vádolta. Csendes, erős lélekkel várta halálát, tizennyolcz rabszolgáját szabadságba helyezetté, temetését elrendelte, 's egy versben mellette ülő, fájdalmával nem bíró, szívből szeretett leányát, Fatimét vigasztalta, csendesíteni kívánta. „Ne bánkodj kedves leányom“, ezt monda néki — „sőt inkább örvendj, mert te a' hívők feleségei közt első aszszony vagy!“ (73.) Egyszersmind hivei barátjai fájdalmát is igyekezett mérsékelni, békeességgel áldotta őket, és a' bálványzóknak Arábiából küzését, a' megtérőknek a' Mozlémok minden jussaiába részesztetését, 's a' vallásos kötelességek aránti buzgóságot lelkekre kötötte. Halála előtt harmad napig ő maga vitte-véghez a' közönséges imádságot, akkor, mivel gyengesége miatt csak szolgájira támaszkodva mehetett a' templomba, az említett szent munka

(73.) *Schacht* in *Pölitz Jahrbücher*. 1831. II Bd. 44. Mohammed négy legtökéletesebb aszszonyt áldott: *Máridt* a' Mozes testvérét, *szűz Máridt* a' Jézus annját, *Chadi'd'sát* az első hitvessét, 's a' fenn említett *Fatimét*. *Gibbon* Tome X. 130.

teljesítését Abu Bekrre bízta. Úgy látszott mint-
ha ezzel rangjába és méltóságába következő-
jének e' hív barátját rendelte volna, egyéba-
ránt semmi más világos határozást nem tett.
Egy elgyengyült pillantatjában akará végső és
legfőbb kijelentését leírni, de a' körülötte
valók ellent állának, Omar különösen azt szük-
ségtelennek monda, mert isteni parancsolat-
jai már eléggé tanítvánnyai szívekbe vannak
meteszve. Úgy látszik vejének Alinak kinevez-
tetésétől féltek, mert a' proféta e' legrégibb
's leghívsegesebb követőjéhez, barátjához ki-
tetsző bizodalommal ragaszkodott. Éppen a-
zért Ajesha a' felesége Abu Bekr leánya, Ali-
nak engesztelhetlen ellensége, aszszenyi in-
cselkedő fortéllal, férjének az utolsó napok-
ban vele értekezését megtndta gátolni. (74.)
Egy versben említette Gábriel angyal látoga-
tását, kitől parancsolatot kapott a' földi élet-
től búcsut venni, mikor az Istennek nem csak
irgalma, de különös kegyelme aránti eleven bi-
zodalmat fejezé-ki. Azt is állitá, hogy azon
kiváksággal bír, mi szerént lelkét a' halál an-
gyala addig el nem veheti, míg tőlle arra en-
gedelmet nem nyer. Feje az Ajesha ölében

(74.) Ali egykor Ajeshanak, egy hüségtelenségét
felfedezte, 's férjét, ki annak hitelt adni nem a-
kart, szemrehányásokkal illette. Ez volt a' szép
asztalony gyűlölségének — természetes oka. —
Mills. 25. —

nyugodott, végső törődött szavaival az Isten-
től bocsánatot kért, valamint hazafi társainak
az éghen leendő feltalálása reményét fejez-
te-ki. Így csendesen kimúlt jun. 17-k. 632-b.
(75.)

Ez volt azon férfin, ki egy új vallást
alapított, melyből szélesre kiható, világot meg-
rázó témérdek következtésekkel gazdag révo-
lutzie fejlődött. Egy ilyen ember, a' gondvi-
selés ily hatalmas eszköze, nagy interesszéve-
bir, a' közfigyelmet méltán felébreszti. De va-
lamint a' távolság mely tőlünk századokkal
elválasztja, vonásait szinte ismerhetlenné te-
szi, úgy másfelől a' balvélekedés, és részre-
hajlás lelke a' róla formálható ítéletet erősen
nehezíti. Lángelméjét, rendkívüli fényes talen-
tomit, azonban az általa végbevitt nagy munka
elég nyilván bizonyítja. Külömben is, hitelt

(75.) A' Mohammed vég-napjait, halálát illető ér-
dekesebb adatok, a' körülötte lévőknek, s hozzá
legközelebb állóknak, név szerént *Mishnah*, *Al-
nah* emlegetéseikből egybeszedve maradtak emléke-
zetben. L. *Gibbon* Tome X. 124—127 és 129. note
2. *Mills* 28—26. — Mohammed Medinában a' földet
épített moszba temettetett 7 koporsója a' földszí-
nen van Abu Bekr és Omár közt, s a' Mekkahba
búcsúra menők rendszerent prófétaik sírjár is meg-
látogatják. — Költemény azért a' Görög iroktól el-
terjesztett hír, mintha Mohammed vas koporsója
a' Mekkah-templomban nagy mágnesok segítségével
a' levegőben függene. *Mills*. 26. note *Gibbon* Tome
X. 128. note 1. Mohammed halála napjára nézve l.
Oelsner 60. Anmerk. 1. *Rühs Handbuch der Gesch.
des Mittelalters*. Berlin 1816. S. 159. —

érdemlő tudósítások szerint, a természet tőle egy külső és belső jeles tulajdont sem tagadott meg, mely szükséges annak, ki egy nép sorsára befolyjni akar, azt vezetni, új életre serkenteni kívánja. Férjfiassági termet, tekintetből kitündöklő méltóság, indulatoknak parancsoló, elragadó ékesszóllás, az emberikebel helyéjébe beható világos értelem, merész és eleven képzelődés, minden akadályokkal szembemenő bátorság, rendíthetetlen állhatatosság czimerezék őtet. A mellett az emberekkel okoson tudott bántani, barátságos magaviseletével nyájas leereszkedésével a szíveket megnyerte, a körülötte lévők hajlandóságát teljes mértékben bírta. Minden intézetei a jól megfontolás bélyegét viselik, a történeteket többnyire előre ellátta, s ritkán bukott belé valamely próbatételébe, a mi közbizalmot szerzett néki, tekintetét erősítette; a mellett igazságszerető, ki ellenségeinek nem csak megbocsát, de őket még kegyelemmel s jótéteményekkel is halmozza. — Karakterét a fogultság nélkül tekintő historicus atyjában tiszteletre méltónak, ha szinte nem is minden mocsoktól tisztának találándja. Tagadni nem lehet, szerencséje hatalma nevével a zabolátlanabb indulatok szíven erőt kezdenek venni, a dicsőségre uralkodásra vágyás elszédítették, szentnek és idvességesnek vélt célja előérére erkölcstelen eszközöket is hasz-

nált, néha erőszakra és kegyetlenségre is vemedett. Mivel isteni jelenségekkel dicsekedett, angyalal társalkodását emlegette, ezért rosszszakaróji, szűklelkű ellenségei kiméltelenül ruházzák rá a csábító és álnok címet, meg nem gondolván, hogy a szüntelen előtte lebegő, heves képzelődését elfoglalva tartó magos idea őtet természetesen a földi határon túl ragadta, ábrándozásba ejtette, mikor belső érzése eleven szemlélését felsőbb sugallásnak hitte, valamint hogy másfelől nagy céljának elérhetésére, hitele alapítására mulhatlan szükség volt magát az ég küldöttjének adni-ki, mely síkállo kényes pályán bájos, sőt szinte lehetetlen elhúzni az öncsalóda, és szántszanfékos család határlineáját. Tudatlanság azért, vagy gonosz indulat amitónak nevezni egy olyan férjfiat, ki századjan felyül-emelkedve, az erkölcsi világot mozgásba hozza, s az időnek nemesebb arányt ad, nem ismeri az olyan puja vádoskodó a lélek varásló erejét, mindent tehető hatalmát, nem érti a Romai filosofus állításának igazságát, hogy „senki sem volt nagy ember isteni ihletés nélkül.“ (76.) — Ha végre Mohammedet a magános élet körében vizsgáljuk, ott őtet, kivéven a szerelemben kicsapongását, de a miben a

(76.) „Nemo vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit.“ *Cicero De natura Deor. II. 66.* —

forró éghajlat és nemzete szokásai méntségére lehetnek — feddhetlennek, becsülésre méltónak látjuk; társasági és házi kötelességei teljesítésében az Isten apostola czimjét meg nem gyalázta. Azon mérséklettséget, kevéssel megelégedést, a' mit Mekкаи polgár korában bizonyított, akkor sem hagyta-el, midőn Arabiának ura lett, rendesen árpakenyérrel, pálmagyümölcsel, vízzel táplálta magát, pompásabb eledele tej és méz vala, a' földön egy szőnyegen hált, 's valamint lakásában, öltözetében, úgy egész külsőjében, távol a' pompától, fényűzéstől, egyszerűséget szeretett. Minden kincs, gazdagság nélkül holt-meg, vagyonyját inkább megosztotta a' szegényekkel mint rakásra gyűjtse. A' mint ő maga mondotta, a' jó illatban és aszszonyokban különösön gyönyörködött; (77.) csakugyan még a' nemesszívű Kadid'sa élt, aránta tántorithatlan hívséggel viseltetett, hajlandóságát mással meg nem osztotta, 's holtá után is tisztelte emlékeztét. (78.) Tőle megfosztatván, több feleséget

(77.) „Deus posuit delectationem meam in savoribus odoribus, et in mulieribus.“ *Marracci Alcoranus. Vita Mahumeti* 31. —

(78.) Ajesha egykor szépsége 's kellemei döllyfös érzetével férje előtt kikölt Kadid'sa ellen. „Nem volt é már idős, 's helyét az Isten nem jóbba pótolta?“ „Nem valóban?“ így felelt a' hálára buzdult proféta, — „nemesebb szívű, derekabb aszszony Kadid'sánál nem volt; ő hitt nekem mikor az em-

vett, tizenötöt, vagy némelyek szerint tizenhetet, azok közt volt Hafna az Omar leánya, valamint a' már említett Ayesha, egy szép 's fortélyos aszszony, ki ötet leginkább magához bilincselte, határtalan bizodalmát megnyerte, 's oly nagy tekintettel bírt, hogy minekutánna férje megholt, a' hívők annyának nevezetett. A' profétának azonban számos feleségei mellett is csak Kadid'sától voltak gyermekei, négy fija és ugyan annyi leánya, 's egy fija Ibrahim, Egyiptomi ágyassától Máriától, de gyermekei még életében, Fatimén Ali hitvesén kívül, mind elhóltak. (79.) E'sziből szeretett leánya is nem sokáig élt utánna, fél esztendő múlva követte attyát a' sir nyúgodalmába. (80.)

A' bálványimádás eltörlése, az egy igaz Isten ismertetének és tiszteletének terjesztése volt Mohammed nagy célja. Tudományát a' mint már említettük az *Alkorán* (81.) adja-e-

berék megvetettek, 's szegény, üldöztetett koromban felsegéllett." *Gibbon* Tome X. 139. 140. *Mills* 30.

(79.) *Gibbon* Tome X. 129—140. *Mills* 27—31 *Oelsen* 21—27. —

(80.) *Mills* 66. —

(81.) *Korán* annyi mint olvasás, olvasnivaló, vagy könyv; az elibe tett *al* nemszócskával pedig *Alkorán* jelenti Mohammed törvénykönyvét. Ecl van osztva száztizennégy különböző hosszúságú *Szúrák*-ra vagy szakaszokra. Ezeknek kettős felyülírások van, egyik tárgyat jelentő, a' másik helyet, a' szerint a' mint Mekkában vagy Medinában készültek, 's számmal jegyzett versekből állanak. Szura teszen ószverakást, — *structura*. *Marracci* *Alcor*. 33- 34. —

lő, azon szent könyv, mely „az emberek vezérlésére való, serkentés az istenfélőknek, (82.) 's az Ur bizonyosságát, tanítását és irgalmát foglalja magában a' hívők számokra.“ (83.) A' vakhitű Mozlémok állítása szerint, az Alkorán nem teremtetett, de öröktől fogva van, 's annak az égben tartott, selyembe kötött, drága-kövekkel kirakott példányát Gabriel angyal hozta-le a' földre, 's adta Mohammednek által. (84.) Hogy Istentől jött, tőle van alászállítva, kinyilatkoztatva, ezt maga a' proféta több helytt vallja és erősíti, (85.) azt, mint emberi tehetséget felyülmúló dicsőséges könyvet magasztalja, (86.) 's kevély önbizakodással szollitja-fel ellenségeit, rágalmazójit csak egy ahoz hasonló Szurának előállítását próbálni. (87.) — Mohammed azért a' Korán szerzőjének fénnýére nem vágyott, de a' közrebo csátó másod rangu, alatt-álló körén tul nem lépve, magát csak egy felsőbb hatalom eszkö-

(82.) Alkorán III. 128.

(83.) Alkorán VII. 202. L. még XII. 111. LXXXI. 26. 27. —

(84.) Gibbon Tome X. 64. Mills. 202. Marracci Prodr. ad refut. Alcor. Pars Sec. 73.

(85.) „Ramadan hónapja rendeltetett a' bőjtre, melyben az Alkorán az embereknek tanításokra, a' tanításnak világosítására, a' jónak gonosznak megkülönböztetésére az-égből alászállított.“ Alkorán II 186. L. még II 89. 97. IV. 81. 135. VI 19. 114. 155. VII. 195. X. 37. XCVII. 1. —

(86.) Alkorán XVII. 89. LXXXV. 21. —

(87.) Alkorán II. 23. X. 38. XI. 14. —

zének adta-ki, a' mi igen okos előre nézésből, ravasz számításból történt. E' szenvedő, más akaratját teljesítő helyhezete még nagyobb bényomást csináló, azt mint egy drámát ábrázolónak lehet gondolni, mikor a' néző vagy hallgató tanúja azon kinyilatkoztatásoknak, melyeket a' proféta felyülről kap. A' Mindenható ötet maga követjének ismeri, parancsolatai végrehajtójának választja; egyik anygát segédül mellé rendeli, az említett tulajdonságban fellépését azért, égi meghatalmazását kétségbe hozni, a' hitelt tőle megtagadni nem lehet. Egyébaránt kijelentései közt nincs semmi rend, és összefüggés, azoknak lelke teljességéből, eleven meggyőződéssel merészen ömlő árja a' legfelségesebb igazságokat, babonás tévelygő, képtelen állításokat, polgári és társasági törvényeket, különböző intéseket, oktatásokat, policziai rendszabásokat, nemzete régi emlegetéseiből kölcsönözött haszontalan meséket, 'sidó, keresztyén legendákat összezavarva. néha az unalomig ismételve, csudálatos elegyedésben mutatja. Másfelől ezeknek sorában több helytt tiszta, szép, józanokosságnak megfelelő, az Évangéliommal is rokon erkölcsi tudományt találunk, a' proféta majd minden virtusok, kötelességek gyakorlását hathatóson sürgeti, névszerént a' kegyességet, Mindenható tiszteletét, félelmét, segítségül hívását, kegyelméről meg-

emlékezőst, hozzá bizodalommal támaszkodást; (88.) mert „az Isten azokkal van, kik őtet félik és jót cselekesznek“ (89.) a' kötések megtartását, egyenességet, igazságot, (90.) szenvedésekben béketűrést (91.) az árvákra lelkiismeretes gondviselést, javaik kiadását, szegények táplálását, egymást kiméllést, rágalmazás kikerülését, békesség szerzést, (92.) híveinek ajánlja és lelkekre köti. 'S bár a' sérelem megboszcshatását, annak hasonló mértékben visszafizetését megengedi, a' napkeleti népek közt szokott, és a' Sidók törvényében is parancsolt vérboszcshat igazságosnak állítja, csak ugyan nagyobb jutalom felől biztosítja azt, ki ellenségével megbékéll, valamint a' megbántást csendesen elszenvedőnek érdemet tulajdonít. (93.)

(88.) „Emlékezz-meg Istenedről alázatos könyörgeccsel, félelemmel, reggel és estve, nyilván és titkoson, teljes lélekből.“ Alkorán VII. 204. „Az én imádságom, tiszteletem, életem és halálom a' világok Urának 's Istenednek van szentelve.“ VI. 136. L. még II 21. 232. 279. IV 1. 8. XI 123. XV. 98. XVII. 109. —

(89.) Alkorán XVI 128. L. még II 82. 112. XLVIII 29. XCVIII. 6. —

(90.) „Igazságot cselekedjete, mivel ez egyezik-meg az Isten törvényével.“ Alkorán V. 9. L. még VI. 152. XVII 34. 55.

(91.) „Óh hivek! segedelemért esedezzetek imádság, és békességes tűrés által, mivel velek van Isten a' türökkel. „Alkorán II. 155. L. még II 157—159. III. 200. X. 108. —

(92.) Alkorán IV. 2. 5. 8. — XVII. 34. CVII. 1—4. XLIX. 10—12. —

(93.) Az Alkorán ezt illető helyei XVI. 126. XVII.

Mivel az Alkorán egyes^s részei különböző időkben készültek, a' mit maga e' szent könyv is bizonyít, (94.) a' szerént mint a' szükség hozta magával, vagy a' környülállások kívánták, ezeknek változásával, lehetett annak rendelkezéseit változtatni, az előforduló esetekhez alkalmaztatni, a' kiadott törvényeket módosítani vagy eltörölni, a' mi meg is történt, s a' proféta többször élt e' szabadsággal, megsemmisíté és mással cserélé-fel elébbi határozatát; (95.) a' honnan kell az Alkoránban találtató ellentmondásokat, szembetünő különösségeket, vizszás rendszabásokat kimagyarázni. Példák szolgáljanak bizonyításul. — Valamint feljebb láttuk hogy Mohammed elébb békés tanító vólt, az erőszakos térítést ellenzette, azután pedig tudományának tüzzel vassal terjesztését parancsolta, éppen úgy Alkoránjában több helytt a' más hitet követők, névszerént 'Sidók, keresztyének aránt kedvező

33. XLII 38—40. 42. Mozes törvénye szerént, a' megöletett ember, közelebbi atyafiának kellett a' gyilkost megölni, IV. Mos. XXXV. 19. 21. —

(94.) Alkorán XXV. 33. —

(95.) „A' mit megsemmisítünk a' mi jeleinkből, vagy annak elfelejtését szivedbe visszszük, szerzünk helyette más jobbat, vagy ahoz hasonlót“ a' mint az Isten maga mondja, Alkorán II. 106. E' szent könyvben az ilyen forma megsemmisítésnek több példái vagynak; p. o. a' II-d. Szurában a' 184-d. v. eltöröltetik a' 188-d. által, a' 241-d. a' 235-d. által. L. Magyar Alkorán 22. 23. 105. 113.

indulatot mutat, 's kivált a' jókat közölők az isteni kegyelem és idvezülés felől biztosítja, (96.) még is másfelől igaz vallásnak egyedül az Izlamot mondja, 's kárhozatra veti mind azokat kik abban nem hisznek. (97.) De a' proféta olykor személyes érdekszejének elérésére tudta okoson használni Alláhval biztos öszveköttetését, 's bár hibáit nagyító rosszakaróji igazságtalan vádakkal is terhelik, csak ugyan néha erkölcsre nem hajtó, csupa testi célért önmagával élesen ellenkező cselekvése módját sem lehet tagadni. —

Egykor megpillantá hugát Zeinebet, hajdani szolgálja, azután fogadott fija Zeid feleségét, kit ő maga adott férjhez. Egy látogatás alkalmatosságával egyedül találá a' szép asszonyt, 's kellemeitől elragadtatva felkiáltott: „Dicsértessék az Ur Isten, ki az ember szívét úgy kormányozza a' mint neki tetszik.“ A' mit még többet mondott, Zeineb aránti kegyes indulatjának érthető bizonyossága volt, a'

(96.) „Bizónnyal kik hittek 'Sídók, Heresztyének, vagy Sabaiták, ezek közül akárki ha hinni fog az Istenben és a' végső naphan, és igazat fog cselekedni, nagy jutalmok lesz nekik Uroknál, semmi félelem nem leszen rajtok, meg nem szomorítottak soha.“ Alkorán II 62. L. még III 113.—115. V. 78. VII 171. XXII 17. —

(97.) „És a' ki az Izlam hiten kívül mást követ, bizony nem ismértetik meg igaznak, mert az a' jövendő életben az elveszettek közül való leszén.“ Alkorán III 84. L. még II 122. —

miről a' férj értesítettvén hitvessétől elválni, és mesterének ötet által-engedni készült. A' dolog Medinában zúgást okozott a' közeli/vér-ségért, (98.) 's maga a' proféta is a' válást ellenzé, legalább azt színelte. De Zeid arra nem ügyelve, szándékát végrehajtá. Csak hamar egy új Szura jelent-meg, mellyben Allah a' fogadott fjakat csak hitbéli atyafiaknak állítván, apostolát helytelen félelméért hibáztatja, az említett házasságra ötet meghatalmazza, három-nének tetszése szerint elrendelését, akár-mely feleségének elbocsátását megengedi, sőt mások felett azon különös szabadsággal ajándékozza-meg, hogy a' rokonság tiltott izében is szabad legyen néki házasodni, 's átaljában akármely aszszonyt elvenni. (99.) Egyszers-mind a' proféta feleségeinek nem csak szoros engedelmességet parancsol férjek aránt, de a' hivatalságra vezethető minden alkalmaz-tosság szorgalmatos kikerülését rendeli, mivel az általok elkövetett gonoszság kétszeres büntetést húz maga után, nem különben a' hí-veknek a' követje, házához járkálást is tilal-mazza, halála után pedig másoknak az ő feleségeivel egybekelését nagy istentelenségnek

(98.) A' IV-d. Szura 20-d. 21-d. verseiben elő vagy-nak számlálva a' vérségi öszveköttetésért tilalmas házasságok. —

(99.) L. Alkorán XXXIII-d. Szura 4. 5. 36. 37. 47. 48. Marracci Refut. Alcor. Sura XXXIII p. 562. —

állítja. (100.) Úgy látszik a' féltékenység gyötörtötte Mohammedet, azonban midőn magának tökéletes szabadságot adatott a' szerelemmel élésben, hitveseit abban a' lehetőségig megkötni akarta — valóban egy kisség vastagon használása az apostoli hivatalnak! — 'S midőn majd az Isten a' proféta aránti gondoskodást annyira terjeszti, hogy a' vele nagy hangon és szabadon beszéllést helyteleníti, (101.) ezen aprólékos tisztelet-vadászás is nem tekintetet szerző! — Említést érdemel még itt, a' férjén aszszoyi ravaszsággal uralkodó, őtet hatalmában tartó Ajesha története, ki egykor hivatlenséggel vádoltatván, bár a' fennforgó eset méltán gyanusnak tetzett, csak ugyan magát ügyesen kimenté, 's büntetlennek találtatott. Ez nem vőlt elég. Allah egy Szurában a' proféta kedvellt hitvessének ártatlanságát hathatósan bizonyítja, 's jövendőben annak hasonló kedvetlenítése eltávoztatásáért, a' szemérmes tiszta és hiv aszszonyokat rágalmazókat, becsület sértő hazug híreket terjesztőket idei és örökös büntetéssel fenyegeti; azon-

(100.) Alkorán. XXXIII 5. 29—32. 50. — Allah a' proféta házához járkálást tiltó rendelkezésben így fejezi ki magát: „Ne mulassatok ott barátságos beszélgetést folytatván magatok között, — mivel az megsértené a' profétát, ki szégyellené benneteket elküldeni. *De az Isten nem szégyelli az igazságot nyilvánítani.* „50-d. v.

(101.) Alkorán XLIX. 2. 3. —

ban a' kötelességek ellen hibázni akaró feleségeknek a' dolgot könnyűvé teszi, midőn a' házasságtörés hébizonyítására négy szemmel látott tanu állítását kívánja. (102.)

Másfelől a' mi sok tekintetben figyelemre méltó környülállás, Mohammed soha csudákkal a' népet ámitni nem akarja, 's ilyen tehetséget erőt magának egyáltalában nem tulajdonit. Mekкаи polgártársai sokszor kívánták tőle isteni követségének rendkívüli, természet feletti tettekkel hitelesítését, 's hathatósan sürgették, hogy a' földből forrást fakaszson, gyümölcsös kerteket állítson-elő, angyalok társaságában jelenjen-meg, az Örökkévalót színről színre mutassa-meg, vagy az égbe mennyen-fel, de a' proféta a' bizonyítás ezen módját okoson kikerüli, mert a' hasonló je-

(102.) A' fennemlített Szúra a' XXIV-d. L. ennek 4. 12—20 verseit. A' mi az Ajesha történetét illeti, ez a' szép aszszony egy alkalmatossággal jelen volt férjével a' táborban, 's midőn a' sereg éjjel Medina felé visszaindult, ott hagyták, mert a' mint maga mondá, az alatt míg elvesztett nyaklánczát kereste, gyaloghintóját, melyben utazott kísérőji üresen a' tevére tették 's elhaladtak. Ayesha egy darabig várta embereit, azután sátorában elaludt, és más nap reggel egy a' tábortól hasonlóul történetesen elmaradott Szeфуán nevű ifjuval érte azt utól. A' dolog szembetűnt, 's bár a' profétané maga ártatlanságát eléggé bizonyította, erősítette, némelyek még is azt hinni nem akarták — gyanus hírek kezdenek róla szárnyallni, a' miért Allah pártfogására szükség volt. — *Marracci Refut. Alcor. Surá XXIV. p. 484. not. XII. Schacht in Pölit: Jahrbücher. 1831. I;ter Bd. 502—504.*

gyek Istennél vagynak; magát világosan nem csudatévőnek, csak hirdetőnek, tanítónak, emberi követnek vallja, az Alkoránban foglalt kinyilatkoztatásokra útal, melyen kívül más intés a hitetlenekhez nem fog érkezni, s a kételkedőket az Isten hatalmának igaz jeleivel gazdag természetben szélyelnézésre felszóllítja. (103.) A fogultak, előítélettel teljesek Mohammedet azért gúnyolják, kissebitik, s mint hamis profétára a gyávaság bélyegét kívánják rá sütni, holott éppen erős és magosan lebegő lélekre, derült értelemre, józan észre mutat csaló, vakító eszközökhöz nem folyamodása, és azokkal nem kérdése. Mi szüksége ilyenekre az éggel rokon vallásnak és erkölcsnek? (104.) Valóban az Alkoránban a világosság és setétség, jó és rossz, igaz

(103.) L. Alkorán, II 119. XVII. 91—93. XXI. 5. VI. 109. X. 21. XI. 13. XIII. 9. 34. XV. 8. 9. XXVI. 5. XXIX. 49—52. — „Valjon nem tekintettek e e földre? mennyiféle teremtettünk mindent a magáneme szerént? Valóban ezek az Ő hatalmának igaz jelei:“ Allah ezt mondja Alkor. XXIX. 7. 8. —

(104.) Mind a mellett hogy Mohammed világosan tagadja maga csudatévő hatalmát, követői még is az általa végbevitt rendkívüli és természet feletti esetekről sokat mesélnek, melyeknek száma, kivált a későbbi időkben a könnyenhitőséggel együtt nevezedik. Ezen csudák közt híres a proféta éjjeli utazása. Egy Alborak nevű fehér állaton lovagolt Mekkából a Jeru'sálemi templomhoz honnan az elibe jött Gábiel angyal társaságában a hét egen keresztül-mélt, az angyalok, patriarchák, proféták, azok közt Mozes és Ábrahám köszöntését fo-

és hamis, a' virtusra serkentés, vétetekre ingerlés, kecsegtetés, szóval a' mennyei és pokoli, hajoson elválasztható öszveköttetésben állanak!

Az Alkoránt egyébaránt a' Mozlémok babonaságig menő tiszteletbe tartják, 's hozzá csak megmosdva, tisztulva nyúlnak, egy átaljában, ki nem nyomtatják, csak leírják, a' mi-

gadta 's viszszozta, az Istent színről színre látta, kitől különböző kijelentéseket kapott, 's többszöri esdeklések után megnyerte hogy a' hívőknek parancsolt mindennapi ötven könyörgés ötre szállitassék-le. Végezvén a' Mindenhatóval értekezését, a' mely úton oda jutott, még azon éjjel Mekkába viszzatért. — A' Mozlém tudósok a' profétáról fennmaradt emlegetések közt hosszsán és czifrán adják elő ezen történetet, miát a' melyet ő maga beszélt; meg kell azonban vallani hogy annak az Alkoránban semmi nyoma nincs, csak a' XVII-d. Szura 1-ső versének következő hómályos szavai: „*Laus illi qui transtulit servum suum ab oratorio Haram* (ez a' Mekkai egyház) *ad oratorium remotissimum*, — a' mikre alapítják ezen csudát, de helytelenül. Abulfeda azt, talám igazán, álomlátásnak nevezi. — Egy más legenda szerént, Mohammed parancsolatjára a' hitetlen Koreishiták megszegyenítéseért, a' hőd kétfelé vált, 's az egen egy darabig kettősön látszott. Ezt az LIV-d Szura 1-ső verséből csinálták. — „*Appropinquavit hora, et scissa est luna*“ — a' mi nem egyéb figurás szóllásmódnál, hol az utolsó ítéletre van célzás, melynek egyik előjele a' hőd két részre oszlása lejend. Az Alkorán okosabb magyarázóji is azt ilyen értelemben vették. Abulfeda ezen meséről hallgat. — L. *Marracci Prodr. ad refut. Alcor. Pars. Sec. 14—21. Refut. Alcor. Sura XVII. p. 412.* — Magyar Alkorán 275. — *Gibbon Tome X. 67—70.* Az égből le szálló és proféta fülebe sugó galamb is, a' kereszténynek költeménnye. L. *Gibbon Tome X. 130. note 1.*

re különös gondot figyelmet fordítanak, példányait a' keresztýéneknek által, vagy eladni nagy véteknek tartják, a' miért régen bajon lehetett azokhoz jutni, nem is másképpen csak mint 'sákmányhoz a' Törökökkel folyt, hadakban. Annak olvasása, vagy figyelemmel hallgatása a' hívőknek szoros kötelességévé van téve. (105.) A' mi már ezen szent könyv eredetének historiai valóságát nézi, midőn a' felbuzdult, lelkesedett apostol az Isten parancsolatait, tanításait hirdette követőjinek, ezek vagy emlékezetekben tartották mondásait, vagy palma-levelekre és pergamenre leírták, mely töredékek egyik feleségének gondviselésére bízattak. Mohammed halála után minden fennmaradott és szájan forgó emlegetéseit Abu Bekr egy könyvbe öszveszedette, de kevés esztendők múlva az abba bécsuszott hibákért, sok különbözésért a' harmadik kalifa Othman újból általnézette, 's elébb minden megtalálható példányok semmivé tételét rendelve, az eredeti szerént igazított új Alkoránt, a' ma meglévőt közrebocsátotta. — (106.) A' Mozlé-

(105.) „Midőn olvastatni fog az Alkorán. - azt figyelemmel hallgassátok, hogy általa irgalmat nyerhessetek.“ Alkorán VII. 203. —

(106.) Mills. 203. Gibbon Tome X. 67. — Az Alkoránt már a' 16-d. században kezdték a' keresztýének kiadni. Az egészet eredeti arabs nyelven legelsőben kinyomtatatta *Bresciai Paganinus*, Velenczében 1530-b. de a' melyet a' Római Pápa vakbuzgólkodásból megegettetett. Azután ugyancsak arab-

mok ezen vallásos és polgári törvénykönyvének második részét, pótlékját teszik a' proféta tetteiről, mondásairól, sőt még a' mint állíták, sokat jelentő hallgatásáról is fennmara-

sul egy Német tudós *Hinkelmann Abraham* Hamburgban 1684-b. bocsátotta közre. A' mult század végén II. Katharina Orosz császárné is kinyomtat-tatá azt arabs jegyzésekkel, Mozlém alattvalói szá-mokra, kiknek előítéletek kiműveléséért a' betűket úgy öntötték, mintha a' példány kézzel lenne írva. — E' szent könyv legrégibb fordítása a' 14-d. szá-zadban készült *Péter Clugnyi* apátur által, melyet 1550-b. Bibliander bocsátott-közre. Francia tudós *Ryer András* maga nemzeti nyelvén kiadta azt 1647-b. 's ennek nagy becsé volt addig, míg *Marracci La-josnak*, az Isten anyja (!) szerzetesei papnak, 's XI. Innocentius. Pápa gyontatójának Alkoránja Paduában 1698-b. két darabban in folio megjelent. Első darabjának foglalatját teszi Mohammed élete, az Alkoránról értekezés, és négy részre osztott Prodomus, melyben az Izlam hamisságát, 's a' ke-resztyén vallás igazságát kívánja megmutatni. Második darabjában van az arabs textus, és deák for-dítás világosító és megczáfoló jegyzésekkel. Bámű-lásra méltó tudománnyal és temérdek fáradsággal negyven esztendőök alatt készült munka, mely a' szerzőnek keleti literaturában jártasságát, sőt ott-honn létét bizonyítja, de valamint sok apróléko-ságra leereszkedése unalmas, úgy az egész czi-merező vastag balítélet, türedelmetlen lélek, vak-ság kárhoztatásra méltó. *Mills.* 205—210. — Mar-racci fordítását javította Német tudós *Reineccius*, 's az Alkorán historiájával, az Izlam rövid kivo-natjával bővítve 1721-b. kiadta. Feljebb már a' 17. szám alatti jegyzésben említettük a' *Sale* angol, és *Savary* francia fordításait. Németül az Alkorán régebben *Boysen*, közelebbről 1828-b. Hálában *Walch* magyarázata szerént jött-ki. — A' *Buzitai Szeldma-yer Imre*, és *Gedeon György* magyar Alkoránjok, nem az eredetiből, de *Marraccinak* *Reineccius* ál-

dott emlegetések. Ezeket az úgy nevezett *Szonában* össze-szedték, a' minek az igaz hívők előtt nagy becsé és tekintete van. — Több gyűjteményei vannak ennek az úgy mondható szóbeli törvénynek, egyik a' nevezetesebbek között az, mely Mohammed után mintegy két századdal Bokharai bölcs Abu-Abdollah Mohammed által tizenhat esztendő alatt készült, ki 7275 igaz és valódi emlege-

tal igazított fordításából készült, 's így is dicséretes a' kiadók szorgalma, kik e' nevezetes könyvvel nemzeti literaturánkat gazdagíták, bár egy tekintetben munkájok érdemét magok kissébbítik. Hogy Reineccius ezelőtt száz esztendővel, indulatosan, porban mászó fogultsággal irt a' Koránról, és annak szerzőjéről, a' hamis proféta, ámitó, család, hazug czimeket kiméltetlenül szórta, csudálkozni nem lehet, de miért tették szeretettel ellenkező gondolkozását a' fordítók magokévá? kivált nevetséges omphasissal irt előszavakban, hol az Európát ért minden veszélyeket „a' halált lehellett szörnyeteg könyvnek“ tulajdonítják. „Ime kedves hazánkfi-jai“ ezzel végzik azt — „bévezetünk benneteket a' hajdani tüzet okádott Mohammedi vallás Vezüvi torkolatjába, 's magyarositva az Alkoránt kezetekbe adjuk. — Bámuljatok; szánakozzatok, borzadjatok; — néha egy keveset mosolyogni is lehet.“ — Valóban 1831-b. így írni — nagy setétség! Én tudnék a' fordító uraknak a' keresztyén Magyar anyaszentegyház történeteiből, Mohammed után ezer esztendő múlva oly jelenéseket említni, melyeknél irtózatosabbakat, emberiséget gyalázóbbakat bizonyoson az Izlam egész historiájában nem találunk. Csak három nevet mondok, Pázmán Pétert, Szelepcsényi Györgyöt, Kolonits Leopoldot — a' többit gondolják utánna; bámuljanak, szánakozzzanak, borzadjanak — nevetni talám nem fognak! —

téseket kiválasztott, több mint 300,000 kétesek és hamisak közül, 's munkáját a' próféta tanítószékére és sírjára tétellel megszentelte. (107.)

Bayle szerint az Izlam bámúlásra méltó terjedését egyedül a' fegyvernek kell tulajdonítani. (108.) Ez vólt bizonyosan az érdeklött körülállás egyik oka, de erőszak és kényszerítés csak magokra vallásos meggyőződést még soha sem alapítottak. Mások a' sokfeleségűség megengedéséből valamint a' testi paradicsom kecsegtető ingereiből magyarázzák ki az új hit előmentét, gyarapodását. Igaz, hogy a' polygamia annak követőji száma nevelésére, kivált a' heves napkeletiek közt, befolyt, másfelől azonban csupán az ember állati természetét ingerlő érzemenyesség az ég léányának, a' lélekkel és józanokossággal rokon vallásnak szerzője nem lehet, 's a' testi paradicsom boldogságát örömeit elébb hinni,

(107.) Szonna v. Szunna annyit teszzen mint „szokás, rendtartás.“ — Egy más későbbi gyűjtemény a' *Mazabih ul Szunnat* „vallásos regulák fáklyája“ melyet Bagdadi Huszszain szedett-öszve, ki a' Hed'sra 516-d. esztendejében holt-meg. Ennek magyarázatja, 's a' Mozlém törvények nagy pandectája, a' *Mishat ul Mazabih* „vakablak a' lámpásnak“ angolul kiadva Bengalai pattantyus kapitány Matthews által 2 darabban 1809-b. Ilyen színű útmutatás a' Hedaya is, kivált az Indiában lévő Mozlémok számára — angolra fordította ezredes Hamilton 4 darabban 1791-b. L. *Mills Hist. du Mahom.* 210—212. —

(108.) Bayle *Dictionaire Hist. et Crit. art. Mahom.*

azokba bízni kell, különben a' szívre fogantaton nem munkálódhatnak. — Mind ezek tehát a' fenn említett jelenés megértésére nem elegendők, annak alapját a' következő kicsi katechismusban találjuk. —

Miben áll az Izlam? kérdi egy magára Beduin ábrázatot vett angyal. Mohammed így felel: „Azon hitvallásban, hogy egy Isten van, 's én annak profétája, továbbá, az imádság óráji szoros megtartásában, alami'snálkodásban, a' Ramadán hólnapi böjtölésben, 's a' Mekкаи búcsújásban.“ „Azokban áll igen is,, azt mondja a' magát megismertető Gabriel angyal. (109.)

Ezen előadásnak három megkülönböztető pontja van, — az Isten egysége, Mohammed apostoli hivatála, 's a' vallásos szertartások gyakorlása. Ezeknek röviden felfejtése az Izlam belsejébe, annak értelmére vezet bennünket.

Az Isten egysége legfőbb és sarkalatosabb állítása Mohammed vallásának, egész tudománya ezen örök igazságon épül-fel. Az egyetlenegy Fővalóság természetéről, hatalmas, mindentudó vóltáról, világot teremtvő, fenntartó gondviseléséről, bölcseségéről, jóságáról, az igazak aránt könyörületességéről, tiszta, helyes, néha felséges gondolatok vannak az

Alkoránban; a' proféta ezen hitágazatja a' józanokosság bélyegét viseli. (110.) Ebből következik, hogy az Isten egységével ellenkező képzetek helyet nálla nem találnak. Valamint a' szent háromságot, úgy a' Jézus istenségét nyilván tagadja, (111.) a' Midenhatónak sem fíjat sem társat nem enged tulajdonittatni, 's minden ilyen forma erősítést nagy gonoszságnak meg nem bocsátható bűnnek nevez. (112.) Valóban az Izlamból kitündöklő monotheismus. a' milyen egyszerű, könnyen felfogható, éppen oly magos, felséges idéája az emberi értelemnek. Miért lenne bajosabb a' lelket annak sejdítésére felemelni, mint a' köz tapaszt-

(110.) „A' ti Istenetek csak egy Isten; nincs is más Isten, egyedül Ő. — Az egek és föld alkotásában, az éjj és nappalnak különböztetésében, az emberek hasznaival a' tengereken futó hajóban, a' meghólt kiszáradt földet felelevenítő, égből alábocsátott essőben, a' földön szerteszét mozgó mindenféle vadállatokban, a' szeleknek dühösködéseiben, és az ég 's föld között lebegő felhőkben vannak valósággal az egy Istenségnek jelei, bizonyosságai a' népek előtt.“ Alkorán II 165. 166. L. még II. 116. 118. III. 6. 18. 26. 29. 31. 61. IV. 86. 131. VI. 17. 18. 73. 74. VII. 55. 195. XVIII. 110. XX. 4—6. XXII. 36. XXX. 24. 26. 27. 50. XXXVIII. 66. XL. 70. LXII. 1—4 —

(111.) Alkorán IV. 169. V. 19. 81. 82.

(112.) „Bizonyára Isten meg nem bocsátja, hogy nékie más isteni társ adatik, ezenkívül pedig megbocsát minden bűnt, — — mert a' ki Istennek társat tulajdonít, az nagy gonoszságot költ. Alkorán IV. 43. L. még IV. 115. V. 82. VI. 101. 164. 165. XVII. 110. XVIII. 4. XXXIX. 5. LXXII. 3. — *Oel-ner Mohamed.* 43. —

talás szerint sokszor a' föld porába nyomni, 's vele esztelen gyáva, lealatonito előítéleteket, vastag tévelygéseket elhíttetni? Szépen és igazán mondja egy jeles Német historicus azt, hogy a' Mohammed tudománnyának sebes terjedésében, a' föld három részére kiható követkekezéseihen, a' tiszta theismus — az Isten egysége — az igazság természetes erejét kimutatta. (113.) Másfelől éppen a' keresztyén anyaszentegyháznak már fennebb érintett zavaros belső állapotja, józan észszel ellenkező theologiai vitatásokba merülése, azok felett versengése nagy előmozdítója vólt az Izlamnak, mely az Isten egységét meghatározottan, és semmi kétséget nem engedő módon hirdeté. Annál inkább mert éppen a' szent háromság titka, különösebben a' Jézus személye felett vólt éles meghasonlás a' keresztyének közt, a' mi az Istenről formálni kellett képzet tisztaságának, méltóságának sokat ártott, 's a' nagy tüzzel folyt okoskodások e' kényes, emberi értelemről fel nem fogható tárgyban mindég több lármával, egymástól messzebb távozással végződtek. Különösön a' Krisztusban lévő isteni és emberi természet mivoltáról támadott egyenetlenségből újabb veszélyek következtek. Azonkívül hogy a' Monophysiták önmagok közt is megoszlottak, 's

(113.) *Spittler Grundriss der Gesch. der christl. Kirche. S. 125.* —

nevetséges szörszálhasogatásokba ereszkedtek, (114.) majd előállott a' Monotheleták értelme, 's az örültség tetézésére arról is mérgesen kezdének vetélkedni, hogy a' Krisztusban egy vagy két akarat van é? a' mi az egész anyaszentegyházat újra nagy mozgásba hozta, és szakadást csinált. (115.) Így veszté-el a' kereszt-

(114.) Több aprólékosságok közt versengés tárgya volt azon kérdés, hogy a' Jézusnak 40 napi böjtölésekor éhezni kellett é? vagy azért éhezett, mert úgy akarta? *Spittler* 140. 141. Milyen szegény sokszor az emberi ész! —

(115.) Heraklios császár, kinek szíven feküdt az anyaszentegyházban támadott szakadás megszüntetése, a' Monophysitákkal megbékélésre vezető eszköznek hitte azon állítást hogy a' Krisztusban csak egy akarat lenne, a' miben alkalmasint mind a' két felekezet megegyezett. Jéru'sálemi patriárcha Sophronios kárhoztatta legelőbb ezen vélekedést, 's két akaratot tanított, a' miből eredett visszavonást a' nevezett császár 638-b. megtiltotta, de egy barát Maximus nagy tüzzel pártfogolta az új orthodoxiát, a' két akaratot mindenfelé hirdette, 's kivált Áfrikában nagy lármát csinált. Heraklios unokája Constans 643-b. újra csendességet parancsolt, noha süketlenül, mert az egyakaratot illető értelmet jóváhagyta: melyre Romában is I. Márton Pápa egy synoduson 640-b. átkot mondatott, 's azt csak téntával aláírni elégnek nem tartották, de az urvácsorájából ráöntött borral is megerősítették. A' vakhit ennyire süllyesztí, így elvadítja az embert! Későbbén IV. v. szakálós Constantin alatt a' Görög anyaszentegyház is utánozta a' Romainak kereszttyén türelmét, 's 680-b. Konstantinápolyban tartott közönséges egyházi-gyűlés a' Monotheletákat kárhoztatta. Azok üldöztetve a' Libanuson egy velek rokon-hitű klastromban találtak menedéket, ott egy mérész barát *Maro János* — kiről Maronitáknak neveztetnek, — az egész tájékat maga

tyén vallás lassanként isteni formáját, sokféle tévedések, üres álmodozások szövevényébe bonyolodott, vakhit, babona homályába süllyedett, 's éppen azért az Izlam e' lelket élő theologiai czivódásoknál feljebb állott, nemesebb, jóltévőbb, idvességesebb volt.

Mohammed profétai hivatala és tekintete azon hitelen epült, melyet szava hazafitársai előtt nyert, valamint másfelől egy okos, és előrenéző politikának is volt következése, mi szerént tudományát a 'Sidók és keresztyének isteni kijelentésével öszvekapcsolta, 's annak csak folytatására, teljesen bévégzésére küldetését erősíté. A' Mindenható különböző időkben az emberek szükségéhez és romlottságához képpest kiválasztott férjfiak által értesítette őket bölcs akarátja felől, 's az egy örök igaz vallást ezen az úton hirdetteté. A' Fő valóság idvességet adó kinyilatkozásainak hosszu láncza kezdettől az Alkorán közrebocsátásáig nyúlik, mely idő alatt a' tisztább hit és erkölcs prédikálására hat főbb rangu, szent lélektől ihletett és kitetsző mennyei kegyelemmel felruházott apostolok valának egymásután rendre elbocsátva u. m. Ádám, Noé, Á-

részére huzta, hatalma alá hajtotta, és a' Görög császároknak sok bajt okozott. Ez a' felekezet a' 12-d. század vége felé egyesült a' déák ekléziával, 's a' mint mondják, némely maradványai ma is lennének a' mondott hegy környékén. *Spittler. 234—238. Röttek. Allgem. Weltgesch. II-ter Bd. 218.—*

brahám, Mozes, Jézus és Mohammed. Ez valamint legutolsó, úgy legnagyobb követje a' Mindenhatónak, elküldve, „hog az igaz vallást felmagasztalja más vallások felett“ (116) 's légyen „boldogság hirdetője, boldogtalanság fenyegetője, Istenhez hívó és világító szövétnek„ (117.) egyszersmind az Évangéliomban ígért *Vigasztaló*, (118.) és „a' proféták pecsétje“ kiből az isteni közlések lelke megszünt. (119.)

Az említett két vallásos felekezet hajlandósága megnyeréséért továbbá, az Arabs proféta többször hivatkozik az Ó és Új Testamentomi irásokra, (120.) azoknak érdemet, becset tulajdonit, mint a' melyek *az égből szál-*

(116.) Alkorán XLVIII. 28. —

(117.) Alkorán XXXIII. 43. —

(118.) A' Jézustól tanítványainak több helytt név szerént Ján. XV. 26. említett *Vigasztalót*, az *igazság lelkét*, a' Mozlém írók Mohammedre magyarázzák, annyival inkább mert az Alkorán is ötet „az Évangéliomban megjövendőltnek“ mondja. VII. 158. LXI. 6. Ez a' tévedés onnan származhatott, mert az utóbbi versben a' Jézus utánni követ Ahmad nevezet alatt említettik, a' mi *dicsérete*st teszen — *laudatus* — 's Mohammed nevének is éppen ez a' jelentése. A' görög *parakletos* — *vigasztaló* — könnyen lehetett így olvasni *periklytos*, a' mi *hírest, dicsőségest* — *inclutus* — teszen, 's alatta a' profétát érteni. I. Marracci Prod. ad refut. Alcor. Pars I. 26. 27. Gibbon Tome X. 63. Schacht, in Pölitze Jahrbücher. 1831. II-ter Bd. 40. —

(119.) Alkor. XXXIII. 39. V. 22. Gibon Tome X. 59—63. Mills. 216. —

(120.) Alkor. III. 199. V. 75. 119. VII. 171. —

littattak alá, Istentől vagynak kinyilatkoztatva és adva, (121.) tudományát a' Mozesnek és Jézusnak kijelentett vallással egynek, 's egyforma jutalmot ígérőnek állítja, (122.) követőjének ajánlja, hogy a' 'Sidók és keresztyének szent könyveibe hidjenek, (123.) mert mindnyájoknak egy Istene van, (124.) Mozeszt valamint Jézust Isten követjének ismeri, (125.) az utolsót különösön mind ez életben, mind a' jövőendőben felségesnek és szentség lelkével megerősítettnek nevezzi, (126.) nem különben szűz Máriáról is tisztelettel emlékezik, mint szeplőtelenről, tisztáról, kire szállította az Isten maga lelkét és kiválasztva őtet felmagasztalta minden más aszszonyok felett. (127.) Ha meggondoljuk, hogy valamint a' 'sidó, úgy a' keresztyén vallás legfontosabb ágazatja az Isten egysége, a' mire építette Mohammed is az Izlamot, ha Jézusnak egymás közt meghasonlott, ellenségesen háborgó követőji nagy

(121.) Alkor. III. 3. IV. 162. V. 68. 77. XVII. 55. XXI. 51. XXXII. 21. —

(122.) Alkor. XLII. 12. IX. 113. —

(123.) Alkor. II. 137. III. 83. —

(124.) „És mondjátok: hiszünk abban, a' mi nekünk alászállított, és abban a' mi hozzátok alábocsátatott, mert a' mi Istenünk és a' ti Istenetek egy.” Alkor. XXIX. 46. —

(125.) Alkor. IV. 169. V. 120. XIX. 48. XLIV. 17. 18. LVII. 27. —

(126.) Alkor. III. 45. V. 119. II. 87. 254. —

(127.) Alkor. LXVI. 13. III. 42. —

mestereknek Istentől küldetése, világot megváltó apostoli hívatala felől mindnyájan egy értelemben vóltak, 's Mohammed is hasonló prófétai meghatalmazással lépett-fel, — lehet é csudálkozni, hogy hittek néki, 's tanítása nyílt keblekre talált, midőn az új vallás a' régre látszott építve lenni, annak csak tisztább, egyszerűbb, nemesebb formába öntése, tökéletesítése vólt? — Mohammed azonban bár a' külső isteni tisztelet formájában inkább látszott a' 'Sidókhoz, mind a' keresztyénekhez közelíteni, ezek aránt még is mindég több hajlandóságot, jó indulatot mutatott, amazoktól pedig fogultságokért és elöitéleteikhez makacsul ragaszkodásokért idegen vólt, haragját velek gyakran éreztette. Ők ugyan is a' Jehovát csak nemzeti és Palaestina szük határai közzé szorúlt, sok emberi gyarlósággal felruházott fővalóságnak képzelték, a' kinek választottjai, különösön kedveltjei lennének, 's azért esztelen dőlyfősséggel magoknak szerfelett nagy becset tulajdonitva, más népeket lenézték, megvetettek, valamint a' gondviselésről is igen nevetséges balgatag vélekedések vólt. (128.) Egyébaránt valamint a' 'Sidók, ugy ke-

(128. A' többek közt, rabbi Bar Channa állítása szerént az Isten mindennap két órát fordít a' Tal-madból olvasásra, gyakran sétál egyedül a' Jéru'sálem omladékin, 's mint egy oroszán ordít, mivel annak pusztulását megengedte 's a' t. Az említett 'Sidó mester azt mondja ezen esztelenségekről,

resztyének is, fejeokről fizetendő mérsékelt adóért a' Mozlémok között türelmet nyernék, a' bálványimádók ellenben e' kimélléshez számot nem tarthatnak, de csak az Izlamra térés és halál között van választások. (129.)

Az Arabs proféta, valamint némely akkor elterjedett, vallásos képzeteket tudományába belé szöni jónak látta, mint a' Zoroaster követőitől költsönözött jó vagy rossz geniusokat, angyalokat „kik az Úr színe előtt vagynak, nem vonják-el magokat az ő szolgálatjától, hanem szüntelen dicsérik és imádják őtet,, (130.) nem különben az embereket megcsaló, előttök a' vétket kedvessé tevő ördögöt, (131.) — úgy másfelől a' vallás külsőjében a' czifraságot, könnyen bálványimadásba általmenő léha czérémoniákat elmellőzte, egyházi szertartásai kevesek, egyszerűek, 's azoknak bévételében az időtől megszentelt, és így megrögzött előitéleteket kíméllte, hogy a' hit dolgában különösen gyűlöletes újítás színét a' lehetőségig kikerülje. Az *imádság, böjt, Mek-*

hogy ha rajta hívül más beszélné azokat nem hinnenél! Minő szemtelenség! *Oelsner* 38. Anmerk. 1. 39. (129.) *Oelsner*. 33—34.

(130.) Alkor. VII/ 205. — A' főbb angyalok az Izlam tanítása szerint *Gabriel* és *Mihály* „Isten követi“ az első kivált „erős és hatalmas“ ki Mohammetet tanította, 's lelkébe az Alkoránt leszállította; azoknak ellensége „szörnyű büntetést von magára.“ II. 97. 98. LIII. 5. —

(131.) Alkor. XV. 38. —

kai bucsújárás, és alamisnálkodás teszik a' Mozlém főbb vallásos kötelességeit. Az imádság ötet az Istenhez jutás fele útjára viszi, a' bűnt annak palotája kapujához vezeti, az alamisnálkodás ezt előtte felnyitja. — (132.) Az imádság megelőző része, annak kolcsa a' tiszta-ság, melyet napkelet hév égallya az egésségre nézve múlhatlanná teszen. A' mosódás azért, és a' testnek minden szennnytől megtakarítása az Arabsoknál mint átaljában a' régi nemzeteknél bevett szokás, és vallással öszve-kötött rendtartás vólt. Ezt az Alkorán is parancsolja, 's ha víz nem lenne helyette a' homok használatát megengedi. Nem csak a' közönséges és magános könyörgések előtt, de minden olyan esetben szükség mo'sdani, mikor valaki egy cselekedet által tisztátalanná válnék. Az imádságot magát Mohammed híveinek szoros kötelességévé tette, 's annak teljesítése idejét, módját kiszabta. (133.) Mindennap ötször, reggel, délben, délután, este és éjfél tájban tartozik a' Mozlém imádkozni, azt templomban és szabad ég alatt egy-

(132.) *Gibbon Tome X. 72. Mills. 230. —*

(133.) „Tiszteljed Ötet, és állhatatos légy az Ő imádasában.“ Alkor. XIX. 62. A' Horán az imádságot majd minden nyomon ajánlja, sürgeti, parancsolja. A' főbb helyek: II. 44. 45. 155. 178. 279. IV. 42. 102. V. 7. VI. 72. XX. 131. XXIV. 37. 38. XXIX. 45. XXX. 17. 18. 31. XL. 57. LXXIII. 1. 2. LXXVI. 25. 26. —

aránt teheti, de akárhol legyen, köteles mindig ezen fohászkodása alatt arcza! Mekka felé fordulni, 's így annak szentegyházát felkeresni, mint egy szeme előtt tartani. (134.) Ez által buzgósága, figyelme egy ponthoz bilincseltetik, 's e' magában kicsinek látszó szokás, sokat jelentő méjj értelemmel bír, mert némán ábrázolja a' föld mind három részében egymástól legtávolabb lakó Mozlémoknak a' vallásos érzésben öszvetalálkozását, rokonságát. — E' fárasztó köteleesség teljesítése azonban, a' szüntelen ismételni kellett imádkozás, eleinte az Izlam követői részéről nagy ellentállásra talált, 's míg hozzá szoktak, mint a' katona, szolgálatja aprólékosságához — néhány versben igen heves támadásra adta alkalmatosságot. De annak fontossága szembetünő, mert a' Mozlémot éjjel nappal félbeszakadás nélkül vallása körében tartja, ötöt egy kemény, minden érzeménységtől elvont, 's éppen azért a' képzelődést inkább elfoglaló Istenséggel köti-össze, a' miben lehet nagy részint a' legmagosabb pontig hágó fanatizmusra hevülésének, és a' karakterét cízmerező komorságnak, lelki kevélységnek okát

(134.) Ez az úgy nevezett *Kebla*, a' láthatár kiszabott tájéka. Mohammed' elébb hajlandó volt e' pontnak Jéru'sálemet választani. *Gibbon* Tome X. 73. *Mills* 223. 224. „Fordítsad orozádat Haram imádság háza felé. És a' mikor imádkoztok, akárhol lejéndetek arcza! a' felé fordultatok.“ *Alkor.* II. 146.

keresni. — (135.) Mohammed pénteket rendelte szent napnak, mikor a' hívők a' moséba vagy templomba az egyszerű, minden pompa nélküli isteni tiszteletre felgyűlnek. (136.) Egy a' vénnek közzül, az úgy nevezett Imam felállván, hangos szóval elmondja az Alláht dicsőítő, 's irgalmát kérő imádságot, egyszersmind a' községet az Alkorán magyarázásával a' vallásban oktatja. — Az Izlam nem ismer egy külön osztályt formáló, és a' neptől elválasztott papi rendet, mely vallásos titkok, szentségek kiszolgáltatása, tehát ámitás jussával birna, nincsenek oltárai, semmi áldozatot nem parancsol, 's annak fenn-említett egyházi czérémoniáját akárki végbeviheti. (137.)

(135.) Oelsner. 50. 51. —

(136.) „Oh hivek midőn jel adatik néktek az ösveggyűlésre a' rendes napon; siessetek az Isten dicséretére.“ Alkor. LXII. 9. — A' mosé egy négyszögű épület, ön kúpfedéllel, és magosan emelkedő vékony tornyokkal, melyek minaret név alatt ismeretesek. Ezekről a' Muezin kiáltással hirt ad az imádságra. Minden mosénak előudvara van, mosódásra szolgáló kúttal. Az egyház belseje minden cifraságtól üres, a' falra írt koránbéli válogatott mondásokon kívül, abban semmi ülőhelyek, padok nincsenek, az Imam szónokszékén kívül — földjét ellenben szőnyegekkel vagy gyékényekkel bétérítik. A' merre esik Mekka, annak jeléül, hogy a' község az imádság alatt oda forduljon, a' falban egy tábla, vagy Koránt tartó szekrény van. — Gibbon Tome X. 73. 74. —

(137.) Vagynak csakugyan a' Mozlémoknál is papok, egyházi szolgák, de a' kik ezen hivataloknál fogva ítélőbirák, a' törvényre felvigyázók, annak

A' böjt napkeleten régi vallásos rendtartás, mely a' 'Sidóknál is már Mozes idejétől fogva divatban volt, 's kivált a' szükség vagy nyomorúság idején hirdettetett. Azon balgata tag képzelődésből folyt, mi szerint a test sa nyargatását Isten előtt kedves dolognak vélték. Mohammed minden esztendőben Ramadán hónapját határozta a' böjtölésre, mely idő alatt hívei kötelesek nap felköltétől annak lementéig, minden ételtől, italtól, úgy a' testnek hízelkedő gyönyörűségektől magokat tar-

magyarázóji, szóval az igazság kiszolgáltatásával foglalatoskodnak. Ennek megértésére szükség megjegyezni azt, hogy napkeleten eleitől fogva a' vallásos és politikai törvényhozás szoros öszveköttetésben állott, a' kettő egymás elválhatlan társaságában jelenik meg, az egyházi és világi rendszabások, törvények ugyan azon egy égi eredetű codexben vagynak foglalva, azokat egyaránt isteni kilelentéseknek tarifák, a' miért a' papok mint az örökkévaló akaratjának hirdetői a' polgári társaság igazgatásába nagy befolyással, eldöntő tekintettel bírnak, 's ezen hierarchia bizonyos részben jóltevő is, a' mennyiben az uralkodók hatalmát önkényét korlátozza, és a' népet védelmezi. A' régi világban ez majd minden nemzeteknél így volt, a' mint az Indusok, Egyiptomiak, 'Sidók, Persák példája bizonyítja, 's ez az eset az Islámot követő népeknél is. — A' különböző országok szerint azonban különböznek a' Mozlémoknál a' vallás és törvény szolgálja, czimjek nem egyforma: a' Törököknél a' főpap, *Mufti* alkalmaztatja a' törvényt az előforduló egyes esetekre, magyarázza a' Koránt, 's a' magokat eladott kétségeket, nehézségeket eloszlatja, a' *Hadi* ellenben a' törvényt végrehajtja, teljesezésbe veszi. — L. Mills. 264. 265. —

toztatni. (138.) Nem különben a' bor ital is tiltva van a' Mozlémoknak, mely törvényt a' mint Montesquieu megjegyzi, Arábia hév éghajlatja kívánta. (139.) A' Korán szerint, a' sá-tán a' bor és koczka által ellenségeskedést, gyűlölséget akar az emberek közt szerezni. (140.) Milyen nagy, és tapasztalás által is bizonyított igazság. —

A' Mekкаи szarándokság, vagy búcsújárás, a' mint feljebb láttuk, Mohammed előtt századokkal gyakorlatban volt, annál szükségesebb volt azért ezen ősi szokást, a' minek az ember rabja, továbbra is fenntartani. A' proféta a' szentegyház látogatását, mint Isten dicsőségére szolgálót a' Koránban több helytt ajánlja, annak hasznos voltát emlegeti, min-dent, a' kitől kitelhetik, arra kötelez. (141.) A' Szonna állítása szerint, azon hívő ki egy-szer sem tette e' búcsújárást, úgy nézheti ma-

(138.) L. Alkor. II. 184—186. Azonban a' 188-d. vers szerint a' böjtölés csak nappalra van szorítva, a' hívők éjjel az alól mentek, mikor ehetnek és ihatnak „mind addig, mikor a' fekete czérnát a' fejétől meg lehet különböztetni.“ A' Ramadán „szent hólnap.“ V. 106. L. *Gibbon* Tome X 74. 73. —

(139.) *Mills*. 237. —

(140.) Alkor. V. 99. 100. L. még II. 219. *Mills*. 235—288. —

(141.) „Véghez vigyének a' Mekкаи szarándokoskodást, és az Istent látogassátok.“ Alkor. II. 197. „A' ki abba bétérend, bátorságban lesz minden veszélytől.“ III. 96. 97. L. még II. 126. 160. 190. 198. XXII. 25—29. 31. —

gát, mintha 'sidó vagy keresztyén hitben halna-meg: 's későbbi Mozlém tanítók erősítik hogy ezen templomnak csak meglátása imádság nélkül is, az Isten előtt annyi érdemmel bir, mint más szent helyen a' kegyes kötelességnek egy egész esztendőn keresztül teljesítése. (142.)

A' profétától különösen ajánlott főbb és szentebb kötelessége a' hívőknek az alamisnálkodás is. Az Alkorán ezt egyaránt mind a' föld termésére, mind a' szerzett vagyona kiterjeszti, (143.) 's többnyire az imádság mellé ragasztva meghatározottan és szorosan parancsolja, (144.) a' szülék, atyafiak aránti kegyes indulatot, nyomorúttak sorsába részvételt, szegények, árvák, útasok felsegállítását gyakran sürgeti, 's annak valóságos érdemet és becset tulajdonit, (145.) „mert csak az az em-

(142.) Mills. 230. 234. — A' Kaaba után nagy tiszteletben tartják még a' hívők a' Medinai szentegyházat, melyet a' proféta épített, és a' hová temették, valamint a' Jéru'sálemi nagy mosét is. —

(143.) „Óh hivek! adakozzatok vagyonjaitokból, melyeket szereztetek, és a' föld gyümölcséből, ne is választjátok ki azok közül a' rosszát, hogy alami'snául adjátok azt.“ Alkor. II. 268. L. még VI. 141. VIII. 3. XIII. 24. *Marracci* előszámlálja az adó vagy dézma tárgyait és mennyiségét, a' mit egy hívőnek fizetni kell. Prodr. ad refut. Alcor. Pars IV. 19. 20. —

(144.) Alkor. II. 3. 43. 110. IV. 75. 161. V. 13. 64. VIII. 3. IX. 12. 19. 73. XIV. 30. XCVIII. 4. —

(145.) Alkor. II. 178. 215. IV. 35. —

beré, a' mit cselekedettel érdemel,, (146.) az adakozásnak, „melyet az Isten tud“ (147.) csak titkon és láttatni vágyás nélküli mivélése jó és helyes; (148.) átaljában követőjít fényes ígéretekkel serkenti bőkezűsége, jótételre, ennek kétszeres viszszaopótlásáról nagy jutalomról, testi és lelki bódogságról biztosítja őket, (149.) valamint azokat, kik fősvénységből azt elmúlasztják, a' kincset csak rakásra gyűjtik, de abból semmit ki nem osztanak, keményen fenyegeti sőt pokolbéli terhes büntetéssel ijeszti. (150.) Mindenek felett pedig *az Isten útjáért*, vagy vallásért harczolók számára rendeli az alami'snát. (151.) A' jótételt és könyörületességet ugyan a' keresztyén vallás is ajánlja követőjinek, azonban nem szorosan és meghatározottan parancsolja azt, mint a' Mohammed tudománya. Bár az Alkorán moráljánál tisztább és földi salakon felyül-emel-

(146.) Alkor. LIII. 39. —

(147.) Alkor. II. 271. 272. 274. —

(148.) „Ha nyilván teszitek alami'snálkodástokat, jó az ugyan; de ha titkoson, még jobb leszén. „Alkor. II. 272. L. még II. 265. IV. 37. —

(149.) Alkor. II. 246. 262. 263. 266. 273. 275. 277. III. 134. 136. IV. 58. 39. 161. XIII. 24. XXXIV. 39. LIII. 40. 41. LVII. 11. 17. XCH. 17—19. —

(150.) Alkor. III. 92. 181. IX. 35. 36. 69. 78—82. XLI. 6. 7. —

(151.) Alkor. II. 196. 274. XLVII. 38. „Nagyobb 's bódogabb leszsz köztetek az, ki a' győzelem előtt alami'snálkodik, 's egyszer'smind harczol is, mint a' ki győzelem után cselekszi azt.“ LVII. 10.

kedettebb az Evángyéliomé, de mivel a' keresztyén virtus nem annyira cselekedetben mint a' közönséges emberi szeretetben áll, melyből annak származni kell, 's azért inkább a' belső jó indulatot, a' szív nemes érzését sürgeti, az Izlam ellenben tette kötelező, 's a' mit rendel annak kifogás nélküli teljesítését kívánja, mint p. o. az adakozást, inségben lévők segedelmezését, a' mellett szokszormenydörög, reszkettet, 's az engedetlent testi büntetéssel is fenyegeti, ezért bizonyoson fogatosabb, 's kivált a' még kevéssé mivel érzeményes ember keblét nagyobb erővel hatja-meg. (152.)

Az Izlam két sarkalatos hitágazatjából és négy jóságos, cselekedetéből következik az élet utánni bódog vagy bódogtalan állapot, mikor a' kegyesre mennyei örömök, az istentelenre pokolbéli kínok várakoznak. Az Alkorán a' lélek halhatatlanságát tisztán, világosan tanítja, 's Mohammed az emberi kebelbe a' természettől méjjen benyomott köz érzésen, magosabb sejdítésen épülő igazságot, hogy lételünk a' sir homályaiban nem ényészik-el, válása egyik főbb czikkellyévé tette, de valamint egyebekben nemzete és időköra előitéleteinek hódolt, honnya szükségét tekintette,

(152.) Oelsner 44—47. —

úgy a' paradicsom és pokol leírásában is képzeteket legtöbbször a' testiségtől, az érzeményes természettől költsönözött, 's a' mitől egy Arabs az életben legtöbbet szenvedett, vagy a' minek leginkább hijjával vólt, a' mire tehát vágyott, vagy a' miben heves véralkatjánál fogva földi bódogságát helyhezette, azt, a' szerént mint jól vagy gonoszul folytatott élete által érdemli, a' más világon felfogja találni.

Az Isten az életnek határt szabott, mely után az emberek hozzá visszatérnek, (153.) 's a' halált feltámadás követi. E' nagy napon a' föld özveroskad, a' trombita fúvásra a' holtak felserkennek, 's számadásra előállítatva, három osztályokra külön választatnak, jobb és balkéz felől valókra, 's a' jóságban mindeket felyülmúlokra, mikor az Ur maga fényességében megjelenik, a' proféták és mátyrok bizonyosságra felszóllítatnak, 's az ítélet mindenekre egyaránt kimondatik. (154.) A' cselekedetek akkor átaljában egy igazságos mérő fontha tétettetnek, 's azok, kiknek kegyességgel, jó tettekkel nehéz serpenyőjök lenyomódik, bódogok lesznek, ellenben a' kiknek mérőjök könnyűnek, hijjánosnak találtat-

(153.) Alkor. VI. 59. —

(154.) Alkor. III. 109. VI. 35. XXIII. 15. 16. XXXII. 12. XXXIX. 67—70. XLV. 15. L. 19. LVI. 49—52. LXXVIII. 16. 17. —

nék; az olyanok lelkeket elvesztik, (155.) szóval, „minden mérték szerént részesül a' paradicsomban, vagy gyeheennában“ (156.) „mindennek a' szerént leszsz jutalma, a' mint cselekedett“ (157) és „minden ember, a' mint kereste, úgy veszen részt a' jutalomban vagy büntetésben.“ (158.) Az ítélet végrehajtását semmi sem gátolhatja, arra nézve semmi elégtétel, visszafizetés el nem fogadtatik, minden közbejárás haszontalan, a' léleknek semmi váltsága nem leszsz, egyedül az Isten irgalma lehet segítségül, (159.) kitől a' megtérő, bűnöket megbánó, jóbbulni akaró vétkesek bocsánatot és engedelmet fognak nyerni. (160.) Az ítélet a' gonoszokra büntetést mond, az igazakat megjutalmazza. Mindennek előbb különbség nélkül keresztül kell menni a' *Szorat* nevű hídon, mely a' pokol felett annak közepén áll, a' kardnál élesebb, a' hajszálnál vékonyabb, 's az istentelenek arról a' gyeheenna tűzébe hullanak, a' jók és virtust követők ellenben bátran vigan lépdelnek rajta, 's az öröm lakhelyébe jutnak. (161.)

(155.) Alkor. VII. 6—9. XXIII. 102—105. CI. 5. 6.

(156.) Alkor. XLVI. 19. —

(157.) Alkor. VI. 102. XLV. 14. —

(158.) Alkor. LII. 21. —

(159.) Alkor. II. 48. 124. 255. VI. 69. XI. 106. XX. 107. XLIV. 40. 41. —

(160.) Alkor. III. 135. 136. —

(161.) L. Marracci Prodr. ad refut. Alcor. Pars III. 91. Mills. 221. Gibbon Tome X. 80. —

A' hét szakaszra osztott pokol (162.) leírása borzasztó, a' setétség ezen házában örökös tűz ég, 's a' hitetlenek, törvényt általhágók, hamisan cselekvők, kik az életet nagyon szerették, vagy tiltott gyönyörűségekbe merültek, a' gyehennába vettetnek, körül fogja őket a lángokkal kevert füst, sorsok keserves, szenvedések és gyötrelmes büntetések soha el nem múl. Eledelek mérges gyümölcs, fekély, és genyetség, italok forró bűdös víz, „olyan mint az olvasztott réz“ szemekre álmom soha sem jő, nyakokon terhes láncz zörög, horgos vas buzogányokkal ostromoztatnak, valahányszor a' tűzből ki akarnak menni, oda viszsztatztatnak (163.) 's állapotjuk annál fájdalmasabb, kínosabb, mert bizonytalan függésben, se nem élnek, se nem halnak. (164.) Mindenek felett terhes büntetése és sujtoltatása leszsz a' hitetleneknek, az Isten és követje aránt engedetleneknek, (165.) 's a' vallásától elforduló-

(162.) Alkor. XV. 43. —

(163.) Az Alkoránnak poklot illető főbb helyei: II. 39. 81. III. 85.—87. IV. 92. 167. VI. 70. IX. 70. XI. 107—108. XIII. 7. XIV. 27—28. XVII. 18. XXI. 100. XXII. 21. 22. XXIII. 105. XXXII. 15. XXXVII. 63—69. XXXVIII. 56—60. XLIII. 72. 73. 75. XLIV. 42—48. LVI. 43—48. 53—58. LIX. 30—37. LXXXVIII. 26—27. LXXXVIII. 2—7. — L. még Gibbon Tome X. 76—80. Mills 220. —

(164.) Alkor. LXXXVII. 12. 13. —

(165.) Alkor. IV. 13. VII. 37. IX. 65. XXXV. 36. 37.

nak cselekedetei, mind e' jelen, mind a' jövő életbe hijában valók. (166.)

Másfelől az Isten megjutalmazza azokat, kik hittek, és jót cselekedtek igazsággal, (167.) bevezeti őket a' gyönyörűség kertjébe, (168.) nékik adja örökségül a' paradicsomot; „melynek szélessége az ég és föld kiterjedésével egyenlő,, (169.) hol le nem irható jólétel, minden érzéseket elcsábító, minden vágyást és testi kívánságokat kielégítő végnélküli öröm részessivé lesznek. (170.) De nem

(166.) Alkor. II. 217. —

(167.) Alkor. X. 5. — „A' kik hisznek, jót cselekesznek, és Urokhhoz bizodalommal megtérnek, a' paradicsom részesei lesznek örökre.“ XI. 24. —

(168.) Alkor. XXII. 14. —

(169.) Alkor. III. 133. —

(170.) Mennyire tudott Mohammed a' heves természetű, képzelődéstől vezetett Arabsok indulatának hízkelkedni, a' tőle ígért paradicsom leírása e' léggé bizonyítja. „Nyolczvan ezer rabszolgák várakoznak az idvesség és boldogság honnyában a' Mozlém parancsolatjára — temérdek kincs és vagyon leszsz sajátjává. Lakása a' gyönyörűség kertjeiben van, hol örökös tavasz leng, zöldellő hives árnyéku élőfák hozzá lehajló válogatott drága gyümölcsökkel kedveskednek, — sem a' nappal tikkasztó hűvségétől, sem az éj nedves hidegétől nem szenved, csörgedező patakok, melyeknek habjai ámbra, gyémánt és smaragd arkokban hömpölyögnek, édes szunyadásra kecségtetik, másfelől rubint és jácintkő pompás mulatóházak várják készen az érzések mindennemű éldellései olfogatására. Az élőfák susogási, angyalok énekei, 's az Örökkévaló thronussa körül zengő aeoli hangok fület bájmu'sikával töltik el. Az Isten szolgálja arany és selyem köntösben öltözve, pompás szőnyegen ül virágok közt, egy in-

csak durva, és állatilag ingerlő gyönyörűségekkel kecsegtette a' proféta maga híveit, nemesebb ösztönnel is buzdította őket a' virtusra, a' földieken felyül kívánta emelni, 's azért ígérte, hogy az igazak, kegyesek az Is-
tenben fognak gyönyörködni, (171.) a' jóságban mindeneket felyülmúlók hozzá legközelebb lesznek, (172.) 's az olyanoknak „jutal-

tására arany tálakban a' legdrágább eledeleket viszik elfibe, 's vendégségét végezve a' bevett ételt mint jó illatot kilehelli, még kellemetesebbet szívni-bé. Háromszáz szép ifjak „mint meg annyi elszórt gyöngyök“ kristály poharakban nyujtják néki a' legfainabb bort, a' halhatatlanság italát, mely vidámit részegítés nélkül. Hetvenkét fekete szemű, hosszú- fejr, tökéletes szüz leányok — *Hurik* — frissek mint a' reggeli harmat, tiszták és fényesek mint a' nap délben, gyöngyház barlangjokban várnak intésére, 's egyedül csak rá vetik szemeket. Senkinek, sem embernek, sem angyalnak nem szabad, rajta kívül, hozzájuk közelitni, gyönyörűségének egy pillantatja ezer esztendőre terjed, 's ereje mindannyiszor százszoros nevededést kap.“ — Csakugyan későbbi Mozlém tudósok a' proféta éreményes paradicsomát allegorikai értelemben vették, vagy a' magosabb és nemesebb örömeik előkézületének tartották. — *L. Oelsner.* 53—55. — Az Alkorán főbb helyei a' paradicsomról a' következők: II. 25. 82. III. 136, 198. IV. 12. 121. X. 10. XI. 109. XVIII. 32. XXIII. 1—11. XXXII. 20. XXXVIII 51—56. XLIII. 67—70. XLIV. 50—53. XLVII. 16. LII. 17—20. LV. 45—78. LVI. 13—26. LXXVI. 13—23. LXXVII. 41—44. LXXVIII. 30—35. LXXXVIII. 8—16. — *Gibbon* Tome X. 81. 82. — *Mills.* 221. 222. —

(171.) Alkor. V. 128. LVIII. 22. XCVIII. 8. —

(172.) Alkor. LVI. 12. 13. —

mul a' legjobb adatik, és pótolékul az *Isten színe szemlélése*." (173.)

Erős alapja volt az Izlamnak végre, annak terjedését, gyarapodását nagy mértékben segítette, a' hitetlenek ellen viaskodásra, tehát vallásért hadakozásra köteleztetésnek az isteni változhatatlan végzéssel (174.) szorosan összefüggésc. A' praedestinatio hitágazatja ugyan az emberi szabad munkásságot sok részben korlátolja, annak gátot vét, 's kivált egy elpuhult időkorban még kártékonyabb befolyása van, a' lelket inkább a' föld porába szegzi, de egy új élethez kezdő, lelkesedésre buzdult, meggyőződéséért fegyverbe öltözött népet ellene-állhatatlan erővel, bátorsággal ruházfel. Az első Mozlémok kikez szent tartozás, vallásos felhevülés hívott a' harc-mezejére, tántorithatatlan bizodalommal állottak szembe ellenségeikkel, sem a' félelem, sem a' reménység elvonó, vagy indító-ok, ijesztő vagy kacsagtető rájak nézve nem lehetett, a' legnagyobb veszedelem közepette is védpai'sok vólt annak tudása, hogy életek nem a' történettől függ, de „az Isten meghatározta az elkerülhetetlen sorsot“ (175.) „és nem embertől függ

(173.) Alkor. X. 27. —

(174.) „Istennek meghatározott akaratja, — nem fogsz találni változást rendszabásaiban.“ Alkor. XLVIII. 23. —

(175.) Alkor. XVII. 99. — VI. 2. —

hogy meghaljon, hanem egyedül az Isten intésétől;“ (176.) ötet hajlékában, vagy ágyában éppen úgy meglepheti végórája, mint az ellenség sűrű nyilazása közt, (177.) ha pedig napokat engedett néki a' Mindenható akaratja, úgy ezer haláltól körülvéve sértetlenül marad, és tőlle segítettve győzhetetlen. (178.) A' Mózlémot tehát rá mért fatuma nem rettentí, buzgóságát nem lankasztja, mert az nem egyéb mint a' mindenek feje felett függő, múlhatatlanul békövetkező, és az emberi munkásságnak határt szabó közönséges törvény. (179.) 'S ha semmi meg nem mentheti ötet a' haláltól, 's azt, a' mi fölöle rendelve van, ki nem kerülheti, hogy a' csatamezőn fizesse-le a' természet nagy adóját, arra törekedni legfőbb ösztöne van, mert a' paraditsom le nem írható bájló szépségével, minden örömeivel azon hívő sajátja, ki a' vallásért harczolva győz, vagy elesik, a' ki tehát ezen az úton örökkétartó boldogságot nyer. Lehet é ilyen jutalom várás mellett ingadozni, kétségeskedni? Van é ok irtózni bármely fájdalomtól, vagy félni a' végnaptól, midőn Gabriel angyal így serkenti a' viaskodó-

(176.) III. 145. — „Útasítsátok-el önmagatoktól a' halált, ha tehetitek!“ III. 169. —

(177.) Alkor. III. 55. —

(178.) „Ha az Isten segedelme vagyon veletek, nincs a' ki győzedelmeskedjék rajtatok.“ Alkor. III. 161. —

(179.) L. Oelsner. 52. 53. —

kat: „A' kard mennyország kolcsa, — egy az Isten ügyéért kiontott cseppvér, egy fegyverben töltött éjjel, több érdemet ad, mint két hólnapi böjt és imádság. Szerencsés, ki az ütközetben esik-el. (180.) Annak bűnei megbocsáttatnak, sebei az ítéletnapján rubint módra tündöklének, mint a' pé'sma illatoznak, 's elvesztett tagjai angyali és cherubini szárnyakkal pótoltnak.“ (181.) Ha igaz, hogy e' múltékony földi életben az ember inkább munkáságra mint boldogságra van elhíva, ezen czélját, elrendeltetését bizonyosan egy vallás is az Izlamnál tökéletesebben nem eszközli! —

Ezek a' főbb vonásai az Arabsok nagy profétája által hirdetett tudománynak, mely csak hamar a' félsziget határait áthalgva, Ásiát és Afrikát árvíz módjára elborította. A' minden akadályt meggyőző lelkesedés, minden ellentállást földre sújtó hatalom szava által egyszerre világot zaklató lármával emelkedék az fel, és uralkodóvá lett, terjesztésére, megalapítására, a' kénszerítés, rábeszélés, kard és tanítás együtt munkálódtak, 's éppen azért mindjárt eleinte nem csak vallásos, de politikai revolutzio színét is váltotta. Tagadhatatlanul sok

(180.) „Es bár megölettettek az Isten útján, és meghaltok, valóban jobb az Istennél való kedvezés és irgalom a' jövőendő életben, mint a' mit e' világon össze gyűjtenek.“ Alkor. III. 158. 159. 170. —

(181.) Oelsner 56. —

volt abban czélarányos, Arábia éghajlatjához, szükségeihez alkalmaztatott, valamint átaljában az azt czimerező napkeleti szellem a déli nemzetek gondolkozásában, hevesebb érzéseiben visszshangra talált, nem kevésbé a valóságosság ébresztésére, gyarapítására, 's így a szív nemesítésére bizonyos tekintethen befolyt, azt előmozdította, midőn több jó cselekedetre a hívöket nem csak inti, de szorosán kötelezi; de másfelől az egésznek iránya olyan, mely a tiszta erkölcsiség ideájával ellenkezik, az akarat önelhatározó munkásságát korlátozza, megszorítja, az embert a föld porába nyomja. A változhatatlan isteni végzés képzete ugyan az Izlam követőit megedzi, vitézségre tüzei, huzditja, de a józanokosságot bilincseli, a lélek szabadságon épülő méltóságát lealatonítja, azt egy felsőbb hatalom vak eszközévé teszi. A Korán ígéretei a testiségnek erősen hízkelkednek, a virtusnak a törvény ismeretéből és önmaga belső becsének érzéséből folyó, minden jutalom váráson felyül emelkedett cselekvését, az önmegtagadás áldozatjára készségét lehetetlenné teszik, midőn a szép nemnek a proféta által megvetéssel illetése, alsóbb rangba tétele, (82.) valamint a megenge-

(182.) Mohammed ugyan a jó és virtuos asszonyokat paradicsomából nem rekeszti ki, sőt az Isten jutalmáról biztosítja, mint ezt az Alkorán több helyeken állítja, p. o. XXIV. 27. XXXIII. 34. LVII.

dett sok feleségűség, (183.) az egyformaságon épülő házi élet tisztaságával, boldogságával össze nem férhet, az onnan folyó virtusok, nemesebb érzések kifejlődését gátolja, a' sok édes örömökkal gazdag gyengéded családi viszonyok erejét, befolyását gyengíti, a' mellett az egész polgári társaságra nézve rongáló kártékony következtetéseket húz maga után, mert természetesen házi szolgaságöt szül, a' mi az önkényes országlás, határtalan despotismus előképe, és legerősebb gyámola. E' természet elleni helyhezet a' feleséggé rendelt aszszonyt rabszolgálóvá alatsonítja, a' férjet és atyát uralkodóvá teszi, ki hozzá tartozóival tetszése szerént és korlátlan akarattal bántva, a' felsőbb despotai hatalomnak, erőszaknak magát könnyen alá-adja, az előtt meghajlik, mert a' vakon parancsoló csak vakon tud engedelmeskedni, 's innen az a' jelenés a' historiában, hogy soha sem vólt — 's bátran erősíthetjük, nem is lehet — egy nép is, mely valódi haza szeretetet ismerne, és az emberi jussokat tisztelő szabad

12. 17. de azért a' férjfiaknak elsőséget ad „mivel az Isten őket felsőbbeknek rendelte“ a' mellett a' rossz erkölcsű makacs fejérmépeknek veréssel megfenyítését parancsolja. IV. 33. —

(183.) Az Izlam négy feleség vételét megengedi. 1. Alkorán, IV. 3. ellenben a' szolgáloknak ágyasok gyanánt tartását szabaddá teszi — IV. 22. XXIII. 6. midőn a' házasságtörést testi büntetéssel is tilalmazza. XXIV. 2. —

alkotmányos igazgatással bírna, mihelyt házi életébe a polygamia belé vólt szöve. — Az Izlam azért bár sok haznot csinált is a bálványimádás kiirtásával, 's az egy igaz Isten képzetének, 's ezen épülő tiszteletének megalapításával, még is világra kiható közönséges valóság nem lehet, mert sok földi salak van benne, 's józanokossággal ellenkező ragasztékjai az embert az erkölcsiség legfőbb polczára emelkedésében visszatartóztatják, az éggel rokonságát kivívni nem engedik. Annak szerzője, minden érdeme mellett, a' mit tőle megtagadni nem lehet, midőn részekre szakadt népét egy érzésben indulatban egyesítve, lángbuzgóságra, közlélekre gyúlasztotta, homályban lappangó hazájára fényt ficsőséget sugárzott, munkáját még is nagy részint, helyhez, nemzethez és változó környülállásokhoz kötötte, 's átaljában nem igen látszik, hogy tekintete, gondolatja Arábia körén és határain túl meszszebb kihatott vólna. —

Egyébaránt az említett vallásra nagy befolyással vólt annak sebesen és hirtelenül elterjedése. A' más hitsorsosok az Izlamra térések után is elébbi vélekedésekből sokat megtartottak, azokat a' Korán tanításaival egyeztetni próbálták, 's így természetesen más-nemű és idegen alkotórészek elegyültek-öszve Moham-med állításaival, a' miből kivált a' későbbi, tőle távolabb eső időkben, az igaz és valódi

hittudomány aránt sok versengés támadott. A' Mozlémok közt is feltaláljuk azért azon jelenést, a' mint a' szent könyvel, tehát írott törvénnyel bíró vallások históriája átaljában mutat, hogy ezeknek követői a' magyarázásbéli különbözéért ellenkező értelmekre, majd egymással mérgesen vetélkedő felekezetekre oszlanak. Így hasonlának-meg az Izlamot hívők, 's vallásos mint politikai tekintetben külön-vált két fő pártot formáltak, melyek a' *Szonniták*, és *Shiiták* (184.) neve alatt ismeretesek. Az első az Alkoránon kívül az emlegetéseket és szóbeli törvényt magában foglaló Szonnát is valóságos isteni tekintetű szent könyvnek hiszik, midőn az utolsók csak a' Koránt tartják annak, és potlékjaival semmit sem gondolnak. A' Shiiták azonkívül Alit Mohammed vejét mondják egyedül a' proféta igazi helytartójának, és az Izlam főpapjának, mint a' kit ez a' kettős méltóság örökség szerént illetett, éppen azért a' három első kalifák uralkodását törvénytelennek, bitanglásnak állítják, midőn a' Szonniták azoknak elsőséget adva, emlékezeteket Ali felett tisztelik, mert az országlás rendjét mindég a' tökéletesség és szentség na-

(184.) A' *Shiita* nevezetet, — mely annyit teszen mint *elszakadott*, — ellenkezőjik csúfságképpen ragasztották ezen részre; — ők magokat *Adaliyak*-nak — *igazaknak* — hívják. A' Törökök a' Szonniták, a' Persák a' Shiiták felekezetéhez tartoznak. —

gyobb mértéke határozza, az egyházi és világi fők pedig következők kinevezése jussával bírnak. (185.) Valamint az említett két sectája az Izlamnak több szakadásokra ágazott-el, úgy idővel ezeken kívül más felekezetek is támadtak, melyek az isteni természet, tulajdonságok, praedestinatio, az emberi akarat, jó cselekedetek, bűn magyarázása felett egymással ellenkeztek, 's néha aprólékos vitatásokba, nevetséges szörszálhasogatásokba ereszkedtek. (186.) Az ilyen és hasonló esztelenségekkel bibelődés sok drága idejét lopta-el az emberiségnek, mely alatt a' tökéletesedés, világosodás, jóllétel pályáján meszsziire haladhatott volna, midőn nagyobb részint még ma is sötétben tartva, józanokosságának használatától az erőszak és tudatlanság által eltiltva, sorsa az oktalan állatoktól keveset különbözik, 's ezekkel egyaránt a' föld porába szegezve, tunya álomba van merülve! —

(185.) Mohammed után *kalifa* vagy helytartó névvel az egyesített világi és egyházi hatalmot az ipa Abu Bekr vette-át, kit Omar, és Othman váltának-fel, 's Ali nem elébb csak huszonhárom esztendővel a' proféta halála után léphete a' kormányra. — A' kalifák által fundált roppant Arabs birodalom történeteit, 's annak, az emberiségre kiható következtetéseit ezen czikkely *második része* fogja előadni. —

(186.) A' Mozlém felekezetek számát 73-ra teszik. Ezekre nézve lásd *Marracci Prodr. ad refut. Alcor. Pars III. 73—85. Oelsner. 193. Anmerk. 2. 185. Anmerk. 1. Mills. 270. Gibbon Tome X. 147.* — Az újabb időben a' *Wahabiták* sectája kezdett a' félszigeten hatalmas lenni, melyet bár az Egyiptomi helytartó Mehemed-Ali fia az ismeretes Ibrahim baba 1818-b. meggyőzött és letiport, még is tökéletesen el nem nyomhatott.

III.

D' ARC JOHANNA

ORLÉANSI SZÜZ.

— Der zu Mosen auf des Horebs Höhen
Im feur'gen Busch sich flammend niederliesz,
Und ihm befahl vor Pharao zu stehen,
Der einst den frommen Knaben Isai's
Den Hirten, sich zum Streiter ausersehen,
Der stets den Hirten gnädig sich bewies,
Er sprach zu mir aus dieses Baumes Zweigen:
„Geh hin! Du sollst auf Erden für mich zeugen.“

— — — — —
— — — — —
— „Wenn im Kampf die Muthigsten verzagen,
Wenn Frankreichs letztes Schicksal nun sich naht,
Dann wirst du meine Oriflamme tragen,
Und wie die rasche Schnitterin die Saat,
Den stolzen Überwinder niederschlagen;
Umwälzen wirst du seines Glückes Rad,
Errettung bringen Frankreichs Heldensöhnen,
Und Rheims befreyn, und deinen König krönen!“

Schiller. Die Jungfrau von Orleans.
Prolog. 4-ter Auftr.

Jeanne d' Arc, ou Coup d' oeil sur les révolutions de France au tems de Charles VI et de Charles VII, et sur tout de la Pucelle d' Orléans. Par M. *Berriat-Saint-Prix*. — — — A Paris. 1817. 8. Johanna képevel, 's két földabroszszal. — Rövid általnézése ezen idő nevezetes változásainak, és a' hős leány történetének, — világos észszel irt, igen derék tömött munka.

Histoire de Jeanne d' Arc, surnommée la Pucelle d' Orléans, tirée de ses propres déclarations, de cent quarante - quatre dépositions de témoins oculaires, et des manuscrits de la Bibliothèque du Roi et de la Tour de Londres; par M. Le Brun de Charmettes. — Ornée du portrait de Jeanne d' Arc et de sept jolies figures. IV Tomes. A Paris. 1817. — 8. Főmunka az Orléanski Szűzről, mely tárgyat nagy és apróra vett kiterjedésben, rendkívüli szorgalommal, pontossággal írja-le, átaljában eredeti kútfőkből van meritve, 's azért a' szerző helyen helyen kitetsző fogultságát, vastag hitét meg lehet engedni.

Chronique et Procès de la Pucelle d' Orléans, d' après un manuscrit inédit de la Bibliothèque d' Orléans — — publié par J. A. *Buchon*. Paris 1827. 8. Ezen jeles gyűjtemény foglalatja, két azon százbéli, tehát egykorú chronika, Johanna perének folvamatja, több oda tartozó áttákkal, és oklevelekkel. —

Geschichte der Jungfrau von Orleans. Aus altfranzösischen Quellen. — Herausgegeben von *Friedrich Schlegel*. Berlin. 1802. 8. A' Buchon által is kiadott egyik chronika rövidített fordítása. Említést érdemel, mert közli Hume Angol historiájának XX-d. szakaszszát, mely az Orléanski Szűzről szól. —

.....

A' historia meglepő, érdekes, magos jelenései között fő helyet foglal-el, szinte egyedül áll az Orléansi szüz. — Francziaország belső villongások, egyenetlenségek által részekre szaggatva, a' polgári had kíséretében járó csoportos inségektől sujtoltatva, külső ellenségtől elboritva, azon ponton állott hogy idegen járom alá essék, sorsának elhatározása csak egy város megvételeétől függött. — Már veszélybe forgott Orléans, VII Károly utolsó reménye, — annak szinte el nem fordítható áltadásával vetélkedője előtt megnyílik, az út ősi birtoka belsejébe, hogy azt egészen elfoglalja, minden elveszve látszik, midőn egy gyenge szüz, egy földmivelő leánya, mint Istentől küldött szabadító fegyverbe öltözve szét-zúzott letiport honnya védelmére siet, elcsüggedett hazafi társait felemeli, új erőre, bátorságra lelkesíti, 's őket, a' szent zászlót kezében lobogtatva, a' csatába vezérli. Meg-

jelenésével a' kevély ellenség szerencsédjét legottan megfordítja, kezéből a' győzedelmet varás-erővel kifacsarja és hátrálásra kényszeríti, Orléanst az ostrom alól felmentve, királyát Reimsba viszi a' szent kenetet és koronát felvenni, azzal a' meghasonlott nemzet nagy részét kötelessége teljesítésére visszatéríti; 's e' hirtelen és bámulásra méltó nagy változás, egyik ellenkezőből a' másikba általmennetel, kevés hetek alatt történik! — De a' sors bizonytalanságát, szerencse mulékonyságát, emberekkel játszását néki is éppen oly hamar tapasztalni kellett. Bár azt, mire elhivattatását érzé, végrehajtotta, a' viadalt bátor lélekkel folytatni nem szűnik, azonban barátjaitól elhagyva, fogságba esik, mint bűnös törvényszék elibe állittatik, Francziák, vérei, a' töle megtartott ország gyermekei, dühös indulattal mondják-ki rá, mint boszorkányra, az ítéletet, 's a' tiszta ártatlan szüz lángok közt végzi életét, a' király példátlan meg nem fogható hálátlansággal semmit sem mozdúl, jöltévőjét, kinek köszönhette thronussát, megszabadítani. Mind a' mellett a' hős leánytól elkezdett nagy munka kívánt czélt ér, Francziaország belső háborgása, versengése lecsendesedik, a' szélyel-vált megoszlott rokon érzések egyesülnek, — a' honny fiai egymásnak újra testvéri kezeket nyújtanak, és sok drága vérrel öntözött földjokről az ellenséget hivo-

rik. Majd az igazságtalanul feláldozott szűs emlékezete felserken, 's eleven óhajlás tárgya leszsz — az anyaszentegyház feje, melynek szolgálói ötöt vesztő-helyre küldötték, ártatlanságát bizonyítja, hirdeti; gyilkosságait a' végzések büntető keze láthatólag utól éri, 's az életében üldözöttnek holtá után oszlopokat emelnek, innepeketszentelnek. Figyelemre méltó azért egy ilyen, fényt és árnyékot, menyet és poklot öszve-kapcsoló, romános viszontagságú történet! — A' nagy dráma világosabban értésére fog szolgálni, annak az Anglia és Franciaország közötti hárszas, megátalkodott tusakodás eredetével folyamatjával öszvefüggőleg elbeszélése. —

Nagy Károly halála után, kivált a' 9-d. század közepétől fogva a' szélyel-vált, belső villongásoktól rongált Franciaországot, gyakran dúlták, égették pusztították az északi Európából leszállott vad Normannok, míg nem III. vagy együgyü Károly a' temérdek inség megszüntetéséért a' Széquána és Ligeris között fekvő Neustria nagyobb részét nekik általengedte, azon feltétellel, hogy vezérek Rollo, a' leányát feleségül vévén, népével együtt a' keresztyén hitre térjen. A' mondott tartomány ekkor Normandia nevet kapot, 's Rollo vagy a' mint keresztsége után hívták, Robert

maradéki azt a Francia királyok felsősége alatt sokáig birták. E hatalmas vasallusoknak gyakori öszveütközések vólt a királyokkal, a' mi mérges nagy következésü vetélkedéssé változott, minekutánna Normandia vitéz hercege Wilhelm — Wilhelmus Conquaestor — Angliába által ment, 's azt a' Hastingsi ütközet által octob. 14-k. 1066-b. meghódolván, azon ország királlya lett. — Következői nem sok idő múlva a' mondott herczegségen kívül a' Francia földön más szép birtokokhoz is jutottak. I. Wilhelm legkissebbik fíjának I. Henriknek leánya Mathilde férjhez ment Anjoui gróf Plantagenet Gottfriedhoz, 's ezen házassággal Anjou, Touraine, Maine tartományok az Angol királyi házra szállának. Mathilde fíja II. Henrik — kinek 1154-ő. thronusra lépésével kezdődik a' Plantagenet ház országlása — feleségül vette Aquitánia vagy Guienne, Poitou, valamint több ezekhez tartozó Francia megyék örökössét, 's így koronáját illető feudumok czíme alatt Franciaország nagyobb részét bírta, mint annak királlya. Ebből a' két szomszéd nemzet között több és gyakoribb versengések, surlódások következtek, az a' nem természetes állás, hogy egyik koronás fő a' másiknak vasalussa légyen, az ellenkezést felköltötte, a' féltékeny indulat kitörését előmozdította, valamint szinte négy századon keresztül tartó, a' gyűlölséget

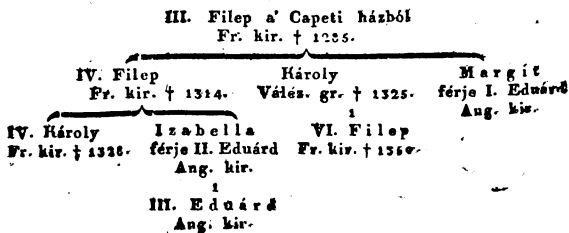
szüntelen éltető, mind a két országra néző gyászos hadakat szült, mellyeket bizonytalan, nem sok ideig tartó békességek, inkább fegyverszünések szakasztottak-félben, csak azért, hogy annál dühösebben megújuljanak. A' 13-d. század elején Angol országtalan Jánostól II. Filep - August Francia király az országában lévő Angol korona birtokok szebb és nagyobb részét, név szerént Normandia, Anjou, Poitou, Maine és Touraine tartományokat elfoglalta, úgy hogy az Angol királyi háznak a' Francia földön Guiennen kívül semmi más birtoka nem maradt. VIII. Lajos Francia király ennek is egy darabját meghódolta, de fia és következője IX v. szent Lajos III. Henrik Angol királynak, az Abbevilleben 1259-b. kötött egyezésnél fogva, Guiennet nagyobb részint visszaadja, ez ellenben a' II. Filep - August által Francia országhoz vissza csatolt tartományokról lemondott, mint Guienne hercege a' pairek közt helyet foglalt, és a' hódolási hitet személyesen letette. A' III. Henrik után következő I. Eduárd és Francia IV-d. vagy szép Filep idejekben a' Francia tengeri erőnek gyarapodása az Angolok irigységét felköltvén, ez a' két státus szerencsétlen viszálykodásának újjabb táplálékul szolgált, s az ebből eredett változó szerencsével folyt háború 1303-b. kötött békességgel végződött, mely a' dolgokat a' had előtti lábra vissza-

tette. Több fegyverszünések előzték-meg ezen békét, azok közt az egyikben 1298-b. a' két királyi házat szorosabban öszvekapcsoló ket-tős házasság iránt lett' egyezés, mi szerént szép Filep hugát Margitot, I. Édnuárd vette-el, másfelől ezen Angol királynak első hitvesé-től született hasonló nevű fija a' mondott Fi-lep leányával Izabellával költ-egybe. — Sze-rencsétlen szövetség! melyből igen gyászos romlással, veszéllyel tele háborúk fejlődtek! (1)

IV. Filep három fíjainak rövid ideig tar-tó országglása után a' legkisebbik IV. Károly 1328-b. történt halálával a' Capeti ház idősebb ága elenyészvén, a' korona VI. Filepre, III. Fi-lepnek második fíjától Valéziai gróf Károly-tól született unokájára szállott, (2.) a' Saliu-

(1.) A' Normann és Plantageneti házbéli Angol királyok és Francziák közötti vetélkedésre és ha-dakra nézve, I. *Le Brun de Charmettes Histoire de Jeanne d' Arc.* Tome I. 6 — 21. —

(2.) A' Valéziai háznak thronusra jutását, az An-gol Királyoknak a' Francia koronához formált jus-sát világositja az itt következő genealogiai tábla:

si törvény (3.) erejénél fogva III. Eduárd Angol király ugyan, annya Izabella jussán, ki IV. Károlynak testvére volt, kívánta a' Francia thronust, de az ország rendei ötet ezen kérésével elútasították. Felszólíttatva csak hamar VI. Fileptől, hogy Guienne birtokáért, a' hívség esküjével hódolna, elébb vonogatódzott, mert a' mint monda, egy király nem alázhatja-meg magát egy gróf fia előtt — de nem lévén hadhoz készülve, bár közönséges kifejezésekben, a' kívánt hitet letette. —

Nyolcz esztendő múlva 1336-b. levetette III. Eduárd az álorczát, 's felvette a' Francia ország királya czimét, mivel azon korona törvényesen ötet illetné. Egy herczeg a' Francia királyi házból Artéziai Robert, ki ezen grófsághoz just formált, de azt meg nem nyer-

(3.) A' közép-időben nevezetes Saliusi törvény — *lex Salica* — mellyel különösebben a' Francusok éltek, igen régi, 's a' Francia monarchia bölcsőjéig felnyúlik, mert a' mint állítják az azt magában foglaló Codex őszveszedése még Chlodvig előtt történt, ki 481-b. kezdett uralkodni. Nevét az említett Francusok Saliusi ágától vette. Annak egyik czikkellve szerint a' Saliusi magános fekvő jók csak fiaikat illettek, leányokra nem szállhattak; majd az írott törvéynél sokszor erősebb szokás a' mondott rendszabást a' koronára is kiterjeszté, 's bizonyos hogy a' Francia thronuson, a' királyság kezdetétől fogva, aszszony soha sem ült. A' Capeti ház kihalásával azt III. Eduárd ellen forma szerint alkalmaztatták, 's azolta rendíthetetlen országos alaptörvényne ez a' Francia nemzetnek, mely 1830-b. a' Juliusi revolútsziokor is innepélyesen megerősített.

hette, és hazájából elűldöztetvén Angliában talált menedéket, III. Eduárdot hadra ingerlé, ki az uralkodójok ellen feltámadott Flandrusokban kész szövetségesekre is talált. Így a két nemzet között újra fegyverre került a dolog, de a háború folyamata a Francziákra nézve igen szerencsétlen volt. A Sluisi tengeri ütközetben jun. 23k. 1340b. a 120 nagy hajóból álló, 40,000 emberrel megrakott Franczia flotta felét az Angolok össze-rontották, kik majd több, mindég rövid ideig tartó fegyverszünések után, a szárazon is igen fényes győzedelmet nyertek. III. Eduárd nem sok néppel, de a mellyet hasonló nevű vitéz fija, a híres *fekete herczeg* (4.) vezérlett, Normandiában kiszállván, pusztitva, rabolva szinte Párisig nyomult-elő, majd a számosabb Franczia sereg elől kéntelen volt visszavonulni, a Picardiában Crecy mellett magát bésánczolta, mely jó állásban aug. 26k. 1346b. a nagyobb erejében bizó ellenség ötet gondatlanul, minden számítás nélkül megtámadá, de tökéletes megverettetést szenvedett. A Francziák sokat veszítettek, az őket segítő Csehországi király János, ki vak léteire is vitézül forgatta magát,

(4.) Eduárd Walesi herczeg, III. Eduárd nagyobbik fija, egy volt ezen század legderékabb bajnokjai között. Fegyveres öltözetének színéről kapta a *fekete herczeg* nevet. Még atya előtt jun. 8k. 1376b. meghalt. —

• VI Filep testvére Alençon herczeg Károly, Flandria grófja I Lajos, sok más főrangú urak, nemesek ez ütkezetben elestek, 's általában mint egy 50,000 ember maradt részekről a' csatapiaczon. Ezen csapást követte Calais várossának hosszas ostrom után 1347b. III Eduárd által megvétele, ki annak lakosait elkergette, 's helyekbe Angolokat telepített. Egy irtózatoss pestis, a' *fekete haldl* — mely ez időtájban 1347től 1350ig csak nem egész Európán keresztül menve, igen nagy pusztítást vitt-végbe, 's a' föld ezen része népességének szinte negyedét megemésztette, a' háború inségeihez csatolá magát, a' különben is éhségtől pénz-szűkétől, terhes adóktól eléggő rongált Francziaországot terhesebben sújtolni.

VI Filep 1350b. meghalván, fia János lépett helyébe, egy önkényes kegyetlen uralkodó, ki alatt a' nép szenvedése, nyomorúsága sokkal feljebb hágott. A' fekete herczeg 1355b. Guienneből pusztítólag béütyén a' Franczia földre, János ellene ment, 's nem messze Poitiers várossától Maupertuis mellett a' mondott esztendő augustussa 19k. a' két tábor öszvetalálkozott. Az Angol herczeg, kinek serge sokkal kevesebb számból állott, egy szoros útnál magának erős állást választott, 's kívánt volna alkudozni, de János ötször nagyobb erejében bízván, a' győzedelmet kezében tartá, 's azért semmi egyezésről hallani

nem akart. Az Angolok a' kéntelenségből virstust csináltak, a' vigyázatlanúl rájuk rohanó Francziákat öszvezavarva szélyelverik, 's így rajtok teljes diadalmat nyertek. Nagy volt a' meggyőzettek vesztese, sok előkellők, nemesek hullottak-el; a' király legkissebbik fiával, a' még csak tizenhat esztendő's Fileppel (5.) együtt fogságba esett, és elébb Bordeauxba, onnan Londonba vitetett. —

A' király szerencsétlen esete az országban igen nagy felfordulást okozott. Nagyobbik fija Károly az igazgatást ugyan átalvete, de a' királyi hatalmat szorosan korlátozni, sőt letiporni kívánó rendekkel, majd a' Párisiak zendülésével sokat küszködött, míg másfelől a' nemesség erőszakos nyomó bánása miatt elkeseredett parasztoknak mindennemű kicsapongásokkal bélyeges feltámadása az inséges zürzavart nevelte. A' király fogságát megunván, egy az országára nézve nagyon káros kötésre lépett 1359b. mi szerint a' II Filep-August által elfoglalt Normandiát 's többi megyéket az Angol királynak visszaadta, és négy millio tallér fizetésére kötelezte magát. De a' Franczia regens által öszvehívott rendek, e' káros és gyalázatos feltételeket

(5.) Igen vitézül és kitünő bátorsággal viselő magát az ifju herczeg exen ütközetben, 's azért kapta a' merész — *le hardi* — mellék-nevet, a' ma alatt a' historiában ismeretes. —

visszavetették, 's III Eduárd 100,000 emberrel újra Franciaországba termett, azt maga hatalma alá hajtani. A' regens nem akarván a' monarchia sorsát egy titkózet koczkájára kitenni, időhaladékban keresett menedéket, az erősségeket jó karba helyeztette, 's kénytelen volt elnézni míg az Angol király az országot pusztította, a' föld népét sanyargatta, 's rajta nagy hadiadót csikart-fel. — Azonban fáradtság, betegségek az Angolok sergét is gyengítvén, apasztván 1360b. máj. 8k. Bretignyben a' két hadakozó fél közt megkészült a' béke, mi szerént Guienne és Poitou az Angol király teljes birtokában maradtak, és Jánosnak azokon semmi felsőségi hatalma nem leszsz, ellenben III Eduárd is a' Francia koronához úgy Normandia, Maine, Touraine, és Anjou tartományokhoz formált jussáról lemondott, a' Francia királynak váltságul három millio tallért kellett fizetni, és kezesekeket állíni. — Ez a' kötés azon esztendő octobere 24k. Calaisban mint két részről megerősítettett, mikor a' költsönös lemondásokat illető 12k. cikkely elmellőzteték, a' miből természetesen új versengés és had eredett. —

Ha ezen békesség által János országának szép darabjától esett-el, úgy csak hamar egy más tétével annak romlását, ereje hanyatlását, minden vad indulatokat felzaklató meghasonlását előrekészítette. Ez az új Burgun-

diai herczegség alapítása volt. Kihalván t. i. 1361b. a' királyi familia azon mellékága, mely a' tizenegyedik század közepétől fogva Burgundiát mint a' korona feudumát bírta, — (6.) János ezen rá visszaszállott szép tartományt 1363b. országától újra elszakasztá, azt különösen szeretett legkisebbik fijának merész Filepnek adta, ki ezen néven II. a' Burgundiai hercegek sorában, 's házassága által majd egy igen nagy kiterjedésű birtok ura, és hatalmas fejedelem lett. (7.) Szerencsétlen lépés, mely nem csak a' hazát veszélybe dönté, de magára a' királyi házra nézve is igen gyászos következményeket húzott maga után! — János azonban, vagy azért, a' mint némelyek erősitik, hogy az Angolokkal kötött békesség biztosításért adott kezeseknek, azok között fijának Anjoui herczeg Lajosnak elillantásáért magát mentse, vagy mások szerint a' váltság summának le nem fizethetéseért visszament Angliába, hol véletlenül april. 8k. 1364b. megholt.

(6.) I. Robert Francia király, hasonló nevű kisebbik fijának adta 1031 táján Burgundiát, mint külön birtokot, kinek maradéki között az utolsó herczeg I. Filep fia maradék nélkül holt-meg 1361b.

(7.) II. Filep feleségül vette Margitot, a' fennebbi szám alatt említett I. Filep özvegyét, ki hasonló nevű nagy-annyáról a' Burgundiai grófságnak — *Franche Comté* — és Artéziának, attyáról pedig Flandriai III. Lajosról e' grófságnak is örököse volt, 's így ezen tartományokat a' Burgundiai házba vitte. —

Következője és fia V. vagy bölcs Károly alatt az ország pihenni, annak sebei gyógyulni kezdettek, a' megbomlott rend helyreállott, 's rövid idő alatt a' dolgoknak más ábrázata lett, a' mi Károly igazgatói talentumának, okosságának nagy bizonyására szolgál. Hires fővezére du Guesclin Bertrand, *Francziaország kardja*, a' század egyik hőse, — ki valamint a' nyúgtalan és gonosz indulatú Navarrai királynak rossz Károlynak megzabolázásával, úgy Castiliában táborozásával midőn II vagy Trastamarai Henriket thronusba ülteté, vitézségének szépen kitűnő jeleit adá, — helyreállította nemzete hadi szerencsését, majd az Angoloknak Francziaországon gyakorolt hatalmát megtörte, 's őket honnya földjéről nagy részént kiűzte. A' Bretignyben kötött békének mind a' két rész költsönös lemondását illető pontja teljesítetlen maradván, Francziaország a' fekete herczegnek apanage (8.) gyanánt adott Guiennen, vagy Aquitaniai herczegségen maga felsőségi jussát fenntarthatta. A' mondott Angol korona-örökös pénzügyiája, a' sok költséges táborozások miatt megszorulván, kénytelen volt Guienne lakossira nagy adót vetni, a' mivel köz zúgo-

(8.) *Apanage*, így neveztetik a' fejedelmi házakban a' herczegeknek adott fekvő birtok, vagy pénzbeli jövedelem, hogy abból rangjuk szerint élhessenek. —

lódást okozott. A' békételen nemesség V. Károlyhoz folyamodott sérelmei orvoslásáért, az Angol herczeg a' pairek törvényszéke elibe hivattatik, de mivel meg nem jelent, Francia birtokai, mint hívtelen vasallustól 1369b. elítéltettek, 's Károly azokat tüstént elfoglalá. Igy a' háború a' két státus közt újra kiüt, 's bár 1371b. a' Calaisban kiszállott Angolok pusztitva rabolva szinte a' fővárosig nyomultak, du Guesclin ellenek menyen, több versben meggyőzi 's szélyelveri őket, kik minekutánna tengeri erejek is a' Rochellei partoknál jun. 23k. 1372b. megrongáltatott, hol az azt vezérlő gróf Pembroke nyolczezereð magával fogságba esett, többé magokat fel nem emelhettek, Guienne a' Francziák kezébe esik, valamint Bretagne is, melynek herczege V. vagy Montforti János, mint az Angol király szövetségesse, kéntelen országából szaladni. Midőn III Eduárd 1377b. meghólt, mind azt a' mit a' Francia földön bírt, Calais, Bordeaux, és Bayonne városokon kívül elvesztette, 's a' mi ennél nagyobb csapás vólt, vitéz fíja a' fekete herczeg esztendővel előtte a' sirba szállván, kormányra alkalmatlan gyermek unokája II Richárd lépett a' thronusra, kinek idejében Anglia sok zivatarokkal és belső villongásokkal küszködött. — Valamint e' szerént V. Károly külső táborozása az országra fényt, dicsőséget sugárzott, úgy belső igazgatása an-

nak jóllétét, virágzását előmozdította, midőn a' hazát tépő villongásokat egyenetlenségeket erős kézzel lecsendesíté, a' kincstárt jó karba helybeztette, földmivelés, kereskedés, szorgalom gyarapítására hasznos intézeteket tett, szóval a' mélyen sülyedett nemzetet elébbi méltóságára felemelte, 's mindezekkel kitetsző nagy bizonyosságát adta, hogy egy derék, és elhivattatását ismerő fejedelem, kevés esztendőök alatt is mennyi áldást tud népére árasztani — ha azt valóódlag akarja, ha bóldogltás, nem nyomó, önkényes uralkodás a' célja, 's keblének vágyása. (9.)

Dé V. Károly legjobb korában, midőn még alattvalóji hasznára sokálg munkás lehetett volna véletlenül meghal sept. 16-k. 1330-b. (10.) 's legottan azon inségek, melyektől or-

(9.) A' Váleziai háznak thronusra lépésétől fogva VI. Károlylg a' Francziák és Angolok közt folyt hadakra nézve l. *Le Brun de Charmettes* I. 21 — 29. Különösön V. Károly bölcs országglásáról *Berriat-Saint-Prix*. 1 — 4. —

(10.) V. Károly született 1337 vége felé, t. i. jan. 21-k., tehát 43 esztendőt sem élt egészen. Sokan hihetősön, megütököznek abban, hogy januárius az esztendő vége felé mondatik lenni. Ennek megértésére szükség megjegyezni, hogy az esztendő a' 14-d. és 15-d. században mindég Husvétkor kezdődött, 's így januárius, februárius, néha egész mártzius, sőt még áprilisnek is egy része az ó esztendőben volt, mivel a' mondott innep szüntelen változik, és soba egymásután kétszer ugyan azon egy napra nem esik. Az olvasó azért, e' czikkely folyamatjában az érdeklött környüállásra figyel-

szágát mentté tette, megsokasodva, minden-
nemű borzasztó formákban megjelenve, azt új-
ra elborítják, és a' legszilajabb fejtelenség,
zürzavarok nézőhelyyévé változtatják. Fija és
örökösse VI. Károly még csak 12 esztendő
vált; azért attyának nagyobbik testvére Lajos
Anjoui herczeg, mint regens vette kezéhez az
igazgatást kinek két kisebb testvérei János
Berry, Filep Burgundia hercege, valamint
a' megholt király sógora Bourboni herczeg II.
Lajos, tagjai valának az ideigleni kormánynak.

(11.) VI. Károlyt még 1380-b. megkoronáz-
tatták, mi után az országlás az ő nevében folyt,
(12.) de a' hatalom említett nagy-bátyyai ke-
zében maradt, kik azt magok hasznokra ön-

meztetik, különben némely datum előtte vissza-
nak és az idővel ellenkezőnek tetszenék. Mindjárt
alább következik, hogy VI. Károly ki sept. 16-k.
1380-b. kezdett uralkodni, négy hónappal azután,
a' mondott esztendő január. 15-k. a' Bretagnei her-
czeggel megbékélt. — *L. Berriat-Saint-Prix*. 101.
hol egy tábla is van, mely kimutatja a' 15-d. szá-
zad harmincz első esztendejében Husvét napját,
tehát az esztendő kezdetét. —

(11.) A' Berryi herczeg azon kívül Guienne és
Languedoc provinciák, a' Burgundiai herczeg pe-
dig Picardia és Normandia helytartója valának, te-
hát annál több oldalú befolyást gyakoroltak. —

(12.) VI. Károly sok viszontagsággal teljes or-
száglásának egész idejére nézve l: *Le Brun de Char-*
mettes I. 29 — 87. *Berriat-Saint-Prix*. 4 — 31. Az
utolsó elő-számlálja mind azon hazai 's külföldi
könyveket, melyekből mint kútfőkből lehet merit-
ni a' VI. és VII. Károly alatt történt revolucziók
historiáját. — 102 — 108. l.

kénynek kielégítésére fordítani el nem mûlathaták. — A' Nápolyi koronára vágyó regens herczeg első gondja volt a' kincstár kirablása, a' miből következett fogyatkozás potlásáért kénytelen vala a' népet sanyargatni, új adókkal terhelni. A' nyomás köz békételenséget, valamint Párisban, 's több városokban forma szerénti zendülést okozott, melynek lecsendesítése a' kormányt igazságtalan, kemény, az indulatokat inkább élesítő, azért tekintetének ártalmas intézetekhez nyúlásra eröltette. Az alatt egy a' Francia földre vigyázatlanul benyomult, 's veszélyben forgó Angol sereg az ország zavaros állapotját használta a' Bretagneba szaladásra. — Ennek Angliában tartozkodó herczege VI. Károlyval januar. 15-k. 1380-b. kötött békességnél fogva országát vissza kapta, 's néki a' hódolási hitet letette. —

A' regens ki a' Francia népen felcsikort kincsekkel magának serget gyűjtött, az 1382-d. esztendő elején Oloszországba ment, a' Nápolyi thronust elfoglalni. (13.) Eltávozásával az ország insége semmit sem könnyebbedett. A' mérsékelt indulatú Bourboni herczeg az igazgatás dolgaiba nem sokat avatkozott, de a' más két herczeg annál kártékonyabb befolyást gyakorolt.

(13.) Lajos, kit I. Johanna Nápolyi királyné fivére és örökösévé fogadott, szerencsétlen volt ezen próbatételében, vetélkedőjétől Durazzói Károlytól meggyőzöttetve, szeptemberben 1384-b. meghalt.

Iyást gyakorolt. Burgundiai Filepet, kinék kezében volt igazán a hatalom, egyedül csak a nagyra-vágyás vezérlé, minden lépései háza érdekének előmozdítására, annak fényre tekintete emelésére valának intézve. (14.) Ezen célját, nem Franciaország hasznát tartotta szeme előtt, midőn a grófja ellen felkölt gazdag Flandriának, mely hitvessére nézett, megzabolázásáért, a királyt oda egyszámos sereggel elküldötte, 's a pártosokat a Rosbecqi véres ütközetben meggyőzván, engedelmességre térítette. — A Berryi herczeg ugyan külföldi plánumokkal nem bajlódott, de egész élte léha, esztelen határon túl csapó pazérlásból állott, 's vesztegető indulatjának kielégítéséért a népet kinozta, sanyargatta. (15.) A mellett hazájának még másképpen is nagy kárt okozott. Minden készülétek meg valának téve Anglia ellen, hova 1386-b. sereget akartak által szállítani; a Sluisi kikötőben már összevegyült hajok akármely pillantatban szélnek ereszhették volna vitorlájokat, egyedül a Ber-

(14.) Filep pompa szeretése, fényüzése megtetszik abból, hogy számosabb és tündöklőbb udvart tartott mint maga a király. Az udvarához tartozók laistroma 91 lapot töltött-meg. *Berriat-Saint-Prix* 114. note 22. —

(15.) A mondott herczeg tékozlása miatt sok erőszakra, kegyetlenségre vetemedett, a minek bizonyossága, hogy a kormányra alá adott megyékből egész városok kivándoroltak Spanyolországba. *Berriat-Saint-Prix*. 114. note 25. 'S e temérdek vesztegetés egyik fő tárgya ereklék szerzése volt! *Berr. St. Pr.* note 27. —

ryi herczegre várakoztak, de a' ki vagy aljas feltékenységből, hogy a' táborozás dicsősége VI. Károlyra ne háromoljon, vagy talám Angliától megvásárolva, későre csak september vége felé érkezett-meg, 's azzal az egész próbatétel sükerét elrontotta. A' békövetkezett szélveszek, és az Angolok a' flottát nagy részint öszverontották. —

Könnyű képzelni ilyen kormányzók alatt Francia országnak milyen állapota lehetett, 's még is — ki hihetné ezt? — e' nép nyúzó, csak önhasznát vadászó igazgatás szinte aranyidő volt ahhoz képpest, mely azt felváltotta. VI. Károly novemb. 5-k. 1388-b. az uralkodást általvén, a' herczegek befolyása megszűnt, de helyekbe még kártékonyabb tanácsosok, többet rabló udvariak léptek, kiknek szükségek volt azon kincset szerezni, öszvegyűjteni, a' mit a' herczegeknek csak halmozni kellett, 's a' mondott király, egy könnyen ingerelhető, hirtelen haragú, gyenge, karakter nélküli fejedelem, magát egészen tőlök hagyta vezettetni, valamint örömet rájuk bízta a' státusdolgait, mihelyt nyugtalan és gyönyörűségen kapó indulatit kielégíteni, elfoglalni tudták. (16) Annyira visszaéltek a' tunya király kedvelltjei alatta bitangolt befolyásokkal, hogy egyik

(16.) Így írja-le VI. Károlyt — *Berriat-Saint-Priz*. 8. — Mások ellenben dicsérik ezen király jó szívét, ki egy embert előtte azzal vádlónak hogy felöle

közzülök, korona fővezér Clisson rá vette urát a' Bretagnei herczeg haddal megtámadására, ki a' mondott fő-vezér egy ellenségének maga birtokában menedéket adott. Így személyes bosszú országos ügygyé vált. A' Berryi és Burgundiai herczegek, nem szívellhetvén a' nyereséges hatalomtól eleséseket, a' czélba vett táborozást nyilván kárhóztatták. Arra minden el volt készítve, de egy véletlen 's bizonyoson a' mondott herczegek által koholt történet azt megakasztotta, Bretagne uralkodóját megmentette, 's a' dolgoknak más fordulást adott. Már elindult a' király, midőn az útjában elibe állott kísértet forma rémkép visszatarterésre kényszerité. Ez a' csaló játék, goromba szemfényvesztés, mely arra volt intézve, hogy egy könnyen tévedésbe eső képzeletet megrázzon, Franciaországot nagy veszélybe döntötte, mert akkor mutatkoztak VI. Károly tébolyodásának első jelei, ki az igazgatásra azért alkalmatlanná lett. Soha többé ez a' király eszének 's lelki tehetségeinek ép, teljes használatát vissza nem kapta, 's bár néha voltak is tiszta pillanati, de azok rövid ideig tartottak, 's örülségébe mindig annál irtózatossabban viszszaabukott. (17.) —

rosszul beszéllett, azt felelé: „Lehetetlen, mert én vele jöltettem.“ — „*Cela n' est pas possible, je lui ai fait du bien.*“ *Le Brun de Charmettes* I. 41. —

(17.) A' fenn említett kísérteti történet így volt. A' király 1392-b. augusztusban, kitéve egész reggel

A' király gyámoltalan állapotjában, két nagybáttya újra megragadván a' kormányt, azt magok módjok szerint használták, siettek a' király önigazgatása alatt elvesztett időt kipótolni, 's jövedelmek, hatalmok nevelésére törekedő munkásságokat kettőztették. Nem

a' hevet sütő nap melegének, a' Mansi erdön lovagolt keresztül, midőn a' fák közül hirtelen egy rémitő ábrázolat, szikrázó szemekkel elibe zúdúl, lova kantárát megkapja, 's irtózatosságon ezt ordítja: „Király! ne menny tovább, el vagy árulva.“ Szinte azon pillanatban egy a' király láncáját vivő udvari szolga azt egyik társának sisakjára ejti. E' lármá a' különben is megrémült fejedelmet elbódítja, mint eszeveszett rohanva szalad, kardjával mindenfelé vág, míg az eltörik, 's akkor kísérei megfogván az elkábultat, kötözve viszik Mansba. Zavarodásából magához többé soha sem jött — 's azt egy más véletlen eset csak hamar még rosszabbá tette. Azon esztendő januáriussa végén egy udvari bálban a' király is álorczáson vadembernek öltözve megjelent, 's könnyen gyúladható köntössébe a' láng belé akadván, nagy veszedelembe forgott. Az ebből következett megrázkódás miatt háborodása súlyosodott, orvosolhatatlanná vált. E' siralmas és halálánál gyászosabb állapotban harmincz esztendőt kellett néki tölteni, ugyan annyi idő alatt, 's még tovább is Franciaország mindennemű inségek csapások néző-helye volt, szinte a' végromlás örvényébe bukkott. *Le Brun-de-Charm. I. 35 — 36. Krause Gesch. der wichtigsten Begebenheiten des heut. Europa. IV-t. Bdes IV-te Abth. 434. — Több írók megjegyzése szerint a' fenn említett történetek csak siettették azon betegséget, melynek valódi okát VI. Károly ifjúkori kicsapongásaiban kell keresni. „Ces accidens ne firent que précipiter une maladie dont la source était dans les débauches de la jeunesse de ce pauvre prince.“ Berr. St. Prix. 117. note 39. —*

sok idő múlva részt kívánt a' kormányba venni a' király testvére is, Lajos Orléansi herceg, 's az innen származott versengés Franciaországra újabb inségeket árasztott. A' nevezett herceg némely jeles külső tulajdonokkal bírt, szép formájával kitetszett, magát kedveltetni tudása, nyájassága ékes-szollása megnyerte az őtet méjjebben nem vi'sgálók hajlandóságát — de nemtelen indulatokkal tömött belseje annál eltaszítóbb volt, fény és pompa vadászás, határtalan vesztegetés, ki nem elégíthető pénzcsikorás, a' vallásos szertartások teljesítésében ámitó szenteskedés, mindenek felett a' szerelemben botránkozásig kicsapongás czímerzik karakterét. (18.) Tiltott szövetségben a' királynéval Baváriai Izabellával, — azon század Messalinájával, — nem pirúlt-el testvére ágyát bépiskolni, 's kezet fogott az ország rongálására e' minden aszszonyi gyengéd érzéseket levetkező, hívséget kötelességet kigúnyoló, a' természet szavát keblében megfojtó vad furiával, — kinek nevét négy századok eltelte után is borzadás nélkül említeni nem lehet. —

A' király elmebéli zavarodása után, a' Berryi és Burgundiai hercegek hat esztendeig bírták csak magokra a' kormányt, Orléansi Lajos 1398-tól fogva kezdett abba avatkozni, 's az által a' különben is nép-sanyargató, ha-

(18.) Így írja-le Lajost, *Berr. St. Prix.* 10. —

zát tépő igazgatás több esztendőkön keresztül tökéletes rablás rendszerévé vált. (19.) Az egymással szüntelen ellenkező királyi hercegeknek kormány és hatalom feletti versengések az országot mindenkor keményen megrázta, az indulatokat felzaklatta, a' részrehajlás lelkét elaludni nem engedte. (20.) Majd nyilvánságos szakadás lett: a' Burgundiai és Orléansi részen lévők között szinte fegyverre került a' dolog, 's e' két felekezet játék és báb gyanánt használta a' néha magához tért királyt, kinek szánakozásra méltó helyzete naponként súlyosabbá lett. Mig e' nyomorúlt fejedelem gónoszszívű rokoni vakító fénybe

(19.) Lajos első igazgatási tette egy kényszerített költsönözés, és közönséges adó rovatal volt; azután is a' népre szüntelen több 's újabb terheket rakott. Felcsikort temérdek jövedelme mellett eladósodva, háza költségét, a' nagy urak szokása szerint nem fizette, de mindent hitelre vásárolt. Ágyassa Baváriai Izabella telhetetlen fősvénységét így sem elégíthette-ki. *Berr. St. Prix.* 11. és 118. note 47. 48. —

(20.) Orléansi Lajos fellépése után nagybátyjaival szüntelen ellenkezett, azonban a' villongás köztők 1401-b. kezdett mérgesebben kiütni, de csakugyan azon esztendő vége felé január. 14-k. megbékéltek. Burgundiai Filep 1402 áprilissében eltávozván Párizsból, VI. Károly egy tiszta pillanatjában Lajos magát ország fő helytartójává nevezteté, de a' következő juniushan kezéből a' hatalmat a' Burgundiai herczeg kifacsará. Így folyt ez a' versengés a' királyi familia tagjai között a' haza igen nagy kárával. *Berr. St. Prix.* 11. 12. és 118. note 45. 51. —

gyönyörűségbe merülve, koronája jövedelmeit, 's a' népen felcsikort kincseket pazérolva szór-
ták, ő maga borzasztó, szinte nem hihető el-
hagyatásban sinlődött. Öt hónap is eltölt
a' nélkül hogy lefeküdt, vagy tisztát vett
vólna, — sőt olykor nem csak néki, de még
gyermekeinek sem volt — kenyerek! (21.) —
Franciaország belső inségét tetézte, külső
helyezetének ingadozása, sebeit a' szüntelen
dühösködve újuló Angol háború bégyógyulni
nem engedte. Bár a' király két nagybátya, a'
sokképpen marczonglott nemzet lekötelezésé-
ért, egyszersmind tekintetek megerősítéséért
ezen had lecsendesítését, a' századok hosszú
során keresztül ellenségesen versengő két or-
szág megbékéltetését munkába vették, 's a'
többször próbált ismételt fegyverszünet 1395-b.
28 esztendőre hosszabították, (22.) sőt a' két
státus közötti szövetséget egy házasságkötés-
sel tartóssabbá kívánták tenni, midőn II. Ri-
chárd Angol királynak feleségül adták Iza-

(21.) VI. Károlynak egykor megvallá gyermekei
nevelőasszonya, hogy nékik gyakran sem elede-
lek, sem ruházatjuk nincs. „Velem sem bánnak
jőbban“ azt felelé a' szerencsétlen király. *Le Brun
de-Charm. I. 40. Berr. St. Prix. 12. —*

(22.) Több apró kötések után 1393-b. öt eszten-
dei fegyverszünetre lépett a' két ország, melyet
még bételése előtt márcz. 10-k. 1395-b. megújítot-
tak, úgy hogy 1398 szent Mihály napjától kezdve
1426 szeptembere végéig tartson — de a' mint a' kö-
vetkezés megmutatta, ezen alku is a' pappirosan
maradt. *Berr. St. Prix. 124. note 84.*

bellát VI. Károly leányát, mind a' mellett csak kétes és bizonytalan nyúgalmot eszközölnek, melyet mind két részről történő, 's a' tengerparti vidékeket pusztító béütések gyakran megháborítottak, félbeszakasztottak. (23.)

Burgundiai Filepnek 1404 elején történt halála a' zűrzavart, rendbomlást nevelte. Fija és következője rettenthetetlen János — *Jéan-sans-Peur* - egy döllyfős, kegyetlen, hitszegő, 's kép-mutatásával szíve gonosz indulátit tökéletesen eltakaró herczeg, (24.) atya nyomdokiba lépve, vágyott az igazgatásra, 's e' célját a' könnyen-hívő népnek hízelkedéssel akarta elérni, melynek bálvánnya is lett, midőn egy Lajos által kívánt adónak hathatósan ellene mondott. Majd élte veszélyben forgását tet-tetvén, eltávozik a' fővároshól, maga iránt nagyobb részvételt gerjeszteni, az Orléansi herczeg elleni gyűlölséget ingerelni. De csak hamar fegyveres sereggel visszatér, Lajos bü-nös társával a' királynéval elszalad, 's fegyvert fogni készül; a' gyászos polgári had már a' kitörés pontján áll, azonban a' szélvész lecsen-

(23.) Ilyen rabló béütéseket a' Francia partokra több versben tettek az Angolok, különösen 1402-b. 1403-b. 1404-b. 1406-b. A' Francziák a' költsönt visszaadni az ellenség földjére bécsaptak 1403-b. 1404-b. 1405-b. *Berr. St. Prix.* 125. note 26.

(24.) *Berr. St. Prix.* 13. ki Jánost a' historia év-könyveit hémocskoló legnagyobb gonosztévők köz-zé számlálja. „*Un des plus grands scélérats qui aient souillé les fastes de l'histoire.*” —

desedik, a két vetélkedő inkább megosztotta a hatalmat, mint sem annak bírását kockára tegye. Ez az egység a szerencsétlen ország szenvedéseit nem enyhítette. Az Orléansi herceg annal szabadabban rabolhatott, telhetetlen bűja indulatjának kielégítésében semmi sem korlátozta. Minden szemérmet levetkezve, bár a királynéval vétkesen élése sem volt titok, s elég botrányozást okozott, a Burgundiai herceg feleségét is próbálta elcsábítani, majd győzedelmének zálogival, jeleivel a férje szeme láttára kérkedni nem ártallá. Egy ilyen megbántás büntetetlen nem maradhatott. János azonban boszszúját elrejtette, s ellenségét inkább elaltatni, aránta engesztelődését mutatta annak bizonyosságára vele együtt áldozott, s ez innepélyes megbékéllés után harmadnappal nov. 23-k. 1407-b. ötlet bérlett gyilkosokkal megöletti. Az elkövetett istentelenségről tudását elébb ugyan tagadta, sőt azért fájdalmat is színelt, de csak hamar levetette az álorczát, s vétkével dicsekedni nem pirúlt el. A főváros romlott és hiú népe tapsolt néki, s Franciscanus Petit János a Párisi egyetemen theologia professora, tehát vallás szolgája, a király és udvar jelenlétében azon gonosztságot egy „a tizenkét apostolok tiszteletére“ tartott hosszú beszédben mentette, melyben a meggyilkolt herceget ezer halálra érdemes szörnyetegnek ítélvén, azt állítja,

hogy kivégeztetése szerzőjét meg kellene jutalmazni „mint szent Mihály árkangyalt az ördög megöléséért.“ (25.) Majd a' király nevében is hirdették a' fekete tett bocsánatját, annak tehát igazolásáért, helybehagyásáért, mind azt, a' mi szent az ember előtt, porba tapodták. Valóban kiáltó példája az erkölcsök elaljasodásának, a' nagy erőre kapott, borzasztó veszethez! —

A' Burgundiai herczeg ellenségétől szabadulva a' kormányt egészen megragadta, melyre nagy és elhatározó befolyása volt addig is, míg 1409b. decemb. 13őjén azt, mint király képviselője teljesen átvette. De a' meggyilkolt fiai, Károly Orléansi herczeg, és János Angoulemi gróf bosszút esküdtek, (26.) sokan a' főemberek és nagyok közzül szövöztek a' gonosztévő ellen, mindenfelől kezdének már fegyverkezni; a' király gyengesége a' szakadás lelkét táplálta. Ilyen környölmények

(25.) Il conclut, qu' on devoit récompenser l' auteur du meurtre, „à l' exemple des remunerations qui furent faictes à monseigneur Saint Michel l' Archange, pour avoir tué le deable.“ *Le Brun de Charm.* I. 43. *Berr. St. Prix.* 122. note 68. —

(26.) Az Orléansi herczeg maga és testvére nevében viadalra hívó levelet küldött a' gyilkosságot rendelőnek. A' Burgundiai herczeg feleletében nem szégyellé azon gonoszszágot törvényes kötelességből folyónak mondani, mellyel Isten előtt kedves és a' királynak igazságos szolgálatot tett. Írásában az erősségek híjjanosságát mocskolódással pótolta. L. mind a' két oklevelet *Le Brun de Charm.* I. 44. 45.

közt az önkény és erőszak mind inkább el-
 áradtak, a' haza siralmas fejetlenségbe me-
 rült, az igazgatás semmi erővel tekintettel
 nem bírt. Két részre oszlott Franciaország
 a' *Burgundiai* és *Armagnac felekezetre*: az u-
 tolsónak feje volt a' hasonló nevű hatalmas
 gróf, Orléansi Károly apóssa. Több eszten-
 dőkön keresztül dühösködve viaskodék ez a'
 két párt, tépte, rongálta, szaggatta a' hazát,
 's azt rablás pusztítás nézőhelyévé változtatta.
 A' Burgundiai herczeg 1411-b. elfoglalván a'
 fővárost, annak pórnépét fegyverbe öltözteti,
 a' mészárosok és hóhérok valának e' királyi
 herczeg segédjei, társai, eszközei; (27.) az
 ellenfél híveit példátlan kegyetlenséggel ül-
 dözik, sanyargatják, gyilkolják. Majd fordúl-
 ván a' koczka az Armagnac-rész kerekedett-
 felyül, 's midőn 1413-b. Páris-t kézére kerít-
 tette, a' boszszuállásban, erőszakoskodásban
 öldöklésben a' költsönt a' másiknak teljes mér-
 tékben visszaadta. (28.)

A' belsejében ennyire sujtolt Francia
 nemzet szerencsétlensége magosabb polczra
 hágott az által, hogy az egymással veszekedő
 felek kárhozatos vér és hazaárulással ennek

(27.) János e' hozzá méltó barátjainak kedveket
 annyira vadászta, oly lebecsátkozót játszott, hogy
 egy öszvecsapásban 1411-b. megöletett Legóix nevű
 mészáros temetésén jelen-volt. *Berr. St. Prix.* 123,
 note 78. —

(28.) *Berr. St. Prix.* 16—18.

esküdt ellenségéhez folyamodtak, tőle kértek segítséget ördögi intézeteik végrehajtására. Azen húsz esztendő alatt, mióta VI Károly öröksége az országot veszélybe döntötte, Anglia is belső villongásokkal küszködve erejét külső célokra nem fordíthatá, a' Franczia had folytatásáról nem gondolkozhatott. Az alattvalójától gyűlölt II Richárd idejében Anglia szüntelen háborgott, ki éppen azért idegen támaszra szorúlva, mint feljebb láttuk, a' Francziákkal fegyverszünet is kötött, 's midőn őtet rokona a' Lancasteri herczeg 1399b. a' thronusról letaszítá, és azt mint IV. Henrik elfoglalá, ennek is sok belső támodásokkal kellett küszködni, valamint Skotziával hadakozni, míg magát a' korona birtokában megerősíthette. Francziarországra nézve azért olyan politikát követett, hogy annak belső egyenetlenségét, visszavonását táplálta, az ott egymással szembeálló két felekezetek között hol egyiket, hol másikat segítette, mindeniknek bizonyos suly-egyenben tartásáért. A' Burgundiai herczeg volt az első, ki 1411b. vele egyezett, majd az Armagnac-rész sem akart a' gonoszban hátramaradni, sőt még többre ment, 's a' közellenséggel máj. 18k. 1412b. honnyt eladó alkúra lépett. Lehetetlen borzadás nélkül olvasni, azon kötelességről felejtkezést, midőn a' Királyi ház rokoni a' Bourboni, Berryi, Orléansi herczegek, 's Alençon gróf János, a'

haza legfőbb rangu fiai, annak letiporására öszvecsüsznek, kezét fognak, magokat az Angol király vasallusainak, híveinek ismerik, birtokaikat felsősége alá adják, 's az V. Károly által elfoglalt Guienne visszaadását innepélyesen ígéri. Ennek következtül a' mondott esztendő juliussában egy Angol segédereg ki is szállott a' Franczia földre, de kevéssel az előtt éppen azon hónap 13k. a' két ellenséges fél közt mulékony békesség lett. Így az Angolokra többé szükség nem völt, ők azonban ingyen járni nem akarván, mindenfelé pusztítottak, raboltak, 's nagy summa pénzzel lehetett hazájokba visszatéréseket megvásárolni. (29.)

Azonban IV. Henrik meghal 1412 végén, 's fija V. Henrik lépett helyébe, egy vitéz, okos, méjj bélátásu, erős akaratu fejedelem, ki országában a' csendességet rendet helyreállítván, a' Francziák egyenetlenségét, részekre szakadását hasznára tudta fordítani. (30.) Ezért Párisba küldött követjei által békességet és barátságot ajánlott azon udvarnak, de terhes feltételek mellett, emlegette a' Franczia koronához formálható jussát, 's az ele-

(29.) *Berr. St. Prix.* 18. 20. 21. és 127. note 90.

(30.) Az itt következő nemzetségi tábla az Angol királyoknak a' Franczia dolgokba elegyedését világosítja, 's ezen historia folyamatjának értésére is nem szükségtelen.

jitől Francia földön birt minden tartományok visszaadását sürgette. A' Francia kormány Guienne és más szomszéd megyék általengedésére hajlandó lett volna, de V. Henrik annyival meg nem elégedvén, hadat izent. Ahoz jól elkészülve aug. 14k. 1415b. 24 ezer gyalagsággal, 6 ezer lovassággal Normandiában Harfleurnél kiszáll, 's e' tengeri várost megveszi. Az ellenség beütésének hírére a' Francziák fegyvert fogván, sietnek a' haza védelmére, csak hamar V. Henriket az övéből négy-szer nagyobb erő fenyegeti, 's azért visszavonul, sergét a' fáradtság, betegségek, éhség erősen megapasztották, 's romlása bizonyosnak látszott, midőn Azincourtnál, hol két erdő közt egy szoros állást választá, oct. 25k. 1415b. ütközetre kényszerített. A' Francziák számokba bízván ötet igen hevesen és vigyázatlanul támadták-meg, lovasságok az essőtől

III. Ednárd
Ángol király † 1377.

Eduárd
a' fekete hg. † 1376.

János
Lancasteri hg. † 1398.

¹
II. Richárd Ang. kir.
feles. Izabella
VI. Hár. leánya.

¹
IV. Henrik
Ang. kir. † 1412

V. Henrik
Ang. kir. † 1422.
feles. Katherina.
VI. Hár. leánya.

Tamás
Clarencei hg.

János
Bedfordi hg.

Humfried
Glocesteri hg.

¹
VI. Henrik
Ang. és Fr. kir. † 1472.

feláztatott, megsíknult csatamezőn bajoson moz-
dúlhatván, szinte semmit sem tehetett, csak
hamar zavarba jöve, tökéletes megverette-
tést szenvedtek. Tízezerre számítják a' meg-
öletetteket, azok közt nyolcvezernél többen
nemések valának, és sok főrangúak, mint ko-
rona fővezér Albret Károly, kinek esztelen
intézetei okozták leginkább a' nagy csapást,
's még királyi hercegek is, név szerént Bur-
gundiai János két testvérei Antal, Brabántzia
hercege, Filep Nevers-i gróf, az Alençon-i
herceg; azonkívül sok ezren rabságba es-
tek, 's Angliába hurczoltattak, mint a' Bour-
boni és Orléansi hercegek. (31.) A' foglyok
sokaságát abból lehet megítélni, hogy midőn
kevéssel a' viadal után hátul valami fegyver-
csörtetés történt, V. Henrik fellázadásoktól
félteben, két vagy három-ezeret közzülök hi-
deg vérrel felkonczoltatott. Hoszszas ideig gyá-
szos volt *e' rossz nap — male journée* — em-
lékezete a' Francziák előtt! — Az Angol ki-
rály azonban fényes győzedelmének semmi va-

(31.) Bourboni herceg János, a' fenn- említett
II. Lajos fia 19 esztendő múlva 1434 b. ezen fog-
ságában meghalt, Orléansi Károly ellenben csak
25 esztendei rabság után 1440-b. kapta- vissza sza-
badságát. — Milyen nagy volt egyébaránt a' Fran-
cziák vesztese, meg lehet abból itélni, hogy egy
azon időben élt történetíró Monstrelet előszámlál-
ván az elesett főbb neméseket, ezen laistrom in
folio harmadfél lapot foglal- el. Berr. St. Prix. 120.
note 96. —

lódi hasznát nem vette azon kívül, hogy minden háboríttatás nélkül folytatta haza menő útját, 's nem elébb, mint egy esztendő eltelte után szállott-ki újra a' belső villongásoktól tépett Francia földre. —

De bár mely intő és tanúságos volt a' Francziák vesztése, józanabb észre még sem tértek, honnyok inségének, szinte bizonyos veszedelmének látása sem tudta őket egyességre bírni. VI Károly nagyobbik fijának dauphin vágy koronaörökös 's egy darabig fő-helytartó Lajosnak 1415 decemberében történt véletlen elhunytá után, a' kormány teljes hatalommal koronafővezéri rangra emelt gróf Armagnac kezébe ment, ki Harfleur-t sükeretlenül próbálta visszazavenni, majd erőszakos, önkényes népet sújtoló bánásával, fonák igazgatásával békételenséget, köz zúgolódást okozott, 's a' Berryi herczegnek, valamint a' király második fijának is Jánosnak, az első után nem sokára történt halálával még nagyobbra terjedő befolyást gyakorolt, mert a' harmadikat, 's már most dauphin Károlyt egészen maga részére húzta. A' személyes bosszútól ingerelt Burgundiai herczeg azalatt egy titkos és igen gyalázatos kötésre lépett V. Henrikkel, melyben ötlet Francziayrszág királyának ismerete, 's VI Károly és gyermekei ellen minden kitelhető módon hadakozásra magát *hittel és*

hercegi szavdval kötelezte. (32.) — Kedvező alkalmatosság volt ez az Angol királynak Franciaország meghodolását újra munkába venni, 's azért 1416b. Toucque városánál számos se-
reggel kiszállván Normandiában előre nyomult, hol több városokat megostromolt. — Csak ha-
mar a' királyi familiára és a' hazára nézve e-
légge gyászos visszavonás mérgesebben ki-
törése az indulatokat élesíté, a' szakadást ne-
velte, a' veszélyt, inséget halmozta. Armag-
nac a' királynét Izabellát kímélni szükséges-
nek nem ítélvén, feslett éltére különben is
szerencsétlen férjét figyelmezteti, sőt annak
tanújává teszi, a' minek következésül e' bú-
ja aszszony egyik kedveltjét Bourdon Lajost a'
király parancsolatjából kínzó padra húzták, és
a' Széquánába hányták, ötet magát Tours vá-
rossába küldve szoros felvigyázat alatt tartot-
ták; egyszersmind rakásra gyűjtött kincsét tö-
le elvették, a' mire Armagnac egyetértve ko-
ronaherceg Károllyal kezét rá tévé. Izabella
a' Burgundiai hercegnek addig megesküdt el-
lensége, legottan hozzá csatolá magát, hogy
férjén és fiján egyaránt boszszúját tölthesse,

(32.) Sokáig titokban volt ezen kötés tartalma,
's nem előbb csak a' 18-d. század elején lett kö-
zönségessé a' Rymer és Sanderson diplomatikai gyűj-
teményében — Foedera, Conventiones, Literae
et cujuscunque generis Acta publica inter reges
Angliae et alios quosvis Imperatores, reges etc. —
Berr. St. Prix. 23. és 130. note 104. —

a' köz romlásra vele kezét fogott, 's kivált fia elleni gyűlölségét ez aszszonyi szörnyeteg a' sirig le nem vetkezte. Fogságából pokoli szövetségessének, a' herczegnek segítségével elillantván, Troyes várossában egy parlamentet alkota, hol a' férjéről egykor nyert regens királyné czímet felvette, 's majd az országot a' legnagyobb zürzavarba és bomlásba ejtette. A' Burgundiai herczeg árulás által 1418 májussa végén a' fővárost kezére kerítvén, példátlan rettenetes mészárlás bélyegzé győzedelmét. Junius 12ke volt azon borzasztó nap, mikor Armagnacot és minden részén lévőket a' tömlöczökben felkonczolták, sok főrangu hazafijakat kikeresett kegyetlenséggel darabokra vagdaltak, a' Széquánába hurczoltak, vagy tornyok tetejéről katonák láncsájiba letaszítottak. (33.) A' Burgundiai generálisok elnézték, sőt jóváhagyták a' rémitő vérpatak árasztást, maga a' herczeg is tanúja volt e' szörnyű jelenéseknek, 's barátságosan beszéllgetett azoknak szerzőjével Capeluche nevű Párisi hóhérral, ki viszont néki mint pajtásának kezét megszorította. — Majd Izabella királyné is megérkezett, győzedelmi pompával

(33.) A' királyi ház egy hiv szolgálja Tannegydu-Châtel az öldöklés alatt nagy bajjal menté-meg a' koronaherczeg becses éltét, ötöt a' fővárosból Mèlunbe vitte, honnan a' Loire vidéke felé távoztak. — *Berr. St. Prix.* 134. note 118. *Le Brun de Charm.* I. 53. —

fogadták, hangos kiáltásokkal, énklessel idevezlék a' pokol leánya jövetelét, 's a' vértől füstölgő utszákat előtte virágokkal hintették. Ennyi alatonságra süllyedhet-le az Isten ké-pére teremtet ember! — 'S mintha a' gondviselés e' gyilkos örömet büntetni akarta volna, elküldé maga öldöklő angyalát — nem sokára egy rémitő döghalál szállá-meg Páris't, három hónapok alatt azon esztendő septembere 8től dec. 8káig 100,000 embert temettek-el.

Az Angol király azonban mind több előmenetelt tett, 's 1418 octobere végén meg-szállván Normandia fővárossát Rouent, azt hosszas, mérges ostrom után január 16k. megvette, (34.) a' mi útat nyitott azon egész gazdag tartomány elfoglalására. A' fővároshoz mind közelebb nyomult a' győzedelmes ellen-

(34.) Környülállásoson leírja ezen nevezetes ostromot *Le Brun de Charm.* I. 53—61. Bár mely nagy volt a' legundokabb eledelekre szorult lakosok insége, még is feladásról nem dolgoztak, de magokat mindenre elszánva vitézül oltalmazták. Az éhség naponként nevedésével egy versben tizenkét-ezeren férjfiak és asszonyok hagyták oda a' várost, másutt keresni menedéket, de a' kegyetlen ellenség őket a' vár alá visszanyomta. Ily elhagyatott rémitő helyzetben sok szerencsétlen asszonyok megbetegedtek, kiknek szülöttjeiket a' kőfalakról lebecsátott kosarakban felhúzták megkeresztelni, nehogy lelkek elveszsen, 's éppen azon úton visszaeresztették haldokló anyjokhoz. Sokszor tette már a' vakhit az embert ördöggé! — Átaljában ötvenezerre számítják az ostrom alatt elvesztetteket. —

ség, 's a' hennyekből kiüldözött, vagyenoktól megfosztott, szinte mezítelenségre jutott, koborló sok ezer lakosok állapota az ínség legrettenetesebb képét ábrázolta. — A' jó hazafiak e' sok pusztulás, veszély látásán megindulva az országot szaggató két felekezeti megbékéltetését czélba vették, a' mire a' Burgundiai herczeg is hajlott. Mint bizonyos részben már Franciaország urának, az Angolok barátságára nem nagy szüksége volt, midőn tőlök haszerfelett elhatalmasadnának, méltán félhetett, hogy ellene fordulnak, 's azért dauphin Károlyhoz közeledni tanácsosnak vélte. Valódi vagy színelt engesztelődésének egy a' mondott korona örökösével juliusban 1419b. kötött egyezése bizonyosságát adta, 's ki volt már csinálva a' két herczegnek a' Montereau-i hídon összejövetele a' szorosabb szövetségről értekezés végett, midőn a' legszebb reménnyel kecsesgető intézetből a' sors kegyetlen-játéka által, annak éppen ellenkezője, sokkal dühösebb, rongálóbb, gyűlölség, háborúság fejlődött, a' szakadás szinte orvosolhatatlanná lett. János a' határozott helyen sept. 10k. 1419b. megjelenvén, a' mint a' dauphinhez közelite, szokás szerint térdét meghajtá, 's felköltében kardját megfogta, azt maga helyére visszatenni, egyszersmind némely keserű szókat is ejtett. E' pillanatban a' Károly kísérői, kik nagyrészt az előtt a' Burgundiai herczegtől

meggyilkolt Orléansi Lajos emberei voltak, a' nevezett herczegre rohanva ötöt levágták; meglehet újabbi hitszegésétől félték, 's keze mozdulásáról azt képzelték, mintha fegyverét urok ellen akarná kihúzni, vagy talám meg látása benne a' bosszút hirtelen felgyúlasztá. — Ninosenek e' gonoszság körülállásai ma is egészen tisztában, történet, vagy előre kicsinált planum szülte-é azt? bajos megmondani. Minden adatok egybehasonlítása után bizonyosnak látszik, hogy Károlynak abban semmi része nem volt, a' mit valamint ifjúkora, úgy karakterének szelídsége, átaljában minden erőszaktól idegenkedése is hibetövé teszi, de másfelől legalább hallgatva helybe hagyá azon tettet, mely egy igen veszedelmes ellenségétől mentette-meg, annál inkább mert a' gyilkosokat azután is szolgálatjában 's kegyelmében tartotta. (35.)

A' Burgundiai herczeg halála a' dolgok állásán Franciaországban nagy változást csinált, azt a' legmérgeőbb testvérei had néző-

(35.) Károlyt a' már fenn említett hive Tannequy-du-Châtel karjai közt vitte-el a' borzasztó helyről. — Ezen istentelenség körülállásaira nézve I. Berr St. Prix. 27. 28. ki nyilván mondja hogy Károly abban részes nem volt. „On découvre avec satisfaction que Charles VII. n'y eut aucune part:“ továbbá, *Le Brun de Charm.* I. 66 — 70. Az utolsó megjegyzése szerint ezen fejedelmet élte első felében földre verő szerencsétlen gyászos helyzete körüllötte lévőjének rabjává tette. —

helyévé tette. A meggyilkolt fíja III. vagy jó Filep, egy e' névre ugyan nem egészen érde-
mes, de sok kitetsző jeles tulajdonokkal bíró
vitéz fejedelem — attya megbeszszülésáért az
Angolok részére nyilatkoztatá magát, fegyvert
fogott dauphin Károly ellen, személyes gyűlöl-
ségének a' hazát feláldozni nem kételkedett, 's
mivel akármin't ügye, legalább gyermeki kö-
teletségének teljesítése igazságosnak látszott,
ötet a' Francziák között is sokan követték.
Kezet fogott vele, fíja megrontására a' ter-
meszet elleni vadindulatu édes anya Izabella,
— 's ez istentelen szövetségnek gyümölcse
völt az V. Henríkkel máj. 21-én. 1420-b. Troyes
várossában készült híres alku, melyben elvé-
gezték, hogy az Angol király vegye feleségül
VI. Károly leányát Katharinát, apóssa életé-
ben Francziáországot kormányozza, hólta után
koronájának örökösse, 's a' két ország állan-
dóul egy uralkodó alatt legyen, a' mellett a'
számüzött jussaitól megfosztott „úgy monda-
tott“ — *soy disant* — dauphin üldözésére mind
két rész magát fõrma szerént kötelezte. (36.)
A' gyenge magával tehetetlen királlyal aláír-
ratták az országa törvényeit öszverontó, ösi

(36.) Berr. St. Prix. 29. *Le Brun de Charm. I. 70.*
71. Meg volt határozva, hogy a' VI. Károly nevé-
ben V. Henríkhez intézett levelek ilyen felyülírás-
sal mennyenek: „*A notre chier filz Henry, roy d'*
Angleterre, heritier de France.“

hirtokát idegennek eladó igazságtalan egyezést, — nem sokára az Angol király egybekölt a' Francia herczegnével, 's annál nagyobb tüzzel folytatta győzedelmes előhaladását. Montereau és Melun várossait elébb hatalma alá hajtván, Páris't is elfoglala, lakását oda tette, 's egy a' parlamenttől január. 3-k. 1420-b. kiadott végzésben megerősítvén a' dauphin számkivetését, a' thronusra ötet érdemetlennek hirdette. V. Henrik udvarának fénnye, kevély pompája a' gyötrött, letiport nép nyomorúságával, szigorú sorsával élesen ellenkezett. Kivált a' főváros állapota igen siralmas volt. A' mondott esztendő szerfelett sanyarú tele nevelte az éhséggel, betegségekkel küszködő lakosok inségét, ezeknek száma naponként apadt, mind többen költöztek ki, — borzasztó volt a' királyi lakhely néma pusztasága, melynek útszájain éjjelenként csoport farkasok ordítását lehetett hallani. (37.) V. Henrik azonban 1420 februáriussa elején, részint azért hogy feleségét megkoronáztassa, részint pénzért és serge szaporításáért Angliába ment. Ötödfél holnapi távolléte alatt a' Francziák pihenni kezdettek, sőt Baugé mellett egy kis ütközetben éppen az esztendő utolsó napján mártz. 22-k. az Angol király testvérét a' Clarencei herceget meggyőzték, és elejtették.

(37.) *Le Brun de Charm.* I. 76. 77. —

Henrik számos sereggel visszatérése megfordította a' szerencsét, legottan több városok kezébe estek, azok közt Meaux, egy nagy, 's a' Marne vize melletti fekvéséért igen fontos erősség; (38.) nem külömben számos kisebb helységeket is hatalma alá hajtott, míg másfelől a' Burgundiai herczeg Picardiát egészen elfoglala. Már az egyesült Burgundi-Ángol sereg kezdett déli Franciaország felé nyomulni, midőn az Ángol király aug. 31-k. 1422-b. történt véletlen halála Franciaországot az idegen járomtól, a' szinte el nem fordítható rabszolgaságtól megmentette. Nem volt többé a' két ország erejét egy nagy czél kivitelére egyesítő vitéz fejedelem; fíja és következője. VI. Henrik még a' bölcsőben, 's azért Anglia és Franciaország kormányát két külön személyre kellett bízni, a' hatalom ezen megosztásából pedig természetesen kártékony szakadás, versengés következett. — Még azon esztendő octob. 21-k. a' szerencsétlen VI. Károly is kimúlt, 's legottan a' gyermek Ángol királyt

(38.) Ezen várat sokáig rettenthetetlen bátorsággal oltalmazta annak kormányzója Vauru, vagy Vaurus, egy komor és vad indulatu katona — *guerrier sombre et farouche* — ki szinte nem hihető embertelen kegyetlenségével vitézségét bémocskolta. Lófarkon vonczolt foglyait egy szilfára szokta felakasztatni, sőt azt sokszor maga is tette. A' város megvétele után V. Henrik e' gonosztévőt az utszákon meghurczoltatta, 's hóhér által végeztette-le. *Le Brun de Charm. I. 73. — 84. —*

Franciaország uralkodójának is kikiáltották. Az ideigleni kormány V. Henrik testvére János Bedfordi herceg kezében volt, ki Franciaországban regens, Angliában protector címet viselt, hazul távollétében ott helyette az öcsöse Humfried Gloucesteri hercege igazgatott, a nevendék királyra gondviselés pedig egy nagybátyjára Winchesteri püspök Henrikre bízott. (39.)

A' dauphin atya halálával a' királyi nevet mint VII. Károly legottan felvette, 's magát Poitiers várossában megkoronáztatta; (40.) de igen terhes körüliállások közt volt, mostoha sorsa azután is sokáig üldözte, 's szinte csak csudának köszönhetette szabadulását. Országá szebb és gazdagabb fele részét, a' Loire vizétől északra erő majd minden tartományokat, népes és gazdag fővárossával együtt az

(39.) A' nevezett püspök Lancasteri herceg Jánosnak IV. Henrik atyának törvénytelen ágyból született fja volt. —

(40.) Ez azért történt, mivel ekkor Reims, hol rendesen a' Francia királyokat koronázni és felkenni szokták, az Angolok kezében volt. Az utolsó sora használták azon szent olajat, melynek üvegcskéjét — *ampulla Remensis* — a' legenda szerint Chlodvig királynak 496-b. Remigius püspök által megkereszteltetésekor az égből egy galamb hozta. A' királyi méltóság ezen címjeit, az időtől megsemmisült vélekedésnél fogva a' mondott városban kellett felvenni, addig a' fejedelem uralkodását törvényesnek nem nézték. Ezért volt szüksége VII. Károlynak az érdeklött innepi szertartást másodszor is a' szokott rendes helyen végbevinni.

ellenség elfoglalva tartotta, őtet magát koronája főbb és hatalmasabb vasallussi elhagyták, kik közzül a' Bretagnei herczeg elébb ugyan neutralitást színelt, de csak hamar az Angolok szövetségessé lett, a' Provencei gróf és Anjoui herczeg III. Lajos ellenben már két esztendőtol fogva szinte minden sergével a' Nápolyi földön táborozott: pénzügye igen rossz lábon állott, a' népen felcsikort, s egy részint a' beszédök kezében maradt adók, valamint a' pénz becsének hol feljebb emelésével, hol lejjebb szállításával kapott, de hitelt rontó kártékony nyereség tették szinte minden jövedelmét, (41.) a' tengertől elzárva alig maradt egy két kikötője, honnan segítséget várhasson, midőn flotta nem léteért az Angolok ereje szaporodását nem gátolhatta,

(41.) Milyen szorultságban és pénzszűkében volt néha az udvar, több szembetűnő példákbl lehet látni. Midőn VII. Károlynak feleségétől Anjoui herczegné Máriától júliusban 1423-b. egy fíja Lajos született, a' kereszteléskor használt ezüst edényeknek medenczéknek régi szokás szerént — „*par les statuts et coutumes royaulx*” — a' mondott szertartást végbevivő papnál kellett volna maradni. Ezeket azonban 40 livre summán (ugyan annyi ezüst huszsnál valamivel többet teszen) tőle megváltották, de azt neki csak az esztendő vége felé fizethették ki. Ugyan akkor a' mondott innepi alkalmatossággal harangozóknak többet tiz krajczárnál — *dix sols* — nem adhattak. Végre 1429-b. midőn Orléans várossába eleséget akartak küldeni, a' királyné pénztárába csak négy tallér volt. *Le Brun de Charm. I. 91, 92., Berr. St. Prix, 144. note 151. —*

's valamint továbbá rendes katonasága, úgy egy kitetsző jeles hadivezére sem volt, sergét többnyire különböző gyűlevész, semmi fenytéket nem ismerő csapatok formálták, melyek a' legkisebb hal-eset után, kivált ha 'sókdjok kiadásában rövidség történt, szélyeloszlának a' különben is eléggé feldúlt letapodott országban pusztítani, rabolni, éppen azért a' nevezett király minden pillanatban idegen gyámolra szorúlva, ki ha a' távoli Scptusok nem segíttek, nem csak táborba nem szállhatott, de magát nem is védelmezhetette, 's igazán szinte csak Bourges várossa királyának maradt, a' mint lakása helyéről csúfolódva nevezték, — ennyire roskadt, ingadozó VII. Károly helyzete, létele, uralkodása kezdetén. — Tetézte a' rosszszat ezen fejedelem gyarlósága, ki a' kormányval és országa dolgaival nem gondolván inkább kapott léha gyönyörüségeken, idejét maitressek ölében vesztegette, 's koronája jövedelmeit pazérló, (42.) hatalmokkal botrányozásig visszaélő, kedveltjeitől, gonosz tanácsossitól hagyta magát tunyán, lélek nél-

(42.) Enneli nevezetes bizonyosága Champeaux Wilhelm Laoni püspök, Langvedociának VII. Károly legjövendesebb provinciájának kormányzója, ki ötöt hat vagy hétszáz ezer tallérig károsította, — egy azon időben roppant nagy summa! A' kincstár meglopásán kívül még öszveesküvést is torralt királlya ellen; 's többszöri rendelése truttzára irasztendeig tudott hivatalában megmaradni. *Bern. St. Prix. 145. note 154.* —

kül vezettetni! — Ilyen gyenge tehetetlen el-
lenséggel a' minden tekintetben erősebb és via-
dalra felkészült Angolok könnyen mérközhet-
tek. Idegen földön hadakozva saját országok
annak inségeitől, ha terheitől nem is, szabad
völt, 's valamint az előttök nyílt tenger, úgy
hatalmas szövetségessék és barátjok a' Bur-
gundiai herczeg gazdag virágzó tartományai
nékik bőv segéd-kutfföket szolgáltatottak, szá-
mos, jó karban lévő, rendhez szokott ármá-
dájokat híres tapasztalt, vitéz generálisok ve-
zérelték; egy Salisbury, Suffolk, Sommerset,
Talbot, Warwick, Falstolf, Arundel, Glacidas.
Regens Bedford maga is igen derék katona,
sőt azon század első rangu hősse völt, 's nem
kevésbé fényes igazgatói tálentommal bíró
munkás, fáradhatatlan, mindenütt hol kellett je-
lenlévő státusember, ki Burgundiai Fílepnék
még szorosabban Anglia interesszéjéhez kap-
csolásáért annak hugát Annát 1423. octoberé-
ben feleségül vette. (43.)

Valóban Francziaország végromlása kö-
zel látszott lenni, annál inkább mert az ifjú
király tunya és hibás igazgatásából származó
veszélyhez a' külső had szerencsétlen folya-
matja is hozzá járult. — Alig tölt-el három
hónap VII. Károly thronusra lépése után, mi-
dön egy híve által az Angoloktól ráütéssel el-

(43.) A' Francziák és Angolok fenn előadott hely-
zetére nézve l. *Berr. St. Prix.* 31 — 36. —

foglalt kicsi, de még is fontos várost Meulan herczeg Bedford és gróf Salisbury ostromolni kezdik, a' Francia vezér szorult helyzetében segítséget kér, 's küldenek is néki hatezer embert. Károly azonban, bár mennyire szükség lett volna jelenlétével sergét tüzelni, lelkesíteni, azt el nem kísérte, maga helyett egy udvari emberét rendelte, ki a' katonák tartására szánt pénzt drágakövek, aszszonyi ékességek vásárlására fordítja, 's így a' 'söldja kikapásában megcsalt ármáda még a' veszélyben forgó helyhez érése előtt szétbomlik, — az ostromoltak ily bánáson megboszszankodva VII. Károly zászlóját öszveszaggatják, a' város magát feladja, 's az őrsereg egy része az ellenség szolgálatjába általmenyen. Majd nagyobb csapások is következtek. Az 1425-d. esztendő tavaszszán Scotziából érkezett segítséggel tízezerre tölt Francia sereg Burgundiába nyomúlva Crévant várossát körülfogja, 's ott magát erős szinte hozzá férhetetlen állásba teszi, midőn azonban az Angolok gróf Suffolk alatt ezen hely felmentésére közelgetnek, jó fekvését elhagyja, 's jul. 31-k. oktan hevedséggel velek szembe száll, de több mint három ezer ember vesztéssel megverettetik, Crévant az ostrom alól felszabadúl, több városok azok közt Macon az ellenség kezébe esnek. A' következő hónapokban ugyan a' Francziák két kis csatában nyer-

tesek voltak, 's az 1424-diki táborozás, melyre a' Scotusok újra, 'sőt a' Májlandi herczeg is segédsergeket küldöttek, biztatonak látszott. Tizennyoltz ezer emberrel indultak-ela' Francziák Normándiába a' Bedfordtól ostromolt Ivry védelmére. A' Verneuilhén aug. 17-k. szembetalálkozott két ármáda öszvecsap, de a' Francziák, bár vitézül harczoltak, az ütközetet elvezették. Ötezer ember maradt a' nemesség színével együtt a' csata piaczon, nagy számmal fogságba estek, a' többek elszéledtek. Minden hadi készülétek a' pénztárral együtt a' győzedelmesek 'sákmányává lettek, kik Verneuilt, 's az egész Maine tartományát elfoglalják, Anjout a' szomszéd környékekkel pusztítják, rabolják. —

Az Angolokra nézve azonban a' hadiszerencsének 's több rendbéli győzelemnek semmi nagy és elhatározó következése nem lett. Ennek okát az ideigleni kormánnyal együtt járó nehézségekben kell keresni, melyeknek elhárítása Bedfordnak sok dolgot adott, ki még tekintete megalapításával bajlódott a' két első esztendőben, a' háborúnak hathatósan és teljes erővel folytatására elég figyelmet nem fordíthatott. Ehez járult még egy környülállás, a' miből fejlődött kártékony visszavonás, egyenetlenség a' Burgundiai herczeget Anglia ügyétől szinte elszakasztá. Bava-riai Jácobina, Brabáncziai herezeg Jánosnak,

az Azincourt-i ütközetben elesett Antal fijának. 's így Burgundiai Filep unoka testvérének hitvesse, Hollandia, Hennegau, Seeland örökös grófnéja, egy szép, lelkes, sok kitetsző tulajdonokkal bíró fejedelem-aszszony, de a' ki a szerelemben könnyen gondolkozott, 's magáról hamar felejtkezett, hozzá minden tekintetben méltatlan, tunya és kicsapongó férjét titkon elhagyván a' Gloucesteri herczegnél keresett menedéket, 's minekutánna házasságát XIII. Benedek ellenpápa (44.) megsemmisítettnek nyilatkoztatá, ily törvénytelen felmentésre támaszkodva kezét neki nyújtotta. A' Burgundiai herczeg, rokona ügyét, inkább még házának a' Jácobina gazdag birtokától eleshetését szívére vette, 's neheztelését nyilván kijelenté. Békételensége még többre ment, midőn a' Gloucesteri herczeg 1424-b. a' testvére Bedford számára gyűlt pénzre kezét rá tévén, azzal katonákat szedett, 's nem sokára a' Ver-

(44.) A' Római pápák lakását, melyet 1305-b. V. Kelemen Avignonba tett-által, XI. Gergely 1377-b. Romába visszavitte, 's mindjárt a' másik esztendőben történt halálával az anyaszentegyházban hasonlóság lett; — a' keresztyén világ nagy botránykozáására a' Krisztusnak két, sőt néha három egymást költsönösön átkozó helytartója is voltak. Az akkori antipápák között kivált XIII. Benedek 1394-től 1424-ig sok zavart okozott. — Ez az 1378-tól 1429-ig terjedő nagy szakadás — *magnum schisma* — a' Római pápák tekintetének igen sokat ártott. L. *Morri le grand Dictionaire historique Tome IV. ezen szó alatt Schisme d' Occident.*

neuili csata után Hennegauba bétűtött. Burgundiai Filep legottan sergét az Angoloktól elhuzza, 's a' fenyegetett tartomány védelmére Gloucester ellen indul. Az innen eredett had kicsi félbeszakadással négy esztendeig tartott, (45.) mely az Angoloknak nagy hátramaradást okozott, intézeteiket ketté vágta, Franciaországot ellenben a' végromlástól megmentette. (46.) Közbejött még az is, hogy Bedford nem csak a' Francia had folytatására szükséges, és Glocestertől elvett pénz kipótlásáért, de azonkívül mivel ezen öcsce a' fennebb már említett Winchesteri püspökkel szüntelen ellenkezett, a' köztök támadott egyenetlenség eligazításáért is kénytelen volt 1425 decemberében Angliába általmenni, hol tizenhat hólapai távolléte, idővesztése a' Franciaáknak megint pihenést engedett.

Könnyű lett volna VII. Károly tanácsosinak ily kedvező időpontot új erő gyűjtésére, 's a' szükséges védelem eszközökről gondoskodásra használni. Valóban tettek is egy

(45.) A' Delftben jul. 3-k. 1428-b. kötött alku végezte azt bé, mely a' Burgundiai herceget Jacobina minden birtokai örökössévé és kormányzójává tette, a' hatalmot tehát egészen néki adta, a' szerencsétlen grófné csak ez üres czímmel maradt, 's nem sokára ettől is megfosztatott.—*Berr. St. Prix.* 150. note 173.

(46.) Minden írók egyezőleg állítják, hogy ezen *diversio* nélkül Franciaország az Angolok jármát ki nem kerülhetne volna. *Berr. St. Prix.* 150. note 172.

czélarányos lépést, midőn a' Bretagnei herczeg vitézségéről ismeretes testvérét Richemonti gróf Arthurt megnyervén, őtet 1424 vége felé korona-fővezérré nevezték, ez által nem sokára a' mondott herczeget az Angolok szövetségétől elválasztván, Frantziaország részére huzták, egyszersmind tőle segítő serget is kaptak. De a' léha, csak önhasznokat vadászó gonoszlelkű udvariak ennél többre menni nem tudtak, vagy nem akartak. Richemont szolgálatba lépésekor mint múlhatatlan feltételt kívánta VII. Károly több fávörítájának elbocsátását, kik egy a' báltya ellen koholt összeesküvésben, vagy a' Burgundiai herczeg meggyilkolásában (47.) részt vettek. — A' király azonban ennek teljesítését halogatta, hízelkedőjítől megválni nem tudott, sőt a' mi több, alig képzelhető, bujkált, szaladott fővezére elöl, ki hitele és tekintete által gyűjtött sergével udvara felé közelgetett, a' thronussa megtartására sietőt kerülte, 's nagy bajjal, szinte kénszerítve lehetett józanabb észre hozni, (48.) nem is elébb, csak minekutánna már többször említett barátja, kétszer élete megmentője

(47.) Ezen kívánság értésére szükség tudni, hogy Richemont veje volt Burgundiai Jánosnak. *Berr. St. Prix.* 153. note 177. —

(48.) VII. Károly vakságát látván a' körülötte lévő kir. herczegek, udvarából eltávoztak, 's némely városok magok feladásával fenyegetődtek. *Berr. St. Prix.* 42.

Tanneguy-du-Châtel látván a' fenyegető környülményeket, becsületére szolgáló lemondással önként elvonta magát, kinek azonban dicséretes példáját egy másik tanácsos Louvet nem követé, mert ötet erővel kellett elküldeni, akkor is úgy el nem hagyá az udvart, hogy rongáló béfolyása megtartásáért maga helyett méltó czimborássát Giacot ura kegyelmébe bé ne ajánlja. —

Ennyi akadályokkal küszködés után végre Richemont sergét húszezerre szaporítván 1426 elején az Angolokat Normandiában megtámadja, 's Pontorson elfoglalása után a' mondott tartományt fedező Saint-James-de-Beuvront megszállá. A' próbatétel sikerülése szinte bizonyosnak látszott, haszna kétségbe hozhatatlan vólt, de a' fenn említett Giac álnoksága miatt még is füstbe ment, ki a' katonák 'söldjára szánt pénzt magánál tartani, elorozni nem átalotta. (49.) Így a' sereg nagy része szétoszlott, Richemont kétségbe esve, megmaradott kevés számú népével rá rohan a' városra, azt egy merész csapással elfoglalni, de tökéletes megverettetést szenvedett, 's

(49.) VII. Hároly 1425-b. Langvedociától szép segédelmet kapott. A' papság néki ajárlá jövedelme két tizedét, a' községek pedig 250000 livre summát adtak a' had folytatására, azonkívül 12,000-et szabad tetszés szerénti használatra. Giac ezt a' pénzt szinte mind maga zsebébe tette. *Berr. St. Prix.* 154. note 182.

képtelen magát visszahúzni. Mit nem érde-
melt volna azon haza-áruló, ki e' szerencsét-
lenséget okozta, 's a' hony szinte legutolsó re-
ményét megjátszodtatta? Még is — a' mit alig
lehet hinni — Giac büntetetlen tovább is ura
kegyelmébe maradt, ki a' lévnyalót ön-be-
csülete 's országa java felibe tette. Richemont
azonban e' szörnyüségét tovább nem tűrte, 's
midőn a' mondott kedvelt egy újabb gonosz-
ságot követett-el, ötöt, bár mennyire ellenzé
a' király, elfogatván, törvényszék elibe állitta-
ta, 's halálra íteltette. (50.) Csak hamar az
ország rongálására e' gonosztévővel kezét fo-
gó társát Beaulieut is hasonló sors ért, kit a'
korona fővezér a' külső formának csak színé-
re sem ügyelve, alattomos gyilkos segítségé-
vel állita-elébb. Minő udvar lehetett az, mil-
jen gyáva öszveroskadt igazgatás, midőn a' ki-
rály szeme láttára ilyen dolgok történtek! —
De mivel látta Richemont, hogy VII Károly
önerején állani nem tud, 's vezetőre, támasz-
ra van szüksége, la Trémouillet néki fávoritá-
nak ajánlá. „Te fogod megbánni“ azt monda

(50.) Giac bírái előtt tett vallomása szerint egyik
kezét az ördögnek adta volt, hogy általa céljait
inkább kivihesse — „à fin de parvenir à ses intentions.“
Megítéltetése után azért kérte elébb kezének levá-
gását, mivel ha egyezések szerint a' gonosz lélek
a' neki ígért kezét magáévá akarná tenni, azzal
együtt személye is hatalmába eshetnék. — *Le Brun
de Charm.* I. 95. —

a' király — „én jobban ismerem őtet.“ — Valóban ilyen felelet koronás-fő szájában, minden további magyarázatot szükségfelettivé teszi! — Azalatt míg a' kincstár rablásában, zavar és rendetlenség csinálásban munkás udvariak, a' hazát szinte minden védelem-eszközeitől megfosztották, az Angolok több városokat elfoglaltak, csak Montargis megvételeben nem boldogultak, mely nekik sokáig ellent állott, mivel azt alkalmas fekvése, örző-seregének derék vezére Bozon vagy Bouzon des Failles, mindenek felett lakossainak, bár mely áldozatra kész, el nem csüggedő bátorsággal mind addig megoltalmazák, míg két híres Francia vezér La Hire, (51.) és Dunois gróf, (52.) az Orléansi fattyu — *le bâtard d'Orléans* — felszabadították. De az Angolok veszteséket csak hamar kipótolták, Mans várossából, melyet a' Francziák rá-rohanással elvettek, Talbot és Suffolk őket kikergették, s azonkívül Laval erősségét is elfoglalták.

(51.) La Hire elküldetvén a' megszorult vár segítségére, minckelötte az ellenséget megtámadta volna a' következő furcsa imádságot mondotta: „Istenem! kérlek, cselekedd ma La Hire-ért azt, a' mit akarnál hogy La Hire tegyen érte, ha Isten volna, te pedig La Hire lennél!“ *Le Brun de Charm. I. 103.* —

(52.) Ez a' jeles hős, ki mind Orléans védelmezésében, mind hazájának az Angoloktól megszabadításában kitünő részt vett, Orléansi herczeg Lajosnak törvénytelen ágyból 1402-b. született fia volt. Később ajándéku kapván Dunois grófságot,

Bedford azonban 1427 aprilisse elején visszatért Angliából, hol a' belső háborgást lecsendesíté, 's vele nem sokára megbékélt a' Burgundiai herczeg, minekutánna V. Márton pápa a' Gloucesteri herczeg házasságát Bavariai Jákobinával felbontá. — A' regens húsz-ezer emberrel szállott-ki a' Francia földre, csak hamar a' Bretagnei herczeg ellen ment, ki VII Károlyal kötött szövetségéről lemondván, VI Henriknek 's mondott személyessének engedelmességet ígért. (53.) E' fenyegető veszély sem jobbítá-meg a' Francia udvart, la

annak czímjét viselte. Már gyermek-korában bátorságának szép példáját adta. Midőn az atyát Burgundiai János meggyilkolta, az özvegy herczegné Májlandi Valentina egybehíván az egész udvart, 's a' részén lévő főurakat, azt kérde tőlök. — „Ki leszz közzületek első, királlya testvérének halálát megboszszulni?“ Méjj hallgatás vala az egész körben, midőn a' kicsi, mintegy hat esztendő János felszállt — „En leszek, kegyelmes aszszonyom! 's megmutatom, hogy méltó fija vagyok.“ E' pillantattól fogva a' herczegné aránta édes anyai indulatot bizonyított, sőt halálos ágyában mintegy sajnállva mondotta, hogy azon gyermek tőle volt elragadva — „*qu' il luy avoit esté emble*“ (*dérobé*) — Dunois valóban szavát megtartá, mert a' mint egykor dicsekedett, élte első felében atya árnyékának tízezer Burgundiait áldozott-fel. *Le Brun de Charm.* I. 99. 100. —

(53.) Ez alkalmatossággal a' Navarrai király is, a' birtokában lévő Nemoursi herczegségért hasonló esküvel kötelezé magát Anglia részére. *Berr. St. Prix.* 155. note 189. — A' Bretagnei herczeg testvére Richemont azonba hívnek maradott hozzá halálatlan királyához. *Le Brun de Charm.* I. 108.

Trémouille kártékony befolyása, országot zavaró tekintete a' király legbuzgóbb híveit, sőt rokonit is fellázzasztá, kik fegyvert fogván Bourges várossát, hol lakott, elfoglalják. E belső had ugyan szerenczére nem sokáig tartott, de az Angolok elleni készülleteket gátolta, midőn ezek másfelől semmit el nem műlattelak a' következő 1428-diki táborozást eldöntővé tenni, 's minekutánna már nagyrésztint a' Loire északi partjainak urai voltak, Orléans elfoglalásával az attól délre eső megyéket is elborítani készültek. Valóban Francziaország a' végromlásához közel látszott állani. — Megfoszva minden védelem-eszközöktől, arra jutott, hogy 1428 vége felé, midőn a' veszedelem már a' legmagosabb polczra hágott, hét-ezer embernél többet összevegyűjteni nem tudtak, 's a' katonák 'söldja fizetésére pénzt kellett költsön venni. (54.) E' szigorú, roskadt állapot okát az eddig elbeszéllett historia eléggé megfejtí. VI Károly hosszúas uralkodása, kivált ezen fejedelem örültsége után, Francziaország mindennémü inségeinek gyászos képét mutatja. Rablást, pénztcsikorást, népsujtolást rendszeresen gyakorló kormány alatt részekre szakadva, a' legszilajabb fejletlenség nézőhelyyévé lett, majd egy számtalan nyomorúságot árasztó, rongálással, erőszakkal, puszt-

(54.) *Berr. St. Prix.* 46. —

titással bélyeges külső hadban, földművelése, kereskedése szorgalma megcsökkent, a' miből a' közönséges jövedelem-források elapadása vagy bédugulása természetesen folyt. A' haza felfordult siralmas állapotja a' VI Károly thronusra lépését követő hat első esztendőben jobbra nem fordult, a' romlás, elszegényedés, hanyatlás naponként nevedett, a' mit nagyrészt a' tapasztalatlan királyt félrevezető, kincstárt pazérló, igazgatást zavarba hozó kedvellteknek lehet tulajdonítani. Sokszor látjuk a' historiában azon jelenést, hogy a' fejedelem barátjai az ország legkártékonyabb ellenségei, 's mentől inkább tépik, rongálják azt, urok előtt annál több érdemek van! — VII. Károly még is ily nehéz, kétséges időben, a' fenyegető környülményeket számba nem véve, kötelességét, méltóságát nem tekintve, hozzá nem illő tárgyakra fordítá munkásságát, puhaság, léha gyönyörűség foglalták-el egészen, 's midőn sereg kiállításáról, koronája megmentéséről kellett volna kettőztetett iparkodással gondoskodni, a' bátor, vitéz tettekre, ön-elszánásra példát adni, akkor öröminnepek, mulatságok elrendelésével bíbelődött. (55.) A' helyett, hogy a' esatapiacson megjelenve, katonájit személye-

(55.) Egy alkalmatossággal La Hire felette fontos ízenettel VII. Károlyhoz küldtetetvén, ez a' fejedelem néki felelet helyett egy udvari innepet tárgyazó készülleteit mutatta-meg, 's arról kívánta vé-

sen buzdítsa, tűzelje, híveivel a' veszélybe és dicsőségbe osztozzék, alig lehetett az ellenségtől fenyegetett Orléanshoz néhány mért-földdel közelebb jövését megnyerni. 'S mintegy önvesztére rohanva, derék fővezérét Richemontot a' legkényesebb pillanatban áldozta-fel la Trémouille kápricziájának, tőle megválva szolgálatjával élni nem akart, sőt előtte még várossai kapujit bézáratta. Nem csuda ha a' Francziák, magáról ennyire felejtkező királyokat becsülni, szeretni nem tudák, 's szinte csak az Angolok elleni gyűlölségből maradtak hozzá híveknek!

Bedford magával hozván a' nem sokára cardinalisi rangra emelt Winchesteri püspököt, VI. Henrik nevelőjét, e' kötelesség vitelére gróf Warwick küldetett Angliába, ki helyett V. Henrik egyik vitéz, és jeles hadi pajtása Montagu Tamás, Salisbury gróf választatott az Angol sereg fővezérének, mivel a' regens Párisból hosszszas időre el nem távozhatott. A' nevezett gróf mintegy háromezer ember friss sereggel június végén 1428-b. érkezett Franciaországba, 's kevés ideig Páris körül mulatása után, júliusban kezdé-el a' táborozást. Az alatt míg a' Burgundiaiak néhány he-

lekedését tudni. „Valóban“ azt mondá erre az említett vezér, „nem volt soha egy király is, ki vigabban vesztette volna-el országát. *Le Brun de Charm.* I: 90. *Berr. St. Prix.* 159. note 203. —

lyeket Cămpănia és Lotharingia határszélein a' Francziáktól elvettek, az Angolok két hónap alatt a' Loire vizétől északra eső vidéket több erősségekkel elfoglalták, valamint némely délre fekvő kisebb városokat is, mint Gergeaut, Sullyt, melyekre Orléansnak, VII. Károly birtoka szinte utolsó védbástyájának békerítéséért, külön választásáért szükségek vala. A' Francia armáda fele, 's legderékabb vezérei, majd majd minden lelkes hősei, többek közt Poton de Xaintrailles és testvére, Guitry, Villars, la Chapelle, a' Gaucourt. Rudolf kormányára bízott város védelmére sitelve, annak falai közzé zárkoznak, és a' törésre állanak, szembe a' veszedelemmel, nem attól gyáván futva, mint la Trémouille, 's a' király több udvari csapodárjai. A' lakosok példás elszántsággal, minden áldozatra kész buzgósággal viszontagolják az örsereg oltalomintézetét, 's annál elkeseredettebbek az Angolok ellen, mert herczegjek gyilkosságával, 's majd ennek fijával a' haza romlására kezett fogtak. —

Orléans a' Loire vizének jobb és északi partján fekszik, a' bal partal egy híd kötődőszve, melynek fejét a' Tournelles nevű kis erősség, ezt megint egy föld bástya, *boulevard*, fedezte. A' Salisbury-től vezetett ellenséges sereg october első napjaiban nyomult közebb, majd a' vizen egészen általtakarodott,

's 12-dikben már a' déli parton Orléans alatt állott. (56.) Az ostrom melyet a' leghiresebb Angol és Burgundiai generalisok igazgattak, csak hamar elkezdődött, a' fővezér a' várost roppant kögolyóbisokkal lövöldözteté, mindek felett pedig a' Tournelles 's ennek földbástyája elfoglalásában munkálódott. A' Francziák vitézül oltalmazták magokat, 's october 21-k. az említett földbástyát rárohanással elvenni akaró Angolokat, négy órái mérges viadal után, melyben a' városból az őrizet segítségére sietett férjfiak, öregek, 's még aszszonyok is részt vettek, hátrálásra kényszerítik, de csak ugyan Salisbury három nap múlva, kivált egy föld alatt ásott mina segítségével, mind a' két erősség birtokában vala. A' Francziák nem késtek a' Tournelles elvesztét kipótolni, mert a' hídnak két boltozatját lerontván a' következőre egy új bástyát raktak, a' mellett october' 25-k. segítséget kaptak mert gróf Dunois 's több vitéz pajtásai, azok közt marsall Sainte-Sévère és La Hire mint egy 800 katonával a' városba érkezének. Így ez még keményebb ellentálláshoz készülvén, az Angol vezér, mivel a' tél is közeledett, jobb-

(56.) Orléans nevezetes ostromát körülálláson leírja *Le Brin de Charm.* I. 115 — 220. Leginkább egy azon időbéli hiteles és pontoson készült Napló — *Journal du siège* — után, mely Orléans várossa levéltárában találtatott. —

nak ítélé az ostromot bészárássá változtatni, 's a' körülvevett Orléans minden közösülését a' lehetőségig ketté vágni. De felmenvén a' Tournellebe, midőn ennek egyik ablakából a' város fekvését nézné, egy ágyúgolyóbistól, mely fél orczáját elhordotta, földre terítették, 's kevés nap múlva bévégezte sok vitéz tettekkel tündöklő, de gyakran kegyetlenséggel is bélyeges éltét. Helyette a' nemesebben érző gróf Suffolk lett fővezér, ki sergének egy részével a' jobb partra általment, az ostromot azon oldalról is folytatni, 's megelőzője planuma szerint a' békerítést végrehajtani. Ez abból állott, hogy az Angolok a' város körül bizonyos távolságra tizenhárom bástya forma erősségeket — *bastille* — építettek, melyek közül öt a' bal, hét a' jobb parton volt, egy pedig a' Loire közepén lévő szigetre tétetett, hol repülő hid a' két partot egybeköté, 's a' vízen hajókázást gátolta, egyszersmind ezen bástyákat két sor sánszal próbálták összevesztetni, de a' mit végre nem hajthattak. (57.)

Mig ez ostromi munkákon dolgoztak, az alatt a' város lövetése folyt, 's mind két részről né-

(57.) A' város bészárására intézett bástyákra nézve l. *Berr. St. Prix.* 165. note 223. A' jobb parton lévőkhöz csak december végén kezdettek, de azután nagy szorgalommal dolgoztak rajtuk. note 226. Jelesen világosítja az ostromot, mintegy szem elébe terjeszti, annak rajza, mappája — *carte visuelle* — melyet *Berr. St. Prix* közöl a' szükséges magyarázatokkal. 246 — 250. L. még *Le Brun de Charm.* I. 439 — 446. —

ha az éjj esendességében is, több véres csaták, viadalok történtek, de elhatározó következés nélkül. Januárus vége felé azonban a várost bészáró erősségek, már nagyobbára készen voltak, 's az eleségek hadiszerek és segéd-sergek bévitelét nehezítették, noha egészen meg nem akadályoztathatták. (58.) A városbéliiek insége mind a' mellett naponként sulyosodék, annál inkább mert az ostromló sereg száma szüntelen szaporodott: (59.) már éhségtől is kezdettek félni, e' kedvetlen helyzetből kimenekvésre azért azt a' módot látták, hogy az ellenséget a' számára küldött szállítások gátlásával szorultságba ejtsék, különösen a' Bedfordtól Falstolf vezér alatt februarius elején Párisból elindított, élelemmel, hadi eszközökkel fegyverekkel megrakott több mint 300 szekereknek útját állják.

Ezen intézet jó kimenetele szinte bizonyosnak látszott, annál inkább mert Bloisnál

(58.) A' Francziák, az Angolok szoros vigyázatja mellett is, több versben kaptak segítséget. Januárus elejével 200, fébr. 8-k. és 9-k. 2300 fegyveres ember érkezett a' városba. — *Le Brun de Charm.* I. 148. 164. 165. nem különben eleséget is néhányszor vittek-bé. 147. 154. 195. 208. l. —

(59.) Az Angolok különösen háromszor kaptak erő nevedést, decemb. 1-sőjén mikor Talbot nélkül 300 katonát, eleséget és sokféle hadi szereket vitt, továbbá decemb. 30-k. 1500, és január. 16-k. 1200 emberek érkezett. Némelyek állítása szerint az ostromló sereg, mely elébb mintegy 10,000-ből állott, lassanként 23,000-re szaporodott. *Le Brun de Charm.* I. 140. 143. 151. 185. —

gróf Clermont, a' Bourboni herczeg nagyobbik fija, három vagy négy-ezerből álló és Orléans segítségére rendelt serget gyűjte-össze, mely a' városban lévő őrizettel kezét fogva, a' jóval kisebb számu, legfeljeb 2000-re menő Angol kíséreten könnyű szerrel, erőt vehetett volna. Ilyen szándékkal azért, bár féltelmes volt az Orléanst védőket gyengíteni, még is mivel másfelől az ellenség erejének szaporodása nagyobb veszedelemnek látszott, mintegy 1500 embert La Hire, Poton de Xaintrailles, Sainte-Sévère és más fő urak vezérlése alatt kiküldöttek onnan Janville felé, a' merre Falstolfnak kellett jöni, hogy ötet Clermontal egyesülve támadják-meg. De vagy Clermont elkésése, vagy az Orléansi csapatnak későbbben mint kellett volna elindulása miatt, az utolsó, véletlenül a' nagy sereggel öszvetalálkozás előtt, Rouvrai-Saint-Dénis helységnél febr. 12-k. már estve felé az Angolokra bökken, 's hár Clermont több versben és sürgetőleg izent La Hirenek hogy megérkezését várja-meg, a' Francziák, számítani nem tudó hevességek szerint, arra nem ügyeltek, 's idő előtt viadalba bocsátkoztak. Falstolf kíséző sergét öszveszedvén jól elrendelte, a' szállító szekerekkel körül sánczolá, majd az ilyen formán alkotott védfal elibe állítá legderekabbn nyilassait, 's végre ezeknek fedezésére, valamint a' lovasság első rohanása

akadályoztatására egy sor megvasalt czöveket veretett a' földbe. A' Francziák ellenben nem tekintve a' késő időt, minden előre vigyázást elmúlasztva, rend és plánum nélkül, a' mellett egymás között, kivált a' Scotziai vezérekkel egyet nem értve, a' mi a' zürzavart nevelte, igen hevesen támadták meg a' magát erős állásba tett ellenséget, 's mint máskor is, hasonló szelezés esetében, teljes megverettetést szenvedtek, annál inkább, mert bár a' csata vége felé gróf Clermont a' nagy sereggel megérkezett, de neheztelve, hogy rendelésére nem hajtottak, nemtelen bosszús indulathól, abba semmi részt nem vett, 's veszélybe forgó hazafi-társait nem segítve folytatá útját Orléans felé. A' Francziák sokat vesztettek, a' harczolók nagy része a' csata piaczon maradt, azok között főrangú tisztek is, mint Stuart János Scotziai koronavezér és testvére Wilhelm, sokan elszéledtek, s csak egy kis csapat volt, melyet e' viadalban sebet kapott Dunois néhány társai segítségével a' szaladásból megtérítvén, és öszve szedvén a' városba visszavitt. —

Egy ilyen csekély, más időben tekintetben sem vehető csata — mely *heringek napjának* — *la journée des harengs* — neveztetik, (60)

(60.) Ennek oka az, mivel Falstolf szállítása éppen bőjtre esvén, annak nagy része heringekkel rakott tonnákból állott. *Le Brun de Charm.* I. 181.

szinte az ország végromlását huzta maga után, a' mibőlannak roskadt állapotját meg lehet itélni. Az akkori környülállások között VII. Károlyra nézve a' nem nagy számból álló sereg elvesztése is igen érzékeny csapás volt, mert erejét szembetűnőleg gyengítette, a' részén levőket még inkább elcsüggesztette, 's könnyen a' már sokat szenvedett Orléans elesését is huzhatta volna maga után, (61.) mikor a' déli tartományok, hol nem sok erős és hadi szerekkel megrakott városok találtattak, az ellenség előtt nyitva állottak. — A' hős város lakossai mind a' mellett hívségekben nem ingadoztak, de minekutánna Clermont febr. 18-án több főemberekkel, kik között volt La Hire, 's legalább kétezer emberrel tőlök eltávozott — mely sereg azután haszon nélkül széteszlett — magok megtartását még inkább lehetetlennek látván, mindjárt másnap Poton de Xaintraillest többekkel követségbe küldötték

(61.) *Berr St. Prix*. 176. I. több okokkal világosan megmutatja, milyen fontosnak hitték Orléans megtartását, melynek elvételeből Franciaország végromlása következhetett volna. Egy környülállás azonban különönösön figyelmet érdemlő. Az ostrom elején Chinonba gyűlt közönséges rendei a' VII. Károlyhoz hív provinciáknak 400,000 és mindenkitől fizetendő — *payable par toute sorte de gens* — francot határoztak az Angoloknak ellentállásra, és Orléans segítségére. Egyszersmind felszöllitották a' korona főrangú vasallussait, szolgálni a' királynak a' végső szükségben — „*servir le Roi en cette extrémité.*“

a' Burgundiai herczeghez, (62.) 's néki azon ajánlást tettek, hogy Orléans a' háború végéig az ő gondviselésére bizattassék, de a' minek az Ángol regens hevesen ellene mondott, sőt a' közbenjáró herczeget sértőleg útasította-el a' kivánságot, ki azonnal megtiltotta alattvalóinak az ostromba tovább részt venni. (63.) Midőn két hónap múlva april. 17-k. 1429-b. a' követek a' rossz válaszzal vissza tértek, az elkeseredett lakosok mindjárt az azt követő éjjel az ellenség táborára kimentek, azt iszonyú mérszárlással feldulják, de a' mint virradta felé 'sákmánnyal rakodva visszatérnének, az Ángol lovasok a' nehezen haladókat utólérték, 's közöttök nagy vérontást vittek-végbe. Ez a' csapás a' szerencsétlen ostromoltakat még inkább földre verte, maga VII. Károly is, ki ekkor Chinonban lakott, kétségbe esve, hazáját, koronáját elhagyni, és Spanyolországban vagy Scotziában menedéket keresni készült; tanácsossai azonban erről leverték, 's a' Dauphinéba vagy az Auvergnei hegyek közé szaladást javallák. — (64.) De a' veszed-

(62.) Az Orléansiak többször küldöttek Angliába követeket fogva lévő herczegjekhez, hogy birtoka neutralitását eszközölné-ki, de a' ki a' Troyesi gyalázatos alku aláírása nélkül azt meg nem nyerve, — arra pedig rá nem állott. — *Le Brun de Charm.* I. 186. —

(63.) *Le Brun de Charm.* I. 209 — 212. —

(64.) Némelyek azt mondják, hogy VII. Károlyt a' hitvesse, Anjoui Mária verte volna-le az ország-

lem legfőbb pontján, melyet elfordítani emberi erőnek szinte lehetetlen volt, a' balsorsal már vívni nem tudó, gyáván habozó, önmagával tehetetlen fejedelmet az ég nem hagyá-el, reménytelen segítséget küldött neki egy gyenge pástörleány által, kinek karja a' hatalmas, kevély ellenséget megalázta, letiporta, 's az ingadozó, szinte öszvereszkadó Francia thronnst csudálatoson felemelte! —

Champagne és Lotharingia szélén Vaucouleurs-től nem messze egy kellemes völgyben feküdt Domremy nevű kis falu. Itt lakott becsületes földmivelő d' Arc Jákob, kinek feleségétől Romée Izabellától három fíja és két leánya volt. Ezek közzül egyik a' haza hős leánya Johanna. Születése esztendeje egészen nem bizonyos, önállítása szerint azonban 1410-b. vagy 1411-b. jött a' világra. (65.)

ból eltávozásról, mások szerint a' szép Sorel Ágnes érdeme, ki hős érzésre tudta buzditni a' királyt. *Le Brun de Charm.* I. 215 — 219. az elsőre azt jegyzi-meg, hogy mivel a' királyné akkor férjétől külön Bourgesba lakott, rá olyan befolyást nem igen gyakorolhatott, a' másik állítást pedig anachronismusnak mondja, mert Sorel Ágnes nem előbb mint 1432-b. lett a' király kedveltje. Így Schillernél is költői szabadság, midőn Orléanski szűz című jeles trágédiájában Ágnes ilyen módon jelenik-meg! —

(65.) *Le Brun de Charm.* I. 245. 246. *Berr. St. Prix.* 177. note 242. — A' híres Angol historicus Hume szerint 27 esztendősen lett volna 1428-b., tíz esztendővel tehát idősebb, (l. *Schlegel Gesch. der*

Rokoni közt különösen említést érdemel Durant Laxart, egy szomszéd falu lakossa. Johanna a' csendes házi élet és gazdaság körében nevedett, édes anyja oktatta a' keresztyn vallás közönségesebb igazságaira, a' varrásban és fonásban szép előmenetelt tett, egyébaránt sem olvasni, sem írni nem tudott, neve aláírását kereszt-vonással jegyezte. Majd szüleiének, kiket erősen tisztelt, úgy testvéreinek segített a' mezei munkákban, 's midőn rá került a' sor, a' falu csordáját valamint atya marháját és lovait is legeltetni szokta, nagyobb korában pedig inkább házi foglalatosságokra adta magát. Engedelmes, tiszta-erkölcsű, istenfelő, békességstörő, adakozó, jószívű, félénkségig szemérmes, munkás, szorgalmatos, társalkodását megválasztó leánynak írják, karaktere nyájasságát, szép magaviseletét, és okosságát mindenek egyaránt dicsérték. (66.) De kivált kegyessége, vallásos ér-

Jungfr. von Orl. S. 117.) de ez nem igaz, a' mint Berr. St. Prix a' felhozott helyen világosan megmutatja. A' tévedést Monstrelet chronistának ezen szavai okozhatták, „agée de vingt ans, ou environ.“

(66.) Egy Angol biztos, kit a' fogságba esett Johanna ifjabb kora felől tudakozódni küldöttek Domremybe, azt jelentette, hogy a' mit ezen leány magaviselete felől hallott, abban semmi sincs, a' mit tulajdon testvéreben megtalálni ne kívánna. *Le Brun de Charm.* I. 256. — Átaljában ezen íróból van véve Johanna egész karaktere, ki őtet azon időbeli szemmel látott tanúk után rajzolta. I. 249 — 277. L. még Berr. St. Prix. 181. —

zése jókor szembetűnt, ez volt legfőbb, egész valóját elfoglaló hajlandósága. Mihelyt napi kötelességét végzé, többnyire a' templomba sietett imádkozni, az Istenről és boldogságos szűzről örömet beszéllett, a' magánosságot kedvellé, sokszor játszó pajtásaitól félrehúzáván magát, gyermeki ártatlansággal szavait a' Mindenhatóhoz intézte, 's néha a' harang hangjára a' mezőn is letérdelt könyörögni. Már 12, 13 esztendő korában a' falusi leányok ének és táncz mulatságában nem sok örömet talált, azt oda hagyva inkább egyedül templomba ment, a' miért társaitól olykor szemrehányást kapott, kik őtet igen áhítatosnak találták, 's azért ki is csúfolták. (67.) Minden valóságos szertartásokat pontosan teljesített, egy esztendőben többször meggyónt, husvétkor rendesen áldozott, 's el szokott menni búcsúra egy a' faluval szomszédos kis kápolnához, hová néha erős vágyása foglalatossága köréből is elhívta. Átaljában a' szent helyeket szerette meglátogatni, 's azok közt tisztelete tárgya volt egy Domremyhez közel eső régi erdő melletti pompás terepély bikkfa és forrás, melyeknek szomszédságában hajdan a' közvélekedés és nép száján forgó emlegetések szerint tündérek laktak; (68.) hová akkor a' fa-

(67.) *Le Brun de Charm.* I. 254. 255.

(68.) Ezért tündérek fájának is hívták — *Arbre des Fées* — más névvel pedig *Beau Mai* és *Arbres des Dames.* *Le Brun de Charm.* I. 264. —

lasi ifjak, leányok, gyermekek esztendőnként májusban öszve-sereglettek, 's virágkoszorúkat, füzéreket aggattak a' fára, mely példát némelykor a' köztők lévő Johanna is követte, bár rendszerént virágjait a' Domremyi szent száz képének szentelé.

Valamint vallásos bűzgóság, úgy hazájához vonszódás, azért melegen érzés is czi-mereze az említett leány karakterét, 's ezen indulatot benne az ország akkori rongált siralmas állapota bizonyosan táplálta, eleve-men tartotta. A' had kíséretében járó inség és veszély sulyát a' közrendűek is nagy mértékben érezték, a' részrehajlás lelke a' csendes kunyhók lakóji közt is ellenséges szakadást esinált, 's az ismeretes Armagnae és Burgundiai pártneveket köztők is lehetett találni. Domremy minden lakossá egyen kívül a' törvényes király hívei voltak, midőn a' szomszéd Marcey, vagy Maxey falubéliek nyilván az ellenkező felekezettel tartottak. E' versengés befolyt Johannára, kinek keble saját vallomása szerint, a' Burgundiaiak elleni gyűlölségtől szabad nem volt. — Különben is hamar kitűnt, mennyire szíven hordozza hazája sorsát, melynek veszélyből kiemelésével sokat bibelődött; (69.) ez a' merész gondolat lebege-

(69.) Johanna fogoly korában megkérdeztetvén, érzett-e magában kívánságot a' Burgundiaiaknak ártani? — azt felelte, — „nagy vágyása volt, hogy

szüntelen előtte, 's annyira erőt vett rajta, hogy felhevült képzelődése angyali jelenségek, isteni sugallások alakjában mutatá néki vágyása fő tárgyát, 's belső érzése eleven szemlélését felsőbb intésnek, kinyilatkoztatásnak vélte. Égi követek serkentették királya 's hazája szabadítására sietni, kik ötet a' Mindenható pártfogásáért, 's forró óhajta teljesedéséről biztosíták. (70.)

királya az országát vissza kapja.“ *Le Brun de Charm.* I. 281.

(70.) Johannának, a' mint ő maga beszéllette — 13 esztendősen korában egyszer az atya kertjében hirtelen igen nagy fényesség tűnt szemébe; mikor egy kegyességre intő, 's az ég védelmét ígérő felséges szózatot is hallott. Később Sz. Mihály arkangyalt fénytől körülvett sok más angyalok társágában látta, tőle felszóllított VII. Háróly segítségére menni, 's bizonyossá tétetett, hogy Sz. Katherina és Sz. Margit vezetői, tanácsadói leendőnek, kik néki meg is jelentek, 's a' király sorsa jobbra fordulását jövendőlték. — Idővel az égi küldöttek gyakrabban meglátogatták, mind erősebben sürgették a' királyhoz indulását, 's az Isten parancsolatja teljesítésének óhajta annyira nyugtalanítá ötet, hogy „helyét nem találta.“ — Johanna jelenéseit és szózatjait körülállásoson, de kitünő fogultsággal, azoknak szóról szóra hitelt adva elbeszéli *Le Brun de Charm.* I. 289 — 305. azt esakugyan megjegyzi, hogy egyedül az ő vallomáson alapulnak, mivel azokat rajta kívül senki sem látta vagy hallotta: mely körülállás eléggé mutatja mit kelljen e' dolog felől tartani. Mind ezen állított mennyei kinyilatkoztatások természetesen csak a' nevezett leány elragadott heves képzelődésének szüleményei, a' magánosságban egy tárgyra függesztett, attól egészen elfoglalt elméjének ábrándozásai, a' miket ő elevenen látott és hitt,

Johanna tizenhat, vagy tizenhét esztendősen lehetett, midőn hirtelen Domremy környékét Burgundiai sergek elboriták. A' mondott falu lakossai az ellenségtől féltékben a' szomszéd Neufchateaubá futottak, hol az öreg d' Arc és az övéi egy la Rousse nevű asszonynál tartozkodtak. Négy öt napi ott mulatások alatt Johanna az atya marháit legeltetette, néha pedig gazdaszszonyának a' házi dolgokban segített. (71.) Domremybe visszatérések után, csak hamar Johanna szülője meg egyezésésével a' hozzájuk közel Kis-Burey nevű faluban lakó nagy-bátyához Durand Exarthez ment. Alig tölt-él nyolcz nap oda érkezése után, midőn ezen bátyának kijelenté, hogy néki előbb Vaucouleursbe, 's onnan a' dauphinhez (72.) kellene sietni, kinek fejére akarja tenni a' koronát, mert a' mint hajdan

mert csak egy és minden más külső tárgyakat homályba borító gondolat volt előtte világos. —

(71.) Ezen környülállásból csinálta a' Burgundiai félhez szító *Monstrelet* azt, hogy Johanna egy fogadóban hosszas ideig szolgáló lett volna; — „*fut grant espace de tems chamberriere en une hostelle*“ a' mit többen gondatlanul utánna irtak, *Voltaire* pedig illetlen és aljas elméskedéssel használt a' hős leány nevetségessé tételére. A' mondott állítás alaptalanságát világos és győző okokkal megmutatták *Berr. St. Prix*. 179. kivált *Le Brun de Charm*. I. 306 — 310. —

(72.) Azért nevezte VII. Károlyt csak dauphinnek, mivel a' szokott helyen Reimsban még felkenve, 's megkoronásva nem volt. — *Le Brun de Charm*. I. 491. —

meg volt fjövendölve „Francziaországot egy aszszony dönté veszélybe, (73.) 's egy szüz fogja megszabadítani.“ — Durand Laxart látván huga erős és állhatatos feltételét, annak igazságáról végre maga is meggyőződött, 's elébb egyedül ment Vaucouleursbe kormányzó Baudricourthoz, ezt a' léány kívánsága 's rendkívüli ígéretei felől értesíteni. De a' nevezett tiszt ötöt rosszul fogadá, 's többször monda, hogy pofozná-fel a' hugát, és küldené haza. Az első lépés rossz kimenetele azonban nem ijeszté-el Johannát, 's czélja eléréséért maga ment május közepén 1428-b. a' városba, hová nagy-bátyja is elkíséré. Ott Baudricourt elibe bocsáttatva neki az Urtól küldetését megmondotta, kinek segítségével a' dauphin bizoyoson királlyá felkenettetik. — De hitelt ekkor sem nyert, 's a' kormányzó ötöt jó válasz nélkül ereszté-el magától. — Johannát e' második elutasítás erősen megilleté, azért gyakran élt a' vallás vigasztalásával, a' mellett belső nyúgtalanságát nem titkolható, a' dauphinhez vágyása volt minden beszédének tárgya, 's azt monda egykor „a' mennyei királytól van rám bizva ez a' küldetés, 's ha térdeimen kellene is, elmennék oda.“ (74.)

1 (73.) Ezt Johanna hibetösön Bavariai Izabellára értette. *Le Brun de Charm.* I. 320.

(74.) „C' est de la part du roi du ciel, que cette mission m' est confiée, et quand je devrais y aller sur mes genoux, j' irais.“ — *Le Brun de Charm.* I. 326. —

Nem különben ismétlé azon jövendőlést, hogy Franciaország szabadulását egy a' Lotharingia széléről — *des marches de la Lorraine* — érkező szüz eszközlénde. Rendithetetlen bizodalmat mutató szavaiba többen kezdének hinni, a' róla elterjedett hir Baudricourt-ra is benyomást tett, ki éppen azért vele újabban értekezett, noha következés nélkül, 's Johanna bátyyával Kis-Bureybe visszatért. —

De állhatatos maga elszánását az akadályok teljeséggel nem gyengítették, 's bátyyától kísértetve a' következő böjt elején 1428 februariussában újra Vaucouleurs-be ment. Baudricourt még akkor sem akará szándékát előmozdítani, 's Johanna azért, ajánlás nélkül is útnak indula, csak-ugyan meggondolkozván hogy így elmenni nem helyes, a' városba visszatért. Történetből akkor egy előkellő nemes Novelonpönt János Metzből, vele 's merész szándékával megismerkedvén, legottan néki annak végrehajtására segítségét ígérte. Egy ilyen példa több követőkre talált, csak hamar egy más nemes Poulengy Bertrand is magát Johanna részére nyilatkoztatá, kinek neve mind ismeretesebb lett, mind többen kezdék hinni, hogy „elküldetése isteni kegyelem lenne, 's őtet a' szent Lélek vezetné.“

(75.) Nem sokára szüléjit is megengesztelé,

(75.) *Le Brun de Charm.* I. 533. —

bár elébb tudtok és egyesések nélkül tett lépésével nékik bánatot okozott, 's Vaucouleursból egy levélben tőlök engedelmet kérvén, azt megnyerte. Végre a' közvélekedés Baudricourt kétségeit is meggyőzván, Johannának az udvarhoz menetelre egyezését adá, ötöt oda ajánlotta. E' szerint célját érte, de mivel nemi öltözetében sok bajnak és kedvetlenségnek lett volna kitéve, meghatározta, hogy férjfi köntöst vegyen magára. Vaucouleurs lakossai ruházták-fel, nagybáttya, 's egy más Kis-Bureyi lakos 12 frankon néki egy paripát vettek, Baudricourt kardal ajándékozámeg.

Igy indúlt-el, febr. 13-án. 1428-b. Johanna a' már említett két nemestől u. m. Novelonpont Jánostól, Poulengy Bertrandtól, továbbá harmadik testvérétől d' Arc Pétertől, egy királyi követtől, (76.) egy katonától és két szolgától kísértetve, — Francziaország sorsát eldöntő útjára! A' jelenlévők közül szándéka merészségén bámulóknak azt felelé a' bátor leány „hogymég nem fél, mert az Isten ellenség közt is utat fog néki a' dauphinhez csinálni!“ — Azon környéket bíró Angolok és Burgundiaiak miatt nagy vigyázatra völt szük-

(76.) Ezen követnek — *nuncius regius* — a' kísérek közt létéből lehet gondolni, hogy Baudricourt elébb Johanna felől az udvarhoz kérdést tett, 's minekutánna onnan választ és rendelést kapott, indítá-el ötöt. *Le Bruñ de Charm. I. 336. 339. —*

ség, azért titkon, néha éjjel is, kellett menni, és így csak ugyan baj nélkül Saint-Urbain, Auxerre, és Gien városokon keresztül elérték Fierboist, mely Chinontól öt vagy hat óráitávolságra esik. (77.) Innen Johanna egy a' királyhoz küldött levelében szabadságot kért a' hozzá mehetésre „mivel őtet segitni tett oly nagy utat, és sok dolgot tud, a' mi néki kedves fog lenni.“ (78.) Úgy látszik csak hamar kedvező választ nyert, mert Vaucouleursból elindulása után a' tizenegyedik napon febr. 24-k. Chinonba megérkezett.

A' Francziaország megmentésére az égtől küldött szüz élte virágjában vala, egy ifju, szép és jól formált léány. — *elle estoit jeune fille, belle et bien formée.* (79.) Meglehetős nagy termete, erős, egyarányu, igen fain testalkotása, kitünő fejr bőre, gesztenye szín haja vólt, arczvonásiból komorságra hajló, ártatlan szelidség, bizonyos bús kellemetesség látszék, nyájas és kedveltető hangjával szíve-

(77.) A' király megszabadítására siető, ifju pásztor léány — *jeune bergerette* — hire ezen útja közben Orléansba is elhatott. *Le Brun de Charm.* I. 354.

(78.) Ezen levelében Johanna saját vallomása szerint, még ast is irta „hogy a' királyt mások között meg fogja ismerni“ — „*qu'elle reconnaitrait bien le roi entre tous les autres.*“ *Le Brun de Charm.* I. 359. Ez egy alább előforduló körülállásra nézve megjegyzést érdemel. —

(79.) Vitéz d' Aulon Lajos szavai ezek, ki Johanna szolgálatjára rendelve, szüntelen körülötte vólt. *Le Brun de Charm.* I. 367. —

ket hájolt, igen helyesen és okosan beszélt, mint egy vitéz oly szépen, ügyesen lovagolt, 's tudta a' láncsát forgatni. — Végre, a' mi különösen megjegyzésre méltó, az aszszonyi nem szokott, és bizonyos időben előforduló gyengeségétől ment lévén, könnyebben teljesíthette a' férjfiui foglalatosságokat, 's talám ezen környülállás okozá inalkatjának nagyobb ingerelhetőségét, a' mi hevesebb képzelődésére bizonyoson befolyt. (80.)

De VII. Károly a' távolról sok veszélyek közt szabadítására siető, magát érte feláldozni kész léányt nem bocsátá mindjárt maga elibe. Tanácsossi közt a' felett, hogy valjon teheti e' azt vagy nem? versengés támadott; 's Johanna két nap vitatás, tudakozódás, 's többszöri kikérdeztetése után, (81.) csak a' harmadik nap juthatott a' királyhoz. Elfogadása estve felé egy ötven fáklyától világított teremben történt, hol sok főurak, 's több mint 300 előkellő vitézek valának egybegyülve, azok közt két Orléansi követek; kiket Dunois a' szüzhöz elterjedett hí-

(80.) Nagyobb részint Johannát ismerő, szemmel látott tanúk vallomásai, 's egy Orléansban a' városházánál tartott, igen régi, eredetinek hitt kép után van ez a' leírás. — I. *Le Brun de Charm.* I. 366 — 370. —

(81.) Johanna az égtől két dologért lett küldetését erősíté — t. i. Orléanst az ostrom alól felmenteni, és a' királyt Reimsba vinni. — *Le Brun de Charm.* I. 374. —

rek valóságának végire járni küldött. — Johanna gróf Vendômetól bevezettetve, a' királyt a' sokaság közt megismerte, azonnal nagy tisztelettel köszöntötte, 's előtte letérdelvén így szóllott: „Bóldog életet adjon Isten néked, derék király! „*Dieu vous doint bonne vie gentil roi!*“ — „Nem én vagyok a' király Johanna!“ azt felelé VII. Károly egyre az udvariak közül mutatván, „imé ez a' király!“ — De a' leány minden zavarodás nélkül így folytatá, — „Istenemre mondom, derék fejedelem! te vagy és nem más!“ — „*En mon Dieu, gentil prince, c' estes vous, et non aultre!*“ — Hozzá tévé, hogy Istentől küldetve jöne, néki és az országnak segítségül lenni, 's tudtára adni • Reimsban lejendő felkenettetését és megkoronáztatását. — VII. Károly ötet félre vivéntitkon vele sokáig beszélgetett, mi alatt orczáján meglegedését tisztán lehetett látni. Johanna akkor ismételve az egek urától lett elbocsátását, ötet Franciaország valódi örökössének, 's a' király fijának lenni bizonyította. — „*Je te dis de la part de messire, que tu es vray héritier de France, et filz du roy.*“ — A' beszéd végével a' fejedelemnek a' jelen volt urakhoz tett nyilatkozása szerint „néki az ifju leány oly dolgokat fedezett fel, a' miket az Istenen kívül senki más nem tudhatott, 's ezért benne nagy bizodalmát helyhez-

teti.“ — (82.) Mind a' mellett Johannát azután is többször kikérdezték, a' vizsgálódást aránta folytatták, kivált azon kétség eloszlatásaért, hogy valjon küldetése és jövődöbe bélátó tehetsége, az Istentől, vagy a' setétség fejedelmétől van é? — Azonban a' felsőbb ihletéssel bíró, az égtől lelkesített léány híre és neve mind inkább terjedett, mind nagyobb figyelmet, közönségesebb bámúlást gerjesztett, — Alençoni herczeg János ötet látni Chinonba ment, majd egy paripával is megajándékozta. Az Orléansból küldött követek visszatérvén, ott elbeszéllték, az ostromoltak búzditásaért mind azt, a' mit a' város felmentését,

(82.) A' királynak, Johanna által isteni küldetése bizonyítására, felfedezett titok nem egyéb volt, mint egy reggeli imádsága foglalatjának megmondása — mikor VII. Károly azt kérte az Istentől, hogy ha ő igaz örökösse lenne a' királyi háznak, 's az ország törvényesen ötet illetné — „*si ainsi estoit qu'il fut vray hoir descendu de la noble maison de France, et que justement le royaume lui deust appartenir*“ — azt néki tartsa-meg és védelmezze, vagy legalább a' haláltól, fogságtól kegyelmesen mentse-meg. — Ezt a' 15-d. század vége felé élt Sala nevű író hagyta emlékezetben, — *Exemples des hardiesses de plusieurs roys et empereurs* — czimű, kéziratban lévő munkájában, ki azt egy VII. Károly bizodalmit bíró Gouffier Wilhelm fő-nemestől hallotta. *Le Brun de Charm.* I. 378 — 386. és IV. 30 — 34. Hogy ez a' dolog természetesen megeshetett, abban semmi rendkívüli, vagy valami nagy titok nem feküdt, egy tekintetre minden láthatja, valamint azt is, hogy az akkori időben és környüállások közt szembetünő, figyelmet gerjesztő színe velt.

's a' király Reimsba vltelét hirdető szűzről hallottak, és láttak.

Ennyi próba és bizonyosság sem vóltmég elég; de Johannát a' király rendelkezéből Poitiers várossába, a' parlament 's egy híres universitás lakhellyébe küldötték, hogy ott a' valás szolgálji, tanítóji, és az ország főtörvény-széke bírái ujra hallgassák-meg, 's állításai, ígéretei felől adjanak vélekedést. Valamint a' kirendelt biztosok, a' tudós, nagy tekintetű doctorok, ötet innepélyesen és szorosan kikérdezték, úgy másképpen is szavai, tettei, magaviselete után puhatoltak, 's a' többször ismételt vizsgálódások Johannára nézve kedvezőleg végződtek. Feleletjeivel a' kérdező bírák megvóltak teljesen elégedve, azokon sokszor álmélkodtak (83.) 's oly okosoknak találák mintha isteni sűgállásból származtak vólna. (84.) Az égi küldetését hívőleány bátor meggyőződéséből ömlő ékesszóllása elragadja a' habozókat, bizodalmat gerjeszt a' hallgatókban, hitele 's tekintete mind magosabbra hág, már szinte rendithetetlen. — Egyik biztosnak, ki ötet foggatni azon ellenvetést tevé, hogy ha állítása szerént az Isten Francziaországot megmen-teni akarja, úgy nincs szükség fegyveresekre, azt mondá Johanna, — 's milyen szépen? —

(83.) *Le Brun de Charm.* I. 404. 405.

(84.) „*Ses réponses, si prudentes, qu'elles leur semblaient inspirées.*“ *Le Brun de Charm.* I. 406. —

„Istenemre mondom a' katónák harczolnak, de a' győzedelmet az Úr adja!“ — Egy másiknak, midőn erősen sürgetné, hogy állításait, ígéreteit valami külső jellel hitelesitse, e' bámúlást érdemlő, merész, sőt felséges feleletet adá — „Nem csudákat tennni jöttem Poitiersba, de vigyetek Orléansba, ott jeleit adom küldetésemnek!“ „*Conduisez moi à Orléans, je vous y montrerai des signes, pourquoi je suis envoyée.*“ Végre az ötlet megcáfolni akarásért szent atyákra és tudós munkákra hivatkozókat, röviden, de sokat jelentőleg így utasítá el, „Több van az Úr könyveiben, mint a' tiétekben!“ — „*Il y a es livres de messire plus que es vostres.*“ — Lehet-e ily lelkesedésnek el-
lentállani? vagy kételkedni szavai igazságában, midőn a' jövőendő fátyolát felemelve Franciaország sorsának megfordulását jövőendőli? (85.) — A' birák is, mint egy felsőbb erőtől nógatva, részére nyilatkoztatják magokat, 's mivel „jónál egyebet cselekedeteiben nem láttak“ — „*ils ne voyaient rien que de bon dan son fait*“ — egyező értelemmel kijelentik, „hogy a' király és ország szorúlt helyzetében, midőn a' hív lakosok már egyedül csak az Istentől várnak segítséget, — az ifjú leány

(85.) Négy dolgot jövődől-meg ekkor Johanna, a' mik bé is teljesedtek, t. i. Orléansnak az ostrom alól felmentését, VII. Károlynak Reimsban felkenntetését, Pári'snak a' törvényt király aránti engedelmességre visszatérését, 's a' fogoly Orléansi herczeg haza jövetelét. *Le Brun de Charm.* I. 399.

szolgálatját el lehet fogadni, és ötet Orléans szabadítására küldeni.“ —

Igy is történt. Johanna visszatérvén Chinonba, tovább nem haboztak ajánlását használni, a' csüggedező, magával tehetetlen udvart új remény kezdé éleszteni. — Orléans, a' mint láttuk, nagy szorultságban volt, oda mulhatatlanul serget és eleséget kellett szállítani. Katonákat gyűjtenek azért, a' felserkent bizodalom ezeknek számát neveli, mindenfelől tudólnak a' szokatlan látományra, sietnek a' fegyverben öltözött, a' szent kardot és zászlót kezében tartó (86.) hős léány vezérlése alatt harczolni, csak hamar 6000 fegyveres áll készen. Johanna, kinek szolgálatjára rendelte a' király több nemesekkel d' Aulon Jánost egyik legderékabb vitézzét, (87.) — a' készülétek megnézésére és sürgetésére, elébb Toursba,

(86.) A' kardot, Johanna, a' mint állitá, csudálatoson kapta, mert égi szózatjai tettek figyelmesé, hogy Fierbois várossában egy templomban az oltár körül elásva lenne egy öt keresztel bélyeges kard, a' melyért oda küldvén, a' papok a' mondott helyen megtalálták, és kivették. Ugyancsak felsőbb sugallás következtéséül csináltatta, a' liliomokkal himzett, és az Idvezítő képét ábrázoló fehér zászlót ezen oldalirással: JHESUS MARIA. — Ezt igen nagy becsben tartotta, és kezéből nem igen tettele, mert, önvallomása szerint — „kardjával élni, valamint senkit megölni nem akart.“ *Le Brun de Charm.* I. 420 — 423. —

(87.) Egy gyontatót is adtak ekkor néki, szerzetes Pasquerel Jánost, ki ötet soha el nem hagyá. *Le Brun de Charm.* I. 419. —

ennan ápril. 24-k. 1429-b. Bloisba ment, hol hozzá csatolták magokat de Rayz és Sainte-Sévère marsallok, valamint a' vitéz La Hire: VII. Károly néki bizónyos részben fővezéri hatalmot adott, „hogy nálla nélkül semmit se csináljanak.“ (88.) Ilyen tekintettel felruházva, papoktól kísért katonájit bátorítja, tüzei, 's minden este és reggel a' sokasággal leborúlva áhitatosan imádkozott. Példája és buzgósága mind nagyobb és elevenebb részvételt gerjesztett, az indulatokat naponként erősebben felrázta, mindenek száján az Istentől küldött leány neve forgott. Az ellenséges táborba elhat a' rendkívüli történet híre, 's ott nagy rémülést okoz, annak vezérei, a' kedvetlen bényomás gyengítéseért, Jóhannát boszorkánynak, bűbajosnak kiáltják, de azzal még nevelték az alattok lévő nép félelmét, mely inkább borzadott a' rozsasz lélek hatalmától. (89.) Jóhanna Bloisban három napig mulatott, 's elindulása előtt egy az Angol regenshez és vezérekhez intézett levelében (90.) felszólítá

(88.) *Le Brun de Charm.* I. 435. —

(89.) *Berr. St. Prix.* 63. Magok az Angol írók megvallják, azok közt Hume is — hogy Jóhanna megjelenése nagy és leverő bényomást tett az ő sergekre. *Berr. St. Prix.* 197. note 267. —

(90.) Ezen levelét Jóhanna egy hónappal írta az előtt, mert annak dátuma Husvét szombatja volt, mártz. 26-k. 1428-b., tehát az esztendő utolsó napja, más napra ú. m. mártz. 27-re esvén akkor Husvét. — *Le Brun de Charm.* I. 447 — 451. *Berr. St. Prix.* 337. —

őket Orléans ostromát félbe szakasztani, az erőszakkal elfoglalt városokat visszaadni, 's békességet kötni, „a' mit ha nem cselekednének, rövid időn nagy károkkal fognak rá emlékezni.“ — „*Se ainsi ne le faites, de vos bien grans dommages vous souviengne briefvement.*“ — (91.)

Április 27-k. 1429-b. indult el a' sereg Orléans alá, a' következő napot a' szabad mezőn töltötte, 's a' vitéz leány azt búzditni, lelkesíteni nem szünt, az Isten segedelméről és győzedelemről biztosította, azért vallásos kötelességek teljesítésére hathatóson serkenté, 's maga is velek ott az ég végetlen báltozatja alatt áldozott. (92.) Ápril. 29-k. a' Loire bal partján, kevés távolságra a' Tournellestől megjelenik az ostromlottak számára eleséget és hadi szereket vivő kis armáda, azokat csónakokra rakva béviszik a' városba, míg a' lakosok a' jobb partra kiütöttek az Angoloknak dolgot adni, kik azonban a' szállítást minden háborítás nélkül elhocsátják, 's nézik annak menetelét, a' mit könnyen meggátolhattak volna. A' kísérő sereg vissza tér Bloishoz, a' hol még több erőnek összevgyülését várták, — Johanna Dunoistól 's több vitézektől, úgy Or-

(91.) A' hős leánynak, fellépésétől fogva táborba indulásáig terjedő történetét körülállásoson elbeszéli *Le Brun de Charm.* I. 237 — 451. *Berr. St. Prix.* 180 — 188. note 243. —

(92.) *Le Brun. de Charm.* II. 6. —

léans előkellő polgáraitól kísértetve, azen este nyolcz órakor, fáklyák világánál, egy fejér lovan ülve innepi pompával érkezett a' városba. Annak lakossi csoportosan és örömjazzal tödultak szabadítójuk elibe, hangos lármával köszönték, és hallgatták, midőn őket az Istenben bizásra nyájason intette, 's a' háládatossága kiöntésére templomba sietőt oda követtek. (93.) — E' pillantattól fogva a' dolgoknak más ábrázatja leszsz, a' népet, őrizetet új erő, bátorság lelkesíti; a' város megvehetetlen.

De itt keveset megállapodván, nem leszsz szükségtelen egy tekintetet vetni a' hős léány ilyen formán fellépésére, 's e' szokatlan, rendkívüli történet okának kimagyarázását próbálni. Egy gyenge falusi léányka letiport nemzete sorsát szivére vévén több mint 60 mértföldön keresztül, háborús veszélyes időben, az országból már elbujdosni készülő fejedelméhez siet, néki segedelmét ajánlja, a' szorongatott Orléans alól az Angolok elkergetését, királynának az ellenség közt Reimsba vitelét, ott megkoronáztatását 's így hazája szabadítását igéri — ki ne bámúlna ezen? Még is úgy tetszik ebben, mint puszta szóban, üres hangban semmi meglepő nincs, mert kérkedni, ígérni könnyű dolog, — a' csalók és ámitók az effélében bőkezűk szoktak lenni. — De hogy

a' mondott szüz, a' lehetetlennek látszót teljesíti, a' mit előre megmondott azt végre is hajtja, 's a' kevély ellenségnek, Schiller szavaival, „csillagokhoz magosan felakasztott di-csőségét leszakasztja az ég boltozatjáról“ — ez már szinte hitel felett van, valódi csuda, a' vi'sgáladó ész figyelmére méltó jelenés! — Az Angolok, mint láttuk, 's a' velek szövetségző hitszegő Francziák, azok közt püspökök és a' Pári'si universitás, Johannát boszorkánynak és a' rosszsz lelkek czimborássának tartották, a' nemzetnek törvényes királyához hív része valódi ihletéssel, felsőbb erővel bírónak, és égi küldöttnek nézte, munkáját egyenes isteni közbejövételnek hitte, az újabb időben sokan az udvar és nagyok eszközének mondják, kit a' nép ámitására ravaszul elkészítettek. — A' tárgyat fogúltság nélkül tekintő historicus előtt egyik vélekedés sem állhat-meg. Az elsőt említni, elég annak megczáfolására; a' második, hogy Johanna isteni sűgallásból cselekedett, az elsőnél ugyan becűletesebb, de nem okosabb állítás, a' harmadikat a' dolgok előadott folyamatja, 's a' hős leány karaktere világosan hamisnak mutatja. VII Károly haszonleső tanácsossinak, a' mint láttuk legkevesebb gondjok a' jöendőre, vagy a' haza állapotjára vólt, azt érdeklő plánum elintézésével nem foglalatoskodtak, munkáságokat inkább az ország rongálására fordíták.

Másfelől Johannának céljához nehezen juthatása, Baudricourt által többször elútasítása, Chinonban megjelenése után is sok akadályokkal küszködése, elég bizonyosságai, hogy nem az udvartól volt felvéve és szerepére tanítva; egyebet ő nem kért, csak alkalmatosságot vitézi tettekre, katonákat, kiket maga vezethessen csatába, a' király és hozzá tartozók minden érdeme az, hogy sok nógatások után szolgálatját elfogadták, és használták. A' mellett Johannában az ámitóktól elválhatatlan ravaszságnak, fortélynak legkisebb nyomát sem találjuk, tiszta ártatlan gondolkozása, egyszerű, egyenes karaktere, magaviseletéből, beszédéből kitünő becsületessége, jó erkölcsse, — ez ötet állandóul czimerező, és szemmel látott tanuk vallomása után erősíthető tulajdonai, (94.) a' csalás gyanúján egyáltalában feljül emelik. — Hogy nézhetjük tehát Johannát? Mint egy hazaszeretettől égő, azon indúlattól elragadott léányt, kit saját meggyőződése, semmi veszéllyel nem gondoló vágyása, rendithetetlen bátorsága unszolt, ingerelt a' nemes cél kivívására, honnya és fejedelme szabadítására; nagy munkája egyedül hőszérének volt szüleménnyé: 's kérdehetjük, ebben mi lehetetlen van? A' ki tagadná ezt,

(94.) Johannának az említett hiteles kútfőkből meritett és együvé tett karakter vonásait l. *Le Brun de Charm.* III. 58 — 66. —

valóban nem ismerné a' lelkesedést „az Eg léányát“ — nem, annak földi határtól nem korlátolt erejét és munkásságát. A' fellépésével egybekötött csudálatosoknak tetsző környülállások, melyekről az akkori idő gondolkozása szerint kell ítélni, könnyen, természetesen magyarázhatók. Hogy a' királyt az udvariak közt megismerte — kinek azt egyébaránt ő maga előre megírta. (95.) — néki egy titkot felfedezett, a' szent kardot megkerestette, jövendölt olyan dolgokat, a' miknek végrehajtása volt éppen megjelenése fő célja, nem különben egyházi és világi főrangú biztosok által lármát csinálva innepélyesen kikérdezte, — mind ezek hitele megalapításáért, a' nép figyelmének felébresztéséért, 's a' harczolóknak nyilvános isteni pártfogással buzdításáért történtek, vagy intéztettek-el. (96.) — A' tőle állított angyali jelenségekben, égi szótokban sem lehet megbotránkozni, a' hazája inségét, letiportatását szemlélő előtt szüntelen egy merész és isteni pártfogás nélkül nem teljesíthető gondolat állott, 's eleven képzelődése azon forró óhaját, reményét, meg lehet sokszor álomlátásban is valódivá terem-

(95.) L. a' 78 szám alatti jegyzést. —

(96.) L. *Berr. St. Prix.* 188. és note 252. Az írók nem egyeznek ezen csudálatos környülállások előadásában, a' mi mutatja, hogy bizonyosan nagy részét azoknak a' babonára hajlandó nép száján forgó emlegetésekből meritették. —

tette. (97.) Végre sokan nehézséget keresnek még abban, hihetetlennek mondják, hogy Johanna, a' tapasztalatlan falusi léányka, jól lovagolt, a' láncsát tudta forgatni, és ékes-szólását sorsával, műveltségével uem tudják egyeztetni; de jól megtekintve ezeken is fennakadni nem lehet, a' testi gyakorlásokban kitűnő ügyessége egy léánynak oly időben és helyzetben mint ő élt, nem lehetetlen, nem is szokatlan, 's lelkesedéséből ömlő beszéde, éppen azért szívreható ékesszólása, nem egyéb a' természet egyszerű hangjánál. (98.)

(97.) L. ennek a' 70 szám alatti jegyzésben bővebb kifejtését. —

(98.) Johanna ékesszólása, erővel teljes rövid mondásokban állott. Ennek feljebb előhozott némely példájához adhatjuk még a' következőket. Fogoly korában tőle azt kérdező birájinak, gondolja é, hogy az Isten kegyelmében lenne? azt a' szép feleletet adá, „Ha nem vagyok benne, az Isten adja-meg nekem azt; ha benne vagyok, úgy tartson-meg abban!” — „*Si je n' y suis, Dieu veuille m' y mettre, si j' y suis, Dieu veuille m' y tenir.*” — Egy más kérdésre — miért volt jelen VII. Károly koronázásán? azt mondá: „Igazságos, hogy a' kinek része volt a' munkában, legyen a' tiszteltben is.” — „*Il est juste, que qui a eu part au travail, en ait à l'honneur.*” — Voltaire szerint is, örök emlékezetre méltó felelet! Végre, — állította e' katonájinak, hogy zászlója szerencsét vinne? — „Nem: de biztosításul azt mondtam nekik — Mennyetek-bé bátran az Angolok közzé, — 's én magam is bémentem!” — „*Entrez hardiment au milieu des Anglois, et j' y entr'ois moi même!*” — Valóban felséges dicső mondás! — *Berr. St. Prix. 194 — note 259.*

Egyébaránt a' Johanna előállítását érdeklő magyarázatra nézve I. *Berr. St. Prix. 57 — 61.* kinek

Viszszatérvén már félbeszakasztott tárgyra, a' békövetkezett nevezetesebb történetek előadása akármely kritikánál, magyarázatnál többet fog mondani, világosabban beszélt. Johannának Orléansba érkezése után más

világos tiszta eszét, józan ítéletét méltán dicsérhetni. — *Le Brun de Charm.* IV. 411 — 466. — egy külön értekezésben vitatván ezen tárgyat, értelme oda hajlik, hogy Johanna valódi ihletéssel birt, 's tetteiben „az Isten kezét ismeri.“ — Hogy a' nevezett író ezt hiszi és mondja, azzal fogultságot árulja-el, szabad akárkinek magát neveltségessé tenni; de egy a' tárgyat érdeklő állítását nem lehet elhallgatni. Azt erősíti t. i. hogy az ég VII. Hárolynak maga különös segítségét rendelhette „a' Francia nemzetnek az eretnokség jármától megoltalmazásáért, melyet alkalmasint viselnie kellett volna egy század múlva, ha Johanna küldetésekor az Angol királyok hatalma alá essék.“ — „*de la préserver du joug de l' hérésie, sous lequel elle serait probablement tombée un siècle après, si elle eût passé entièrement, à l' époque de la mission de la Pucelle, sous les sceptres des rois d' Angleterre.*“ IV. 445. — Valóban ezt írni a' mai időben nagy tudatlanság és röviden látás! Anglia maga politikai szabadságát, magosra emelkedését, világra kiható befolyását egyedül a' reformátzionak köszönheti, ezt, vagy, a' nap tündöklő és melegítő erejét tagadni, egy lenne. Mit köszönhet már Franciaország az eretnokségtől megmentetésének? a' historia világosan szólja. A' Párisi véres lakadalmot, a' Richelieu által megalapított háfártalan királyi hatalmat, a' nemzet jussai elnyomását, annak a' 18-d. században mind méjjebben sülyedését, a' mi szülte a' nagy revolutziót; mely alatt az eretnokségtől megóvott nép, a' keresztyén vallást nyilván megtagadta, az oltárokat lerontotta, papjait kiüldözte, isteni-tiszteletéből nevetséget csinált. Az innen következett nagy szakadás a' nemzet belső életében, még ma sem szűnt-meg egészen.

nap, ápril. 30-k. egy gróf Dunoisnál tartott nagy hadi tanácsban, éles vitatás után, a' hős leány és la Hire kedvek, akaratjuk ellen elvégezték, hogy az új szállítást hozó seregnek Bloisból visszatérése előtt az Angolokat meg ne támadják; annak siettetésére azonban Dunoist többekkel együtt előre oda küldik. Johanna azalatt, ki példás magaviseletével, mind inkább megnyerte a' szíveket, sokakat jóra vezérlett, (99.) nem ült munkátlanul, de két heroldja által küldött levelében az Angolokat megint felszólítja az eltávozásra, 's maga is a' hídon a' Francziák által épített erősségből az oda szembe eső Tournelles-béliektől élő szóval hasonlót kívánt, de az ellenség az egyik heroldját eltartóztatá, 's fenyegető mocskos szókkal izent vagy kiabált néki vissza. A' vitéz leány ezzel nem gondolván, május 2-k. sokaktól kísértetve a' városból kilovagolt a' jobb partra az Angolok bástyái közzé, azokat szemlélni, vi'sgálni, a' mit bántódás nélkül végbevitt, az ellenség sánczaiból ki nem ütött.

Május 4-k. reggel a' várt Francia sereg és második szállítás elérkezék az északi par-

(99.) Ennek egy furcsa példáját is írják. — La Hire rossz szokása szerint szüntelen esküdt, káromkodott. Johanna ötet rá-vette, hogy ne esküdjék egyébre csak pálczájára — *par son bâton* — a' mit legalább a' leány jelenlétében meg is tartott. *Le Brun de Charm. II. 44 — 47. —*

ton. Johanna La Hire és több tisztek társaságában, mint egy 500 katonával kimenyen, védelmezni és segíteni a' Francziákat, ha szükség lenne," — „*leur subvenir et secourir so besoiing eust esté.*" (100.) De az Angolok, bár sokkal nagyobb volt számok, mozdulatlanul, a' félelemtől mint egy oda szegezve nézték a' Francziák közeledését, (101.) Kik a' nép öröm kiáltása közt, ellentállás nélkül bementek a' városba. — Azon mértékben, a' mint az ellenség bátorsága csökkent, a' keblében mind méjebben gyökerező előítélet leverte, gyáván munkátlanná tette, a' nyilvános isteni segedelemről meggyőződött ostromoltak bizodalma, lelkesedése éppen úgy nevedett, magosabbra hágott, 's őket vitézségre buzdította. Mind a' két fél vélekedése egyszerre megváltozott, 's ki nem tudja, hogy ez határozza leginkább az emberi cselekedeteket? — A' Francia vezérek azonban az őrizet erejének nevedése mellett is, inkább védelmezőleg akarták magokat tartani, de Johanna ennek ellene mondott, 's nyilván kijelenté, hogy

(100.) *Le Brun de Charm. II. 51. —*

(101.) Ezt maga Hume is bizonyítja: „Halál csendessége és rémülés uralkodott a' nem régiben győzedelemmel felfúvaskodott, csatákban merész katonák közt.“ — *A dead silence, and astonishment reigned among those troops, formerly so elated by victory, and so fierce for combat.* — *Le Brun de Charm. II. 51. L. még Schlegel Gesch. der Jungfr. von Orl. 128. —*

más nap korán az ellenséget meg kell támad-
 ni. Ily szándékkal magát kipihenni egy ágyra
 ledől, 's elszenderedik, de néhány percz múl-
 va belső nyugtalansága, kitörő vágyása fel-
 költi, 's mintha az ég szózatja zaklatná, nem
 halasztani hólnapra, a' mit az 'nap elvégez-
 het, legottan fegyverbe öltözik, 's gondolko-
 dik, merről üssön az ellenségre? E' tanako-
 dása közben értésére esik, hogy Orléansból
 egy csapat elbizván magát, a' keletre eső és
 katonákkal megrakott erős Saint-Loup nevű
 Angol bástyát megtámadni kirendelt, de nagy
 veszteséssel visszaverettetvén, már hátrálni kez-
 dett. Johanna ennek hírére, egy lóra felpat-
 tan, 's zászlóját lobogtatva a' viadal helyére
 repül. A' Francziák, a' mint ötet meglátják,
 tástént hangos örömjazzal megfordulnak, egy
 pillanatban a' szaladók harczolókká válnak,
 az Angolokat a' bástyába visszanyomják, 's
 azt ostromolni kezdik. Talbot ennek védel-
 mére a' szomszéd erősségekből segítséget küld,
 a' Francziákat két tűz közzé sorítani készül,
 de az alatt Orléansból az őrizet Johanna pél-
 dájától lelkesítetve kirohan az ostromlókat
 fedezni, Talbot bámúlva megállapodik, elnézi
 míg az ellenség rendbe áll, 's csak hamar vissza
 vonul. A' Francziák még inkább neki bátrod-
 nak az ostromnak, Johanna a' legsűrűbb tolon-
 gásban jelen van, tüzelni, serkentenii őket, estve
 felé a' mondott bástyát, melyben sok hadi

szereket találtak, megveszik és lerontják, a' védelmezők nagy részint elhullanak vagy fogságba esnek; egy a' legerősebb bástyák közül a' győzedelmesek hatalmában, — jelszó a' többinek elfoglalására. Orléansban harangok zúgása közt minden templomokbnn háláadó énekekkel magasztalták a' Mindenható kegyelmét. — Másnap, május 5-k. éppen áldozó csőtörtőkön, újra Johanna akaratja ellen, az innepért viadal szünet volt, de a' bal parton lévő ostromi erősségek megtámadására a' szükséges készüléket nagy szorgalommal megteszik. — (102.)

Május 6-k. reggel jókor, a' mint meghatározták, csónakokon mentek a' Loire vizén keresztül, 's egy bal parthoz közeli, a' sergek öszvegyülő helyyévé rendelt szigetbe kötöttek ki, melyeket legottan két csónakból csinált könnyű hidon azon partra általtettek. Kiszállításokat a' megrémült, és Johannát látó ellenség nem gátolá, sőt az oda legelső Saint-Jean-le-Blanc bástyáját elhagyván, a' les Augustins nevű közelebbibe vonta magát. A' Johannától

(102.) Johanna az nap harmadszor, a' mint irta, utóljára felszöllitotta egy levelében az Angolokat az Orléans alól eltávozásra, 's azt egy nyilveszszőre kötözve, az ellenséges táborba által-lövette. A' levél aláírása így volt: *Jhs Maria, Jehanne la Pucelle*. — A' válasz erre hangoson kiáltott mocskolódás volt. — Az Angolok csakugyan a' Johanna el-tartóztatott heroldját visszabocsátották. — *Le Brun de Charm. II. 70 — 72.*

vezetett Francziák nyomba követték, a hős leány első annak köfalai alatt, de egy hirteleni ijedtség sergét zavarba hozván hátrálásra kényszeríti, már tódulnak a sziget felé, a szaladók egy része ott is van, midőn az Angolok őket hátulról megszorítani, útjokat elállani a Tournellesből kiütnek. A mint Johanna ezt meglátja, La Hiretől és többektől kísértetve megfordul 's a rohanó ellenséget hátra nyomja, mely kéntelen erősségébe rejtezni, ott keresni menedéket. Ez a merész tett felébrazti a Francziák bátorságát, mindnyájan visszatérvén nagy erővel iparkodással a les Augustins bástyára rohanva azt elfoglalják, az őrizet levágatik, vagy megadja magát. —

Minden vitézi tett ösztön Johannának újat próbálni. Az Angoloknak a bal parton még két erősségek van, a Saint-Privé nyugotra, 's a hiddal szembe egy földbástyától fedezett Tournelles. A hős leány az utolsót, még azon estve megakarja szállani. A vezérek ellenzik, azt fekvésért, 's több mint ötszáz válogatott katonából álló, a híres Glacidas alá rendelt őrizeténél fogva megvehetetlennek tartják. Johanna hathatósan sürgeti, rajta van, az ellenség megverését, az erősség elfoglalását, 's másnap a városba a hídon lejendő visszatéréseket bátran, nagy tüzzel ígéré. Akaratja győz, a Tournellest haladéknélkül körülkerítik. A békövetkező éjjel a

szükséges vigyázásért a' sereg egy része a' szabad ég alatt marad, Johanna is velek ébren; a' mint az ellenségnek nyugtot nem ad, úgy magának sem veszen. Az ostromi készületeket látó Angolok az éjj setétjében oda hagyják a' Saint-Privé-t az ágyúkkal rakott 's megostromolhatatlannak hitt Tournellesbe takarodnak. —

Május 7-k. hajnal hasadtakor a' Francziák a' Tournelles földbástyájához lajtorját támasztanak. Mind két részről mérgesen és nagy tüzzel foly a' viadal, az Angolok kivált utolsó menedékek megtartásáért keményen állanak, nagy elkeseredéssel védelmezik magokat, ellentállások szinte hitelsefletti. — A' Francziák ereje lankadni kezd, már délután van, 's még semmire sem mehettek, veszteségek nagy, bátorságok hanyatlik, 's ingadozva hátrálnak is, midőn Johanna egy ostromlajtorját megragadva, azt a' földbástyához teszi. E' pillanatban egy onnan repülő nyíltól megsebesítve élete veszélybe forog, 's a' csatából azért félre viszik, esete az egész seregben nagy rémülést okoz, Dunois a' visszavonulásra a' trombitát megfúvatja, azonban Johanna, kinek sebet békötötték, minekutánna szívért egy rövid imádsággal megerősíté, a' csatába, zászlóját lobogtatva, visszavágtat, 's azt a' földbástya aljába felüti. Megjelenése mind két részre méjj benyomást tett, a' Francziák

felbuzdúlnak őrangyalok látására, a kettőztetett erővel, bátorsággal megint vívni rohannak. — Azalatt a városbéliek az ostrom újból kezdődését észrevévén, a déli kapunk ki, a bidra sietnek, annak a bal part felől elrontott része kipótlására hirtelen, roppant erőlködéssel egy repülőhidat raknak, melyen keresztül, a Tournellest azon oldalról fedő töltésen vagynak, midőn Johanna másfelől vitézzeivel a földbástyát megmászáván, annak mejjvédfalán áll. Az Angolok megbódulva csoportosan hanyatt-homlok szaladnak a Tournellesbe, de az azt egy vízzel tele árkon keresztül a földbástyával összevevő felvonó híd leromlik alattok, Glacidast s utánna tóduló katonáit a habok eltemetik. — Az erős Tournelles is temérdek mészárlással a Francziák kezébe esett, az ottani őrizet nagy része levágatott, vagy a vízbe fulladott, kevesen válthatták meg fogsággal nyomorú élteket. — 'S e' megátalkodott véres csata gróf Suffolk, Talbot, és több Angol vezérek szemeláttára történt, a nélkül hogy legkevesebbé segítették volna veszélybe forgó hazafitarsaikat. (103.) Így tált-bé a hős léány jóvendőlése, a hídon tértek-vissza a városba, hol le nem írható lármás örömmel fogadták, tisztelték a szabadítót. Minden harangok zúgtak, minden templomok tele voltak az Istent dicsérő, magasztaló néppel. —

A' következő éjjel a' sereg egy része újra fegyverbe a' szabad ég alatt tölté, az ellenkező partról könnyen rajok törhető ellenséget szemmel tartani. De ez a' vigyázás szükségtelen volt. Május 8-*k*. reggel korán az Angolok felkerekedvén táborokat, és az északi parton megmaradott bástyáikat, minden hadi készülétekkel, eleséggel oda hagyák, 's két csoportra oszolva nyugot és észak felé folytatták visszavonulásokat. A' Francziák, kik az Angolok mozgására rendbe állottak, látván eltávozásokat, az ég boltozatja alatt leborulának, a' Mindenhatónak innepélyesen hálát adni! — Így teljesítette Johanna ígérete első részét, Orléans felszabadítását. Azt, a' hét hónapig nagy erővel folyt inséges ostromtól nyolcz nap alatt megmenti, az ellenség temérdek munkával készült bástyáit, erősségeit elfoglalja, ötet megalázva, győzedelemhez szokott sergét szélyelveri, elkergeti! (104.) — Van é csuda, ha ez nem az?

(104.) Ha bár e' fényes, szinte példátlan hősi tetteben legfőbb része Johannának volt, de nem kicsi az érdeme bizonyoson a' vitéz és okos gróf Dunoisnak is, — ki a' serget lelkesítő szűz befolyását jól tudta használni, 's annak merész, nem számító, tüzzel rohanó megtámadásait, mikor kellett mérsékelte, vagy katonai szabályok szerint rendelte-el. Dunois, mint „a' hadban a' király fő helytartója“ — *lieutenant-général du roi en fait de guerre, Le Brun de Charm. I. 373.* — sokat tett még arra, hogy Orléans magát oly sokáig védelmezte. — Ennek lakossi minden esztendőben innepi pompával

E' jeles, szinte képzetet felyülmuló tett közepette VII. Károly szokott henyeségébe merülve mozdulni nem akart. Vitéz alattvalóji nemes önelszántsággal feláldozzák érette magokat, a' munkásságra, hős érzésre buzditó, nagy és dicsőséges példa megtörtént, 's e' tunya királyt alig lehetett Orléanshoz néhány mértföldel közelebb Loches várossába hozni! Mindjárt az ostrom félbeszakadását követő nap máj. 9-k. oda sietett a' nyúgodni nem tudó leány, ígérete második részét is teljesíteni, 's a' királyt Reimsba vinni. — De ott új akadályok állottak útjában, az Angoloknál szinte veszedelmesebb ellenséggel kellett néki szüntelen vívni, küszködni a' magát elhátározni nem tudó, ingadózó fejedelemmel, a' kártékony befolyásu rosszsz indulatu udvariakkal. A' fejedelem ily kedvező szempillantás gyorsan használása helyett, midőn cselekedni, a' győzedelmes seregnek magát megmutatni, azt további dicsösségre vezérelni kellett volna, időt vesztegetve tanácsossival értekezett.

megülték szabadulások napját, május 8-kát — 's a' hős leány emlékezetét magasztalták. — *Le Brun de Charm.* II. 1—128. *Berr. St. Prix.* 64—72. kit követünk inkább, mert önállítása szerint, az ezt illető minden környülállások előadásában a' legjobb kutföket, 's dátumokat követte. 199. note 276. — Egybehasonlítani lehet *Hume* elbeszélését is, *Schlegel*nél, 124—136. — Az Angolok vesztesét ezen írók 6000 embernél többre teszi, kik között derék vezérek voltak, mint Salisbury és Glacidas. —

„Nemes dauphin!“ ezt mondá egykor Johanna — „ne tarts ily sok és hosszas tanácskozásokat, de jöjj inkább Reimsba, felvenni a koronát.“ (105.) A valóban merész, és első tekintetre helybe nem hagyható plánumnak sokan, nagyok, vezérek ellene szegeztek magokat; a számos erős várak birtokában lévő ellenség közepette olyan utat tenni lehetetlennek látszott, a sereg, hadieszközök és ágyuk szállítására pénz nem volt, (106.) s némelyek elébb a királyhoz ragaszkodó Normandia elfoglalását javallák, de a mindennapi számításra felyülemelkedett, a egy szíveket rázó, merész csapás rendkívüli befolyását érző Johanna feltételétől el nem áll, azt sürgetni nem szűnik, s erősíti, „ha a király megkoronázva felkenve leszsz, ellenségei hatalma mind inkább hanyatlni fog, és sem néki sem az országnak nem árthatnak.“ (107.) Végre me-

(105.) *Le Brun de Charm.* II. 145. —

(106.) Ezt bizonyítja egy éppen akkori nevezetes levél, melyet Francia fő nemes Laval Vid — Guy de Laval — jun. 8-k. 1429-b. irt az anyjának és nagy anyjának Selles városból, hol Johannával találkozott, s valamint az általa okozott közönséges mozgást felbuzdulást, úgy a királyi kincstár szorultságát is bizonyítja. Az utolsót illető szavai: „Mais de l'argent, n'y en a il point d la cour, que si estroitement, que pour le temps present je n'y espere aucune recousse (secours) ni soutenue.“ *Le Brun de Charm.* II. 155—163. — Ezen levél állítása szerint Johannát egyik bátyja, hihetősön d'Arc János akkor tájban látogatta-meg. —

(107.) *Le Brun de Charm.* II. 148.

rész akarátja győz, az udvar meghatározza a' Reimsba menetelt, mihelyt Orléans szomszédságában a' Loire melletti várakból az ellenséget kihajtják. —

A' hős léánytól végbevitt nagy tettek híre, valamint ötet köztisztelet, bámulás tárgyává tette, (108.) úgy a' lelkesedést hazaítársaiban felköltötte, azokat vitézségre edzette. Mindenfelől tódulnak a' király védelmére, már június elején Orléansnál nyolczezer katona gyült-össze. Ezek nyugtalan vágyásoktól ösztönöztetve megtámadják az onnan nem meszsze eső, szerfelett erős, és fekvéséért fontos Gergeau várát, melyet gróf Suffolk alatt számos és válogatott őrizet oltalmaz, védangyalok azonban nem volt veleek 's vesztséssel kellett magokat visszahúzni. De nem sokára Johanna Orléansból megérkezik. Június 11-*k.* a' Francia sereg a' mondott vár alatt van, 12-*dikb.* és 13-*dikb.* az ostrom mérgesen folyt, mind két részről az ágyúzás szakadatlan, de süker nélkül, az őrizet keményen tartja magát, 's véres kicsapásokat próbál, azonban a' harmadik nap 14-*dikb.* Suffolk 15 napi fegyver szünetét kér, de nem kap, a' Francziák általános rohanást tesznek a' vár ellen, lajtorjákkal sietnek annak ágyalábokkal — *faschine* — megtöltött árkába, négy óráig dühösen vias-

(108.) Johannának a' nép által tiszteltetése szinte az imádásig ment. *I.e Brun de Charm.* II. 149:—

kodnak; midőn Johanna a' zápor módra hulló kövek truttzára, zászlójával a' harczolók közé vágat, hol az Angolok leghevesebben védelmezék magokat, (109.) 's a' várhoz egy lajtörjét támaszt. Azon pillantatban egy rá hajtott és sisakját erő kö súlyától lefordulván, az őrizet hangos örömkialtásra fakad, — de a' szüz minden erejét összeszedvén felugrik, 's buzditja vitézzeit: „Barátim! barátim! rajta! rajta! csak bátran! Az Ur bünteti az Angolokat, hatalmunkban vannak ők!“ (110.) Kialtására a' katonák ellene-állhatatlan erővel nyomólnak, magok előtt mindent leverve hágna fel a' köfalra, bé a' várba, azt temérdek vérontással elfoglalják, fővezér gróf Suffolk, 's egyik testvére Pole János foglyok, az őrizet megmaradott részének hasonló sorsa. (111.) Johanna, 's az Alençon herczeg még azon éjjel Orléansba mentek, hová mind több fegyveresek tódultak, 's új erővel további győzelmekre indulva, más nap jun. 15-k. az Angoloktól a' Loire vizén átljárás gátlásáért megerősített Meuni hidat elfoglalják, már

(109.) Les Anglais opposaient „la plus aspre defence“ *Le Brun de Charm.* II. 175. —

(110.) „Amys, amys, sus, sus! ayez bon courage; notre sire a condempné les Anglois, à cette heure ils sont tous nôtres.“ *Le Brun de Charm.* II. 176.

(111.) E' nevezetes ostrom leírását l. *Le Brun de Charm.* II. 166—180. —

16-ikb. Beaugency birtokában vagynak, 's 18ikb. korán reggel annak erős vára is feladja magát. (112.)

Azonban regens Bedford Orléans felmentetése után minden iparkodását királya ügyének felemelésére, 's a' még következhető vesztés, csapások eltávoztatására fordítá. Több intézetei között sergének megmaradt részét Talbotra az Ángol Achillesre (113.) bizta, ki nek segítségére küldé Falstolfot 6000 emberrel. A' Két Ángol armáda egyesülése után, a' jóval kisebb számú Francziák veleek jun. 19-*k*. Patay mellett szembetalálkoznak. Johanna legottan parancsolatot ad a' megtámadásra, katonáját inti, buzdítja. Ezek időt nem engedve az ellenségnek magát bésánczolni, vagy rendbe szedni, tűzzel rohannak rá, csak hamar zavarba hozzák, 's tökéletesen megverik. — Több fő rangú Ángol tisztek, vezérek fogságba estek, azok között Talbot, ki Poton de Xaintrailles-nek adta-meg magát, Falstolf még az ütközet vége előtt elszaladott, nagy a' meggyőzettek vesztése, háromezeren felyül maradtak a' csatamezőn. A' vérontásból menekedhetett, szélyelszórt Ángolok Janville felé szaladnak, hol sok ágyújok, hadiszerek, raktárok vólt, de annak lakossi kapujikat e-

(112.) *Le Brun de Charm.* II. 187—204. —

(113.) Így nevezi ötöt Ángol historicus *Cambden.* *Le Brun de Charm.* II. 31. —

Löttök bezárták, midőn az utánnok nyomuló Francziákat bébocsátották. (114.) E' példát csak hamar más városok is követték, mint Marchenoir, az Ángol őrizetek a' Loire jobb partján több kisebb helyeket felgyújtván oda hagyták, 's elszéledtek. —

A' Patay-i ütközet híre Párisban nagy rémulést okozott, a' regens a' távollévő Burgundiai herceget innepélyes követség által hívta-meg a' fővárosba, az ellenség előhaladását gátló módok felől értekezni. — Azonban a' győzedelmes Franczia armáda Orléanshoz vonult, hol annak száma szüntelen új fegyveresekkel szaporodott, a' hős leány pedig kísértetve a' vezérektől, Sully-be ment udvarolni a' királynak, ki oda kevés napokkal azelőtt érkezett. Itt Pöton de Xaintrailles megnyerte urától, hogy Talbotot minden váltság nélkül szabadon bocsáthassa. — Orléans hírlakossai várták és reméllték a' királyt magok falaik között látni, ötet nagy pompával fogadni készültek, de megcsalatkoztak; a' szüznek eziránti kérésére sem hajlott az érzéketlen fejedelem, (115.) Chateaufort-nél; hol néhány napig mulatott, tovább mozdulni nem akart. — Nem kevésbé sükeretlen volt Johanna próbája, az udvartól

(114.) Ezen ütközetet leírja *Le Brun de Charm.* II. 205—220. — Falstolf azért, hogy egy kardcsapás nélkül — *sans coup ferir* — elszaladott, térdköször rendjét elvesztette. — II. 224. —

(115.) *Le Brun de Charm.* II. 239. 240. 245. 246. —

még mind eltűnt korona fővezér gróf Richemont aránt a királyt megengesztelni. Beaugency ostroma alkalmatosságával a nevezett fővezér hivatalan egy szép sereggel megjelent a Francia táborban, a Patay-i ütközetben is részt vett, 's ezen szolgálatjával remélte ura kegyelme visszanyerését, de sem annak, sem a szűz közbenjárásának, la Trémouille kártékony befolyásáért, kívánt következése nem lett; VII Károly e hívét maga elibe nem bocsátotta, sőt nyilatkozása szerint, „inkább soha sem akarna megkoronáztatni, mint sem vele találkozni.“ (116.) Valóban e gondatlan megvakult király magaviseletében, kit Johannának szüntelen zaklatni kellett a Reimsba menetelért, bővön elég okot látunk, még inkább hinni, hogy a hős leány hazát szabadító merész feltételében, munkájában neki és udvarának semmi része nem volt. (117.) — Johanna azonban a fontos útra kívántató készültek tételében fáradhatatlan volt, mindenütt maga jelen, sietteté a seregek előállítását, azokat mustrálta, bátorította, szükségéről gondoskodott, mindég közöttök forgott. Junius utólján tett még egy lépést VII. Károly mellett, levelében a Burgundiai herceget felszólítja az Angolok szövetségétől elválásra,

(116.) *Le Brun de Charm.* II. 239. —

(117.) *Le Berr. St. Prix.* 209. 210.

's törvényes királynak zászlója alá visszatérésre, de fogatlanul. (118.)

Végre Johanna forró óhajlásának bételése közeledett. Minekutánna a' közönséges ösveggyülés helyévé rendelt Gien városába minden vezérek és főemberek együtt voltak, VII Károly is oda érkezék, a' hős léány junius 28-k. 1429-b. onnan Reimsba elindult. Más nap a' király is, országa nagyjaitól kísértetve, utánna ment. Tizenkét ezerből állott bátor és vitéz serge. — E' sok veszedelemmel öszve, kötött félelmes utat, a' nehézségeket elvarásoló szüz lelkes jelenléte, szinte triumfussá változtatta, azt tizennyolcz napok alatt végrehajtá; az Ángol és Burgundiai őrizetekkel megrakott városok, Auxerre, Saint-Florentin, Troyes, (119.) Châlons (120.) ellentállás nél-

(118.) *Le Brun de Charm.* II. 247. —

(119.) Troyes nem akarván elébb magát feladni, VII. Károly tanácsossi a' visszavonulásról kezdének gondolkozni, de Johanna ellentállott. „Nemes dauphin!“ így szólla, „parancsold katonájdinak a' város ostromlását, 's ne tarts hosszas tanácskozásokat. Istenem nevében mondom, három napok alatt béviszlek abba tégedet.“ Rendíthetetlen bizodalma megint győzött, jul. 9-k. sergét a' vár alá viszi arra felmászni, de a' megrémült őrizet alkudozni kívánt, fegyverét leteszi, 's béhocsátja a' Francziákat. *Le Brun de Charm.* II. 265—287.

(120.) Itt találkozott Johanna négy Domremy-i lakossal. Ifjúkora ismerösseinek látása eleven öröme gerjeszté. Midőn azok kérdeznék tőle, a' csatákban nem félti-e életét? talám sejdítőleg azt felelé — „csak az árulástól félek.“ *Le Brun de Charm.* II. 289. —

kül engedelmességet ígértek, vagy kapujukat felnyitották, Reims is meghódolt törvényes királyának, ki abba jul. 16-*k.* tartá sergével és fényes kíséretével bemenetelét, — Johanna előtte lovagolt.

Más nap jul. 17-*k.* vasárnap ment-végbe innepélyes pompával a' Reimsi székesegyházban oda való érsek és cancellarius Regnaut de Chartres által VII Károlynak a' királyi méltóságba béiktatása, sok főrangú urak, világi és egyházi nagyok — *pairek* — vitézek, nemesek, átaljában igen fényes gyülekezet jelenlétében. Minekutánna a' fejedelem a' hitet elmondotta, székét, a' melyben ült, felemelték, a' koronát feje felibe tartották 's úgy mutatták-meg a' népnek, mintegy annak megegyezését kérni. Ezt követte a' szent olajjal felkenése, „a' mi az uralkodók személyét sértethetlenné és szentté teszi.“ — Johanna ekkor letérdelve a' király előtt, így idvezlé: „Derék király! most teljesítve van az Isten tetszése, kinek akaratjából én Orléanst az ostrom alól felmentettem, téged ide Reims várossába hoztalak, megmutatni hogy te vagy az igaz király, a' kit Franciaország illet, „*que vous estes vray roy, et celluy auquel le royaume de France doipt appartenir.*“ (121.) E' pillantattól fogva a' nemzet úgy nézte VII

(221.) A' koronázási egész szertartást l. *Le Brun de Charm.* II. 305—323. —

Károlyt, mint maga törvényes fejét és urát, 's e' nagy munkát egyedül az égtől rendelt, magos érzéssel felruházott szűznek köszönheté — ki, a' szent író szavaival „hitt és azért szóllott;“ (122.) 's a' VII Károlyt különösen védő isteni pártfogás merész, lelkesítő hitét, meggyőződését mások keblébe ellenállhatatlan erővel általplántálta. Közönséges tisztelet, bámulás tárgya volt Franczia-ország nagy napján, az ígérete második, nem kevésbé lehetetlennek tetsző részét is végrehajtó hős léány, — de a' mulékony fénynél valódiabb örömet, meglelégedhetést adhatott néki édes attyával, 's ötet legelsőben megértő nagy bátyával Durand Laxarttal épen e' jeles napon találkozása, 's mind kettőnek szívéhez szoríthatása. — Reimsból újra felszöllítá egy leveleiben, bár sükeretlenül, a' Burgundiai herceget, a' királyával megbékélésre; mert, azt mondá, „ha kedvek van hadakozni, inkább mennyenek a' Saracenusok ellen.“ — „*s' il vous plaist aguerroyer, si allez sur le Sarracin.*“ (123.)

Johanna nem ok nélkül tulajdonita nagy becset VII Károly felkenetésének, ez innepi

(122.) 'Sólt. CXVI. 10. —

(123.) Ezen levélből látszik, hogy Johanna azelőtt három héttel még irt volt egyet a' Burgundiai hercegnek, de sem választ nem kapott, sem a' heroldját vissza nem bocsátották. *Le Brun de Charm.* II. 307—310.

ezertartás a' köz vélekedésre méjj bényomást tett, a' mi fontos következéseket húzott maga után. Harmad nap múlva a' király Reimából sergével tovább indult, 's csak hamar Champagne, Brie, és Isle de France tartományokban számos városok tértek-vissza az engedelmességre; ezek közt Soissons, Laon, Provins, Crécy-en-Brie, Coulommiers, 's az erős Châteay-Thierry (124.) még júliusban kinyitották neki kapujikat, a' nép mindenfelől örömkialtással tódult jövevényezésére, egész faluk, az Istent háláadó énekekkel dicsérve mentek elibe. (125.) A' hívség példáját augusztusban több nagyobb és kisebb városok, Beauvais, melly az Angolokkal tartó püspökét elkergette, (126.) Compiègne, továbbá Crespy, (127.) Saint-Denis, és Lagny követték, sőt a' Franczia sergek még Normandiába is benyomulva, ott több várakat elfoglaltak. — Azonban VII Károly megkoronáztatása, majd győ-

(124.) Ezen városban VII Károly jul. 29-k. 1429-b. költ kir. levelében Greux és Domremy lakosait — mely két falu akkor egy volt — a' szűz aránti kedvezésből — *en faveur de la Pucelle* — minden adótól mentte tette, kik a' nagy revolutzioig e' kiváltság birtokában is voltak. — *Le Brun de Charm.* II 334. —

(125.) *Le Brun de Charm.* II. 353.

(126.) Ez a' hitszegő, és nevét méltán viselő püspök Cauchón Péter volt, ki mint Johanna bírāja örök gyalázatos hirt szerzett magának. — *Le Brun de Charm.* II. 358.

(127.) Midőn Johanna Crespybe érkezett, Dunois és a' Rheimsi érsek előtt kifejezte haza vágyó indulatját. „Vajha tetszenék az Istennek, hogy

zedelmesen előhaladása Párisban az indulatókat nagy mozgásban hozta. Regens Bedford minden iparkodását a királlyá ügyét fenyegető veszély elhárítására fordítá, új serget gyűjtött, Angliából segítséget kért, 's nem sokára a Winchesteri püspöktől onnan hozott, és a Hussiták elleni hadra szedett 5000 emberrel erejét nevelte. (128.) Bár augusztusban Bedford két versben szállította-fel VII Károlyt viadalra, a Francia és Angol seregek többször valának szembe, (129.) kisebb öszvecsapások történtek is, de valódi ütközetre a dolog nem

most távozhánám-el, 's letéven a fegyvert, szolgálhánám atyámat és anyámat, jubaikat őrizvén testvéreimmal, kik erősen örvidenének, ha engem láthatnának.“ *Le Brun de Charm.* II. 354. — Előérzése volt é ez jövendő sorsának, vagy annak állatása, hogy minékutánna küldetését teljesítte, a végzésektől lett elhivattatásának eleget tett, a dicsőség legfőbb pontját elérte, tovább ne lépjen, — egy titkos intés a szerencsének tovább nem kísértésére? — bajos megmondani, de nem lehet forró részvételünket megtagadni a hőslélkü szerencsétlen leánytól, ki bár sejdítette, 's akarta volna kikerülni balesetét, nemes törekedésének még is áldozatja lett.

(128.) Ezen sereg elindítását Angliából egy jul. 16-k. oda küldött herold által siettették, kinek útavisvánnya világosan mutatja a Párisi Angol kormány szorultságát, bizonyítja VII Károly győzedelmes előhaladását, és „sok városoknak erősségnek ellentállás vagy az ostrom bévárása nélkül a neki tartozó engedelmességre visszatérését.“ *Le Brun de Charm.* II. 297—300. —

(129.) Bedford augusztus elején mintegy 10,000 emberrel Montereau-ig előnyomulván, VII Károly sergét Nangis-hoz vitte az ütközetet elfogadni, de a

került, úgy látszik egyik fél sem akarta sorát annak koczkájára kitenni. —

Sept. 8-*k.* csakugyan VII Károly vezérei 12,000-ból álló sereggel próbát tettek Pári'snak egy rá ütéssel elfoglalására, Johanna is velek ment. Mérges volt az ostromlók részéről a megtámadás, többször rohantak a jól megerősített fővárosra, nem kevésbé megátalkodott a lakosok és Angol-Burgundiai őrizet ellentállása, kik végre a Francziákat nagy veszteséssel visszaverték, és hátrálásra kényszerítették. A hős léány ez alkalmatossággal is bátorságának szép bizonyosságát adta, a várost fedő bástyák és töltések árkába leszállván, katonáit a felmászásra buzdította, de egy nyíl a czomjában megsebesíté, s még akkor is nehezen lehetett azon helyről eltávoztatni. (130.) A czéljában nem bódogulhatott királyi armáda más nap Saint-Denisbe vonúlt. — Ilyen süketlen volt VII. Károlynak a Burgundiai herczeggel munkába vett, kivált Johannától sürgetett megbékélése. A mondott herczeg-

regens szándékát változtatván Pári'sba visszatért. — Augustus második feliben a Francia és Angol tábor kétszer volt újra szembe, elébb Dammartin körül, azután csak hamar Baronhoz közel eső Montpiloy v. Montpiloer kis helység és hegy mellett, hol a csetepaté egész nap tartott. A fogságából kiszabadult gróf Suffolk ott jelen volt. — *Le Brun de Charm.* II 338—375.. —

(130.) Pári's nevezetes ostromát 1. *Le Brun de Charm.* II 407—424.

hez küldött fényes és kérlelő követség jó ki-
menetelét az Angol régens megakadályoztat-
ta, ki Burgundiai Filepet lekötelezvén, haza-
ja aránti hívségében ingadozóvá tette, 's így
minden alkúdozások egy rövid, a' mellett nem
bizonyos, gyakran megháborított fegyverszü-
néssel végződtek. (131.) — VII. Károly sept.
12-k. a' Loire felé visszazaindulván, a' hónap
végén Gienbe érkezett, (132.) honnan octob.
utólján Bourges várossába ment, majd több i-
deig Mehun-sur-Yèvre-ben mulatott, hol 1429
decemberében a' hős leányt és familiáját ne-
mesi rangra emelte. (133.)

Mind a' mellett hogy Pári's törvényes ki-
rályát bé nem bocsátotta, 's Franciaország
sorsának eldölése még tovább haladott, a' nem-
zetben felserkent hívség és kötelesség érzése

(131.) A' király és Burgundiai Filep közt próbált alkúdozásokról l. *Le Brun de Charm.* II 377—379. 384. 385. — A' fegyverszünés a' Széquanától északra eső tartományokra nézve augustus végétől, Pári's környékére nézve pedig september végétől karácsonig volt kötve: *Berr. St. Prix.* 217. note 336. de azt egyik fél sem tartotta-meg. *Le Brünn de Charm.* III. 33. A' Burgundiai herczeg az Angol követségtől el nem válásáért Pári's kormányzója, 's az ország egy része fő helytartója lett, később Champagne és Brie tartományokat neki adták. *Berr. St. Prix.* 218. note 337 bis. *Le Brun de Charm.* III 21—25. —

(132.) Ezen útjában Bray várossa, hol a' Széquanán általmént, magát neki feladta. *Le Brun de Charm.* II 430. —

(133.) *Le Brun de Charm.* III 47—52. közli e' nemes levelet. —

naponként nagyobb erőre kapott, mind több városok tértek vissza VII Károly kormányra alá, (134.) vagy a' megtámadó, rájuk ütő Angoloknak ellentállottak. (135.) Híjában volt regens Bedford minden erőlködése, a' tőle elpártolt szerencsét vissza nem idézhette, 's bár a' gyermek VI Henriknek, mint Angol királynak, nov. 16-k. 1429-b. innepileg megkoronáztatása, majd Franciaországba Rouen városába áthalmozatata által, (136.) alattvalóiban, vagy az aránta hív Francziákban új lelket, buzgóságot akart felköltetni, ezen lépéseivel sem tett nagy benyomást, a' dolgokat meg nem fordithatta, a' sebesen ömlő árvizet meg nem akaszthatta. —

Johanna a' királyt Bourges várossába elkísérte, 's egy darabig az udvarnál mulatott. Feddhetetlen magaviseletét, vallásos buzgóságát, tiszta ép karakterét, jó erkölcsét, szemérmességét, emberi nemes érzését, szelídségét, jóltévő és más sorsába résztvevő indulatját minden körülállások közt egyformának találjuk, szíve ezen kincseit a' dicső-

(134.) Így többek közt Laval, és kivált Melun várossa, melynek az Angolok ellen védésében Johannának is része volt. *Le Brun de Charm.* 12. 13. 92—95. —

(135.) Az Angolok név szerint Lagny, Creil, és St.-Celerin vára ellen tett próbájokban nem bódultak. *Le Brun de Charm.* III. 11. 34—36. —

(136.) *Le Brun de Charm.* III. 32. 98. VI Henrik udvara másfél esztendeig volt Rouen-ban.

ség szédítő, magas polczán is megtartotta, a virtushoz állandóul hívnek maradt. (137.) Egyébaránt szerencséje hanyatlása már látható, eddig fényesen tündöklő csillaga lassanként homályba borul, ötet biztató, serkentő égi szózatjai elnémúlnak, vagy szomorú és kétes jövődövel nyugtalanítják. (138.) A' rá mért, és ki nem kerülhető végzés sejdítése leverő befolyással vólt a' hős léányra, 's bár szokott bátorsága kebléből ki nem aludt, a' minnek szép példáját adta az 1429 novemberében Loire-tól délre táborozásában Saint-Pierre-le-Moutier ostroma alkalmatosságával, melyet elfoglalt; (139.) csakugyan mintha természete megváltozott vólna, más alakban látjuk már egészen, nem mint addig előlmenve a'

(137.) L. ezt ötet ismerő tanúk vallomásaival bizonyítva — *Le Brun de Charm.* III. 57—66. Hume állítása szerint, magok az Angolok sem találtak Johanna erkölcsében semmi kivetőt. 61. l. — Jé szívét mutatja, hogy midőn intenék az adakozásban mértéket tartani, azt felelte: „A' szegények és szűkölködők vigasztalására vagyok küldve.” — Gyóntatója olyannak mondotta ötet, ki „semmiért a' világon nem tette vólna, a' miről azt hitte, hogy az Istennek nem tetszenék.” Katonáit szoros fenytékhöz tartotta, 's a' rablást és földnépen erőszakoskodást nekik meg nem engedte. —

(138.) *Le Brun de Charm.*

(139.) A' Francziák itt már hátrálásra kényszerítetvén, Johanna helyéből ki nem mozdult, de az ellenség hajtásainak, lövéseinek kiteve, katonáit buzdítani nem szűnt, kik visszatérvén az ágyalábokkal, csomó galyakkal megrakott vár árkan keresztül egy pillantatban benn voltak. — *Le Brun*

csatákban katonájit vitézségre tűzelve, ragadva, cselekvőleg, lelkesítő vará'serővel jelenik meg, inkább szenvedőleg viseli magát, a' hadi vezérek tanácskozásokban nem adja vélekedését, mely sokszor a' sereg sorsát megfordítá, azt győzedelemre vezeté, akarátja többé nem eldöntő, de vakon engedelmeskedve, mások tetszése után menyen. (140.)

Igy történt, hogy midőn 1430 májussa elején egy kis serget vezérelve, több haditisztekkel új táborozásra indúlt, balsorsának homályos előérzése csak hamar bé is tölt. — Lagnyból 400-ból álló csapatját egy vitéz de kegyetlen, 's a' környéket rabló Burgundiai tiszte Franquet d' Arras ellen vitte, kit egy merész öszvecsapásban meggyőzött, és fogollyá tett. (141.) De mindenek felett a' Burgundiai hercegtől ostromolt Compiègne szabadítására sietett. Onnan több kiutéseket tett, 's kivált a' Noyonhoz közel Pont-l-Evêque kis helység mellett fekvő Angol csapat megtámadásában vitézül forgatta magát, bárha a' rá ütő Bur-

de Charm. III 77—80. Ellenben la Charité megvételeben a' szüz nem bódogúlt, egy hólnapi ostrom után nagy veszteséssel kellett magát visszavonni. — *Le Brun de Charm.* III 82—84.

(140.) *Le Brun de Charm.* III. 98. —

(141.) *Le Brun de Charm.* III. 112—115. E' gonosztevőt a' Francia tiszttviselők, Johanna akarátja ellen, halállal büntették, 's még is a' hős leány bíráji azt az ellene vádaskodás egyik pontjának használták. —

gundiaiak hátrálásra kényszerítették. (142.) Compiègne várossát azonban a' szüntelen nevedő ellenség mind erőbben bézárta, e' szorultságból azért menekedni kívánó Francziák máj. 23-*k.* egy kirohanást próbáltak. Johanna, 's vele több fő tisztek mintegy 600 emberrel délután öt óra tájban a' híd kapuján kimenve egyik Burgundiai vezért Luxemburgi Jánost megtámadják. A' viadal mérgesen folyt, csak hamar az Angol és Burgnndiai sergek veszélyben forgó pajtásaik segítségére sietnek, számok szüntelen szaporodik, Johanna azonban igen vitézül forgatja magát, az ellenséget már kétszer vissza nyomta, de a' Francziák a' rájuk zúdult nagy erővel nem bírván, hátrálni kezdenek, 's mind többfelől megtámadtatásokért, oly csoportosan rohantak a' híd sorompójához, hogy az oda tódult sokaságért sem elé, sem hátra nem mehettek. Akkor a' Burgundiaiak hirtelen a' hátulsókra ütvén, a' Francziák még jobban összezavarodtak, sokan közülök a' vízbe ugrottak, vagy kéntelenek magokat megadni. Johanna bátran, erős lélekkel védelmezé magát, 's noha az ellenség, ki veres bársonyszínű köntösséről rá ismért, célba vette őtet, csakugyan eljutott a' híd végéhez, de vagy a' nagy tolongásért, vagy a' mint némelyek erősítik, mivel a' híd sorompóját

(142.) *Le Brun de Charm.* III. 121. —

már zárva találta, bé nem mehetett. Így az övétől elvágva, az ellenségen keresztül törni próbált, hogy Picardiába szaladhasson, de egy katona a köntössénél fogva lehúzván, megfogta. Legottan fegyveréből kivetkezteték, 's Lyonnal, gróf Vendôme törvénytelen ágyból született, az ellenségnél szolgáló fija — *le bâtard de Vendôme* — oda közel Marigny-be vivén ötet, szoros őrizet alá tette. (143.) — Johanná fogságba esése méjj bényomást tett a hadakozókra. A' milyen leverettetést, fájdalmot és rémülést okozott e' csapás a' Francziáknak, éppen oly örömmre ragadta az Angol és Burgundiai részen lévőket, kik győzedelmi lármával csődültek félelmes ellenségek látására, maga a' Burgundiai herczeg is köztők volt. Párisban is nagy felindulás lett, a' fő templomban *Te Deumot* tartottak, 's mint egy fényes diadalom innépére, örömtüzeket gyújtottak, a' papok a' közgyűlölség felzaklataésért, a' boszorkánysággal vádolt hős leány ellen, a' szent székből dühös rágalmazásokat szórtak. —

A' fogoly Johannát Lyonneltől Luxembur-

(143.) *Le Brun de Charm.* III. 125—132. Sokan Flavy Wilhelm Compiègne kormányzóját vádolják a' Johannát ellenségei kezébe ejtés vétkevel, 's bár ezen kegyetlen, vad indulatu, erőszakos ember karaktere hihetővé teszi azon árulásnak általa lehetett elkövetését, de hogy azt valósággal cselekedte volna is, egy adattal sincs bém bizonyítva. — *Le Brun. de Charm.* III. 137—142. —

gi János megvette, 's Beaulieu várba küldötte, ki onnan egy a' fogházában csinált nyíláson kiszökött, de utólérék, 's visszavitték. Csak hamar a' mondott vezér Picardiában eső Beaurevoir kastélyába viteté rabját, hol négy hólnapig őrizték. — Azalatt a' már említett Cauchon Péter, elkergetett, 's az ellenség szolgálatjába lépett Beauvais-i püspök, bosszús indulattól, pokoli lélektől ösztönöztetve. egy az Angol királyhoz intézett levelében Johanna kiadattatását kívánta, mivel neki ő lenne bírója, mint a' kinek egyházi megyéjében fogták-el. (144.) A' hasonló nemtelen érzéstől ingerelt Pári'si universitás sem késett a' szüz rabságha esése után, megítéltetését sürgetni, 's többször írt a' Burgundiai herczegnek és Luxemburgi Jánosnak, hogy ötet, „az anyaszentegyház megtartásáért, az Isten tiszteletének védelméért, 's az ország nagy hasznáért“ adják által az inquisitornak, valamint a' Beauvais-i püspöknek, kinek törvényszéke e libé tartozik. (145.) Csak hamar júl. 14-k. 1430-b. ezen püspök is felszöllitotta a' Bur-

(144.) A' Beauvai-si püspök állítása Johannának az ő megyéjében lett elfogatásáról nem egészen bizonyos, mások szerint az, a' Soissons-i püspök kezületében történt, 's így a' szüz elleni erőszak, igazságtalanság még nagyobb lenne. — *Le Brun de Charm.* III. 148. *Berr. St. Prix.* 234. note 379. —

(145.) *Le Brun de Charm.* III. 150—152. Franciaországban a' 12-d. század végétől fogva az úgy nevezett Waldus követői, vagy Albigenisiek ellen

gundiai herceget és Luxemburgi Jánost, a több vétkekért, jelesen boszorkányságért és bálványimádásért gyanus léánynak az egyház kezébe bocsátásaért, 's a' király nevében érette jutalomul hatezer francot ajánlott, mely summa ha elégnek nem találtatnék, tízezeret is ígért. (146.)! — A' szerencsétlen fogoly, ki az ellenségtől keményen ostromolt Compiègne sorsát a' szívéen hordozta, azért sokat nyugtalankodott, midőn azon város szorultságát megértette, a' Beaurevoir-i kastélyból is elszökni próbált, 's annak magos tornyáról leugrott, de erősen megsérté magát, 's ájulva maradt a' földön. (147.) Minekutánna helyreállott, 's Luxemburgi János őtet az Angol kormánynak általengedte, october elején 1430-b. Arras-ba onnan majd Crotoy várába, 's végre a' Roueni kastélyba vitték. De a' Francziákban Johannától felköltött buzgóság nem szünt munkás lenni, annak vitéz lelke balesete után

kezdettek állandó inquisitorok, bitnyomozók lenni, a' Dominicanusok szerzetéből. — Ezen időben Graverand Jakab vitte e' szép hivatalt. *Le Brun de Charm.* III. 191. 217. —

(146.) Ezen gyalázatos levelét a' püspöknek, melyben különböző alakokban, mint egyház szolgálja, bíró, teljeshatalmu biztos, és alkudozó jelenik-meg, magát az inquisitorral egyetértőleg cselekvésre ajánlja, l. *Le Brun de Charm.* III. 153—156. A' 10,000 franc a' mostani pénz szerint 75,000 francot, szinte ugyan annyi váltó rforiatot teszen. *Berr. St. Prix.* 230. —

(147.) *Le Brun de Charm.* III. 158—162. —

is hazafi társait győzedelemre vezette, az erőt benne fenntartotta; a' minek fényes bizonyosságai, Compiègne várossának Poton de Xaintrailles, gróf Vendôme és marsall Sainte-Sévère által november elején az ostrom alól feloldoztatása, 's ennek következéséül sok városok visszavétele, (148.) nem különben az ellenségnek több ütközetekben megverettetése, név-szerént Picardiában .Germigny mellett, majd decemberben Châlons-hoz közel la Croisette-nél, hol a' hires Barbazan alatt 3000 Francziák az Angoloknak szinte 8000-ból álló sergén tökéletes diadalmat nyertek, csak hamar Troyes-től nem messze Chappe környékében újra szerencsésen harczoltak, és Scns várossát is visszafoglalták. (149.) Ily sok egymást érő csapások az Angol kormányt nagy aggodalomba ejték, egyszersmind bosszúra, és Johanna vesztére ingerlék, mely azért az ellene intézett pert sietteté, azon reménytől táplálta, hogy VII, Károly ügyére a' gyalázat bélyegét rá sütheti, 's így ez által annak követőit lelkesítő tüzet előlthatja. (150.)

(148.) *Le Brun de Charm.* III. 165—170 —

(149.) *Le Brun de Charm.* III. 170. 173—175. *Berr. St. Prix.* 238. note 387. —

(150.) Hogy Johanna perében az Angol kormányt az ellene viseltető gyűlölség, bosszús indulat, valamint a' Francia király becsületének letiporására törekvés ingerelte, korántsem igazság szerete, te, vagy vallásos büzgőség mozgatta, több akkori 's e' dologban forgott tanúk vallomásaiból bise-

Nem szűnt a Párisi universitás is ezen dologban orozátlanul lármázni; szolgálai aljas érzéssel, dühös indulattal sürgette e' hazát áruló testület újra Johanna megitéltetését, 's novemb. 21-k. a' Beauvais-i püspökhöz és az Angol királyhoz írt leveléiben a' nemzete aránt példás hívséget mutató léánynak az egyházi törvényhatóság, valamint az inquisitio elibe állittatását hangoson kívánta. (151.) Nem sokára, decemb. 28-k. 1430-b. a' Roueni káptalan, mivel az érseki szék üres volt, a' nevezett püspököt a' pernek azon megye kerületében elkészítésére, és ítélet alá bocsátására felszabodította, 's hatod napra január. 3-k. egy az Angol király nevében kiadott patens rendelte, hogy „a' babonasággal, hamis tudomány ter-

nyos. *Le Brun de Charm.* III. 176—179. A' mellett, az örette fizetett nagy summán kívül, az egész per költségét ez a' kormány hordozta. *Le Brun de Charm.* III. 187. — Johanna egyebaránt még bilincsekben is az Angoloknak nagy rémülést okozott. Hercege Gloucester az Angliai helytartó decemb. 12-k. 1430-b. költ rendelkezésben elfogatni, és a' királyi tanács elibe állittatni parancsolá azon vitézeket, kik a' szűztől féltékben zászlójakat elhagyták. *Le Brun de Charm.* III. 173. A' mondott herceg már azelőtt kéntelen volt, a' nemzetben elterjedett ijedtségért illy czimű hirdetést bocsátni ki: *Contra capitaneos et soldarios tergiversantes, incantationibus Puellae terrificatos.* Berr. St. Prix. 220. note 343. — Hume bizonyítása szerint is Angliában a' katonaszedés nehezen ment, a' Johanna bűbajos erejétől és pokoli hatalmától rettegésért. *Schlegel Gesch. der Jungfr. von Orl.* 141. —

(151.) *Le Brun de Charm.* III. 171—172 —

jesztéssel, 's más isteni felségsértés vétkeivel vádolt' leány a' hívséges tanácsos Beauvais-i püspöknek, mint rendes egyházi bírójának általadattassék. (152.) Előrenéző számítással vólt e' lépés így intézve, Johanna igazságtalan megítéltetése, a' törvény palástja alatt ellene elkövetett gyilkosság az Angolokat nem terhelte, e' mocsok egyedül a' hős leány hazahitarsaira háromlott. —

A' szerencsétlen Johanna tehát legmérgebb ellenségének, az ördöggel szövetségző papnak kezében vala! Az ellene folyt per az ártatlanságot letapodó, erköltsöt kigúnyoló, minden eszközt lelkieméret nélkül használó, törvény szentségével botráncoktatólag vissza-élő gonoszság, szóval a' legutálatosabb erőszak égre kiáltó példája! Nem örömet foglalatoskodik ugyan a' historicus az ily fekete, embert pokolig alatonító istentelenség leírásával, de a' vétek ismertetéséért, és attól elrettentésért köteles a' borzasztó kép főbb és rövidbe szorított, úgy is keblet rázó, azt szét-zúzó vonásait előadni. — Már az a' mód a' mint vele az egyház tömlöczczében bántak, azon embertelen keménység, mellyel a' szelíd ártatlan leányt őrizték, minden érzést felháborít. Lábaik vas békókba szorítva, öt sulyos lánczal egy fatökéhez kötötték, a' mi-

(152.) *Le Brun de Charm.* III. 189—191. —

ért ahg mozoghatott. A' mellé rendelt Angol
 átrásák a' nép seprejéből választott igen dur-
 va emberek valának, kik ötet gúnyolni, bosz-
 szantani nem szüntek, sokféle méltatlanság-
 gal illették, sőt rajta többször erőszakot is
 akartak tenni. (153.) Azonkívül a' vallás ví-
 gasztalásaival élhetéstől egészen elzárták, mi-
 sére nem bocsátották, szabadságot nem adtak
 olyannak gyónni, a' kit ő kívánt vólna, sőt
 annyira mentek e' vad indulat kimutatásában,
 hogy a' törvényszék emberileg érző szolgál-
 ját, ki megengedte néki a' fogházából bírái-
 hoz vezető úton egy kápolna előtt letérdelve
 imádkozni, keményen megdorgálták, 's majd
 püspöki nevet viselő hóhérja szíve ezen kön-
 nyebbitésétől is eltiltotta. Valóban e' lelket ha-
 sító kínzás a' búzgó és áhitatos léánynak még
 fájdalmasabb, kétszeresen gyötrő lehetett. —
 (154.) A' Johanna megítélésére rendelt tör-
 vényszék tagjai valának, a' sokszor nevezett
 sátán czimborássa, Beauvais-i püspök Cau-
 chon Péter, továbbá, de la Fontaine Já-
 nos mint nyomozó biztos, — *conseiller et com-
 missaire examinateur*, — kánonok Estivet

(153.) *Le Brun de Charm.* III. 181—184. —

(154.) *Le Brun de Charm.* III. 262. 319—321. IV.
 3. 4. Johanna egyik bírása Estivet azon irigy dur-
 vaságra vetemedett, hogy a' kápolna ajtaja elibe
 állott ötet az ott imádkozásban megakadályoztatni.
 — Milyen ördögi érzés lehet egy ily ember kehlé-
 ben. —

mint promotor vagy egyházi *fiscalis*, „egy az Angolok mellett búzgoldkodó, nekik mindenben kedveket kereső rossz ember”. Manchon Wilhelm, és Colles Wilhelm papok, mint jegyzők; — *notaires-greffiers*, — azonkívül 95 segédbírák, assessorok, különböző rangú, grádusu papok, theologia doctrok, baccalaureusok, licentiatások. A' Pári'si egyetem, és Roueni káptalan mint tanácsló testületek, 's még három püspökök vélekedés adásra szállítottak-fel. Végre pap Massieu János a' törvényszék szolgája — *appariteur* — volt (155.) — A' Beauvais-i püspök sürgette az inquisitor helyettesse — *vicaire de l'inquisiteur* — le Maistre János bíróságát is, de a' ki magát elébb vonagatta, a' dologba elegyedni nem akart, mert a' mint okul adá az inquisitortól megbízatása a' Roueni megyén kívül nem terjed, — végre sok erőltetésre, sőt fenyegetésre a' törvényszék üléseiben megjelenését ígerte, 's csak későbbre, minekutánna ötöt az inquisitor a' fennforgó esetre is

(155.) *Le Brun de Charm.* III. 232—240. név szerint elő számlálja a' szent törvényszék tagjait, kik azonban mind soha meg nem jelentek az ülésekben, mikor legtöbben voltak, számok hatvanra ment. — *Hume* méltán örvend, hogy csak egy Angolnak, a' Winchesteri püspöknek nevét látja a' bírák közt, — *Berr. St. Prix.* 235. note 380. — ki azonban a' per folyamatjában részt nem vett, de más két Francia püspökkel csak az ítélet mondáson volt jelen. —

meghatalmazta, lett valóságos bíró a perben, egyszersmind Tasquel Miklóst az inquisitio részéről jegyzőnek kinevezte. (156.) Így tehát e' borzasztó szék módját és formáját követték a' hős leány megítélésében! —

Több előleges, a' per elkészítését illető értekezések után végre fébr. 20-k. 1430-b. kiadott püspöki levél által Johannát más napra bírái elibe hívtak. Fébr. 21-k. volt első kikérdezése, és mártzius 17-*kéig* tizenötször állott a' törvényszék előtt kihallgattatás végett. E' vallatások tárgyát legnagyobb-részt a' töle erősített angyali jelenések, égi szózatok tették, a' mellett férjfi köntösben járása, 's némely hadi tettei felől is megkérdezték. (157.) Több hiteles bizonyítások szerint bírái ötet nyomni, üldözni kívánó indulatjokat igen vastagon elárúlták, sok különböző nehéz, szörszálhasogató méjj, néha orczátlan kérdésekkel terhelték, hirtelen egy tárgyról másra mentek-által, egyszerre többen zaklatták, 's azért gyakran is panaszkodott a' perhez nem tartozó, ötet kínozni, fárasztani akaró, órákig nyújtott kérdezősködésért. (158.) A'

(156.) *Le Brun de Charm.* III. 192. 216—219. 407. 408. —

(157.) A' törvényszék kikérdező 15 üléseit, környúlállásoson, úgy a' mint folyták, előadja. *Le Brun de Charm.* III 258—455. Nem különben *Buchon Chronique et procès de la Pucelle d' Orléans.* 49—137.

(158.) *Le Brun de Charm.* III 248—250. Egyik ülésben a' győzedelmes és vitézlő anyaszentegyház kö-

száz azonban feleleteiben idejét és sorsát fe-
lyűlmuló ügyességet, vigyázást, állhatossá-
got, erőt bizonyított, azok átaljában igen o-
kosok voltak. sokszor bírójit bámúlásra ragad-
ták; a' mellett éles emlékezőtehetségével is
figyelmet gerjesztett. (159.) Különben is a' per
egy tanu állítása szerint „inkább szántszan-
dékos ülőzés mint ítélet volt, melyben min-
dent oly gonoszul csináltak, a' mint csak le-

zötti különbséget kifejtő kérdésekkel foggatták,
hogy vigyázatlan nyilatkozásokat vegyenek ki belő-
le. Johanna igen jelesen így felelt: „Francziaor-
szág királyához jöttem, az Isten, Szűz Mária, min-
den szentek, és az oda fenn győzedelmes anya-
szentegyház parancsolatjából, és ezen anyaszentegy-
háznak alá vetem minden jó tetteimet úgy mind azt,
a' mit cselekedtem, vagy még kell cselekednem.“ *Le
Brun de Charm.* III. 440—444. —

(159.) Több tanuk ezt különösen is bizonyítják.
Le Brun de Charm. III. 252—254. Johanna lelkes fe-
leleteinek fenn a' 98 számalatti jegyzésben előho-
zott példáihoz adhatjuk még a' következendőket:
Kérd. Mióta szózataid azt állították, hogy a' para-
dicsomba el fogsz jutni, bizonyosnak hiszed é
idvezülésedet, 's hogy a' pokolban el nem kárho-
zol? *Joh.* Állhatatosan hiszem, a' mint szózataim
mondották idvezülésemet, mintha éppen ott len-
nék. *Kérd.* Ez a' felelet igen nagy fontosságú. *Joh.*
*Én magam is nagy kincsnek tartom. Le Brun de
Charm.* III. 423. *Kérd.* Az Isten gyűlöli é az Ángó-
lokat? *Joh.* Az Istennek az Ángolok aránti szere-
tetéről vagy gyűlölségéről — — semmit sem tudok.
— De azt tudom, hogy Francziaországból ki fog-
nak kergettetni, azokon kívül, kik ott meghóltak, 's
hogy az Isten a' Francziákat az Ángolokon győ-
zedelmessé teszi. *Le Brun de Charm.* III. 446. *Kérd.*
Condolod 's hiszed é erősen, hogy királyod jól
tette midőn a' Burgundiai herceget megölette?
Joh. Ez igen nagy kára volt Francziaországnak. —

hetett.“ (160.) A' számos es tudós gyülekezettel, sok híres, vallás és törvénytudomány doctorokkal szembeállított gyenge leánynak, törvényes védőt, kinek tanácscsával élhessen, nem adtak, 's többek bizonyítják hogy „senki ötet útasítani vagy oltalmazni nem merte volna különös engedelem nélkül.“ (161.) A' szerencsétlen fogolyhoz megbérlett álnok embereket küldöttek-bé, kik belőle szép színnel vallomásokat csaljanak-ki, (162.) az irnokokat a' jegyzőkönyv nem igazán, csalfán vitelére, Johanna mentségei kihagyására, mondásai értelmének változtatására erőltették (163.) a'

De akármí történt is közöttök, engem az Isten küldött Francziaország kirdlyának segítségére. — Milyen ügyes felelet az álnok kérdésre! — Le Brun de Charm. III 451. —

(160.) *Le Brun de Charm. III 252. —*

(161.) *Le Brun de Charm. III 250.—251.* Johanna ügyvéd nélkül hagyását a' perben megkérdezett Lohier János híres doctor is bizonyítja. *Le Brun de Charm. III 317. —*

(162.) Johannához álköntösben többen jártak-bé, azok közt a' törvényszék egyik tagja kánonok Oyseleur Miklós, a' Beauvais-i püspök meghittje, magát előtte földijének, 's a' Franczia király részén lévőnek hazudta, szineskedő barátságával bizodalmat megnyerte, azonban midőn együtt beszélgettek, két jegyző a' szomszéd szobából a' falban csinált jukon keresztül hallgatódzott. — A' hitszegő pap azonkiyül Johannát a' gyónásra rá vévén, a' mit ez előtte felfedezett, a' püspöknek legottan elárulta. *Le Brun de Charm. III 210—215. 443. —*

(163.) *Le Brun de Charm. III 246. 275. 295.* Midőn a' jegyzők e' tőlök kívánt istentelenséget tenni nem akarnák, a' püspök két embert egy kár-

vádló okleveleket meghamisították, (164.) az igazságos vagy emberileg érző bírákat minden módon ijesztették, fenyegették, üldözték! (165.)

Az ily móddal folytatott vallatásokat bevégezvén, mártz. 24-kén Johanna előtt a' feleleteit újra felolvasták, azokból harmincz egy-néhány vád czikkelyeket készítettek, melyek aránt az esztendő utolsó napjaiban ötet még egyszer kihallgatták. — Husvét másod napján, ápr. 2-k. 1431-b. a' vádpontokat 12-re szorították, melyek negyobbára a' néki megjelent angyalokat, férjfi köntösben járását, a' Beau-revoir-i [toronyból leugrását és leveleit tár-

pittal eltakart 'ablakba ültetett, kik Johanna feleleteit ötet terhelőleg írják. —

(164.) A' 90 számalatti jegyzésben felhozott, 'a' Johannától az Angol vezérekhez irt levélben, a' mint azt előtte felolvasták, némely változtatást és hozzátételt talált, névszerént e' helyett „rendez d la Pucelle“ — ő ezt írta vólt, „rendez au Roi.“ *Le Brun de Charm.* III 291. —

(165. A' bírák, a' mint közölők egyik erősité, „a' per folyta alatt éppen nem vóltak szabadságban“ sokan erőltetve, vagy a' püspöktől és Angoloktól féltekben jelentek-meg a' törvényszék üléseiben. *Le Brun de Charm.* III 222—224. Houppesville Miklóst, ki az ítélet formájának igazságtalanságát bátran kimondotta, tömlöczbe hurczolták, sőt halállal fenyegették. III 225—226. Midőn egy másik bíró Isambert a' foggatott Johannát útasitná, világositná, a' püspök ötet dühösen lerijasztá, 's a' jegyzőnek megtiltotta a' léány feleletjét felírni: da la Fontaine János pedig hasonló jó szívu' tettéért kén-telen vólt a' püspök haragjától féltében Rouent örökösön oda hagyni! *Le Brun de Charm.* IV. 8—13.

gyaszták; — egyébaránt az egész per folyamatját czímerező álnokság, gonoszlelkűség, a valóságot elfacsarni, hamis színben mutatni törekvés azokban is vastagon szembe tűnik: szerkeztetéseket nem a jegyzőkre, de egyik gonoszlelkű bíróra Midy Miklóstra bízta, az egész munkát titokban, 's a' mi több, nem Johanna mondásait követve, csak erősen hihető hozzávetések szerint csinálták: — *d'après des conjectures très vraisemblables.* — 166.) E' úzenkét czikkelyekre nézve szükségesnek látták, a' megbízhatóbb bírakat, úgy számos egyházi és világi személyeket; valamint a' Roueni káptalant és Párisi universitást is megkérdeni, nevezetesen, hogy azok az igaz hittel mennyiben ellenkezők, és botránkozatók? kikkel azonban, — a' mit jól meg kell jegyezni, — a' vád pontokat csak kopaszon, a' per actáji nélkül közölték. — Azalatt míg a' feleletek bójóttek Johannát, ki hirtelen igen rosszszul lett, 's veszedelmes hideglelésben esett, melyet alig lábolt-meg, bírái újabb foggató szővevényes kérdésekkel győtrőtték, engedelmességre intették, sőt kínzással is fenyegették, de csakugyan gyenge állapotjában o' próbának kitenni nem merték (167.) A' vád-

(166.) E' 12 zádpontokat közli *Le Brun de Charm.* IV. 21—40.

(167.) Johannát a' hóhérlő eszközök látása nem rettenté, de a' fájdalomtól né talán belőle kiesikorható hamis vallomásai ellen előre óva magát. *Le*

pontokra kért vélekedések beérkezvén, azok nagyjobb részint Johannát és égi jelenségeit kárhoztatólag hangzottak, 's kivált a' fanatizmus és dühös boszszú lelkétől mozgatott Pári'si egyetem, május 14-k. költ, minden mocskot egybehalmozó végzésében, Johanna jelenségeit az ördögtől, sátántól jövőknek, ötet férjfi öltözetéért bálványimádás gyanúja alatt lévőnek mondotta, ki *személyét és köntössét a' rossz léleknek adá, az anyaszentegyháztól elszakadott, tévelygő, hitét hagyó, hazug, ábrándozó: a' mellett az Angol királyhoz írt levelében a' népet erősen botránkoztató aszszony büntetését sürgette. — le peuple — sur icelle femme a été moult scandalisé.* — (168.)

Ennek következtetésül május 23-k. a' Johannát világi bírák kezébe adó ítélet megszült, 's ötet mindjárt más nap egy czinteremben sok nép jelenlétében újabban és innepélyesen megintették, mikor pap Erard Wilhelm mocskos feddő beszédében bűneit előszámlálván, kemény hangon kívánta tőle az anyaszentegyház aránti engedelmességet, és tévelygéseiről lemondást. Johanna azt felelé,

Brun de Charm. IV. 89. Johanna ekkori kikérdezése három versben történt, apr. 18-k. a' tömlőczben, midőn promotor Estivet ötet igen goromba mocskos szókkal illette, majd máj. 2-k. és 9-k. *Le Brun de Charm.* IV. 63—92. —

(168.) *Le Brun de Charm.* IV. 55—62. 89. és 93—100. hol a' Pári'si egyetem egész határozása közöltetik. —

hogy mindent egyedül csak Isten parancsolat-
 jából cselekedett, egyébaránt a' Pápára hivat-
 kozott, 's kijelenté még, hogy semmi tettei-
 ért és szavaiért királyt vagy mást vádolni
 nem lehet, mert ha azokban valami hiba történt,
 az egyedül tőle és nem mástól jött. (169.)
 Valóban szép, és ritka példája a' hívségnek!
 — De a' Pápához folyamodásának, annak tá-
 vollétéért, helyet nem adtak, a' kívánt érte-
 lemben kinyilatkoztatását sürgették, 's mivel
 Johanna hallgatott, a' püspök a' büntető ítéle-
 tet felolvassa, melyben elég szemtelen azt
 mondani, hogy a' szüz megátalkodott lélekkel
 magát a' Pápának alá adni nem akarja. Az-
 alatt szüntelen kérték, nógatták, erőltették
 őtet, tévedései visszahuzásának kimondására,
 's a' különben is kínos fogság és betegség ál-
 tal elgyengült léány végre kijelenté az anya-
 szentegyház rendelkezésének és bírák akaratjának
 engedelmeskedni készségét. Akkor egy Angol
 titoknak, vele minden vétkes állításait forma-
 szerént megtagadását, és visszahuzását elmon-
 datta — a' mit Johanna mosolyogva tett, — 's
 majd kezét megfogván, az előtte felolvasott
 levélkét, egy keresztvonással alá-iratta. A' bí-
 rák pokoli istentelensége azonban e' dologban
 is egész utálatosságában áll előttünk, mert
 visszaélvén Johanna írástudatlanságával, mi-

dön jegyét visszahúzása alá tette, merőben más foglalatut, addigi egész magaviseletét, minden vallomásait meghazútolót loptak annak helyébe. (170.) Megesvén ez, a' Beauvais-i püspök és az inquisitor helyettesse, az elsővel nem egészen egyező ítéletet felolvastatták, mely Johannát arra büntette, hogy kegyelemből, hátralévő napjait tömlöczben, a' fájdalom kenyeré és szorongattatás vize mellett — *cum pene doloris et aqua angustiae* — végezhesse, 's büneit ott sirathassa. — Igy fogházába visszavitték, hol az inquisitori helyettes intése után a' férfi öltözetet letette, — de a' melyet álnokságból nálla hagytak, — 's az anyaszentegyház rendelése szerint aszszonyi köntöst vett fel, lánczait azonban akkor sem oldották-meg. (171.)

Azt lehetne gondolni, hogy a' Johanná-

(170.) Ezen álnoksága a' bírának több adatokból világos. Egyik jegyző Manthon, 's többek vallomása szerint a' Johannával elmondott visszahúzás hat vagy hét rendből állott. *Le Brun de Charm. IV. 132.* mely most mint a' per actái között találatik szinte három lapnyi hosszúságu, a' mellett igen goromba tartalmu: Massieu János pedig, ki az ítélet mondáskor Johanna mellett állott, azon visszahúzó levélkét előtte felolvasta, a' per revisioja alkalmatosságával világosan mondotta, hogy az acták között lévő azon iromány, mely Johanna visszahúzását foglalja magában, éppen nem az a' mit ő aláírt — *une autre que celle, qui est inserée au procès lut le déposant, et signa ladite Jeanne.* — *Le Brun de Charm. IV. 134. 135.* —

(171.) Johanna megítéltetése környülállásait l. *Le Brun de Charm. IV. 102.—148.* —

val eddig elkövetett igazságtalanság, erőszak magosabbra nem hághatna, 's az ártatlan léány kínzását bírái talám elégnek tarthatták volna, de fájdalom! nem úgy találjuk, a' minden emberiséget levetkezett istentelenek, áldozatok életében nem nyúghattak, 's valóban halatlan gonoszságokra visszatekintve, annak egy gyilkossággal tetézésétől nem igen vólt okok rettegni. Május 27-*k.* a' püspök és gróf VVarwick tudósíttatnak Johannának újra férjfi köntösben öltözéséről, a' minek következésül mindjárt más nap a' nevezett fő pap, az inquisitori helyettes, több bírákkal együtt a' tömlöczbe mentek a' dolgot megvi'sgálni, 's azt úgy is találták. Johannát legottan megkérdezik, miért cselekedte? valamint hogy a' néki megjelent szentek szózatjainak hiszen é, 's Istentől lenni állítja azokat? A' szüz igennel felelt, egyszersmind az ítéletet megelőző vizsgálódását belőle a' tűz félelme által kicsikortnak állítá. — Mind a' mellett hogy több tanúk vallomása szerint, a' szerencsétlen léány goromba örjei erőszakosságáért keresett férjfi köntösben menedéket, kik azonkívül aszszonyi ruhájának eldugásával kényszeríték őtet az elsőt felvenni, (172.) bírái, — bár hihetősön

(172.) Johanna perének újból általnézésekor, több tanúk, azok közt jegyző Manchon és Massieu János, bizonyíták ezt. Az utolsó vallomása szerint midőn a' szüz egy reggel felakart kelni, az Angol strá'sák elvették aszszonyi köntössét, a' helyett

magok intézték ezt így el, — május 29-*k.* tartott ülésekben a' bévádoltat formászerént kihallgatás, megintés, és más törvényes lépések megtétele nélkül bűnébe visszaesőnek, eretneknek nyilatkoztatják, 's mint ilyent a' világi ítélőszék kezébe adják, — a' mi halálának kimondása volt. — Más nap május 30-*k.* a' Roueni piacon történt szívszaggató jelenések közt, közönséges fájdalmot gerjesztő, még ellenségei részvételét is felzaklató módon a' hős leány megégettetése! (175.) —

férjfi rubáját vetették oda, 's bár kérte őket, nem tennék szerencsétlenné, esdeklésre nem hajlottak. Így dáltájban természeti szükségétől kényszerítettven kimenni, nem volt más módja, mint az utolsó öltözetet venni magára. Ezért, és így ítelték meg őtet! Midőn a' történet után a' sáttánnal rokon püspök Jobanna tömlőezczéből kijött, hangos gúnykaczajra fakadt, 's kiáltá gróf Warwicknak és más Angoloknak, — *Farowelle! Farowelle!* — e' helyett *farewell!* mely örvendezésre serkentő felkiáltás angol nyelven. *Le Brun de Charm.* IV. 166—171. —

(173.) Tudtára esvén Johannának rá várakozó kínos vége, meggyónt, 's egyszersmind azon kegyelmet is megnyeré hogy áldozhassék. Aszszonyi köntösben egy szekeren több száz fegyvereseiktől kísértetve vitték a' halálra, ki, bár sok csatákban forgott, de saját vallomása szerént soha embert nem ölt. *Le Brun de Charm.* III. 338. A' menetel közben a' gyalásatos Oyseleur hozzá tolakodva, engedelmet kért tőle — ily nagy ereje van a' marados lelkiismeretnek! Az ismeretes Midy Miklósa a' vesztőhelyen egy intő beszédet tartott, a' mi meglévén a' szerencsétlen leány legottan térdre esett, igen búzgón, áhitasoson és nagy törődést mutatva imádkozott, kért mindeneket, hogy eretne könyörögjenek, és néki engedjenek-meg. Az ítélet felolvasása után a' farakáshoz hurcoltatva, a-

Ez volt a' vége és jutalma a' hazáját idegen járomtól megszabadító, nemzetét felemelő, új erőre lelkesítő, királya sorsát megfordító, ritka, sőt maga nemében egyetlenegy léánynak, kinek a' régi világban oltárokat emeltek volna! 'S ha Johanna méltatlan balesetéből, dübös ellenségeitől feláldoztatásából — melynek híre édes attyát 's nagyobb testvérbattyát Jacquemint a' sírba taszítá, — minden nemes szív osztozik, ha e' példátlan igazságtalanság, törvény színével palástolt gyilkosság boszszantó, felháborító, nem kevésbé sajnos érzést költ-fel keblünkben annak tudása, hogy

da kötözték, 's azt a' hóhér töstént meggyújtá. Kínja sokáig tartott, mert az Angolok a' farakás alját magosan csinálták, 's a' tűz azért későre emelkedhetett-fel. Azalatt sem szünt hangosan imádkozni, 's midőn a' lángok már körülfogták, fejét lehajtván a' Jézus nevének említésével múlt-ki. — Akkor a' hóhér a' tüzet egy kisség felrehúzáván, ötöt halva megmutatá, mi után az újra meggyújtott lángok egészen megemésztették, — hamvait és csontjait a' Széquánába hányták. — Közönséges volt a' nézők megindulása, részvétele, fájdalma, minden ember könnyezett, és sokan mondták, hogy ártatlanul ölték-meg. L. Johanna kivégeztetése környüllásait, *Le Brun de Charm.* IV. 179—213. — Az egész per rövid, de jó általnézését adja *Berr. St. Prix.* 230. note 378. — Az Angol historikusok magok is kárhoztatólag szóllanak e' dologról. *Hume* a' szűz megítéltetését, az akár boszszúból, akár politikából történt, egyaránt *kegyetlen és gyalázatos cselekedetnek* nevezi, mely Bedford emlékezetét mocskolja. *Berr. St. Prix.* 236. note 383. — Az Angol kormány szükségesnek vélte magát ezen tettéért a' világ előtt menteni, 's két levelében próbálá azt igazolni, melyek közül az első jun. 8-k. 1431-b.

VII. Károly, azon fejedelem, ki neki köszönhetette ősi thronussába visszaállíttatását, öt ellenségei kezéből kimenteni, bár mely áldozattal bilincseit megöldani nem próbálta, jól-tévőjéért, hosszas, kínos fogsága alatt semmit sem mert, egyet sem mozdult, 's koronája megtartójának ily undok háládatlansággal fizetett. Valóban e' mocsok örökké nevéhez ragadva marad. (174.) Nem fizette-le ez a' király szent tartozását, nem mosta-le vétjét, azzal, hogy huszonöt esztendő múlva a' hősleány emlékezetét, perének újból általnézése után, az igazságtalan vádoktól megtisztította,

a' külső fejedelmekhez, a' másikat 28-k. Franciaországhoz intézte; de a' mind a' mellett, bár az utolsóban a' legvastagabb rágalmazást, hazugságot egymásra halmozá, az igazán ítélő késő maradék ostorozó ítéletét ki nem kerülheté, e' gonoszság helyege örökösön rajta marad. *Le Brun de Charm.* IV. 225—235. — Végre említést érdemlő környürlás itt az is, hogy Johanna biráji vagy inkább hőbérjai közül többeknek példaképe végek lett. Az utálatos emlékezetű Beauvais-i püspök Cauchon Péter 1442 octoberében, midőn éppen szakállát vagy haját vágnák, halva bukott-le a' földre, Es-tivet a' promotor nyomorúttul veszett-el, 's Rouen kapuján kívül egy galambházban kapták-megbólttestét, Oyseleur az áruló, Baselben egy templomban hirtelen kimúlt, 's Midy Miklós né-lány nappal Johanna megölettetése után belpok-losságba esvén, abból lett halála. *Le Br. de Charm.* IV. 241—244.

(174.) *L. Berr. St. Prix.* 93. és 239. — *Le Brun de Charm.* IV. 245—256. igyekszik menteni VII. Károlyt, de okoskodása erőltetett, alaptalan; 's egy historicus sem emlékezik ezen fejedelemmek a' hősleány mentésére czélzó legkisebb lépéséről is. A'

ártatlanságát hirdette, nem e' hideg kötelességet tenni, érdemoszloppal kellett volna védangyalát tisztelni! (175.)

Mind a' mellett hogy Johannát az Angolok megölték, lelke nem szűnt vitéz hazafiársai közt élni, kik az általa elkezdett nagy munkát végre is hajták. Bár a' hős leány fogásba esése után VII. Károly szerencséje csökkenést szenvedett, a' mit a' pénzszüke, de leginkább ezen fejedelem ismeretes gyen-

már egyszer említett író *Sala*, mond annyit hogy *Johanna* esetét a' király „erősen fájlalta, de rajta nem segíthetett.“ — *fut moult dolent, mais remédier n' y peust*, „Lehet é ennél VII. Károly gyávaságát jobban kifejezni?“ —

(175.) VII Károly ugyan már 1449 vége felé, majd 1452-b. *Johanna* perének revisióját rendelte, 's arra nézve lépéseket is tett, de csak 1455-b. III. *Calixtus* Pápától adott engedelem után hajtották azt végre. A' munkát mely a' Reimsi érsekre, Párisi és Coutances-i püspökökre, 's az inquisitorra volt bízva, Párisban kezdték-el, hol a' bírák előtt *Isabella* a' *Johanna* kegyergő édes anyja két fijaival megjelent, 's a' leányával elkövetett nagy igazságtalanság orvoslását kérte. A' per újból által nézése Rouen-ban decemb. 12-től 1455-b. jul. 1-éjéig 1456-b. a' törvényes formák pontos megtartásával minden szükséges vizsgálódások, nyomozások végbevitelével történt, 144 tanút hallgattak ki, a' kik közt több fő rangúak voltak, *Johanna* hadipajtásai, ismerősei, rokoni, sok Orléans-i polgárok: mint gróf *Dunois*, d' *Aulon* János, de *Contes* Lajos a' szűz pá'ija, *Pasquerel* János gyontatója, *Durand Laxart* nagybátyja, az *Alençon*i herceg, *Novelonpont* János, *Poulengy* *Bertrand* 's a' t. — A' bírák jul. 7-k. 1456-b. költ ítélete, a' pert, mint nyilvánosságos csalárdságot, igazságtalanságot, minden következtetéseivel megsemmi-

geségéből következett belső had okozott, (176.)
 már 1431 decemberében Párisba vitték, és ott
 is megkoronázták VI. Henrik királyt, csak-
 ugyan az igazságtalan ügy nem diadalmosko-
 dott. — A' Burgundiai herczeg 1435 septem-
 berében visszatért törvényes királyaához tar-
 tozó hívségére, kevés idő múlva a' vitéz re-
 gena Bedford megholt, 's a' következő 1436-b.
 aprilisben Páris is megnyitotta kapuját VII.
 Károly előtt. A' Francziák több fényes győ-
 zedelmek után 1449 novemberében Rouent,
 valamint egész Normandiát visszafoglalták,
 's végre 1452 juliussában, Bordeaux-tól nem
 messze Castillon mellett nyert ütközzettel,
 melyben a' nyolczvan esztendő, és Francia-
 országot negyven évektől fogva sujtoló Tal-
 bot elesett, Guienne tartományát is egészen
 meghódítják. (177.) — Így tölt-be Johanna jö-
 vendőlése, — az Angolokat a' Francia föld-
 ről kikergették, csak Calais várossa maradt
 birtokokban!

De a' meggyilkolt szüz, majd nemzete
 forró óhajtasáának, tiszteletének tárgya lett;
 több oszlopok, Orléansban, Rouen-ban, 's szü-
 lötte helységében Domremy-ben tartják fenn,
 örökitik emlékezetét, a' tőle megmentett vá-
 rosban innepet szenteltek néki, 's fényes vi-
 tézi pályáját, nagy tetteit költők is énekelték,
 magasztalták! E' részben is azonban Johan-

sité, 's Johannát ártatlannak nyilatkoztatá. — *Le Brun de Charm.* IV. 327—410. — A' kihallgatott ta-
 núk vallomásai Johanna historiájának fő kútfejét
 teszik. Azokat egyenként elszámálja *Le Brun de*
Charm. I. 221—236. —

(176.) *Berr. St. Prix.* 79. 80. —

(177.) *Le Brun de Charm.* IV. 316—324. —

nát mostoha sorsa üldözni nem szünt-meg. Három század múlva egy, nemzetét feljebb emelő, az egész mivelt emberiségre eldöntő befolyással bírt lángeszű Francia, ki megmutatta hogy a' léleké a' világon uralkodás, a' természet rá bízott esetjét, józanokosságot kigúnyoló, vallást, erkölcsöt gorombán sértő, mocskos, azonban külső kellemeivel csaló, kecségtető versezetre használta, melyben a' hős léányt nevetségnek, csúfságnak kitenni nem pirúlt-el! (178.) — E' jeles képet sárral bémázoló vétséget azonban az idegen költő jóvátette, és Schiller remek szomorújátéka, a' vallásos buzgóságtól, hazaszeretettől mozgott, isteni erőtől lelkesített, majd a' végzésként megpróbált, 's az egekbe felemelt szűz karakterét, a' tőle végbevitt nagy munkát, bájló fényben mutatja! — De Johanna érdeme néma kövekre, idegen tisztelőkre nem szorult, az idő hatalmát nem ismeri, neve a' dicsőség templomában rogyog, 's élni fog, míg az emberek közt a' nemesebb érzéseknek, hívségnek, kötelességteljesítésnek becse leszsz! Bámúlást érdemlő története, mely mint szép idyllium úgy kezdődött, majd egy magos epossá formálódott, és szívet hasító trágédiával végződött, mindég a' historia szebb, érdekesebb, lelket emelő jelenései közt fog állani! —

(178.) *Voltaire* híres, és a' Francia nemzet akkori méjjen súlyedését bizonyító — *La Pucelle d'Orléans* című poémája ez, melyet csak említeni, elszégyenülés nélkül alig lehet. Egy derék Francia kritikus, méltán nevezi azt „mind az ellen, mi szent az emberek közt, mivelt közönséges hünyöttnek“ — „un attentat public contre tout ce qu'il y a de sacré parmi les hommes.“ — *La Harpe* Lycée, ou Cours de Littérature. Tome XI-me. 241—255. —

IV.

MIKÓ FERENCZ

ERDÉLYI HISTORIÁJA.

ELSŐ RÉSZ.

1594-től 1607-ig.

Nullum—tempus a condito aevo tam saevum ac
infestum Transsylvaniae accidit, nunquam adversa
fortuna, ad opprimendum hunc populum crudelius
vires exeruit, nusquam per tantos casus sese va-
riavit. —

Wolfgang. de Bethlen

Histor. Libr. XIII.

Hidvégi Mikó Ferencz Erdélyi Historiája — mely Klio jövő darabjában teljesen bővégeztetik, — még eddig csak kézírásban volt ismeretes, nyomtatásban most lát előhőn világot. Született Mikó Ferencz 1584-b. meghölt 1635-b. — Batori Gábor fejedelem alatt 1611-b. Csikszéki vice-kapitány lett, azután Bethlen Gábor, és I Rákoczi György idejében, ugyan csak Csik Gyergyó és Kásznonszéki főkapitány, tanácsos, és főkomornik, 1625-b. Bethlen Gábornak II Ferdinánd Német császárhoz, valamint Brandenburgi választó fejedelem György Wilhelmhez Katharina hugának eljegyzéséért Berlinbe küldött egyik követje, ki majd 1628-b. a' Török Portához rendeltetett követséggel, 's így az országban nagy tekintetű és befolyásu ember vala, Kemény János fejedelem maga autobiographiájában róla „vérszerénti atyafijáról“ több helyeken emlékezik, ötöt „igen értelmes, elmés, expertus, jó barátságú, familiaris, jó biza fíjának“ mondja, vallásos tekintetben azonban nem dicséri, mert noha „névvel unitárius, de valósággal semmi religioja nem vala:“ minden vallásból hitt valamit, és sok babonás vélekedést tartott. — Bethlen Gábornak ajánlott munkája czimje, *Erdélyországnak siralmas változásai*, melyet 1594-től 1612-ig hozott-le, 's annak egy kis folytatását 1612-ről es 1613-ról *Biró Sámuel* adta, Bojtá Gáspárnak Bethlen Gábor viselt dolgairól irt második könyvéből. — Mikó jelen nyomtatása Benkő Jósefnek, a' Nagy Enyedi réf. kollégium könyvtárábeli tulajdon kezével leirt példánnya szerént van, ki erről a' Magyar nyelven lévő Erdélyi manuscriptumokat tárgyzó értekezésében mondja, hogy „kiírta abból a' könyvből, melyet Mikó Ferencz ur szépen leiratott a' fejedelem számára, 's parancsolatnyából, 's a' mely eleibe tulajdon kezével írta a' titulust 's ajánlólevelet.“ Mikó Ferencz a' maga idejében történt dolgokat hagyá emlékezetben, még pedig nemzeti nyelven, — kit méltán a' historia ezen szakaszza egyik kutfejének lehet tartani. Igazságszeretete, munkájában több helyen látszik, azért Benkő Jósef dicséri is ötöt, ki „irt szép historiát az hazának dolgairól, melyben egyenes indulattal, és a' dolgoknak cifrázása nélkül lefestette azt az időszakot, melynél keservesebb és nyomorúságosabb állapotokon soha Erdély által nem ment.“ —

1584. — Báthori Sigmond sok Oloszokat hozatván bé Erdélybe, udvarába, azoknak természetektől 's magok viselésektől, a' mely jó szokásokban felnevelte volt Gubernator Géczí János megváltozván, idegen országoknak látására, peregrinálásra kívánczók. Látván akkori nagy urak indulatit, 's remélvén azt, hogy abból a' peregrinálásából magának hasznot vehetne, kiből az országnak is jó következhetnék, akarattyának nem reluctálhatván, engednie kelle. — Elindulván Fejérvárról Thordára gyűlést hirdete; ott az országtól elbúcsuzik, 's helyébe Gubernatorúl a' Patruelisát Báthori Boldi'sárt commendálja; onnan elindulván Újvárba, (1) Kövárba megyen. Báthori Boldi'sár Kolo'svárra bemegyén az urakkal.

Akkor Bocskai István Váradi kapitány lévén, kivel Báthori Sigmondnak annya egy volt, megértvén; a' Váradi praesidiummal, 's Bihar, Szólnok, Kraszna Vármegyei Fő emberekkel Báthori Sigmondhoz megyen, Christóf Déák (2.) lévén az ott való kapitány; Husztból Kornis

(1.) Értsd Szamos Újvárba. — *Benkő* jegyzése.

(2.) Kereszturi Kristóf, Kövári kapitány. *Benkő*.

Gáspár is jelen leszzen; Jósika Istvánt magával vivén a' Fejedelem, ki az előtt Olosz Országot perlustrálta, és mellette Totum fac volt. Ezek sok több fő főrendekkel tanátsot tartván, a' Fejedelem igyekezetét megváltoztatták, viszsza hozzák Újvárba; megértvén az országban benn maradt Urak, kik Thordáról a' gyűlést Koló'svarra transferálták, el sem oszolván eddig onnan, szándékának változását, mint Urokat, Fejedelmeket, ismét örömet acceptálják, és eleibe küldik Kovácsóczi Farkas Cancellariust, Kendi Sándorral, és több az országnak Fő státussival Újvárba, méltóságosan hívják vissza. Honnat megindulván, kimenvén szép seregekkel eleibe Szamosfalvához, nagy solennitással Kolo'svárba hozzák. —

A' hora beszálván a' Fejedelem, háládatlan lévén, országának tett erős hitiről is meg nem emlékezvén, beérkezésének utánna csak hamar, egy Vasárnap reggel tettetvén, hogy solennitással akar misézni, a' Jésuiták Templomába menni; felmenvén a' nagy Urak fejenként, ott benn a' Tanátsban elrendelvén arra való urakat, szolgákat, kik szándékát exequálják, és az Urakat meg-fogdossák ottan, ott benn kötözni kezdék őket, ugymint, Báthori Böldi'sárt, Kendi Sándort, Kovácsóczi Farkast, Kendi Ferenczet, Gábort, Ifjú Jánost, Forró Jánost, Bornemisza Jánost, Gergely Deákot Directort, Gerendi Jánost, Lónai Albertet, Szilyási Boldi'sárt,

Szalánczi Györgyöt, kit egyfelé, kit másfelé elrekesztvén; az nap Báthori Bóldi'sárt viszik Újvárra, a' hol azután csak hamar törvéntelenül édes bátyját megfojtattya. Kovácsóczi Farkast is, Kendi Ferenczet Gyaluban, ott exequalják. Másnapra Hétfőre viradólag Kendi Sándort, Gábort, Ifju Jánost, Forró Jánost és Gergely Deákot a' Kolo'svári piatzon levágtattya; e' lévén a' mi édes hazánknak rettenetes veszedelme, ezeknek a' nagy uraknak törvéntelen, ártatlanul való megölése, kik tanácsokkal okosságokkal kedvét keresvén mind a' két körülöttek lévő Monarchának, békességben tartották, oltalmazták édes Hazánkat; akkor vala az *aurea aetas* Erdélyben, azután kezdett el elromlani, soha nem jö elő többször.

Ezeknek ártatlan véreknek kiontásának tanátsi vóltak, Bocskai István, Christoph Deák, Sibrik Gáspár, Geszti Ferencz, Kornis Gáspár, Jó'sika István, Süveg Albert Szebeni Királybíró, 's többen; kiknek majd inkább mind olyan, vagy hasonló exitusa következék csak hamar. Ugyan ezeknek tanácsából farban rugák a' Török Császárral való szép békességünket, az ő esztekélésekből azon késő öszön hadat indították, az egész ország népit hadra vivék, okot semmit nem adván rá a' Török, *contra jus Gentium violatores foederis et pacis* lönek. Facsat (3) egy igen rószz palánk, most is, akkor

(3.) Facset a' Bánátusban.

is, Geszti Ferencz lévén Generalis, reá menének, hogy megvegyék, előljáróban rendelvén amaz vitéz Székely Mojsesst, ki a' kastélyból kijött ellenkező Törököket mikor bevágta volna a' hidon, a' kapu felől lábát egy taraczkal (4) meglövéen, lova szörnyű halált alatta meghala, magát jámbor szolgálai kihozván; az egy vitéz kapitány ember megsebesedésével szégyen valva térének a' hitván palánk alól vissza. Ilyen vólt az ok nélkül szép békességet felbontó had; nem succedál a' szerencse, Isten sem szokta az ilyent segiteni: ez lévén első kezdete az én időmben a' Török ellen ok nélkül való hadakozásunknak; ilyen lön kezdete, rusz lön a' közepe, annál sokkal alább való a' vége, mint ide alább több irások megmutattyák. —

1595. — Követeket küldé Báthori 'Sigmund Rudolfus Császárhoz, magát országával oda ajánlani, Török ellen való hadakozásokra magát offerálni, az Austriai házból házasságot sollicitálni, Bocskai Istvánt Váradi kapitányt, más első rendű Tanácsát Süveg Albertet, Szebennek királybiráját. Kivánsága szerint való válasszal járnak, mert offerálását kedvesen acceptálják, és egy jó öreg leányt Austriai Carolus Grétzi herczegnek leányát ígérík, kit ezen esztendőben nyárban nagy pompával meg is hozának, Mária Christiernát Fejérvárra. —

Ezen őszön jöve Szinán Passa, Szultán

(4.) *Taraczk*, egy hosszú ágyú neve.

Mehemet (5.) nagy vezére Havasalföldre, onnan akart jöni Erdélybe, kinek hírére jöve bé a' Német segítség, mint egy 12 ezer ember, és az ország népe is felülván, indulának Havasalföldre, de csak a' szoros helyekbe, míg a' hideg idők eljövén, s látnák hogy a' Török had elkésett az idővel, és megtért. A' megtért hadnak utoljában kapdosták a' mi vitézink, a' hol a' Dunát által kötötték volt, Gyirgyónál (6) érvén el a' rozsában, régen elköltözvén a' vezér minden ármádájával. Hírdették, hogy megverték, hirdethetik ezután is Szinán Passát, de abba semmi nem volt; a' mely hadat megvernek, elvész annak táborát, lövő szerszámát.

Erre a' hadra tekintve adták volt meg a' szabadságot a' Székelységen lévő Jobbágyoknak, kik fejenként az ő paraszti fegyverekkel el is mentek vala, a' vissza szegezett kaszakkal Havasalföldi harczra; de onnan meg jöven, nem durála a' szabadság, mert nem kezdtek vala jámborúl élni a' szabadsággal. Ennek az esztendőnek végén vevé meg Borbély György Lippát, Jenőt, Facsatot.

1596. — Jósika Istvánt Generalissának tévén Báthori 'Sigmond, Tömösvár alá küldé, megszállá, vitatá, egy hólnapig; szégyen valva jöve el Bóla. — Szultán Mehemet Török Császár kijöve Nándor Fejérvárhoz; által költözvén a' Dunán Eger alá jöve, megszállá, megvevé, a' kinek segítségére az Erdélyi haddal kiméne Báthori 'Sig-

(5.) III. Mohammed, Török császár.

(6.) Gyirgyó Oláhorazágban a' Duna mellett, — Ciurgewo.

monda a' Keresztes mezejére, ki három mértföld Egerhez, meg egyezvén a' Római Császár hadával, kinek Generalissa Maximilián Adstria Herczeg, megvívának a' Császár erejével, de már Eger elkölt vala, a' harcz is nem succedála, mert megverék a' Törökök a' kereszttyéneket.

1597. — Összel Báthori 'Sigmond újjólág próbálá Tömösvárat, maga személlye szerént megszállá, vitatván, 's nagy halmot hajtátván alája; csak hijában fárada, haszontalanúl víván, vissza jöve. A' Török a' hajtott halomból egy nagy bástyát, jövendő maga oltalmára építe.

1598. — Váradot Tatárcsi Mehemet Passa 7.) megszállá, sokáig késő őszön vitatá; de a' jó Istennek kegyelme 's irgalmassága, és az időnek alkalmatlansága meg venni nem hagyá; mert annyi vólt az eső, annak annyi sára, hogy a' sánczokból is a' vizeknek és sárnak árja csak nem kiöntözé a' viadalra készült állapotokat. — Akkor Báthori 'Sigmond az ország hadaival Sebesváron alól a' Körösben egy helyen fekütt táborban, *kit Sáros tábornak hívtanak.* —

1599. — Báthori Sigmond ismét ennek az országnak gondos terhe viselését meguntván, öttset Báthori Andrást Prussiából a' Varmiai püspökségből béhivatá; Megyesen országnak generalis gyűlést promulgáltata, Feje-

(7.) *Bethlen Farkas Szatércsi Mehemetnek írja L. IX.*

delemségét öttisének resignálá; maga elbútsúzáván, Báthori András Cardinál Fejedelemségre választaték, a' Törökökkel új confoederatiót indita. A' kik pedig az első háborúságnak okai, és az Urak ártatlan halálának eszközei voltak, akkor még nagyobb részint éltek, első állapotban voltak, félvén, tartván mind, a' jó békességnek végbe vitelével, hogy az új Fejedelem egy testvér atyafiának ártatlan véri-
nek kiöntéséről megemlékeznék, Kornis Gáspár és Sennyei Pongrácz per practicam addig hajták a' dolgot, a' Német gyomor és Olosz szív addig nyughatatlankodának, Német Császár pénze és praktikák által: Mihály Vajdát Havasalföldiből kihozák ellene Báthori Andrásnak, a' magunk hazánkfiai lévén velle, kik az előtt Török ellen hadakoztak, laktak Havasalföldiben. Azok által Mihály Vajda a' Székelységet jártatván, szabadságot ígért, mint egy készen neki nyerendő állapotra kiindula, a' Bozza után kijöve, a' Székelység feltámadá a' Nemeség ellen, házokat dúlni égetni kezdék, az egész Székelységen nem lön olyan fő ember háza, kit elnem rontottak, égettek, dúltak. —

A' Vajda Szebenhez sieté, itt is völt bizodalma Süveg Alberthez, mert ez is egyik fő oka völt az Urak halálának; mindazáltal az ország hadaival elébb érvén Báthori András a' város mellé szálla, de a' város semmi tö.

kéllertes hűséget, mint illet Urához, országához nem mutatott. —

Itt erős viadal lévén a' két nagy had között, Mihály Vajdának succedála, mert Kornis Gáspár és Sennyei Pongrácz, a' kiken nagy részt állott a' hadaknak derekasabb ütközete, nem vívtak; Báthori András a' harczról elfutva, Udvarhelyre jöve, ott sok Székely fő embereknek tanátsokból Moldovába indúla, de híre lön Csikban a' parasztságnak, kik már feltámadtak vólt benne, uttyokat is álván, és derekasson utánnok sietvén, Szent Domokosi határban elérvén, 's itt elrettenvén magokban, noha jobb, tágasb és bátorságosb útát választhattak vólna magoknak; Fejedelmeket a' véle való Urakkal, fő emberekkel az árulók itt ölték-meg az erdőkön szélyel. —

Több Urak, fő emberek, ki egy', ki másfelé szaladván, Görgénybe sokan futottak, a' többi között Székely Mojses, Kornis Farkas, Mikó János az atyám, 's többeken. A' Vajda a' harcz után Novemberben gyűlést hirdete Segesvárra, és magát Fejedelemnek választatá, mindeneknek kegyelmességét igérvén. De az alatt egy nemes ember is elromlott, égett házá nál nem ülhetett, övének is nem mondotta, sem ős sem donatios jobbágyit csak nem is említette, úgy hogy egy fő embernek is sem háza, sem jobbágya; a' mivel szaladott várakba, kerített városokba, azzal élt ha mie vólt. Nem

volt akkor sem fő embernek, sem igaz nemes embernek a' Székelységen semmie, sőt a' kit hol kaphattak örömet megölték, arról nem is volt semmi büntetés. —

Oh Istennek bűneinkért rajtunk való nagy ostora! Oh mi bolond nemzetségünknek nagy vakmerősége, istentelen kegyetlensége! a' ki meg nem gondoltad azt, hogy elfogytad a' te hazádnak hasznos oszlopit, a' kik reád gondot viselnének; idővel azt siratod-meg, vagy magad, vagy maradékod. —

1600. — Immár Mihály Vajda Havasalföldének Vajdája, Erdélynek Fejedelme, a' Moldovai Vajdaságot is ámbialja. Ezen télen reá készülé, és nagy hadakkal tavasszal Jerémias Vajdára méne; noha a' Moldovai Vajdának hire lévén benne, hogy Mihály Vajda reá mégyen, készen is várta szép Lengyel hadakkal mert Zamoszki Cancellarius az Neszterparton volt Hotinnál (8) táborban sok Lengyel hadakkal. De attól szándékát Mihály Vajda végbe vivén, Moldovát elfoglalá, nagy rész hadait hagyván benne praesidiumul, triumphussal jöve-bé a' Vajda Ojtozon, és Fejérvárra méne székébe Juliusban. Mert mikoron a' Vajda hadai Hottinhoz érkeztek volna, 's egy szép vitéz harczocskát, de nem derekast adtak volna, és a' viadal mind két részről megszűnt volna; a' mi már harmadszor országunktól elbúcsuzott Urunk Báthori Sigmond ott volt Zamoszki Lengyel Cancellarius.

(8.) Chotzim vára Moldovában.

riusnál a' táborban; hire levén ebben Székely Mójses, Csáki István 's több Uraknak, írtóztván az Oláh guberniumtól, tractálni kezdetek ott véle, és a' Cancellariussal, újjolag való Fejedelemségéről. Ennek a' Zamoszky Cancellariusnak felesége Báthori Christoff leánya, egy vólt Báthori 'Sigmondal, a' ki mint ilyen sógorának állapottyát örömetst értette, promotioját is ígérte, mint majd bő is telyesíté. —

A' Vajda hadait kik véle kijövének, a' Magyar kopjásit, kik Makó György és Tarkányi István kapitánysága alatt vitézkedtek, Barczaságban hagyá; a' Rácز kópjás hadait Köhálom, Sink székekre szállitá; a' Lengyel Kozák hadait Segesvár; Medgyes székekbe rendelé. Székely Mojses levén Generálissa a' Vajdának, egy ideig Barczában mulata Botfalván, és Földváratt; ott tractáltván a' kapitány és hadnagy emberekkel a' Báthori 'Sigmond állapottyáról, és a' Vajdára való támadásról. Azokat mint Magyarokat hazájokhoz nemzetségekhez való jó akaratra inditá, hogy ne szenvedjenek olyan tyrannust, hogy ilyen nemes nemzetségen hitván Oláhok uralkodjanak; elméjeket akaratyokat minden jóra hajtá. —

Onnat Segesvárra (holott háza népe, Ipa amaz nagy szent Kornis Farkas akkoron laktak) méne, onnat, nem mulatván, Lengyelországba méne, hogy hadakat hozasson. A' Vajdának ebben hire levén Segesvárról fogva elviteté

Fejérvárra Kornis Farkast; levágatá Szemere Mihályt, Farkas Ferenczet. —

Immár ki kezdett vala nyil atkozni a' Neszter mellett elindított Tracta a' Vajdánál; kire való képest az Urakat hivattya igen serio; de magokra viselvén gondot, és immár az egész országban való Nemesség ebben egyet-értvén kiki maga Hazájának szabadulásaért készül fegyvert fogni, kiknek öszve-gyűléseknek praefigált helyye Thorda.

Fő és első ebben Csáki István, ki Kolósváratt, a' kikkel akkor öszvegyülekezett az Urakkal, szorgalmaztatván a' Magyar fizetett népét a' Vajdának, sok szép ígéretekkel magokhoz hajtván; megindulának Barczából Makó György és Tarkányi Istvánék, és magokat Thordánál Csáki Istvánnal s az ország népével conjungálák, ott két hó pénzt adván nékiek. Ezek alatt, mint ilyen utolsó veszedelmeknek veszélyében látván Csáki István és az Urak, keves és elégtelenségeket, a' Vajdának nagy hadai ellen, folyamodnak Básta Györgyhez, ki akkoron Rudolphus császárnak Kassai Generálissa vala, hogy lenne jó akarattal, és az tyrannus Oláh fejedelemségnek igájától való megszabadulásban ő is hadaival, kiknek nagyobb része akkor Szathmár körül vólt, segítséggel lenne. Meggyőztetvén az országnak követi által Básta, megszánván nyomorodott sorsunkat, a' mi hadaknak szerét teheté, hamarsággal békjöve; Német hada lévén mint öt-ezer, Magyar lovas hada is két-ezer, kivel sietett Thordához jöni, és az ország hadaival ott megegyeze. —

A' Vajda is nem mulatván-el semmi alkalmatosságot, Lengyel, Kozák, Rátz, Oláh hadait sietvén Szász Sebeshez gyűjteni, az e-

gész Székelységet melléje hívja; kik örömet is készek az ő országoknak vérei, fiai, Urai ellen, a' Vajda mellett vívni, élni, halni. Ezzel nem elégedvén a' Végekből is, Jenő, Lipa, Lugosi hadakat várván maga mellé, kik el is érkeztenek, Barcsai András lévén előttük kapitányul! —

De mikoron ezeknek össze való gyűlésekért váraoznék a' Vajda, már Básta György is a' miéinkel megegyezvén, és nagy bátorságot vévén az ország hadai ilyen nagy két alkalmatossággal, *egyik* hogy jóbb és erősebb vitézi, kikhez a' Vajdának nagyobb bizodalma volt, a' Makó és Tarkányi hadai velünk vagynak, *második*, hogy olyan szép lovas fegyveres had, és puskás erős gyalog had Bastával ilyen nagy reménség alatt, az Istennek irgalmasságában is bizván, hogy Isten még egyszer megszabadít az idegen Fejedelemtől, annak rájunkt pogány módon való uralkodásától, megindulván Tordáról Maros-Újvárhoz szállának; kire nézve a' Vajda is immár ilyen feles hada összegyűlvén megindul, és Enyeden felyül az erdőhöz ki, csak közel Miriszlóhoz száll. —

A' mi hadaink szép rendelt seregekkel elő jöven Miriszlóhoz, a' Vajda is előhozván hadait, Miriszló és az erdő között szép vitézi játékot exerceálnak, de nem derekast; Básta ezt azért cselekedte, mert a' hadakat már ő igazgatta, és a' harczot, ő rendelte, hogy

az ellenségnek szívét eszibe vehesse, és megláthassa az ellenségnek seregét. Itt nem akartán akkor Bástá harczot adni, nem volt az ellenségnek is módja hogy vívjon; mert az Miriszlónál való szoros útat, innen kivált, kit gyaloggal, lövő szerszámokkal megerősítvén Bástá, nem volt módja, hogy akkor invadálja a' mi seregeinket. —

Látván azért Bástá már az alkalmatosságot, eszébe vévén az ellenségnek is mivoltát, a' sáncztól a' lövő szerszámokat vissza hozattya, a' falut felgyújtattya, minden seregét vissza fordittya, hátat ad az ellenségnek. Ezt Bástá az ő hadakozó mesterséges okossága szerint cselekedte, hogy az ellenségnek feles hadait látta, jobb és alkalmatosabb helyre hozhassa ki; élhívén azt, hogy az ellenség azt állittya, hogy már fut, és erre való képest rend nélkül kezdi üzni; a' mint úgy is következék. Mert a' mikoron a' Bástá és az ország hadai megfordulásokkal már Détsét érték volna, eszében vevén Bástá, hogy szintén ideje a' megfordulásnak, vitéz módon nagy bátorsággal mind Magyar és Német hadak megfordulván szemtől szembe az ellenségre, minden tartózkodás nélkül az ellenségnek szeme közzé sietvén, meggondolván hogy az nap lészen vagy megszabadulásunk, vagy ha nem vívnak, utolsó veszedelmünk; vitézi módon nagy bátorsággal az ellenségre menvén, Istennek kegyel-

mes tapátsa, segítségé által a' győzedelem nekünk szolgálja, és a' Vajda számtalan hadainak elvesztésével onnat elfuta. Itt valóban sok szegény bolond Székely atyánkfia vesze; megcsésék nékiek a' szabadság, a' nemes emberék levágása, kergetése. —

A' Vajda el-szaladván, el-futott hadait össze vervén, azokkal Fejérvárfelé tartván, Kornis Farkast a' fogságból elő hozattya, és a' feredő háznál levágattya. Onnat Fogaras felé és a' Barczaságra siet, a' hol a' Havasalföldéből és Moldovából jövő segítségre talál, megegyez. A' Székelységnek maradékát újjolag hivatya, nem mennek: ott hadaival Barczát mind elégettetvén, átalment a' Bozzán Havasalföldre. Básta és az ország hadai bémennek Barczába, onnan oszolnak-el Háromszékre quartélyokba. —

Ide a' Barczába érkezék Székely Mojses szép seregekkel; de a' mely derekasabb hadakat hozott vala Lengyelországból, már nem kellettén, Csíkból által bocsátá Moldovába a' Lengyel Cancellariushoz. —

Básta az alatt lakék Sepsiben Uzonban hadaival, és ott körül; Csáki István Léczfalván Kézdiben a' Vármegyék hadaival; Székely Mojses Borosnyón a' vitézlő népuek egy részével, és a' több helyeken, hogy refrénálják a' Székelységet, a' mi még is lön. A' régi Ló-fő Darabont személyek megmaradának az ő előb-

bi szabadságokban; a' szabad Székelyek esének előbbi uroknak jobbágyságába. —

Innet késő ősszel Sz. Márton nap után kiment Básta és Csáki István Kolosvárra; az ország hadai kiki házához szálla: mert Zamoszki Lengyel Cancellarius kikergette vala Havasalföldéből is Mihály Vajdát, oda collocálván Simon Vajdát. Mihály Vajda elfutván Havasalföldről is, által jön Erdélyen a' 'Síl után Házeg tartományára; onnan mégyen-ki Jenő felé a' Német császár birodalmába Magyarországra. Moldovában helybe marada az elötti Jéreimiás Vajda. —

1601. — Ez időben Básta kívánta az országtól, hogy az ő szolgálatját mivel remunirálya; az ő Urához, Német esászárhoz is, minémü háládatosságát mutattya; kívánván azt is, vagy oly Fejedelmet válasszanak ki az ő Urától Rudolphustól függjön, avagy a' kit az Ura arra választ, az ország attól hallgasson. De nem engedhetvén ennek a' kívánságnak az Erdélyi Urak, Dévát ígérték Bástának, hogy itt Erdélyben Báthori 'Sigmond hűségében maradjon. Ezért Básta busultában nem kicsin bosszúságtól viseltetvén, kiment Szathmárra. —

Már az ország fél esztendőtlől fogva interregnumban lévén, elméjek noha hol egy, hol más embereken járt, de még is a' nagyja az embereknek, magok hasznára nézve é inkább a' vagy csak a' fátumtól viseltetvén, újjolag Bá-

thori 'Sigmondért küldenek, ki akkor egy udvarházban Moldovában Jeremiás vajdának clientelája alatt, Botosánban lakott. Ezek oda érvén a' Vajda jó akarattyának elvételeért való köszöntést is nem cselekedvén, egyenesen Botosánból elhozák Báthorit a' Beszterczei utakon által Beszterczére, onnat Kolo'svárra új-jolag való fejedelemségre. Oh! mi bolond nemzetségeink, kik akkor elsők vóltatok a' Haza gondviselésében, kik együtt nőttek laktatok véle, még is az ő álhatatlanságát, rossz pusilanimitassát meg nem esmertétek; háromszor ez előtt ide hagyván országát, végső veszedelmekre vissza hozátok, úszhatnak mint eddig is maradékitok az ő miá reánk jött veszedelmében. —

Gyűlést hirdete újabban Kolo'svárra aprilisben; inauguratioja lön nagy adónak felvetésével. Az ország hadait minden felől hívata, Szamosfalvához gyűlének, Májust ott tölték, Juniusban szép hadakkal ok nélkül, de igen mód nélkül, sem eleje sem utólja, sem oka sem módja, ki méne az Ér mellé Tasnádhoz. Básta még akkor kevés haddal lévén Majtinnál (9.) sánczban, mellé szálla Báthori 'Sigmond. Az erős helyben lévén, semmit nem is tartván, harcaot nem ada, várván már el-közelítő segítségét. —

Onnan a' mi hadaink, megmustrálván magokat, vissza térének Szilágy felé; ezenközbe a' Bástához rendelt hadak, kik Ma-

(9.) Majtény, Szathmár vármegyében.

gyar Hajdúságból állottak, elérkezvén, Mihály Vajda is jelen lévén, kijöve Majtinból Básta a' mi hadunk után. Ekkor támadta az a' lator Hajduság. És Goroszlónál elérvén a' mi hadunkat, ott a' két úrnak Székely Mojzesnek és Csáki Istvánnak, (mert két generalisok valának,) egyeneltlenségek miatt, egyik is nem engedvén a' másiknak, mert egyik magát nagyobb érdemesebb Úrnak, magát a' másik másnál vitézebbnek, okosabbnak látottabb hadviselt embernek állitván, a' hadaknak nem jól igazgatása és rendelése miatt, nem úgy erejével mint okosságával megveré Básta, sok és vitéz emberek ott veszvén. —

E' harcz lön Erdélynek elromlása; e' lévén a' Bástán tött boszszúságnak jutalma. Azért a' győzelem után bėjövé Erdélybe elrontaték, pusztittaték Erdély úgy hogy soha vég nélkül többször meg nem épül, és soha előbbi állapotjára nem jó: mert akkor nem lévén kegyelem se nemes, se paraszt, se férjfi, se aszszonyi állatnak, egyaránt emésztette a' fegyver mind férjfiat, mind aszszonyi állatot, kiváltképpen a' Mezőségen; azt pedig a' hullatlan kegyetlenséget a' Magyar hajdu cselekedte. Vólt ezeknek az Isten nélkül való Magyar hadaknak fő kapitánnya többekkel együtt, Segnei Miklós, (10.) Dengelegi Mihály, Lippai Balás, Szilasi János. Óh átkozott nemzetség! — úgy kellett néked ok nélkül bánnod a' te felebará-

(10.) Bethlen Farkas *Szegnyeinek* írja. L. XI.

toddal, a' ki néked soha nem vétett, kenyeredben sem ett, szemmel sem látott; te minden javát elprédáltad, fosztottad, faluit városait elégetted, a' benne valót az ártatlan gyermekekkel levágtad: eltöröl a' földről Isten, nem lészesz nyomos, nem marad a' te prédád a' te maradéknak; úgy vész-el a' pusztító, mint ő másokat rontott. —

A' harczi Bátori 'Sigmond elszaladván, Csáki Istvánnal Moldovába megyen. Székely Mojses a' vitézlő fizetett rendel öszve vervén magát, Kolo'svárhoz jő Bartsai Andrással, onnan Borbély Györgyel Fejérvárra, Borbély György Dévára, Barcsai András Lugosra, Székely Mojses Fogarasba. —

Básta bájöve Kolo'svárhoz, meghódola Kolo'svár, megadá Gyulafi László Szamosújvárat; csak Fogaras, Görgény, Déva már a' miénk, Brassó, Szeben és a' Szász városok. Thoránál megöleti Básta Mihály Vajdát. Ezért vala pedig akkor igen könnyen mindjárt a' Németnek bennünket meghódoltatni, Várad, Huszt, Kövár, Jenő, Német kéznél volt, Német praesidium, Német kapitány parancsolt, és azok a' Vármegyék az erősségekkel együtt Német részre voltak; ezek is a' Bátori 'Sigmond mód nélkül való cserélése berélése miatt akattak vala Német kézhez. —

Bátori 'Sigmond Moldovából kijöve Csáki Istvánnal Brassóba, a' Székelységnek újabb

szabadságot ada, a' Székelység magát nagy hűséggel viselé. Básta egyenesen Fejérvár felől Fogarashoz siette; de Sinknél tovább nem jöhete, az Őlt megáradt vala; Maros-Vásárhellyhez vissza szálla. —

Ez alatt Báthori 'Sigmond mostani új fedelemségitől fogva megaláztatván magát, megszánván megbánván hatalmas TörökCsászár ellen való előbbi bolond cselekedetét, Császár kegyelmes protectioját impetrálja, mellyet a' Török acceptála, és rajta esett szerencsétlenségét értvén, Lugos, Káránsebes felől nagy hadakat három Passával bébocsáta: kihez képest 'Sigmond is Brassóból kiszálla; megindulván az ország hadaival, Maros-Újvárnál a' Török hadakkal megegyeze. Básta nem meré megvárni, Déshéz méne, és ott erős sánczot csinála. 'Sigmond Kolo'svárhoz méne, de abban sok Német praesidium vala, meg nem veheté, vissza jöve alóla, a' Törököket elbocsátá; mert erős tél, szintén Karátsonba vala. —

Thordán ártatlanul Csáki István vádlására, Székely Mojses 'Sigmond megfogatá, Fogarasba küldé, egy ideig ott tartatá, de nem sokára megbáná; ártatlanságát, s' nagy szükségét látván szolgálattyára, elbocsátá. —

1602. — Básta ez alatt Beszterczére méne, kibén vala praesidiuma 'Sigmondnak, Vitéz Miklós lévén előttök; megszállá Básta, erőssen löteté, töreté, meg is ostromoltatá;

de haszontalanúl, sok népe vesze alatta. De a' viadalt nem tágitá, látván hogy elhagyattak a' segitségtől, 'Sigmond maga is megparancsolván, megadák a' várost hitre. A' Bástá hitét violálá a' hada, felvervén a' városból kijövő nemességet: kiért Bástá sok tisztviselő és fő rendeket felakasztata; de a' mi meg lőtt vala, csak meg lön. És így a' Marosig Bástáé volt az ország, a' Maroson belől 'Sigmondé. És a' tél így múlték-el, sok csatáknak járásával, hól egyik, hól másik szerencsétlenségével, ezenben a' tél múltón múlt. —

Tavaszzsal induciát csinála 'Sigmond Bástával, kivivé hadait mind, az erősségekben lévő praesidiumon kívül, maga is kiméne. Szeben hitetlenkedik, pártolkodik; mert a' vén Süveg Albertben Német lélek lakik. —

'Sigmond az ő szokása szerint ismét áruban ereszti Erdélyt, Bástával tractálni kezde. Örömet szeretné is a' fejedelemséget, de az Erdélyi fejedelemség fárattsággal, búval, gondal, nyughatatlansággal jár, sok félelmes állapottal; ő ezt nem szereti; a' békességes fejedelemséget nagy bátorságban örömet igazgatná: de ne keresd azt az Erdélyi fejedelmek állapotjában, nem volt a' soha, nem is leszen. Volt egy kevéssé, kit Báthori István Lengyel király szerzett volt Báthori Kristóff fejedelemségében; de azt az Urak levágatásával, a' Töröktől való elszakadással elveszté 'Sigmond

Uram. — Ne keresd hát többször a' mit magad elhagytál, soha bizony az elő nem jő. —

Csáki Istvánt Déváról Barcsai Andrással elküldé 'Sigmond Básta'hoz, az Erdély eladásának tractájára. Bé-jöve Bást'a a' követekkel edgyütt, mintegy háromezer lovassal, és négyezer gyaloggal Kolosvár'hoz. 'Sigmond az ő hadait Szász-Sebeshez gyűjté, Székely Mojses közikbe küldé a' fizetett hadakkal; Csáki István megindítá Bástát, hogy magok szemben legyenek a' Fejedelemmel Fejérváratt; de még 'Sigmond nem jött vala fel Déváról. Nézd meg és olvasd-meg itt 'Sigmondnak változó semmire kellő elméjét. Mikoron már Bást'a Fejérvár felé megindult volna hadaival, inkább sietvén, mint hadnak ménetele vagyon, csak a' lovas seregét vivé velle a' tanátskozásra. Másfelől megparancsolá Székely Mojsesnek 'Sigmond, hogy a' fizetett haddal, mintha nem ő akaratt'ából, ütközzék-meg Bástával: hogy ha a' szerencse szolgálna néki, örömet meg is maradna még a' fejedelemségben; ha nem, a' mit a' szerencse hozna, azt köveiné. —

Úgy is lön; Bást'a bátorsággal jöven, mikoron Fejérvár felé érkeznek, úgy vevé észébe, hogy másképpen a' dolog. De ő is mint vitéz ember meg nem ijedvén, és a' két Úr is véle lévén, assecurálván az ország hadai felől, seregét elrendelvén az akasztó-fánál, Székely Mojses a' hídnál, megvívának. Igaz, a'

kevés fizetett vitézlő nép, ki állott vala 16 szék
lovashól, erős viadalt tartá; de meggyőzöttet-
vén Székely Mojses a' Németektől, futva szala-
da, és a' győzelem Bástának succedála; itt
vesze Barcsai András Básta mellett. Így lévén
a' dolog, még is csak Székely Mojsesnek tulaj-
donítá a' harcznak okát 'Sigmond. Mojses alá
Solymosba, 's onnat Lippához méne. 'Sigmond
Dévából kijöve; Szebenbe menének, ott vége-
zének; resignálá utólszor fejedelemségét; on-
nat méne-ki Cseh-országba, Litomiczen (11.)
elcserélé országát; e' lön utolsó cseréje.

Báthori 'Sigmond azért utolsó búcsuját
vévén Erdély-országától Szebenben, elindula,
egy néhány fő emberek elkisérvén szintén Cseh
országba; Básta pedig az országot kezéhez évé.

A' Kájánon (12.) Ráduly, alias Sorbán, sok
hadakkal iöve bé, Havasalföldi Vajdaságra igye-
keztvén, ki Mihály Vajdának maradék Boérjai köz-
sül ugyan Havasalföldi Boér, nem utolsó nemzet-
ség lévén, Német Császár megparancsolá Bäs-
tának, hogy azt collocálja ott való Vajdaságra.
Elérkezvén azért Ráduly nem kevés hajduság
sergével, Básta is Szebenből kijöve, és már
több hada is utánna elérkezvén, Fogaras föl-
din által méne Barczára, Prásmárhoz szál-
la. Itt akkor Fogarasból kiköltözék Csáki Ist-
ván, kit Báthori 'Sigmond adott vala néki,
mint jámbor szolgálattyáért. Básta is tsak Erdélyt
ejtse Német kézbe, néki igére Sároست és Zád

(11.) Némettil Leutmeritz.

(12.) „Per Kájani amnem“ a' mint *Bethlam Far-
kas* mondja — Tomo V. 156. — Zarándi víz.

várát; bezzeg a' jó Úr ez előtt két esztendővel keresett jó híret nevét itt megsérté: mert nem kell vala néki consentiálni a' Báthori 'Sigmond el-cserélésének. De jaj! gyakorta a' nagy eszes emberek nagyot vétnek. —

Bozza után Ráduly bé-méne Havasalföldi Vajdaság occupálására, Simon Vajdát hogy exturbálja; de nem könnyen kaphatá mindjárást: mert a' Tatár Chám szintén akkor menvén által Havasalföldin a' Vezér mellé ki Magyarországra, sok ideig óltalmazta Simon Vajdát. Azután elmenvén a' Tatár ki Magyarországra, a' Havasok torkából kiméne Sorbán vagy alias Ráduly Vajda, és erővel elfoglalá az országot. Simon a' bátyához Moldovába Jeremiához méne. A' derék hajduság sok prédával onnan kijöve; Magyarországba ki az övéihez vissza méne. Básta is Prásmárról ki méne; az országnak Medgyesén generalis gyűlést promulgála, és homagiumot praestáltata; Német hadait elosztá telelésre; maga Fejérvárra szálla. —

1603. — Immár a' Fejérvári harcz után hogy Székely Mojses alá méne Solymosra, nem késvén ott, bé-méne Törökországba, akkor a' Török Császár derekasképpen Magyarországra a' Német ellen hadakozván. Vala a' fő-vezér Jemiczki Haszán Passa, kihez bemenvén Székely Mojses Bethlen Gáborral az országnak állapotját és újjolag Német kézbe va-

ló esését deplorálván, a' Vezérnek is azon szíve megesvén, tavasszal Székely Mojses hadakkal Erdélybe kísérteté; bizonyos számú hadat adván melléje, mikoron még a' fű ki sem jött volna. Székely Mojses Martiusnak végén megindula Tömösvárról, Tatárral többel mint Törökkel; s a' Tömösvári Passával Lugoshoz érven, és Huszár Pétert onnat kézbe adván, a' Tatárok levágák. (13.) Onnat a' Vas kapun által bėjöven, Szászvároson valami ötszáz Német gyalog lévén vigyázásnak okáért, azok a' hírt megértvén, vissza Fejérvárfelé sietvén; csak Szászváros mellett közel az akasztó-fánál levágják azokat a' Tatárok, kik előljáróba voltak. Onnan Székely Mojses Szász-Seheshez szálla. feles Német lévén benne, gyalogja sem lévén, elméne onnan Fejérvárhoz; de ott is volt öt száz Német gyalog. Fejérvárat valami tarackokkal Sz. Gvörge kapunál löteté; valami ezer gyalog Rác pandur érkezék, ostromot tétete, de haszontalan akkor; mindazonáltal megrettenvén a' benn-valók, megadák harmadnap múlva, és a' benne valókat Zalathna Bánya felé kísértetvén, a' Tatárok utánnok mennek, sok elvesze bennek. —

Onnan Székely Mojses elindulván siet vala Bástát Szamosújvárba rekeszteni; mert immár az országban lévő hazát szerető Urak, fő emberek lassan lassan hozzája szabadulásoknak okáért gyűlnek vala, és Magyar hadai is

(13.) L. Bethlen Farkast — Tom. V. 210—213. —

szaporodván, a' had gyűlés nő vala; de megértvén Básta Mojsesnek akarattyát, Újvárból elméne Szathmárba, ott praesidiumát bagyván, útát Székely Mojses Kolo'svárra fordító; azt meghódoltatá, magokat megadák. Itt a' jámborok a' Je'suiták fundatioit elrontották, magokat kiűzték. Jaj azután szegények sok pénzekkel, nyomoruságokkal Bástának megfizetésének. Onnat Székely Mojses Beszterczére méne, azt is hozzá hódoltatá; elindulván ismét Medgyeshez méne, ott is azont cselekedé. —

Mikoron mind ezek így forganának, Básta az országból kimenvén, és mellette elegendő had is nem lévén, Básta által Rudolphusnak Havaşalföldébe beszállított creaturája, Sorbán alias Ráduly Vajda succurálni akarván vasallustársának, Háromszéken Bedő Istvánt, Csikban Mátis Jánost erre alkalmasnak itélvén, országából is Rácz Györgyvel bizonyos számu kurtanyit (14.) kiküldvén, noha mind Háromszékről, Csíkról az igaz Nemesség hazájoknak megszabadulására Mojses mellé mentek vala, alá vivék a' Háromszéken és Csikban egybegyűjtött hadakat Rácz György mellé, és magokat Földvárnál conjungálák. —

Ezt Medgyesnél való táborában megértvén Mojses, mindjárást előljárában reá választá a' hadának jóvát, színét, kikkél Makó György és Imets Mihály lévén a' Székelységről való hadak között, Rhédei Ferencz a' fizetett had előtt megindulván, 's azokat Földvárnál érvén utól, mi-

(14.) Kurta ágyú. —

vel ott szoros, vis és sár között voltak, az idő is reájok esteledvén, semmit az ellenségnek a' miéink nem árthatván, Hőltövényhez vissza szállnak. Ezek fáradt erővel is lévén, nem is gondolván Földvárról azon éjjel az ellenségnek elmenetelét; a' miéink mikor nyugodnának, ők Földvárról éjjel viradtig Rosnyóhoz mentek; mert tudják vala, hogy újj segítségnek jöne az nap Havasalföldiből, a' mint el is jöve. —

Reggel midőn a' mi csatánk ezt eszébe vette volna, remélvén, hogy futna előtte az ellenség, utánna indula sietséggel. Immár azoknak elérkezvén segítségnek, véletlenül Keresztyénfalva és Rosnyó között össze-találának. Igaz, voltak ott eszes okos emberek, hadakozásokban forgottak, kiknek tetszett volna, hogy a' miéink kevesen lévén, olyan feles haddal meg ne ütközzenek; mert úgy is lőtt volna jobb. De egy Imets Mihály nevű ifju, ki az ő személyében elég vitéz, de experentiája kevés vala, gyalázattal illetvén, félelmeseznek nem vitézeknek mondván a' nálánál régibb vitézeket, azok is nem akarván gyalázattal megtérni, harczot adának, igaz, vitézül és dícséretesen; kiknek bizonyára híres ütközeteket leírhattyak a' Historikusok: de csak mint egy csata lön, mint Havasalföldiből kijött, csatázni indult egy néhány száz lovassal; sem a' Székelyeknek és a' megmondott két lator nemes embernek, kik fellázasztották

nemzetségünket, sem az új segítség kiérkezését Havasalföldből nem tudván; ilyen vamerő vitézséget cselekedtek. Igaz elvészttették a' szerencsét, de dicséretesen, itt veszvén az harczon, mind a' ki oka vólt az illetlen viadalnak, Imets Mihály, véle Makó György vitéz kapitány ember sok fő rendekkel, és sok jó vitéz ifjakkal, fő emberek gyermekeivel. —

E' harcz alatt Mojses is az Apácza erdején azon napon beérkezék Apáczához, és azon estve az előljáróknak szerencsétlenségeket meghozák, ki a' hadaknak nem kevés bátorságoknak elapadására lön; onnat előbb szálnak Hóltövényhez. Ez alatt Sorbán minden hadával kiérkezék, Magyar hada is szépen lévén, és a' Székelységről, a' mint megíram, két helyről, Donáth Gyögyel, Bedő Istvánnal, Mátis Jánossal derekas had lévén. —

Tudván Mojses mind a' Vajdának kiérkezését, látván hadának színének elveszését, eszében vévén a' maga sok fogyatkozásit, de még is nem gondolván semmit a' szerencsének változó állapottyával, előbb a' papiros malomhoz szálla, a' kő hid az hol vagyon. Sorbán is élni akarván az alkalmatossággal, nem váraozék semmit arra, hogy mi hadainkat reparályuk, maga meg lehet vala; mert Lengyel had is már mellénk érkezett vólna, és egyéb alkalmatosságok is szölgálhattak vólna, reánk jövc a' táborunkra. Igaz, Mojses harczot nem ád va-

la, de a' lövő szerszámával biztattyák vala, hogy a'val az ellenséget vissza verhettyük, 's táborunkat meg nem bonthattya. De 'azzal meg nem rettentetvén az ellenséget, bátorsággal reánk jöve, és mi, kik bésánczoltuk vala magunkat, sem elő sem hátra, sem oldalt nem futhatván, nekünk gyalogunk is csak hat száz sem lévén, az ellenségnek feles: itt nem viadalnak állapottya, hanem a' sánczokban elrendelt seregeknek csak megbomlása lön, senki emberségét nem is mutathatván, a' ki mint futhata, elfuta. — De a' szekerekkel dupláson bévert sánczok miá itt vesze hadunknak nagyobb 's szebb része. Itt szakada vége, magva sok becsületes fő rendes valóknak, nemzetségeket itt fogyatták-el. Itt vesze-el a' réten maga is a' szegény Székely Mójes, eleget tévén életével, vérének kiomlásával édes hazájához való szeretetének. Bizony itt is a' mi nemzetségünk, a' megnevezett latrok lönek okai hazánknek akkori rettentos veszedelmes állapottjának. Óh bolond haza! hogy az ilyen árulóknak még a' maradékjoknak is megkegyelmez; óh ebül szokott amnesztia! lator a' ki szokta, lator vólt a' ki fundálta,

Innen elszaladt fő rendeknek nagy része, és másunnat is sokan öszve verekedvén menének alá Fejérvár felé, onnan Barcsához, új-jolag a' Török segítségben helyhezttetvén oltalmokat. Barcsáról Bethlen Gábor elöl a' Fő-

Vezérhez, ki akkor Esztergomnak megszállására méne, küldik, és magok sokan alá Káráransebesbe jöttek, onnat helyebb Tömösvárra, a' segítségünkre jött két-ezer Lengyel haddal együtt, kik a' Mojses elveszése után érkeztek vala. A' Török ezt látván, nem kicsiny dolognak tartván az Erdélyi állapotot, noha ilyen nagy dologban indult, egy hatalmas várnak megvételeire, ki mellett készen várja a' Német Császár ereje; mindazáltal mindjárást derekas hadakat rendelének, kiket, mintegy tizenhat ezer embert, Tömösvárhoz szállítanak.

Immár Básta újjolag a' Vajda szerencsés győzedelmét értvén, ő is ott künn mind Német, Magyar hadat derekast conscribálván, a' mi meggyőztetésünk után, mintegy készre bédobolá Erdélybe; hallván, hogy az Erdélyi Urakban, főrendekben le-ment sok, és hadat sollicitálnak újjolag a' Töröktől, alá jöve minden hadával Lippához, ott erős helyben bésánczolván magát, a' Török hadak megpróbálák erős csatákkal. Azonban az idő akkor eltelék, és a' bécjövételben akkor semmi nem telék. A' Töröknek is ideje el-telek, a' Vezér is Esztergomot meg nem veheté, a' mellénkre rendelt hadnak is ina elszakada, eloszla; és a' Magyarok is vissza Nándorfejérvárra szállának. —

Mikoron a' Káransebesbe alá futott Urak, fő emberek nagy reménységgel várnak a' Török segítséggel való vissza-jöveleket édes hazájokba, eszekbe revék, hogy a'

kivánságok nem succedálna. Bástához folyamodnak grátiáért, kit megada, de nem sokaknak használja, mert Kolo'sváratt rekkentve egynéhányat megölének, némelyeknek testeket találván meg csak a' pusztá klastromban. —

Ezeknek a' Káransebesben lévő Urak, fő emberek segítségekre, hogy ha kedvek lenne hozzá, ki hoznák, és bé vigyék őket is Tömösvárra, Nándor Fejérvárra, választották vala Bethlen Gábort, hogy együtt egy akaratból ott benn várakoznának a' hatalmas Császár megsegítésére, és Erdélyben való bételepedésre; de azok megtsökkenvén a' reménségben, nem akarának eljönni Barcsához, meghozván a' kém, hogy nem szükség abban fáradni; s' ők vissza, ki életre, de többen halálra menének. —

De hogy az elhagyott dologra visszatérjek, a' Töröknek, kit a' Keresztyének pogánynak hívnak, nagy misericordiáját nem akarom elhalgatni. Mikor azért Bethlen Gábor, kinek én inassa löttem vála, immár a' Brassai harczról való elszaladás után béekezett volna Nándor Feérvárra; ott találtuk Ballassi Ferenczet, kit a' két felé való sántikálás közben beküldött vala 'Sigmond követségre. Azután béekezvén Székely Mojses, vele minden dolgokban ott vólt, és akkor is az ő, és az ország dolgairól provideál vala. Erkeztek utánunk a' sok fő emberek, Kamuthi Farkas,

Szilvási Boldisár, Bethlen Farkas, Veres Dávid 's a' többi; és, tsak katona rend közzül is sokan. Itt a' Török oly kegyelmességét mutatá, mindennek étele, abrakja, fizetése, végekkel a' sok skarlát, gránát, kórasia, úgy hogy soha bizony senki semmi fogyatkozását nem látta. —

Minekelőtte azért a' segítség derekason által költözött volna a' Dunán, a' Vezér és Tatár Chám, mert az is akkor ott vala, nem akarának segítséget adni, míg magunk közzül a' kit érdemesebbnek tartunk, Fejedelmet választanánk. Így azért öszve beszélvén, mind az Urak, fő emberek, és a' katonaság választák Urakká, Fejedelmekké Bethlen Gábort, melyet a' Török igen akara. Mindjárt a' Vezér adata 16 ezer tallért az Uramnak; a' kit bizony nem is kiméltett a' több fő rendektől, és vitézlő rendtől, minden nap úri módon fizetvén, és minden rendet ajándékozván; abból is fizetett hó pénzt a' Lengyeleknek, és katonáknak. —

De Szilvási Boldisár irigységtől, vagy mitől viseltetvén, többit is magához vonván, reá tamada Bethlen Gáborra, és farban rugá. Ugyan ezt vévén eszében Tömösvárhoz lementünkben a' Török, hogy semmi becsületét, mint Uraknak, Fejedelmeknek meg nem adnák, elkedvetlenedék. Mert noha Básta Lipánál a' sánczba ásta magát, ott hozzá nem fér-

nek vala, de más úton próbálnak vala; de a vissza-vonás egyenetlenség ezt hozá, hogy reá támaszta Szilvási Boldi'sár az ő szokott ravasz tudományával az Úramra minden Rendeket, csak egy néhány vitéz katona emberek maradván mellette, és a Fejedelemségnek tisztéből kizará. Így ment vissza a Török had, így a Magyarok és Lengyelek mindnyájan; telelő helyt Szendrőt és vidékét rendelék nekik. Nem volt semmi fogyatkozás dolgokban, de mégis nehéz az hazájától távol-létele embernek, és oda nem azabados menése; a mellett hallani a benne való rettenetes pusztulást, veszedelmet.

Mind ezek alatt mikoron megértettem volna, hogy az édes anyám Brassóban a nagy pestisben megholt volna, jó akaró atyámfiainak tetszésekből biztattatván, hogy Káránsehes felől én haza bujdoshatom; gyermek vagyok, senki nem bánt, Tömösvárra, s onnan Bókánba (15) vissza jövék, kiben egy Káránsehesi embertelen fő ember Fodor Ferencz lakik vala. Innen egyenesen akartam Káránsehesbe jöni; de megértvén, hogy egy hitetlen Arnótból lött Bánt, Lodi Simont a hitetlen árulók helyhezettek oda Bánságra, ki az elfutott nemes emberekben a kit ott kaphat megfosztja, megis öletett bennük titkon sokat.

E miá szabadoson nem mertem menni, ott egy néhány nap múltattam, lovamat el-

(15.) Talam Boka Torontálban, a Temes mellett.

adtam 12 aranyon, pénzen fogadván kalatuzokat, úgy vitték Káransebesbe. Egy estve mikor a' város népe kiszokott omlani a' folyóvizre, azokkal mentem egy esmerőm házához Bortzon Györgyhöz, kinek fijával egy urat Barsai Andrást szolgáltam az előtt, oly reménységgel, hogy ő engem eliktat Erdélybe: de az áruló kézbe ada a' Bánnak, ki karóba akart veretni, ha régi esmerőim nem törekedtek volna mellettem; megparancsolván hogy ki-mennye a' városból. De hová tudtam volna menni, mikoron Káransebestől fogva Szászvárosig ember nem lakott; tehát egy szegény szabónak háza hijján laktam két hétig, míg meghallottam, hogy Lugosi János oda érkezett, kit Bástá küldött vala a' Rác hadak mustrálására. Ezt noha nem esmertem, de az atyámtól hallottam, hogy az is Báthori Sigmónd szolgálja volt, 's reá emlékeztem; nagy bizodalommal azért eleibe mentem. Ez mikoron megértette kí légyek, és nyomorúlt állapotomat látta, melléje vön, és ő hoza Erdélybe haza.

1604. — Ekkoron Bástá már Kolo'sváratt lakott; oda érkezvén Sennyei Pongráczhoz estvére, ő szerzett gratiát. Bölöni Gáspár lakott a' Magyar Cancellarián, e'völt Isten után promotorom mindenekben, ennek segítségével, tanácsadásával jutottam pusztá jószágocskámhoz, kit adtak völt két hajdunak, Nagy Lukács és Sebesténnek. Ezek Hidvégén egy jobbágynak

leányát szerették, gonoszúl mind ketten éltek; Sebestén megölte Lukásra való bosszúságában a' leányt.

Ez időben lakott Brassóban egy Francus Beauri nevű kapitány, ki praesideált a' városban; ennek hire lévén a' Hidvégén történt gonosszágban, kiküldött, és mind Lukácsot, Sebestént Kolo'svárra küldi; Sebestyént felakasztják, Lukácsot proscribálák. Ez a' gonosz eset rajtok nékem jó szerencsét hozza, mert utat nyitja jószágocskámnak sollicitálására, és nem úgy mint magam nevével, árva ötszém hugom neveivel supplicatit formálván, Bölöni Gáspár, mivel atyánk régen meg holt Moyses bejövetele előtt, jószágunkat megadák. Halmágyi István érkezvén Kolo'svárra követésre Sorbán Havasalföldi Vajdától, onnat ő hozott Brassóba; kapitány Beaurinak gratiámat praesentálta, magamat hozzá vitt, jószágomat is hogy megadták jelentette, kit mind placide hallgatott, de valami háromszáz köböl gabonánk lévén Földváratt, annak megadásaért felgerjede, csak nem rosszúl járék, ha Sinkabánk Márkos, és Götsi Ferencz nem segítettek volna Halmágyi mellett; így jár a' ki hamar sokat kíván. —

Mikoron azért a' Török országban maradt Ürah és fő renden való nemesség, katonaság, mint házájokból kirekedett exulok, elméjeket éjjeli nappali sok szorgalmatosságokkal ahban fárasztaták, mint és hogy találhassanak magoknak módot

mind a' magok bátorságos haza jövedelemben, s mind a' Németnek Erdélyben való rettenetes dühösködő uralkodásától lehető meg szabadításában; az alkalmatosság így hozta, Bocskai Istvának egy rabja Huszain Aga megsatzolván bizonyos summába, ez satzának mivel megszerzésében ott benn az ő feleinél fáradozna, ez által indítának az exul Urak tractát Bocskaival; hogy az Istenre nézve elsőben, annakutánna hazájának nemzetének is szintén utolsó veszedelmét látván elközelíteni, serkennyen fel, és mind ezekre nézve kösse fel a' harangot, támdjon ki a' maga nemzetének megmaradásáért; hátra tévén minden ebben vagy ezekkel ellenkező respectusokat. Mely Török ebben hiven és igazán eljárta, a' mipt a' dolognak vége megmutatta. Az is a' jó emlékezetű Ur,⁶ ki ebben való felébredésével azután Fejedelem lön, minden félelmes állapotokat hátra tévén, a' maga életét is kockára vetvén, (noha az előtt bizony valóban Német lélekkel bírt, de nemzetéhez való szeretetéért azt magáról levetkezé,) és Istent híván segítségül jó reménységgel dolgához így kezdé. —

Báta már az Erdélyi Gubernátorságból vagy Generalisságból elment vala, és itt három Commissariusokat praeficiált vala; a' benn maradt praesidiumok előtt hagyván egy attyafát kit a Conte Capreolisnak hívtak; ezek igazgatták az Erdélyi állapotot, mivel nem volt

sohonnaan félelmes állapot. Bástá pedig len-
 ment a' felső Generalisságra, Esztergomnak
 segítségére. — Mind ezek közt mikoron im-
 már Bocskai István is látván az alkalmatossá-
 got, hogy Bástá is távol volna, és derekas ha-
 dak szintén akkor Erdélyben is, a' praesidiumo-
 kon és valami néhány száz Vallonokon kívül
 nem volnának; Magyar országban is nagy Urak-
 nak elméjeket meg nézván, kik a' Németektől
 való rettenetes inséget megunták vala; alattom-
 ban magához kezdé alliciálni a' vitézlő rendet, kik
 elei voltak a' Bástával való hadakozásban Er-
 dély ellen, a' hajdu kapitány embereket, kik
 közül akkor leg inkább hallgatták ama-
 lator duló, fosztó hajdukat, úgy mint Lippai
 Balást, Német Balást, és a' fő emberek köz-
 zül is, kik azon a' porázon jártak, Segnei
 Miklóst, Dengelegi Mihályt, Ibrányi Feren-
 czet. Ezeket nézte akkor a' szélyel Magyar
 országon lévő csavargó, lézengő hajduság, mert
 akkor még nem volt lakó helyek, és csak ak-
 kor támadtak vala nem régen az hajduk, mert
 az előtt emlékezetek sem volt.

Rudolphus Császár Bástá helyébe mikor Joa-
 nes Belgiosot (16.) expedálná a' Guberni-
 umra, ki Váradig érkezvén eszébe vette a' Bocskai
 István indulatját, akarattját, szándékát:
 de nem lévén elég módja az ellene való ál-
 lásba, Pecz Jánoshoz, ki akkoron Kassa
 táján volt, és Kassai Generalisságot is af-

(16.) *Barbianus Comes Belgiosi, Bethlen Farkasnál*
 L. XIII.

fectált, mint egy három-ezer gyalog lévén véle, érette küldött, hogy conjunctis viribus resistáljanak. —

Immár azért Bocskai István is, mint ki ilyen dologhoz kezdett, semmi munkáját nem szánván, és értékét semmiben nem ki-mélvén; pénzelt a' mit nem ért, ezüst miveit, kit épen, kit darabokra vagdaltatván, tartozás nélkül osztatá a' hajduknak, hogy magához vonhassa őket; kik mind az adománytól, és szép szóval meggyőztetvén, már derekason gyűlni kezdettek volna Kerekihez. A' mi szegény számkivetett atyáncfiai is Tömösvárról Gyulára, onnan oda érkezének, és ott egymással szembe lőnek; ezek között akkor is elsőb, noha ifjabb, lévén Bethlen Gábor. Ezeknek tanátsával, a' Töröknek is jó akarattjával, igen nagy assecuratiojával nagyobb bizodalommal lőn Bocskai István, és a' véle valók.

Pecz János is semmit hátra nem hagyván az ő dolgában, mikoron igyekeznék Varadhoz menni, és ott Belgiosoval magát conjungálni; hire lévén Bocskai Istvánnak benne, hogy már az Ér felé közelgetne, eleibe méne, és tsak közel már szintén Diószeghez rendelt seregekkel reá érkezék. Azok Német módon szekerekből sánczot formálván, magokat vitézül lövéssel oltalmazták, és a' mi hajduink is vitézül ostromlották. Nem kevés puskaport hányván - el a' Németek magok oltalmazása-

ra, és a' mi ostromló feleinknek veszedelmére; a' szerencse úgy hozá, hogy magoknak lön veszedelmé: mert magok tüzetől elébb vetvén fel a' por magát, mint a rendelkezések vólt, ő benne nagy kár lön, és ezen pornak felvettése alatt a' miéink derekas ostromot tőnek. Az első győzelem e' lön, mert a' közönséges nép ott mind levágattaték; a' fő rend Pecz Jánossal fogva esék; e' lön a' nagy hatalmú Istennek jóvoltából a' kicsin győzelem a' Németnek utálatos inségéből való megszabadulásunkra.

Mikoron ezek mind így forganának, Belgioso megparancsolta vala Contenak, (17.) hogy az Erdélyi Banderiummal, sőt az egész Erdélyben fel-ültetett nemes és Székely hadakkal kijöjjön Bocskai ellen segítségre; kik meg is cselekedék, és ugyan azon a' napon, de már késő östven hozzá érkezének, és meg-egyezének elsőben Váradnál Belgiosoval: de míg az hadak reá érkezének, el-költ vala a' súlya; és onnan nyakok vakarítva térének vissza Váradhoz. Mert a' győzedelmes hadba nem merének belé kapni, noha bizony sokkal felesebb vala a' Belgioso hada mind az Erdélyből kijött hadaknál. —

E' kis szerencsével Bocskai Istvánnak hada nevekedni kezdé, a' Németeknek szívek meg-esék el-annyira, hogy minden éjjel fel-ülteté seregeit, és úgy strásalák hajnalig. Mind ezek így folyván a' dolgok, Belgioso mitsodás

(17.) A' fenn említett Capreolis.

tanátsoktól viseltetvén, minden gyalog Német hadait, ki mint négy vagy öt ezerből állott, Váradba collocálá, maga a' Német fegyveres és a' Vallon hadakkal, az Erdélyből ki-jött lovas hadakkal (mert a' gyalog Székelységet vissza bocsáttatá) egy estve dobot verete, és mintha az ellenségre Bocskaira akarna menni, azt tettetvén, Kis Marjánál a' Berettyon éjjel által-méne, virradtig Debreczenen túl ére, ott hajnalban keveset étete; de az ellenséget messze el-hagyá estvéli meg-indúlása után; más nap Tokajba szalada, vélle lévén, el nem hagyván az Erdélyi lovas hadakat.

Mikoron Bocskainak azt hírré adták volna, ő is hadaival meg-indulván, 's a' Németnek rémülését látván, nagy bátorsággal utánna indulá; de azon éjjel a' hajós hidon minden hadak Tokajba által költöztek vala, a' Ráczokon kívül, kik Rakomazba(18) szállottak vala. Ezekre hajnalban reá érkezvén a' Bocskai István előjárója, a' kik által nem usztathatának, azok ott veszének. Bocskai István alább menvén az által-költözéshez kezdé. —

Látván Belgioso Bocskainak bátorsággal való maga viselését, és hogy a' Tiszán is hid nélkül költözik; Tokajból meg-indulá Kassa felé éjjel minden Német hadaival. De mára a' mi Erdélyi hadainkat elő-rendelte vala, avagy inkább háta megé szorította Csekeházára 's több falukra. Mikoron azért éjjel a' Német hadak nagy

(18.) Helység Szabolcsban a' Tisza mellett.

zúgással mennének, parancsoal Belgioso a' mi Generalisinknak, Sennyei Pongrácznak, a' nemességnek, és Kornis Boldisárnak, Székelységnek, kapitányoknak, hogy fel-üljenek, kövessék; a' mint fel is ülének. De ebben edgyet értvén sok éjjeli tanátskozással, a' nemesség és Székelység balra hagyák Kassát, a' Generalisokat Belgioso után békével igazítván. A' mi hadaink Patak felé által a' Bodrogon szállának, és minden mulatás nélkül a' Leányvári révén a' Tiszán által Isten akarattából békével hazájokba jutának. —

Bocskai István ezek után mind progrediált elébb elébb: vóltak, akkor éltek még hazájokat szerető igaz tős gyűkeres Urak; mivel az ő jó szerencséje után melléje állottak mindjára az egész Magyar-országi Urak, Vármegyék, Kassa várossa, a' több királyi városok, megunván a' Németnek ők is rettenetes inségét. Megirták a' kik benne forgottak; én azokban akkor hazámon kívül lévén, nem forgottam: azoknak hagyom, a' kik azokban jelen vóltanak.

Bocskai István oda fel való gondjai között nem felejtette Erdélyt is; és örömet vonta vólna magához; de hadait erre nem szagathatta. Viszont, kivel itt felköttesse a' harangot, nehéz vala: mert már sokszor szájunkat a' kása megégette vala. És mikoron mi szegény Erdélyi Státusok életünket koczkára vetettük, akkor Magyar-ország csak nézi vala

Es így az 1604-ik esztendő tsak reménségben halgatásban végződék el; mivel Básta Kásához alá érkezett vala derekas haddal; és az ősznek vége, 's télnek eleje sok és csudálatosképpen forgott, hol edgyik, hól másik vévén győzedelmet. Mindazáltal a' tavasznak igen elején, avagy a' télnek végén nem állhatván Básta, Eperjesből felindula, Boeskai István is utánna; és így Erdély is felébrede, a' maga dolgaihoz kezde. —

1605. — Ebben pedig fő, és a' dolognak kezdője lévén Der'si Petki János, mert ő nyitá fel a' Székelységnek szemét; ő vala a' ki megmutogató, bogy eddig is Isten ellen, hazájoknak romlásával, lelkeknek veszedelmével szolgáltak a' Németnek. A' Székely nemzetnek Némethoz való hűségének megmutatása miatt szenvedtük a' veszedelmet az előtt is; és vége lészen majd nemzetünknek, és minden állapotunknak, ha még nem orvosoljuk, és jobbra nem fordítottuk a' ló száját. Udvarhely-széken Kereszturatt hirdete először gyűlést a' Székelységnek Petki János. Itt renun-ciálának a' Német hűségének, és Bocskai Istvánhoz követeket küldének. Igaz, az egész országban nem vólt derekas hada a' Németnek; de minden várakban, erősségekben feles Német vólt, Segesváran is.

Sorbán Havasalföldi Vajda Rác Györgyöt az előbbi hitetlen azokása szerint kibo-

csátotta vala egy néhány száz Ráczczal és gyalog hajduval, de a Székelység nem vevé; Szebenbe méne, azok excipiálák, mert ott egy ország árulója, Süveg Albert bíró lakik vala, ki mindenkoron meg-szabadulásunknak idejében akadály vala. Ennek a Szász-ság között gazdagságáért nagy tekinteti vala, igen Németes áruló hitetlen ember vala: és ennek tanásából Rácz György az egész télen, hol Szebenben, hol Medgyesben, végre Segesvárrban szorulván, az egész országnak nem kevés romlásával győzetteték-meg: mert vár, város venni való alkalmatosságunk nem vólt; ő ezekből csatázott. Igaz, hol egyikbe, hol másikba szorúlt, hogy künn nem állhata; de az ő dolgokban mind addig semmi nem lön, míg Augustusban bé kellett jöni Medgyesre Bocskainak; úgy adá Rácz György Segesvárral meg magát. —

Ezekben az Erdélyben akkor lévő veszedések és pusztításokban lön a hadak előtt egy ideig Gyulafi László; de ő meghalván Köpeczen, azután küldé-bé Bocskai Csáki Istvánt Segesvár alá; de maga is tsak hamar azután bé-érkezék.

A Török Császárnak is e' megnevezettlator Rácz György és Süveg Albert miá ide derekas hadakat kellett vala küldeni, Ali Passát, ki azután Budai vezérségre is méne mindjára; Simon Vajdát a Moldovai haddal. Ezek Segesvár alatt sok ideig hevertének, míg Rácz György

onnan kijőne. Rácz Györgynek Bocskai megkegyelmeze, Medgyesen generalis gyűlést hirdete; az országtól Fejedelemmé választaték, Septembernek elein meg-esküvék, Rákoczi Sigmondot Gubernatornak választatá; maga Magyar-országra ki-méne Kassára; onnan a Rákos mezejére méne. A' Török császár Fő Vezérétől Memhet Passától igen nagy solennitással a' Görög koronával meg-koronáztaték.

1606.— Két esztendő alatt való hadakozási után Bocskai Erdélyből, Magyarországból a' Németeket kitisztítván, derekas tanátskozássokkal Illyésházi István által, Rudolphus Császárral a' békességről tractálni kezdé, Bécsbe rendeltetvén a' tractatusnak helye. Sok disceptatiokkal ultro citroque agitáltatván, a' dolog, tizenhét conditiók csinálásával, kire mind akkori Császár, azután valók is kötelesek, a' békesség végbe méne: úgy hogy Magyarország a' koronához vissza száljón; Bocskai Istvánnak Erdélyi Fejedelemségben absolutum dominiumja légyen. —

Mikoron imár sok fáradtsági után a' békességnek jó exitussával Bocskai Erdélyben bé-jöni készülne, nem akará Isten, hogy békességes fejedelemségében dominálhasson: élete elvégeződék 26-k. Decembrisre virradólag Kassán. (19.) Im az Istennek csudálatosok az ő dolgai: mert ő tanátsa vala kiváltképpen, ama régi nagy Uraknak ártatlan, törvéntelen halála. Nem szálhata vénséggel koporsójába, életének jobb korában hala-meg: ki, mondotta *per veneficas*

(19.) Bethlen Farkas Tom. VI. 465. Bocskai halálát decemb. 29-re teszi. —

artes, ki *per toxicum*, igaz e? nem e? Istennél az ítélet. Elég az, mihelyt meg holt, Kátai Mihályt Cancelláriussát, kit megfogatott vala ezen suspiciokért, azt ottan a' Kassai piaczon diribról darabra aprították, vagdalták, hogy ő lött volna oka halálának. Ebben fő volt Szétsi György, ki akkori udvari fő kapitánnya volt; és az udvar népével ő cselekedte, cselekedtette. —

Bocskai István hogy életének vége elközelítését észébe vette volna; Homonnai Bálintot ki mellette többet fáradott másoknál minden dolgokban, méltóbbnak is állítván: arra való nézve, egyebek felett, mint a' nagy Alexander régentén Perdicast, maga helyébe az Erdélyi Fejedelemségre commendálá Testamantumában: minden gazdagságának, tárházának nagyobb részével meg is ajándékozta.

(Folytatása és vége a' jövő darabban).

V.

ERDÉLYI APRÓSAGOK

Sensibus haec imis, res est non parva, reponas.

Virgilius. Eclog. III. 54.

A természet különböző javaival parórolva megáldott, most szinte ismeretlen, elfelejtett Erdely, századokon keresztül sok néptolongások és költözködések nézőhelye, — hajdan bizonyos politikai befolyással bírt, 's a történetek nagy piacvezén eldöntő szava, és tekintete is volt, bár e' mulékony dicsőségét, a' birtoka felett folyt pusztító mérges Török hadakban, sok drága vérrel szerezte. — Ezen kis ország fejedelme Bocskai István eszközöl 1606-b. a' Bécsi békességet, mely a' háborgó, szét-szúzott, öszverangált Magyarországot lecsendesíté, annak eltapodott vallásos és polgári jussait, szabadságát meg mentette, vissza-adta, 's a' Német és Török császárok között kivált tizenöt esztendőktől fogva dühösködve megújult inséges háborúnak végét szakasztá. (1.) — Más jeles fejedelme Bethlen Gábor, há-

(1.) Ezt bizonyítja a' következő nevezetes diplomatikai munka: *Sylloge Actorum publicorum, quae celebria suo merito Pacificationis Wiennensis anno MDCVI initae historiam, articulorum ejus sensum, et denique universam eius constitutionem luculen-*

romszor vett részt az Európát lángba borító harmincz esztendőös háborúba, háromszor fogott fegyvert a' vallásos türedelem, és lelki-esméret szabadsága oltalmáért; 's két versben választák Magyar királlyá, midőn a' koronának, és szinte az egész országnak birtokában, hatalmas szövetségesektől segítettve, a' még hatalmasabb köz vélekedéstől felszóllitva, győzedelmes sergével már Ausztria szélén állott, de még is ritka szerénységgel az ajánlott legfőbb méltóságot el nem fogadá. — I. Rákóczi György is, mint Svecusok szövetségesse, beléavatkozott az említett Németországi nagy hadba, még pedig igen jóltéző, és messze kiható következássel, mert az 1645-b. költ Linzi békekötés a' Magyarországi protestansok szabad és háborithatatlan vallás-gyakorlását megerősítette, 's az előbbi szerencsétlen villongós

ter illustrant. — — — — — nunc primum edita opera et studio Victorini de Chorebo Philohistoris: Pestini. 1790. 8. — Ez álnév Debrőczeni érdemes reform. professor Sinai Miklóst teszi. — E' becses könyv ide tartozó szavai: „Pactum s. foedus Vienneense — saluti omnino universae Hungariae fuisse, per idque gentem ipsam Hungaricam, juraque ejusdem ac libertates religiosas aequae ac civiles ab imminente interitu exitioque fuisse retracta, agnoscet omnis, cuique ex veris historiarum monumentis facies, ratioque funestissimorum, quae praecesserunt, temporum nota fuerit.“ *Praefatio.* pag. 1. 2. és alább p. 13. „Reipublicae Christianae bonum publicum, ac Regni Hungariae conservatio — causa praecipua, ex qua ipse Matthias Archidux ad eam dandam se impulsus esse profitetur.“ —

időkben tőlök elvett kilenczven templomok visszaadását rendelte. — De továbbá olyan elvek és igazságok, melyekre a' mívelt Europa nehezen és hosszas tusakodások után jutott-el, oly meggyőződések, melyeket csak későbbi idők serkentének-fel, 's érleltek-meg, interesteszék, melyeket a' jelenkor hatalmas, néha túlságra csapongó szava, és vélekedése sürget, — Erdélyben már a' 16-d. században kimondva voltak. — A' vallásos türelem és szabadság legszentebb törvényt, „hogy kiki azon hitet kövesse, melyet akar, szabad tetszése szerint“ kis hazánknak 1557-b. Thordán június 1-sőjén tartott országgyűlése megismerte, és kihirdette: a' 18-d. század közepén, több buzgó Romai-katholikus udvaroktól indulatosan sürgetett, Európai kérdéssé vált, nagy lármát csinált elüldözésére, kitiltására a' Jésuitáknak, Erdély 1588-b. e' Medgyesi diétán példát adott: (2.) 's végre zajjal, mozgással tele időkben a' papi jószágoknak több országokban, hangoson kívánt, néhol erőszakosan végre is hajtott elfoglalását, világi célokra for-

(2.) A' Bécsi békességet megelőzőtt alkudozásokban 1605-b. az ország által főherczeg Mátyás elibe terjesztett, 's azon esztendő novembőre 21-k. a' Korpónai diétán felolvasott pontok közt a' VIII-d. ez volt: „Hogy a' Jésuiták kimennyenek az országból, kívánnjuk azt is: mert Erdélt is az Jesuiták fordították fel hamisságokkal.“ L. az előbbi szám alatt említett Syllogét, pag. 4. —

ditását, — a' mi legközelebből a' Pyrenéusi félszigetben vonta magára a' figyelmet, — erdős heynyunk már 1556-b. meghatározta, törvényté tette. — Keskeny határok közzé szorúlt, csak egy pontnyi ország Erdély, de sok nagy, jeles, és keblet emelő van évkönyveiben; 's ha megemlítjük, hogy ez szülte Hunyadi Jánost, és Mátyást — a' nagy királyt, — kitagadhatja, hazánknak nem csak a' szomszéd kereszttyén országokra, nem csak Európára, de az emberiségre kiterjedő érdemét, szolgálatját? Ennek sok nevezetességgel gazdag históriájából most két fontos, nevezetes, a' világtól még nem ismert oklevelet teszünk nyilvánossá. —

**A.) Erdélyi Fejedelem I. Apafi Mihály
levele XI. Károlyhoz a' Svecusok Ki-
rályához.**

I. Leopold Német császár és Magyar király, az Erdélyt rongáló, hamuba borító Törökkel 1664-b. Vasváron húsz esztendei fegyverszünésre lépett, de a' melyet kivált Tököli zendülésének közbenjövetele, a' rendes idő bételése előtt, megzavart, 's már 1682-b. ez a' pusztító, véres és a' század hátra lévő részét egészen elfoglaló háború megújult. Annak folyamatajában I. Leopold seregei sok fényes, dicsőséges győzedelmeket nyertek, a' miknek a' két testvér Magyar hazára nézve több igen fontos és jóltévé következései lettek. Minekutánna a' Török nagyvezér 1683-b. a' roppant erővel ostromolt Bécs alól, kivált Lengyel király, a' derék Sobiesky János segítségével, elkergettetett, majd september 2-k. 1686-b. Buda vára is, mely 145 esztendőktől fogva az ország közepén e' vad ellenségnek fészke volt, visszavétetett, a' fels. Ausztriai háznak Magyar országon örökös uralkodása 1687-b. törvényesen megállítatott, — a' császári fegyverek szerencséjének naponkénti nevedésével las-

sanként Erdély is megszabadult a' több mint másfél százados Török szolgaság vas jármától, 's az Ausztriai szelid, atyai kormány alá ment; mely nagy munkának megindítója, ezközlője, végrehajtója az Erdély évkönyveiben örökké nevezetes Teleki Mihály, (1.) kinek jövődöbe bénézö okossága, a' körülállásokat okosan megfontoló elméje, politikai méjj belátása mindég bámúlásra méltó, ha szinte e' fényes lelki tulajdonok benne erköltsi nagyság hijjával, néha sok homálllyal, gyarlósággal párosok voltak; ki midön hazájának a' legkésőbb maradék előtt is hálával emlékezetes szolgálatot tette, akkor ön-magáról sem felejtkezett-el. (2.) — Telekinek Erdély megmenté-

(1.) Ezt maga a' híres partütö Tököli Imre is megismerte, bizonyította, kinek szava tökéletes hitelt érdemlő. — *Cserei Mihály* Erdélyi Historiájában írja, hogy midön a' Zernesti ütközetben 1690-b. elesett Teleki Mihály holt-testét Tököli elibe viték, ez azt mondá: *Héj kopasz! kopasz! ha te nem lettél volna Erdélyben, nem jutott volna ez a' Német kezébe.*

(2.) Az elébbi szám alatt említett *Cserei Mihály* — ki született Rákoson Csikban 1667-b. megholt N. Ajtán 1756-b. — jól leírta Erdély történeteit, viszontagságait I. Apafi Mihály idejétől fogva a' Rákóczi zendülése végéig, 1712-ig. — Teleki Mihály udvarában több esztendeig lakott, vele katonáskodott, 's a' Zernesti ütközetben is jelen volt. Később a' királyi kincstárnoki hivatal mellett titoknokságot viselt, azután a' villongó háborús időkben Csik Gyergyó és Hászton Székek igazgatása bízott rá. — Munkája csak kézírásban van, 's hogy így heven sajnálni lehet; — a' haza akkori állapotját, és dolgait jelesen világosítja. — Teleki Mi-

szere tett intézkedései között, Csereői bizonyítása szerint fő volt, hogy az országba Német császári katonaságot hívott; s ennek következtül hozta ide a Magyar historiában gyászosan nevezetes Caraffa, 1685-b. az armádáját, téli szállásra; mindjárt a másik esztendőben Scherffenberg és Veterani jöttek-hé Szeben környékére, későbbben Lotharingiai Károly még nagyobb erővel érkezett ide. — Bár mely jótévő célért voltak is ezen seregnek erdős kis hazánkba küldve, de csak ugyan másfelől a földnépének abból sok terheltetése, az országnak pillanatnyi romlása, sújtoltatása következett, mert a mint Csereői írja — „a Labonczok (3.) minden falukon a hol eljöttek, nagy károkat tettenek, és foltonként hajtották-el a szegény emberek marhájokat.“ — Erdély ezen nyomorúságos állapota, sokféle inségei megszüntetéseért, — az azt Ausztriai ortalom alá bocsátó, és jun. 28-k. 1686-b. készült Bécsi kötés után, — folyamodott fejedelem I. Apafi Mihály egy Fogarashól ápril. 28-k. 1687-b. írt levelében, XI. Károlyhoz Svéczia királyához, kit az iránt a Német császár előtt közbenjárónak felszolitott, — az országban csendesen virágzó Evan-

hály karakterét erős, és éppen nem kiméllő vonásokkal fesi. — Historiájában az igazságot tartotta szembe előtt, mert azt írja; „Elmérem jó lélekkel mondani, hogy igazán, a mint vagy más bizonyos relatiókból értettem, vagy magam experiáltam, és experiálok mindennap, azokat irtam-le, senkinek nem hizelkedvén, sem pedig a hol a dolognak igazsága kívánta, nem kedvezvén.“

(3.) Laboncz, ez a név a lobbantó, lövő szerszámoktól vette származását. Jos. Benkő Transsilvania I. 319. —

gelica vallást különös gondosságába ajánlá, (4) 's általjában kérte, hogy a' hazának minden szabadságába, régi jussaiba megmaradását, hathatós befolyása, munkássága által eszközölje; a' miért most, úgy látszik, az említett királyt masodszor kereste-meg. — E' valóban érdekes levél, éppcn az eredetihől hiven és pontoson lemásolva, így következik:

(4.) A' *Budai É'saiástól Magyarországi Historiájának* III-d. Részében — mely nyomtattatott Debreczenben 1812-b. a' 9-d. lapon említett azon hirt, mint-ba Apafi Mihály elhagyván a' reformáta vallást, katholizált volna, — ez a' levél is igen jelesen megczáfolja. — Ezt a' hirt, *Zwittinger Dávid*, *Specimen Hungariae Literatae* czimű munkájában írja, 's *Bod Péter* Athenássában is 10. 11 l. előfordul.

**Serenissime et Potentissime Rex
Domine Domine Colendissime.**

Licet dudum in votis habuerim, ut Christianum illum Amorem, quem Serenissimi olim Reges Sveciae, cum gloriosis Principibus Transylvaniae praedecessoribus meis coluerunt, in Animo Serenissimae Majestatis vestrae Regio, per Expressum hominem meum resuscitarem; sed in tam sancto proposito, saeva moderni temporis injuria impeditus sum: Quod tamen antequam favente Deo exequi possem; cogor Serenissimam vestram Majestatem altera hac vice molestare. Status enim Regni mei inter multa mala positus est; Obnixè rogans, dignetur Serenissima Majestas vestra, coram Sacratissimo Romanorum Imperatore (siquidem multum valituram confido) pro me efficacissime instare: Ut Regnum meum, occasione tam foelicis progressus Armorum Christianorum, alioquin etiam a Turcis valde oppressum, ne opprimatur, neq. Quartirijs, Portionibus, et Tributis (siquidem jam major pars Ditionis meae, triennali Germanorum quartirio enervata est) oneretur; Imò in omnibus corporis et animae libertatibus et antiquis legibus conservetur. Qui a tott Annis sub jugo Turcarum pacifice permanere potuimus, ne deficiamus sub Armis Christianis. Scio Serenissimam vestram Majestatem, dictamini Regiae suae Conscientiae serio attendere, et maxime in hac materia Religionis Evangelicae

(quae in meo Regno hactenus tranquillime floruit) specialem curam ita habere, ut pro salute et permansione tam mea, quam totius Regni, omniumq. Libertatum, et antiquorum Jurium Nostrorum, per efficacem Serenissimae Majestatis vestrae sollicitudinem et operam, apud Sacratissimum Romanor. Imperatorem, aliosque Sereniss. colligatos Principes fiendam, Divina ad Coronam Serenissimae Mattis vrae e Coelo depluat Benedictio, et Gloria Serenissimae Mattis. vestrae, in hoc Regno maneat nunquam intermoritura. Mea insuper obligatio in perpetuum Syncera, qui Serenissimae Majestati vestrae omnem demisso corde voveo foelicitatem

Serenissimae Regiae Majest. Vestrae

Datum in Arce mea
Fogaras. Die 28 April.
Anno 1687.

Devotissimus Servus
A p a f i_{apr.}

Ab extra:

Serenissimo ac Potentissimo Domino CAROLO, DEi Gratia Sveconum, Gottorum, Wandalorum Haereditario Regi, Domino Domino Benignissimo.

B.) Erdélyi tragédia 1738-b (1.)

Az 1736-d. esztendőben Orosz császárné Anna, a' birodalma határszéleit pusztító, rabló Krimi Tatárok megzabolázásának színe alatt, valóban hatalma terjesztéséért, a' Török Porta ellen hadat kezdvén, ebbe VI. Károly Német császár és Magyarországi király is a' következő esztendőben belé elegyedett, mivél az Orosz udvarral 1726-b. kötött szövetségnek fogva tartozott azt segitni. — Ez a' vezérek egyenetlensége vagy. rosszs-lelküése miatt szerencsétlenül folyt 's 1739-b. tetemes kárral

(1.) Az 1738-b. Erdélyben történt elfogatásokról, e' szikkely tárgyról röviden emlékeznek Bod Péter a' Smyrnai Szent Polykarpusban, püspök Szigethi Gy. István életében; valamint az egyik rab G. Bethlen Sámuel testvérhuga, G. Bethlen Katalin előbb G. Haller László, azután G. Teleki Jósef hitvesse — Életének maga által való rövid leírásában — 81 — 85 l. mely ritka és nevezetes könyvet a' ki elolvashatta, bizonyoson részvétel és nagy megindulásnélkül kezéből le nem teszi. — Az említett derék Bod Péter, fájdalom! csak kéziratban lévő deákul dolgozott Ekle'siai Historiájában — Lib. IV. Cap. IV. — meglehetősen jól beszéli el e' gyásztörténetet. — Egyébaránt a' szerzőnek fő kutfeje volt egy az egész tragédiát körülállásoson előadó kézírásbéli munka, mely a' múlt század vége felé készült, 's azom actákat, okleveleket, a' mik szerint dolgoztatott, egyszersmind közli, azért teljes hitelt érdemlő. —

és gyalázattal végződött háború, — melyben a' Passarovitz-i békességgel nyert Kis Oláhország, Szervia Nándor Fejérvárral együtt elveszett, — Erdélyre nézve több tekintetben gyászos következtetéseket húzott maga után. Egy a' szomszéd Oláhországból 1738-b. ide behozott, 's kivált Szebenben, és környékében dühösködött irtózatossá döghalál, az egész országban nagy pusztítást vitt végbe, sok ezer lakosokat elhordott. De más nem kevésbé siralmas csapás is fenyegette ekkor hazánkat, midőn annak a' fels. Austriai ház szelíd és bölcs kormánya alatt csak húsz egynéhány esztendőktől fogva tartó csendessége, boldogsága belső zendülés által szinte megzavartatott. — A' kurucz világból eléggé ismeretes pártos és száműzött II. Rákóczi Ferencz nagyobbik fija Jósef, kapván az alkalmatosságon, Erdélyben a' polgári had lángját meggyújtani készült, a' mire a' Török udvar is ötet használni kívánta. — Rodostoból, hol egy darab időtől fogva tartozkodott (2.) 1737 szeptemberében Konstantzi-

(2.) H. Rákóczi Ferencz a' Szathmári békeség által eszközölt bocsánatot nem használván, több pártos társaival előbb Lengyelországba, onnan Franciaországba, 's végre a' Török földre vándorolt, hol Rodostoban, közel Konstantzinápolyhoz, április-k. 1735-b. meghalt. Két fia, Jósef és György a' Német császár kezében maradtak, 's Bécsben laktak, de idővel onnan elszöktek: előbb ugyan György 1726-b. az atyához, majd Franciaországba ment, hol minden emlékezet nélkül meghalt. A' nagyobbik ellenben Jósef 1734-b. hagyá-el Bécsen, Velenczében, Romában tartózkodott, és az atya halála után még későre, u. m. 1736 decemh-e 5 k. érkezett Rodostoba. Mind a' két ifju. herczeg kiformalására igen kevés gondot fordítottak,

nápolyba hívták, ott egész pompával, tisztelettel fogadták (3.) 's a következő 1738-d. esztendő januáriussa vége felé a nagyvezér kezéből forma szerént által-vette az Erdélyi fejedelemségre ötet kinevező diplomát, valamint magá részéről a nagyvezérnek oda adta a Portával kötött szövetségének oklevelét, melyben személyét, és az országot Török felsőség, vagy inkább járom alá bocsátá. (4.) Így Konstantinápolyból elindittatván, Drinápolyon keresztül febr. 18-k. Bulgáriában a Duna parthoz közel eső Csernavodába érkezett, (5.) 's egy istentelen, lázzasztó, kis házankba is bélopott, elterjesztett manifestumot tett közönségessé, melyben attya bitanglott méltóságának felelevenítésével magát Erdélyi fejedelemnek, 's Magyarországi herczegnek nevezve, a lakosokat törvényes urok ellen györfogásra felszóllította, (6.) ide kémeket küldött-bé, 's egy régen Moldovában tartzkodó

majd semmi tanulások sem volt, sőt György még nemzeti nyelvét sem tudta, mert „Németek nevelték, kik csak a Miatyánkot sem engedték volna hogy Magyarúl megtanulja.“ — II. Rákoczi Ferencz és a vele bujdokló Magyarok, úgy fia Jósef viszontagságait leírta, hív követője és kamarása *Mikes Kelemen*, olvasásra méltó *Török országi leveleiben*, melyét *Kultsár István* kiadott Szombathelyen 1794-b. — A fenn említett adatokra nézve l. ezen könyv 231.—233. 250. 352. 361. 383 lapj.

(3.) Igen szépen írja erről *Mikes Kelemen*: „Elkezdők a komédiát, mert itt azt gondolják, hogy mentől nagyobb becsületet tesznek nekünk, a Német annál inkább megijed. — 388. 389. l. —

(4.) *Mikes Kelemen* 394. —

(5.) *Mikes Kelemen* 395.

(6.) *Katonai Histor. Crit. Reg. Hung. Tom.*

XXXVIII. 773. 775. —

pártos Magyar ezredes, Márjássy Ádám által az országban több békételen és kötelességekről felejtkezett nemesekkel titkos egyetértésben volt, gonosz plánumokat forralt. E' vétkes, hazaáruló mesterkedések következtetésül a' Bécsi esászári udvar egy tudósítást kapott a' Török földről, melyben több főrangú, előkelő hazafijak, nemések a' Rákócziival alattomban levelezéssel vádoltattak; névszerént G. Bethlen Sámuel, B. Lázár János királyi tábla bírái, Szigeti Gyula István református püspök, Rhédei Ferencz királyi hivatalos, Rhédei László, Thorotzkai Sigmund királyi hivatalos, és Toldalagi Mihály. — A' fenyegető nehéz körülmények között, a' sürgető veszedelem tekintetéből, annak megelőzéséért, a' hazasensendősége védelméért kénytelen volt a' törvényeket egyébaránt tisztelő, azokat szentül megtartó fels. uralkodó ház, rendkívüli eszközökhöz nyulni, a' mit ilyen helyzetben, midőn a' rosszszul folyt külső had is szorongatta, tenni kötelességének vélte. — Ennek következtetésül 1738 mártzius vége felé a' fenn említett urakat és nemeseket, akkori Erdélyi főhadivezér herczeg Lobkowitz Chrisztján egy esászári rendelés erejénél fogva, szállásokon, vagy saját jószágokban katonai erővel elfogatta, leveleiket elpecséltette, s őket kemény őrizet alatt különböző helyekre küldötte. (7.) — A' törté-

(7.) G. Bethlen Sámuel, B. Lázár Jánost előbb Székbenben tartották majd a' pestis itt kiütvén, Brassóba küldötték, Szigeti Gy. Istvánt Rároly-Fejervárra vitték, Rhédei Lászlót Déván, Thorotzkai Sigmundot Kolo'várt, Rhédei Ferenczet Beszterczén, Toldalagi Mihályt Fogarásban őrizték. — El-

net az egész hazában méjj bányomást tett, nagy részvételt okozott, annál inkább, mert a köz hír terjeszté, 's majd újság levelek is nagyitva hirdették, hogy a' bészart urakat, nemeseket hazaárulás és hívtelenség vétke bélyegezné. Nevelte az ijedtséget, a' hazai kir. kormányshéknak, 'e' nagy fontosságu lépések tételében kikerülése, mely az egész dologról csak a' végrehajtás után értesítettett, mivel a' dolog természete késedelmet, és hosszszas tanácskozást nem is láttatott engedni. (8.)

fogták ezen alkalmatossággal N. Enyedi ref. professor *Boro'snyai N. Sigmondot* is, nem kevésbé Szász Ujfalusi ref. pap *Szoboszlai Andrást*, kinek egy homályos értelmű levelet kapták a' püspöknél, 's mind kettőjüket Károly Eejervárra vitték, végre Szencsali ref. pap *Szigethi Törsök Istvánt*, ki Szebenbe küldetett, azzal vádoltatván, mintha az ellenség fegyvere boldogulásáért a' templomban köszönsegesen imádkozott volna. De a' három utolsónak ártatlansága kivilágosodván, ezek kevés idő múlva szabadon bocsáttattak. — *J. Bod Péter Eklé'sia* Historiáját — Lib. IV. Caput IV. De statu religionis in Transsylvania sub Carolo VI. —

(8.) Akkor éppen országgyűlése volt Szebenben, melynek el kellett már szólni, midőn mártz. 28-k. 1738-b. herczeg Lobkowitz a' kir. Guberniumot értesíté, a' Fels. udvartól rendelt elfogatásokról. A' kir. Gubernium ennek következéséül más nap vissza írt a' főhadi vezérnek, hogy ilyen környülállások közt a' RK. és RR. elbocátásával jónak láttá megállapodni „usque quo gratioam Serenitatis Vestrae hoc in puncto caperet assensum.” De herczeg Lokowitz még az nap válaszolt, „hogy az ország rendei Isten hírével — *Deo Comite* — haza melietnek, „cum negotium hocce arrestationis et inquisitionis nullam plane cum Dieta connexionem habeat.” Ugy is lett, az országgyűlése mártz. 30-k. eloszlott. — *Ex manuscripto.*

Éppen akkortáiban mikor a' fels. udvar, a' haza csendessége megoltalmazásáért, kénytelen volt keményebb eszközökhöz nyúlni, — Rákóczi Jó'sefet Csernavodából, a' Török nagyvezér Vidinbe hivta, mert, a' mint Mikes Kelemen mondja, „azt gondolta a' Porta, hogy oda érkezésekkel az egész Magyarország és Erdély lóra ül, és hozzá menyen.“ (9.) Majd július elején Rákóczit az Orsovához közel Fetiálánál fekvő Török táborba rendelték. De sok hurczolódásának semmi sikere nem vala, a' mellett úgy látszik a' nagy vezérnek benne nem sok bizodalma is volt. (10.) Valóban a' Török seregnél megjelenése, mint szintén vétkes manifestuma, mind a' két Magyarháza-ban csekély bényomást tett, — csak kevesen, azok is aljas és hitvány emberek siettek zaszlója alá. Mikes Kelemen szavaival: „Halá Istennek! egy valamire való nem jött, a' kik jöttek azok a' fára való felmagasztaltatást kerülték-el. Csak a' szép szót adják, de nem akarják egyéb hasznunkat venni.“ (11.) — Vidinben volt már a' pártos Rákóczi, midőn VI Károly császár ápril. 29-k. 1738-b. kiadott patensében ötet számüzöttnek, felségsértő, halál:

(9.) *Mikes Kelemen* 397. —

(10.) Valóban Rákóczi Jó'sef semmi tulajdonnal nem bírt, a' mivel maga iránt bizodalmot tudott volna gerjeszteni. Mikes Kelemen szerént, hebehurgya, indulatos, igen kényyén nevedett, változó eszü, állhatatlan ember volt. Rodostoba érkezése után csak hamar attyának említett hive ezt írta: „Bezzeg néném, nyertünk mi a' változásban, mint Bertók a' csikban. Vigasztalásunkra vártuk ezt az ifju fejedelmet, de szomorúságunkra jött.“ *Mikes Kel.* 382. 383.

(11.) *Mikes Kelemen*, 402.

érdemi bűnösnek nyilatkoztatá, fejére jutalmott tett, 's 10,000 vagy 6000 forintot ígért a' szerént a' mint valaki élve vagy halva kézbe adná. (12.) A' nagyvezér azonban ki táborában a' Magyar herczegnek nem sok hasznát vette, Orsova megostromlása után, augustus végén azt izené néki, hogy Erdélyről ne is gondolkozzék; 's Vidinbe sergével vissza indult, hová a' Magyaroknak is ötöt követni kellett. (13.) Rákóczi onnan october elején elment, de egészsége már akkor hanyatlani kezdett, 's betegesen érkezett azon hólnap 19-k. Csernavodába, hol nem sokára, novemb. 10-k. megholt, a' nyugtalan és háborgó életet állandó csendességgel váltá-fel, a' gonoszul keresett fejedelmi székre ülés, helyett sírba szállott. (14.)

Míg ezek a' változó szerencsével folyt had nézőhelyén így történtek, azalatt az arrestált, és Rákóczi vétkéért szenvedő Erdélyi urak és nemesek sorsa mind függőben volt. Junius elején azonban egy Thuróczi János nevű Csapói nemest is. ugyancsak azon faluban lakó nemes társa és báltya Thordai Jó'sef fel-

(12.) *Katona. Hist. Crit. Tom. XXXVIII. 744-778.* Csak hamar azon esztendő sept. 5-k. XII. Kelemen Pápa Rákóczit, a' Törökökkel kötött istentelen szövetségéért, bűnös társaival együtt, az anyaszentegyház leheléből kirekesztette. L. a' Pápa ezt illető bulláját — *Katona Hist. Crit. Tom. XXXVIII. 778 — 782.*

(13.) *Mikes Kelemen 406. 407.*

(14.) *Mikes Kelemen. 413.* Azt írja ez Rákócziról: „Bene a' mi fogyatkozás volt, nem a' természettől volt, hanem neveltetéstől. Esze szép volt, szíve jó. De a' haragról soha meg nem intették, — se azt néki nem tanácsolták, hogy kívánja magát szeretetni másokkal.“ 414. L. —

adása következtetésül fogságra vitték, egy gyanus, ötlet pártütésben részesnek mutató levélért. A' királyi Gubernium, mely már azelőtt lépéseket tett a' rabságban lévő hazafjak dolgában, 's névszerént május 19-k. azoknak familiáji, vérei által kibocsáttatásokért beadott könyörgő levelet a' tartománybéli főhadivezér útján a' fels. udvarhoz felterjesztette, Thuróczy elfogatása után megújítja ezt illető munkásságát; 's valamint a' mondott főhadivezérhez jun. 9-k. igen hathatós és érzékeny irást intézett, melyben a' történt elfogatások szokatlan, a' kir. kormányzékot elmellőző, annak tekintetét, hitelét rontó, a' lakosokat félelembe ejtő módjaért panaszkodott, éppen úgy az iránt más nap egy alázatos felírásban a' császárhoz és fejedeleemhez is folyamodott, és majd junius 20-k. az Erdélyi udvari cancellariát megtalálta, hogy „munkálódja ily nagy kissebségének, 's e' miatt a' haza fiai idegenedésének 's reménységek meghülésének orvoslását:“ dicsérte ugyan a' herczeg Lobkowitz szemes vigyázását, „csak az hogy communicatis consiliis végére kéne menni elsőbe a' denunciatio helyes vagy helytelen voltának, és osztán culpa bene cognita procedálni.“ — Másfelől a' rabságban lévő urak legközelebbi rokoni, hozzájuk tartozóik szükségesnek látták ügyek megvissgáltatása sürgetéséért az ők képeben a' fels. udvarhoz egy követet küldeni-fel, mely díszes és emberi kötelességet, a' fogoly G. Bethlen Sámuel testvéröccse G. Bethlen Imre, következőleg Kövár vidéki főkapitány vállalá magára. (15.) Junius végén

(15.) Említést érdemel itt, hogy ez úttal az Erdélyi reformatus státus fő Curatorai is G. Bethlen A-

indult el a hazából, 's a következő július 17-én személyesen nyújtotta be egy audientzián VI. Károly császárnak a küldöji nevében készített kérelem-levelet, kik abban könyöröleteségért és igazságért folyamodván a fejedelemhez, a bévádoltak ártatlanságát egész életük folyamatjával, feddhetetlen karakterekkel, magok-viseletével, nem különben a fels. uralkodó ház iránt mutatott állandó hívségekkel, elhunyt őseik érdemeivel, valamint részint az ők beteges és elgyengült tehetetlen állapotjokkal bizonyították, (16.) megemlítették a próbatétel esztelenségét oly időben, midőn Erdély számos császársereggel megrakva volt, lehetetlennek állíták, hogy a Török önkényes hatalom türhetetlen és el nem felejtett jármát, jó érzésű hazafi a fels. császár szelid uralkodásánál előbb becsülhesse, 's végre, mivel minden, még jószágokat illető leveleik megvitatásából is, legalább köztudatra semmi, ki nem jött, a mi őket terhelné, — ezen okoknál fog-

dám, B. Bánffy 'Sigmund, B. Nalátsi Jó'sef, Szebenből jun. 19-ről egy könyörgő levelet intétek udvari főcancellarius G. Sinzendorfhoz, 's a foglyok ügyében a fels. udvar előtt pártfogó közbenjárását kérték. Olvashatni ezt *Bod Péternél* — *Histor. Ecclesiast. Lib. IV. Cap. IV.* —

(16.) Névszerént, a' ezinté 70 esztendő's Toldalagi Mihály csak nem egészen vak és süket volt, a' 60-non felyül lévő, gutta-ütött Thoroczka 'Sigmund testének egy részét is alig bírta, 's régtől fogva gazdaságát sem folytathatá, a' 60 esztendő-höz közel álló Rhédei Ferencz köszvényes és dagadt lábu vala — „*lecti potius custos quam reipublicae turbator*“ 's végre, az egészen ősz püspök Szigethi Gy. Istvánt, életideje, okossága és hivatala azon gonoszság gyanuján is felyül emelék. —

va feloldoztatásokért, szabadon bocsáttatásokért, úgy elvett leveleik visszaadattatásokért esedeztek. (17.)

E' könyörgőlevél, valamint a' hazai fődicasteriumok által ezen tárgyban tett lépések következtetésül, a' fels. udvar a' foglyok ellen feladott vádak megvizsgálására gubernator G. Haller János előlétele alatt, egy polgári-katonai elegyes biztosságot nevezett-ki, melynek sept. 29-re Medgyesre kellett összeveszélyni, hová azelőtt a' kir. Gubernium is általment. (18.) E' biztosság tagjai voltak, a' polgári kar kebeléből, — „*ex Regii Gubernii, Statuumque et Ordinum Principatus gremio*“ — ifj. B. Bánffy 'Sigmond, Bauzner Simon, kormányzéki tanácsosok, id. Orbán Elek Aranyos-széki Főkirálybíró, Csulai Imre kir. tábla bírása, és Kun 'Sigmond ítélőmester, mint jegyző: a' katonaság részéről, G. Czernin Theobald, altábornagy — Generallieutenant, — B. Formentini Ferencz ezredes — Oberster, — G. Harrach Ferdinánd alezredes — Obristlieutenant, — Thorwesten Wilhelm József fő hadiügyvéd — General-Auditor-Lieutenant. —

(17.) Ezen kérelemlevelet közli Bod Péter Histor. Ecclesiast. Lib. IV. Cap. IV. — Nagy Enyedi professor Borosnyai N. 'Sigmondnak is egy darabig fogságban léte ezen instáncziából látszik, de mivel a' nevezett professor a' fels. udvartól kirendelt elegyes biztosság elibe nem volt idézve. néki már azelőtt szabadságát vissza kellett nyerni. —

(18.) A' kir. Gubernium a' biztosságot egybehívó decretuma sept. 17-k. Medgyesen költ. A' tagok nevezet szerint voltak az udvartól kirendelve. — *Ex manuscripto.*

Egybegyűlvén a' biztosság a' kirendelt helyre és időben, legottan, munkálodásához hozzá fogott. A' nyomozás, Bécsből leküldött húsz vallató pontok, kérdések szerint folyt és ment végbe, melyek mindenik fogolyt egyaránt illették. — Foglalatjok az volt, hogy a' bévádolt kivált őt esztendőtol fogva, átaljában kikkel levelezett, vagy tartott titkos gyűléseket? névszerént rabtársai közzül kikkel? mit tud Rákóczi manifestumáról? a' töle Erdélybe bėjött kémeokról, és azoknak lépéseiről? viszont a' hozzá innen némely nemesektől a' Török földre küldött követről, 's átaljában azon egész összevesküvésről? — Mivel háromnál a' bézárt nemeseek közzül u. m. G. Bethlen Sámuelnél, B. Lázár Jánosnál, és püspök Szigethi Gy. Istvánnál gyanús írásokat kaptak, nem különben Thuróczi Jánost egy vétkes levél terhelte, különösön csak négyeket érdeklő kérdések is voltak a' nyomozók elibe szabva. (19.) — A' biztosság october 1-ső napjától

(19.) G. Bethlen Sámuelnél két írást találtak, egyiknek czimje volt, *Castrum doloris super defuncta Hungariae libertate*, a' másíknak, *Prognosticon super anno 1734*. Ezekre nézve az említett gróf megvallá, hogy az elsőnek írásai közt létét tudja, de azt soha el nem olvasta, a' másodikat maga másoltatá-le, mivel nem hitte, hogy a' császári felség ellen lenne, egyebaránt ki volt annak szerzője, előtte nincs tudva, 's csak újság kívánsáóból íratat-le, mivel azt mások is tették. — B. Lázár Jánosnál több írásokat kaptak, azok közt olyanokat, melyek valami Scythia alphabetum jegyeivel készűltek, 's nagyattyáról vagy attyáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlannok voltak. — Végre püspök Szigethi Gy. István írsai közt akadtak egy Szász-Újfalusi pap Szoboszlai Andrástól hozzá küldött levélre, melynek kül-

fogva azon hólnap 20-kaig rendre maga elibe
 hirta a' bévádoltakat, őket szorosán, lelki-
 méreletesen, és nagy vigyázással kikérdezte, hol
 szükség volt, a' szembesítést megtette, szóval
 semmit el nem mulatott, a' mi a' dolog kivilágo-
 sítására vezethette volna, de minden környül-
 állások, adatok egybevetése után úgy találta,
 hogy teljesen ártatlanok, 's az őket terhelő
 vádaktól átaljában tiszták. (20.) A' biztosság
 munkálódása azonban másfelől világosságra
 hozta Thuróczi elárulójának Thordai Jó'szef-
 nek álnokságát, rosszlelkűségét is, kit, mint
 feladót, a' tőle bévádoltnál elébb kihallgattak.
 Nevezett Thordai úgy adta elő a' dolgot a' gyű-
 lés színén, hogy Thuróczi lovaglás közben az or-
 szág-úton hullatta-el azon gyanus és pártos-
 ságra ingerlő levelet, melyet ő megtalálván,
 egy fiscalis udvarbirónak áttaladott, egyszers-
 mind erősítette, hogy Thuróczi, kivel már ré-

sőjén e' szók olvastattak: „*Hae literae non sunt to-
 les, ut has extranei pervolvere, et quae intus continen-
 tur, scire queant.*“ Mind az öreg püspöknek, mind
 következőleg Szoboszlainak kikérdeztetése után, úgy
 jött-ki, hogy ezen dologba egy kis papi fondorkó-
 dás elegyedett. A' N. Enyedí ref. egyházi kerület-
 ben esperesti választás lévén, mivel a' szözatok
 többségét a' püspök nyerte-el, Szoboszlai ki mást
 akart, a' voksok laistromát, midőn hozzá érkezett,
 eldugta, 's későbbben azt előadván, ezen tettéért a
 gyanu alól, a' fenn említett, és a' levélre irt sza-
 vakkal kívánt kibújni. — *Ex manuscripto.*

(20.) Bizonyítja ezt a' szerző kézírásában lévő
*Extractus ex Constitutis s. Examínibus, ad Sacratís-
 simae Suae Caesareo-Regiae Majestatis Caroli VI. be-
 nignissimum mandatum a delegata mixta Commissione
 contra nonnullos Magnates et Nobiles Transsylvaniae
 in puncto suspectae correspondentiae cum rebelle Jose-
 pho Rákóczi, mense octobri anno 1758 Medgyesini he-
 bitis.* —

gen perel, kevéssel a' levél elvesztése előtt, mivel néki Thordai egy földjét szép szerént általengedni nem akarta, ötet több nemesek, valamint a' falusi bírák és esküdtek jelenlétében ily szavakkal fenyegette: „*várjál csak, van nállam oly levél, a' miért meglátjátok, hogy Csapón némelyekkel mi történik!*” — Thuróczi ennek következtetésül a' biztosság elibe hivatztatván, azt vallá, hogy még egyszer Szebenben megkérdezték, 's akkor hallotta azon levélért lett elfogatását, de a' melyet addig soha sem látott; valamint senkinek arról nem beszéllett; 's a' Thordaitól néki tulajdonított fenyegetődöző szókat sem mondotta. Nem kevésbé tagadták azt, azon négy Csapói nemesek, u. m. Réz István Küküllő vármegyei szolgabíró, Réz 'Sigmund, Szalánczi László, és Gábor, kikre a' feladó hivatkozott, 's a' mint egyezőleg állíták azon fenyegetést Thuróczitól soha sem hallották. — Nem sokáig maradt azonban e' pokoli istentelenség titokban, a' bűnös ember igen gyakran elárúlja magát. Így történt az most is; Thuróczinak tudára esék, hogy Thordai, a' Küküllővári reformatus iskolamesterrel egy olyan forma levelet akart volna lemásoltatni, mint a' miről szó van, mely körülállást ő a' biztosságnak azonnal bejelentett. — A' nevezett iskolamester, Farczádi Nagy András, a' biztosság elibe állíttatván, egyszeriben rá ismert a' néki megmutatott levélre, mert éppen azt akarta vele leiratni, egy magát Kövesdi Kovács Jánosnak nevező ember; de a' mit ő tilalmasnak tartván, nem cselekedett. Akkor ötet egy külön helyre elrejtették, honnan a' gyűlésbe jövő Thordait jól láthatta, 's egyszeriben rá ismert, hogy éppen

az lenne, ki Kovács János névvel nálla járt, a' mit, midőn vele szembesítették, néki szemébe is megmondott, úgy a' mint a' biztosság előtt vallá. Thordai ugyan elébb az egész dolgot merőben tagadta, megátalkodottul erősíté, hogy a' mestert nem ismeri, soha sem is látta, azonban mint a' vízbe haló ember mindenhez kapott, és sokféle vádoskodást, hazugságot öszvehordott. A' biztosság azonban, mely a' gyanus levelet Thordaival a' gyűlés színén, 's a' szállásán is leiratta vólt, és gondos öszvehasználtás után úgy találta, hogy a' feladótól leírt példányoknak sok szavai, majd minden betűkben tökéletesen egyeznek az eredeti levéllel, mind ezt, mind több állításainak hamisságát, és más ötet terhelő, a' nyomozás folyamatjából világosságra jött környüállásokat elibe terjesztvén „az Istenre és lelkiesméretére felszóllította az igazságot megmondani.“ A' legnagyobb gonosztévő keblében is van egy belső szózat, melyet elhallgattatni nem lehet, 's akkár ennek mardosó unszolása, akár további tettetése, hazudósása sükeretlen vóltának általlátása, végre Thordai-ból is kicsikorá azon vallomást, hogy a' fennforgó gyanus levelet ő maga gondolta, és írta, arról Thuróczi tőle soha semmit sem hallott, annak az országúton lett megtalálása is költemény, 's mivel párját szerette vólna megtartani, azért akará a' Küküllővári mesterrel lemásoltatni, a' miben tett esztelenségét maga is megismerte. Egyszersmind a' biztossághoz beadott! kérelem levelében 'is megvallá Thuróczi ellen elkövetett vétkét, 's a' császári felség előtt kieszközlendő kegyelemért esedezett. —

Tisztában lévén így az egész dolog, a' biztosság octob. 23-d. és 25-d. napján tartott üléseiben, a' nyomozás egész jegyzőkönyve felolvastatván, a' vélekedés adásról tanácskoztak. A' polgári és katonai biztosok octob. 25-k. és novemb. 1-sőjén külön adák véleménynyeket, csakugyan mindnyájan megegyeztek a' foglyok ártatlanságában, kiket a' nekik tulajdonított vád és bűn alól feloldozni, elébbi becsületekbe, jó hírekbe vissza tenni kellene, de az áruló és istentelen boszszúra vetemedett Thor-dai Jóseffel bánásra nézve voltak különböző gondolatban, midőn a' polgári biztosok azt mondták, hogy Thuróczi néki, mint feladójának, hasondíjjal lakolását törvényesen kívánhatja, — „*ut judicialiter talionem idem arrestatus peteret*“ fenn maradván a' királyi ügyek igazgatója által is megpereltetése; a' katonák ellenben ötöt „szorfelett nagy alnokságáért,“ és hallatlan gonoszságáért“ „*propter tam enormem falsitatem; et inauditam malitiam*“ — ki sokáig szemtelenül tagadott bűnét végre nyilván megvallá, — legottan fogságba tettetni, 's Thuróczi Jánosnak illő elégtételt adadni javallák. — Minden e' tárgyhoz tartozó acták, oklevelek, a' biztosság jegyzőkönyvével együtt az udvarhoz november közepén felküldettétvén, az esztendő vége felé megtörtént a' legfelsőbb határozás; — a' dicsőségesen uralkodó fels. Ausztriai házat czímerező igazság szeretetnek, kegyelmességnek fényes biztossága. — Egy december 23-k. 1738-b. költ kegyelmes királyi leírás — *rescriptum* — a' királyi Guberniumhoz, a' fogoly urak, és nemesek telyes ártatlanságát, minden vád alól felmentéseket kimondotta, jó hírekbe, becsületekbe vissza

állította, nékik teljes elégtételt, valamint felfoldoztatásokról hiteles bizonyítást parancsolt adatni, mely nem csak az egész országban, de a' Bécsi újságlevelek által is közönségesen kihirdetessék, oly szoros meghagyással, hogy kiállott fogságokat vagy vi'sgálat alatt léteket senki nékik szemekre vetni ne merészelje, fennhagyatván Thuróczi Jánosnak a' jussa, hogy Thordai Jó'sefet mint rágalmozót, és hamis írást koholót maga sérelméért megkereshesse, ki a' királyi ügyek igazgatója által is, mondott vétkeiért a' rendes törvényszék előtt megperlendő. (21.) Egyszersmind kijelenté a' Felség, hogy a' fogoly urakról és nemesekről, alkalmatosság szerint, kegyesen fog emlékezni; 's ha azon, ember ki a' Török földről felölök a' hamis tudósítást küldötte, nem idegen, de Erdélyi vagy Ausztriai alattvaló lenne, nem csak magános de közkeresetet is rendeltetne ellene is. Végre a' fennforgó különös, és rendkívüli esetre nézve megismerte a' kegyes fejedelem, hogy ez a' bánás, példa és sinormérték gyanánt nem szolgálhat, de az előfordulható felségsértés, eseteiben, a' hazai törvények, és cs. kir. rendelkezések által kiszabott útát kell követni. — Le-érkezvén Medgyesre ez a' fels. határozás, a' fogoly urak és nemesek mindnyájan január. 15-k. 1739-b. a' kir. Gubernium elibe hívatattak, 's ott előttök a' kegyelmes kir. leírás felolvastatván, szabadon bocsáttattak, — a' parancsolt bizonyítás ártatlanságok felől kezekbe adattatott, 's e' szerencsés történet más-

(21.) Lett e' Thordai megpereltetéséből valami, 's annak következésül, e' gazember meglakolt é, világosan nem tudom; legálább a' birtokomban lévő kéziratban annak semmi nyomát nem találom-

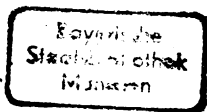
nap január. 16-k. költ kerülő levélben az egész országban kihirdettetett, mikor egyszersmind a' császár is, a' kiszabadúltaknak e' nagy kegyelemért örökös háládatosságokat, tiszteleteket bizonyító, újabbi hívséget szentül ígérő búzgo örömeiről is értesitetett. (22.)

Bod Péterből — Histor. Ecclesiast. Lib. IV. Cap. IV. — úgy látszik mintha büntetés nélkül maradott volna. — Ide tartozó szavai: „Omnis tragoedia recidit in caput delatoris Tordaii, quem nisi intercessio quorundam Magnatum, religio, quam coeperat profiteri, Romano-Catholica, et lenitas accusati poenae talionis exemissent, debet eadem manere.“

(22.) A' kir. Gubernium ezen napi felírásában igen érzékeny panaszszát fejezte-ki a' fejedelem előtt főhadi vezér herczeg Lobkowitz, ellen, kivel akkor igen éles surlódásban volt. Úgy látszik a' nevezett herczeg, az egész országot az udvarnál sulyos, kinéltelen, rágalmazó vádakkal elárlta, moeskolta; e' részben azért a' nemzet legféltőbb kincsét, annak becsületét, hívségét minden szennytől tisztán tartani akaró hazai kir. kormányzék az uralkodó Felség kegyelmességébe vetett bizodalommal, pártfogásért esedezett. — „Non agnosceit superior hujas Commissarius Bellicus, cujus sub imputationibus honorem, vitam et bona nostra periculo involventibus, praeclaris scilicet oppido calumniis adhuc haeremus — verbum hocce Regium tam efficax esse ut ad ipsum etiam extendatur. Effuderat ille maledicentiae suae virus literis suis, et quidquid scommatum coacervare poterat: gratularique potest sibi, cum videt impunitatem, deque capta maledicendo voluptate gloriari, et si jam fidei fae maeque nostrae morsicationem, adque posteritatem unice transferendi gentilis cimelii nostri depraedationem inultus concoquere poterit, plura mox audebit. — — — — — Nos tam simplices patriotae in fide Domino nostro naturali ejusque posteritati data, cum etiam posteritate nostra perseveraturi, innocentiaeque nostrae conscientia, caesaeque justitia tuti, omnem in Majestate Vestra

Méltó, valóban méltó. es a' rescriptum, hogy a' két Magyar haza azt ismérje; egyik szép és igen jeles emléke az, a' szelíden országló Ausztriai ház nagylelkűségének; aranybetűkkel kinyomtatattatást érdemelne! Annak egész tartalma itt következik:

Sacratissima collocamus fiduciam, contraque calumniatorem, Regiam manutentionem, adeoque benignam justissimamque ad preces nostras mense ab hino nono Majestati Vestrae Sacratissimae eatenus de genu submissas, expectamus resolutionem.“ *Ex manuscripto.* — A' nevezett főhadi vezér, az utolsó diétával is, — mely Erdélyi püspök B. Sorger Gergely ideigleni elnöksége alatt sept. 2-kától 1737-b. márt. 30-káig 1738-b. volt egybegyűlve, annak kézírásban lévő jegyzőkönyve bizonyítása szerint, — igen kiméltetlenül, darabosan bánt.

CAROLUS VI-tus Divina Favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hispaniarum, nec non Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. REX, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae, et TRANSYLVANIAE PRINCEPS. —

— Illustres, Reverende, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii, Prudentes item ac Circumspecti, Fideles nostri Sincere Nobis dilecti! Relata sunt Nobis demisse, tum Acta Commissionis, in illo haereditario Principatu nostro, sub Fidelis nostri, syncere Nobis dilecti, Spectabilis, ac Magnifici Comitis Joannis Haller, Liberi Baronis ab Hallerstein, Consiliarii nostri Actualis Intimi, et Camerarii, nec non dicti Principatus nostri, et Partium eidem annexarum Gubernatoris Regii, Praesidio, cum interventu quorundam, ex Vestri Gubernii Regii, Fideliumque Statuum, ac Ordinum nostrorum gremio, nec non e Statu Militari, Deputatorum, pro Examine nonnullorum Magnatum, ac Nobilium Transylva-

norum, utpote: Spectabilis ac Magnifici Co-
 mitis Samuelis de Bethlen: Magnifici Joannis
 Lázár Liberi Baronis de Gyalakuta, Tabulae
 nostrae Regiae in praefata Transylvania Judi-
 ciariae Assessorum: Honorabilis Stephani Szi-
 gethi, Reformatae Religioni in Transylvania ad-
 dictorum Superintendentis; Egregiorum: Fran-
 cisci et Ladislai Rhédei, Sigismundi Thorocz-
 kai, et Michaelis Toldalagi, ex Turcico de
 correspondentia cum Rebelle Josepho Rákó-
 czi habita, nomine tenus delatorum; nec non
 Nobilis Joannis Thuróczi per Josephum Thor-
 dai anonymo scripto false involuti, e conser-
 vandae salutis et tranquillitatis publicae, tem-
 porisque illius, et gravissimarum circumstan-
 tiarum rationibus, moram et ulteriorem con-
 sultationem non admittentibus, et ideo provi-
 dentiam extra-ordinariam, et inevitabilem pro-
 illa vice requirentibus, citra ullam erga Fide-
 le Nobis, et devotum Gubernium habitam, et
 ne quidem imaginariam diffidentiam, Militari
 manu custodiae traditorum, a Nobis antehac
 ordinatae, simul cum ejusdem Opinionibus, tum
 etiam vestrae eatenus factae Repraesentatio-
 nes, Nobis humillime submissa, aliaque eo spec-
 tantia: Quibus nos omnibus benigne perpen-
 sis, ac ruminatis, invenimus eosdem Magna-
 tes, et Nobiles imputati Criminis non reos,
 sed qua innocentes plene absolvendos, et custo-
 dia statim dimittendos, illisque Litteras Abso-
 lutionales, et innocentiae Testimoniales extra-
 dendas, easque per Universos Comitatus ac
 Sedes et Districtus illius nostri Principatus,
 nec non hic Viennae per novellas publice in-
 timandas, illisque honorem, fidem, et existi-
 mationem, cum stricto Mandato, et inhibitiq-

ne, ne quisquam illis arestum, vel Inquisitionem perpessam, vel in minimo exprobrare praesumat, restituendam; omnem denique possibilem satisfactionem eisdem impertiendam: et in specie Joanni Thuróczi, quoad interesse privatum, Jura sua, nec non in ordine ad vindictam publicam, Causarum nostrarum in eodem Principatu nro Fiscalium Directori Actionem, juxta leges Patrias, coram Foro ordinario, contra Josephum Thordai, tanquam calumniatorem, et falsarium, reservandam esse. —

Proinde clementer vobis mandamus, ut vos cum Cognato nostro, syncere Nobis dilecto, Illustri Christiano S. R. I. Principe a Lobkoviz Duce in Silesia Sagani, Principali Comite ad Sternstein, Domino in Klumez, et Raudniz ad Albim, Generali nro Equitatus, ac unius Legionis Cataphractorum Actuali Colonello, nec non Armorum nrorum in haereditario Nobis Transylvaniae Principatu, et Valachia Cis Alutana Praefecto, hujus item Directore Supremo, qui pariter mediante Consilio nro Imperiali Aulae Bellico Rescriptum nrum accipiet, communicatis Consiliis, prae-recensitos detentos Magnates, et Nobilis e custodia statim dimitti curetis, benignasque hasce Resolutiones nras eisdem significare, et ad mentem earundem Litteras Absolutionales, ac innocentiae Testimoniales ipsis extradare, easque per omnes illius nri Principatus Comitatus, Sedes, ac Districtus publice intimare, illisque honorem, et fidem existimationem, cum stricto Mandato, ac inhibitione, ne quisquam arestum, vel Inquisitionem perpessam, vel in minimo exprobrare praesumat, restituere, pos-

sibilemque satisfactionem impertiri haud intermittatis, cum reservatione actionem, juxta Leges Patrias, et coram Foro ordinario, tum a Joanne Thuróczi, tum Causarum nrarum in illo Principatu Fiscalium Directore, contra Josephum Thordai tanquam calumniatorem, et falsarium, instituendi. Declarantes praeterea: nos eorundem Magnatum, et Nobilium in futurum, data occasione bene memores fore, et si homo ille, qui notitiam falsam contra eosdem ex Turcico hac vice submitit, etsi notitiae ac ab eo antehac datae, semper inventae fuerint verae, nec aliqua inimicitia, vel quisquam alius affectus, aut intentio sinistra in eodem verosimiliter potuerit praesumi, non exterus, sed Transylvanus, aut aliquis subditus noster, vel in potestate nostra esset, sicuti non est, nec unquam fuit, pari modo, velut contra alterum falsarium Thordai privata non solum actione, sed vindicta etiam publica, procedendum foret. —

Agnoscamus denique casum praesentem esse tam singularem, et extraordinarium, ut taliter sumi non debeat, quasi ex eo futura praetenderetur Regula vel in sequelam trahi, vel pro exemplo allegari posset, similiter procedendi in criminibus publicis etiam laesae Majestatis, utpote in quibus occasione deinceps assumendae emendationis Legum Transylvaniae conveniens sua poterit fieri dispositio, interea exstant bonae Leges Patriae, et Resolutiones Caesareo-Regiae congruam valde normam procedendi in istiusmodi crimine praescribentes, et observandae. In reliquo vobis Gratiam nrām Caesareo-Regiam et Principalem benigne confirmamus. Datum in Civitate nra Vienna Au-

striae, Die vigesima tertia Mensis Decembris
Anno Domini Millesimo Septingentesimo Tri-
gesimo Octavo. Regnorum vero nrorum Roma-
ni Vigesimo octavo, Hispanici Trigesimo Quin-
to, Hungarici et Bohemici atiam 28-vo.

Carolus m. p.

B. Joannes Jos. Bornemisza
de Kászon.

Ad Mandatum Sacrae Caesareae, Re-
giaeque Majestatis proprium

Josephus Kozma.

Ab extra:

Illustribus, Reverendo, Spectabilibus, Ma-
gnificis, Generosis, Egregiis, Prudentibus item,
ac Circumspectis N. N. Consiliariis nostris in
haereditario Nobis Transylvaniae Principatu,
fidelibus nostris sincere nobis dilectis. —

Autographo fideliter et accurate collatum.

Néhány javítások.

- 33 l. 10. s. Konstánczinábolyban olv.
Konstánczinápolyban.
- 53 l. 22. s. 65 szám. olv. 64 szám.
- 122 l. 9. s. comprénant olv. comprénant
- 126 l. 16. 17. s. szeretet olv. szeretetef
- 139 l. 27. s. queadam olv. quaedam.
-

ERFORDI MUSEUM

205 1910.11.18.

KÖNYVTÁRA.

10 13200

